

IV

Neizbrisne sledi

Ivan Jan

SPOMINI NA ZGORNJESAVSKO DOLINO

*Posvečeno je vam, ki ste v trdo orali,
vam, ki niste se bali dvigniti svojih pesti!
Vam, ki življenje ste dali,
za nas, za svoje ljudi!*

Pred vojno, še nedorasel mladenič, sem bil enkrat samkrat v tej romantično lepi dolini, zato ne krajev ne ljudi tam nisem prav nič poznal. In vendar me je doletelo, da so me sredi junija 1943 iz gorenjskega odreda premestili v tiste kraje, v miru in za izletnike tako neskončno lepe, takrat med vojno pa za partizanski boj in gibanje tako nevarne in neugodne. Ljudje, ki so me poslali v te kraje, so me poučili, da takrat v teh krajih ni bilo partizanov in da so organizacije Osvobodilne fronte v teh dveh letih boja po dovžanski decembrski vstaji 1941 utrpele že nekaj hudih preizkušenj, izdajstev in aretacij. Rekli so mi, da bo treba začeti z vsem skoro znova in da je v tej dolini ostal le še kak zaupnik ali aktivist, druge organizirane pa so pobrale aretacije, streljanja in taborišča.

Prav zaradi tega sem se znašel pred precej težavno nalogo, kako obnoviti osvobodilno gibanje v tej dolini, ki je bila v tistih časih za Nemce važna prometna žila, s cesto in tik ob njej še z železnico z mnogimi mostovi, pa še s predorom skozi Karavanke, skozi katerega je držala železniška proga s koroške strani na Gorenjsko. To pa je pomenilo, da so bile po vseh vaseh od Hrušice do Rateč različne močnejše in manj močne nemške posadke.

In če temu dodam še dejstvo, da je bil ta prelepi košček naše zemlje ob nekdanji državni meji in da so bili prebivalci v Dolini izpostavljeni že pred vojno nacistični propagandi, ki se je zažrla v nekatere, zato pa toliko bolj nevarne domačine, potem si lahko mislimo, da je bila Dolina za partizane takrat zelo trd oreh.

Obmejno prebivalstvo je bilo izpostavljeno različnim vplivom, ki jim je podlegalo dolga desetletja pred vojno. Zato so tisti napredni ljudje, predvsem železničarji in delavci, ki so se vozili v jeseniško železarno, imeli zelo težavno delo. Poleg tega so po vsej ozki Dolini sama strma pobočja s hudourniki, skalami in grebeni. Tak teren pa za partizanske enote kljub gozdovom ni bil preveč prikladen. To sem moral

poudariti, ker sem dolgo nihal med dokumenti in spomini, potem pa sem se odločil za srednjo pot, za dokumentirane dogodke, oprte na svoja doživetja in spomine. Tak zapis oziroma zapisi bodo bralcu povedali najbrž več kot suho naštevanje zgodovinskih podatkov, saj bi bili ti kljub trudu in brskanju po arhivih nepopolni in polni nepojasnjenih vrzeli, lahko pa bi bili tudi krivični ljudem in dogodkom v tej dolini.

Prihod v zgornjesavsko dolino in srečanje z Ivanom Krivcem

Začelo se je sredi junija 1943 na Jelovici. Vinko Hafner, takrat član pokrajinskega komiteja za Gorenjsko, in Stane Kersnik-Jelovčan, sta nas po daljšem razgovoru nekaj odbrala in odpeljala s seboj. Radovedni smo bili, kaj nas čaka, kam odhajamo, a zvedeli smo le to, da bomo dobili novo delo. Poslej nismo več spraševali, kajti tak je bil nenapisan zakon konspiracije.

Prebredli smo Savo Bohinjko, prehodili Pokljuko ter se ustavili na robu Mežaklje tik nad Jesenicami. Tu je bil tedaj sedež okrožnega komiteja KP za Jesenice. Tu je bil dotedanji njegov sekretar Franc Benigar-Gabrin, prišel pa je tudi novi, Tone Peternelj-Igor. Za ostrim skalnatim robom smo se po skriti in strmi stezici spustili do njihovega zatočišča. Človek je tam imel občutek, da je le-to pripeto na stene Mežaklje. Pod nami se je kadilo iz tovarniških dimnikov in če si pogledal navzdol, te je zgrabil občutek, da boš vsah hip padel na sredo Jesenic. V bližini ni bilo vode, zato so jo lovili po kapljicah, ki so polzele po previsni steni. V duplini je tedaj ležal tudi jeseniški prvoborec Rupert Kiršner, ranjen v trebuh.

Tu sem zvedel, da bom odšel na politično delo v zgornjesavsko dolino. Razložili so mi, kako je tam in kaj naj bi storil najprej. Zaskrbelo me je, ker nisem imel dosti izkušenj. To sem tudi povedal, vendar sem bil kmalu prepričan, da bo šlo, da bom vse nadoknadil z mladostjo in pripravljenostjo. Ker sem zvedel, da razmere v tej dolini iz različnih vzrokov za osvobodilno gibanje niso ugodne, sem rad poslušal tudi bogate izkušnje Matije Verdnika-Tomaža, ki je prav te dni prišel prek Karavank s Koroške, kjer je bil na političnem delu. Poznal sem ga še iz tovarne, zato je bilo zaupanje zagotovljeno. Povedal je, da je tam nevarno na vsakem koraku, da je germanizacija na Koroškem pustila negativne posledice, vendar pa, da so pravi Korošci pripravljeni sodelovati v Osvobodilni fronti, ter da imajo tudi že prve odbore. Tomaž bi rad dobil tu še nekaj pomočnikov in še nekaj borcev za četo, ki je že delovala na Koroškem. In ker je kazalo, da so razmere v Dolini glede nevarnosti precej podobne onim na severni strani Karavank, sem si vsako Tomaževo besedo dobro zapomnil.

Nazadnje so mi sporočili, da bom tam rajonski sekretar, da bo treba kar se da naglo snovati odbore OF in da bom onstran Save dobil še Pavleta, starega in izkušenega partizana, ki je bil že v tej dolini ter doslej sekretar.

Ivan Krivec-Pavle

Pred odhodom smo doživeli zanimivo srečanje in odkritje gestapovskega plačanca Franca Kristana, ki je imel še priimka Kralj in König. S seboj je vodil skupino Rusov in Rusinj in jih vodil v »svobodo«. Vendar je bil tu prepoznan in dobil je kazen, kakršno je zaslužil. Toda to je predolga zgodba, vendar pa zame zelo poučna, kajti prevejani gestapovski agent je priznaval taka dejanja, da sem se ob tem marsikaj naučil. Predvsem pa, da je bila njegova moralna podoba skvarjena. Nag-njen je bil k lahkemu zaslužku na kakršenkoli način že.

V nahrbtniku sem poleg najnujnejše opreme nosil nekaj knjig in ciklostirane literature. Tako kot Stane Kersnik in Vinko Hafner, s katerima sem se spustil po strminah Mežaklje k Savi, bi rad tudi jaz šel čez Žvagnov most nad Jesenicami. Ker pa je ta večer kazalo, da tam nekaj ni v redu, smo do pasu goli Savo raje prebredli. Srečno smo prišli pod Jeseniške rovte, kjer smo dobili Pavleta, nakar smo se ločili. Naslednja dva dneva sva s Pavletom pomagala mobilizirati po Jeseniških in Plavških rovtih, pri čemer smo doživljali različno ganljive prizore, vendar tega, ker je sodilo v jeseniški rajon, tu ne bom opisoval.

Čez dva dni sva se s Pavletom končno nad Hrušico odpravila tja, kamor sva bila poslana: najprej nad Dovje, kjer naju je čakal domačin, tedaj edini partizan te doline Aleksander-Ivan Dolžan.

Med potjo sem šele malo več zvedel, kdo je bil Pavle, kaj vse je doživel in kakšen človek je. To je bil Ivan Krivec s Hrušice. Do nedav-

nega je imel partizansko ime Kostja. Zaradi spomladanskih aretacij in odkritij pa je bilo dogovorjeno, da bo to ime spremenil. Prav tako Ivan Dolžan, ki je bil Jovan, poslej pa Aleksander. Gestapu je bilo tudi na ta način treba zamešati sledi. Ivan Krivec je bil železničar-strojevodja, in to eden najboljših. Član KP pa je bil že od 1936. leta in kmalu za tem je bil od jeseniškega komiteja KP zadolžen za politično delo v Dolini. Prav tako dolžnost je imel tudi takoj po okupaciji, o čemer govore spomini Ignaca Strlekarja. In ker je Krivec poznal v tej dolini precej ljudi, predvsem železničarje in nekaj kmetov, ker je bil tod že od 1942. leta, sem od njega zvedel veliko. Takrat se mu je močno poznalo, da so mu živci začeli popuščati. Bil je namreč eden redkih, ki je poleti 1942 ušel pokolu na Hrušici, izgubil je ženo, hčerki pa sta živeli pri drugih ljudeh. Njegove tresoče se roke so izdajale, da je že veliko pretrpel, čeravno je bil star šele okoli 36 let. Zato me je bil, dobrih dvajset let starega mladeniča zelo vesel. Tega ni skrival, kajti prepričan je bil, da bomo zdaj spet nagleje pridobivali ljudi za osvobodilno gibanje. Nerodno mi je bilo ob tako izkušenem in starejšem revolucionarju, od katerega sem se lahko samo učil, vendar mi je dopovedoval, da so ga na okrožju razumeli in ga razbremenili, da on zdaj mora nekaj časa opustiti odgovornost, ki je bila poverjena meni, a da mi bo pomagal na vsakem koraku. To je tudi takoj dokazal. Bil je dober človek in mehka duša in večkrat je ob različnih dogodkih ali pogovorih v očeh imel solze, ki jih ni skrival. Ko smo naslednje tedne živeli skriti nad Dovjem in iskali nove zveze z ljudmi, sem prav njemu med prvimi napisal celo nekakšno pesem. Zame je to zanimivo zaradi tega, ker sem prav ob njem in v teh krajih prvič začel razne misli prenašati na papir. To so bili časi, ko so spričo trpljenja, umiranja in zatiranja mnogi borci segali po svinčniku ali peresu ter na papir zlivali svoja čustva, porajajoča se sredi okupacijskega nasilja in partizanskega boja za svobodo. Prav tako smo hlastno segali po različnem revolucionarnem čtivu, ki je bilo pred vojno množicam nedostopno in neznano. In to je bila, z današnjim jezikom povedano, tista nova množična kultura, ki se je porajala hkrati z bojem za svobodo. Pri tem ni šlo toliko za lepoto besede — saj tega v večini nismo znali — temveč za vsebino, ki je morala biti udarna, upanje vzbujajoča. Pesem, ki sem jo zložil najzaslužnejšemu borcu v zgornjesavski dolini revolucionarju Ivan Krivcu-Kostji-Pavlu, je sicer dolga, a nerodna in komaj zasluži ime pesem, vendar nekaj stihov, ki so vredni le kot dokument časa, navajam:

*Že brata so ti umorili,
do smrti ženo so pobili,
je hčerka tu in ena tam,
ti pa si v gozdu — partizan!*

*Zaslužil v boju in trpljenju
miru si in priznanja,
za svobodo in življenje,
ki se že oznanja!*

S Krivcem sva torej hodila proti Dovjem. Povzpela sva se na greben Karavank, odkoder se je odprl čudovit razgled po Koroški. Videlo se je vse do Celovca na severu in do Beljaka proti zahodu. Dobro vidno je bilo tudi podolgovato Vrbsko jezero, vzdolž cele doline pa sta se lesketali Zila in Drava. Pavle je vse te kraje že poznal in vse mi je razkazoval z zanimivimi opisi.

Bilo je konec junija in polja pod nama so že rumenela. Stisnjene vasi v dravski dolini so bile videti kot majhne, drobne igračke. Obkrožale so jih velike in bogate njive. In vse to tam je še slovensko, kjer je Tomaž s prvimi sodelavci budil upor. Tam, pod Golico sva srečala tudi koroško četo, ki je pred kratkim odšla čez Karavanke. Zaradi hajke se je za nekaj dni umaknila na našo stran. V tej četi je bila vrsta znancev: Poglajen-Uroš, Milan Urh-Marko, Ivan Veber-Nace in še drugi, ki so bili poprej na Pokljuki.

Vsa dolina je bila kot na dlani in budilo se nama je nešteto misli, predvsem to, da bo boj za Koroško trd in krvav.

Pogled na gorenjsko stran je bil drugačen. Kazala se je živa zelenina gozdov, ozka dolina, višje pa divje in ostre stene Martuljkove skupine in strma podoba Alp. Naselij in polj ni bilo videti, zato se nama je Koroška zdela še lepša, razprostranejša in bogatejša. A tudi bolj nesrečna in utrujena.

Iz razmišljanja naju je predramil svojstven šum. Nemci? Zopet piskajoč šum. Ozirala sva se na vse strani. V čereh sva zagledala čredo gamsov. Najbrž naju je opazil vodnik, ki je z brlizganjem opozoril čredo. Skokoma so se poganjale poskočne živali po skalah in izginile med njimi. Kakšna lepota! Sredi vojne sem prvič doživel kaj takega.

Spustila sva se v Mlince nad Dovjem. Tu sva dobila Ivana Dolžana-Aleksandra, ki naju je že nekaj dni pričakoval. Po komaj vidnih »stezi-cah«, kakor tu pravijo, naju je odpeljal v skrališče.

Toda, le-to je bilo za tri precejšnjo in na nepravem kraju. Zato je bila naša prva skrb urediti primernejše taborišče, kjer bomo dobro prikriti, hkrati pa ne preveč daleč od ljudi. Izkušeni in za tako delo nadarjeni Aleksander je kmalu izbral prostor nad ogromnimi skalami, prek katerih je z majhnimi slapovi šumel potok. Tod so tedaj orožniške patrulje še dosti brezskrbno zahajale v gozdove, saj tu ni bilo nobene partizanske enote, ki bi jim pregnala to brezskrbnost.

Tu sem kmalu spoznal, v kakšni nevarnosti je bil le slabo oborožen terenski delavec, ki ni imel v bližini kake partizanske čete. To še posebno v teh krajih, kjer so že dvakrat doživeli številne aretacije in žrtve, pa so ljudje postajali ne le nezaupljivi, temveč tudi malodušni. To tudi ni bilo nič čudnega. Pri zadnji izdaji marca 1943, ko je bilo odkrito taborišče terencev, so enega ubili, ranjenega Kristla Dolžana pa ujeli in nato ustrelili. Ob tej priložnosti je v nemške roke prišel tudi Kristlov dnevnik, kamor je vpisoval kdo in kdaj je kaj dal za partizane, kajti »Vse to bo treba ljudem po vojni povrniti,« je govoril skrbni, a neprevidni Kristl. Ker ni uporabljal kritnih imen, so tedaj na Dovjem spet zaprli nekaj ljudi. Ob nasilju okupatorja in večkrat razbitih organizacijah OF ni bilo čudno, da so se ljudje potegnili vase, okupatorjevi

simpatizerji in sodelavci pa so dvignili glave. Mlačnežev je bilo čedalje več, zato pa so ljudje, ki so bili na strani OF in ki jih tudi ni bilo malo, postali še bolj neuklonljivi in kleni.

Na terenu nad Dovjami

Naloga terencev, zlasti v teh krajih, zame povrh še neznanih, je bila torej vse prej kot lahka. Že tako ali tako je bil terenec vezan le nase. Največkrat je bil oborožen le s pištolo, neprestano je moral hoditi mimo zased, okoli hiš in ljudi, v neprestani nevarnosti, da ga bo kdo izdal. Kadar je zapokalo, ni mogel računati na odpor čete ali bataljona, saj jih na tem koncu Gorenjske sploh ni bilo. Zato ni nič čudnega, da je kot na Gorenjskem vobče, zgubilo življenje toliko političnih delavcev.

Najtežje je bilo spet navezati zveze z ljudmi, ki so bili sicer z vsem srcem na strani OF, vendar so bili po hudih izkušnjah vse bolj previdni. Zdaj je bilo na Dovjem tudi že nekaj takih, ki so se vrnili iz taborišč. Tak je bil tudi kmet Jaka, predan in zanesljiv človek. Z Aleksandrom sva neko noč na skrivaj šla na njegov hlev, da bi ga zjutraj presenetila in spet pridobila za sodelovanje. Res sva ga prestrašila, vendar sva dosegla, kar sva si namenila. Vezi z ljudmi smo začeli ne le množiti, temveč tudi utrjevati. Najagilnejša sta bila spet Janez Skumavc-Marjan in Kati Lakota-Majda, ki sta bila dotlej še vedno gestapu nesumljiva.

Velike težave smo, še posebej spočetka, imeli s hrano. Da bi pred nezanesljivimi in pred Nemci čim dalj prikrivali našo prisotnost, smo bili previdni tudi pri nabavi hrane. Sicer so nam domačini nekaj dajali, a je bilo premalo. Zato smo po ovce in ovčji sir nekajkrat šli tudi na koroško stran. S tem je zvezano zanimivo doživetje.

Med gostimi smrekami smo opazili pastirsko stajo, v bližini pa veliko čredo ovac. Najmanj 300 jih je moralo biti. Pasla sta jih dva fantiča, stara največ do 15 let. Oklevali smo, ali naj se jima prikažemo ali ne. Saj ne moreta izdati, pa četudi bi nas, bi bili že daleč — smo si mislili.

Ko smo prišli bliže, sta nas fantiča začudeno ogledovala. Nagovarjali smo ju slovensko in postala sta bolj zaupljiva. Eden je kar dobro govoril slovensko, seveda v koroškem narečju, drugi pa je znal le nekaj slovenskih besed. Grozljiv izraz germanizacije.

Po prvem obisku, ko smo zaupljivost utrdili, smo se pri njih oglasili še nekajkrat. Vsakokrat sta nam odstopila ovco ali dve ter naložila nekaj hlebčkov posušenega ovčjega sira.

»Kaj bosta pa rekla, če se bodo gospodarji zanimali, kam izginjajo vajine ovce?« smo ju otipavali.

»Nič ne skrbite!« sta odgovarjala. »Vsako leto se jih nekaj izgubi v prepadih, se jih bo pa še letos.«

Naše besede sta kar požirala, hkrati pa nam pripovedovala, da so prej pasli samo starejši, ko pa so ti morali na vojsko, so prevzeli take dolžnosti mlajši. Fanta sta nam kmalu tudi povedala, kdaj so bili na planini orožniki in policisti in koliko jih je bilo.

Nekega dopoldneva — 24. avgusta 1943 — sva se z Aleksandrom vračala s te planine proti Mlincam. Bila sva močno obložena, saj sva imela v nahrbtnikih meso debele ovce in več hlebčkov sira. Ozirala sva se po lepi okolici in skoraj pozabila, da so še kje na svetu Nemci. Lepota sončnega dneva in divje-lepega kraja naju je omamila... Že sva bila skoraj na dnu Mlinc. Prečkala sva vrh senožeti, ko je Aleksander zavpil:

»Beživa!«

Obrnil sem se in obstal, da bi videl tisto, pred čemer naj bi bežal. Kakih petnajst metrov pod nama so bili trije nemški orožniki z velikim psom. Še sem videl, kako je eden izmed orožnikov snel brzostrelko in repetiral, druga dva sta pa isto naredila s puškami.

Pognal sem se proti gozdu. Za mano je zažvižgalo nekaj svinčenk, Nemci pa so vpili svoj: »Halt!«

Na drugi strani pa se je po hudi strmini valil Aleksander. Nemci so streljali tudi za njim. Dobro je bilo, dva sva bežala vsak na svojo stran. Pes se je čez nekaj trenutkov spustil za nama, a takrat sem se pognal že čez ograjo. Poln nahrbtnik me je močno oviral, se odtrgal, a pustiti ga je bilo škoda. Pozneje sem šel ponj.

Ko sva se z Aleksandrom sešla, nisva bila zadovoljna, da se je tako steklo. Žal nama je bilo, ko so naju tako presenetili. Če bi vsaj nekaj minut pozneje prišla na rob gozda, bi bile naše vloge popolnoma drugačne. Čeprav sva imela samo pištole, bi orožnike iz zasede z lahkoto obvladala. Trenutna nebudnost naju je kaznovala. Tudi pozneje se nikoli nisva rada spominjala tega dogodka, kajti tako ugodne priložnosti, da bi zastrašila Nemce in prišla do novega orožja, zlepa ni bilo več.

Tedaj je Aleksander izgubil klobuk, ki ga je dobila nemška patrolja. Zaradi luknjice v njem so ga kazali ljudem po vasi, ki so ga prepoznali. Nastala je govorica, da je Aleksander padel. Toda — luknjico je naredila le miška, zato smo se temu smejali.

O tem dogodku najdemo tudi nemška orožniška poročila, ki pravijo:

»Žandarmerijska patrolja treh mož in enega zaupnika je 24. avgusta 1943 pri koti 1065 v Mlincah, okrog 2 km severovzhodno od Dovjega, naletela na dva bandita, ki se jima je posrečilo, kljub temu, da so začeli nanju takoj streljati, pobegniti proti Borovju.«

To je med drugim tudi dokaz — sicer redek — da so okupacijskim oblastem pomagali tudi **zaupniki**, seveda domači ljudje, ki so poznali kraje.

Iz doline smo dobili tudi obvestilo, da nameravajo planinsko kočo vrh Mlince Nemci spremeniti v svojo postojanko, v kateri bo okoli 30 policistov. Pot, kjer je stala koča, je bila za nas izredno važna. Nemško namero smo morali preprečiti. Zelo nam je bilo žal, a drugače ni kazalo: po odobritvi z okrožja smo skoraj novo, precej veliko in s posteljami opremljeno planinsko postojanko morali zažgati.

Čeprav smo vedeli, da drugače ne gre, nam je bilo hudo, ko smo zrl v ognjene zublje, ki so naglo požirali leseno ogrodje.

Med vračanjem smo se pri potoku hoteli umiti in napiti. Proti potoku je tedaj od spodaj prihajal tudi neki lovec iz Mojstrane, ki ga je Aleksander dobro poznal. Mož v lovski obleki je snel nahrbtnik in se pripravil, da bi se pri potoku okrepčal. Kakor strela z jasnega pa ga je zadel Aleksandrov glas:

»Ne gani se!«

Lovec je v trenutku prebledel. Takega snidenja očitno ni pričakoval. Spomladi je nekdo izdal terence in nekateri znaki so govorili, da je vmes imel svoje prste prav ta lovec. Ko mu je Aleksander našteval grehe, je seveda vse tajil in na koncu celo obljubil, da bo z nami sodeloval. Zaradi te obljube sva ga spustila. Toda, pozneje smo dobili zanesljive podatke, da je bil res kriv smrti terencev on, kar je spričo dokazov tudi sam priznal. Takrat je prejel zaslužen kaznen.

Čeprav smo organizacijo že precej razširili, smo vendar lahko hodili okrog le ponoči. Podnevi si ljudje na »javke« niso upali. Včasih smo prespali kar v kakem grmovju ali na svislih, da nam ni bilo treba hoditi predaleč in da smo bili čimprej med ljudmi.

Medtem smo izvedeli, da se je iz taborišča Dachau vrnil tudi domačin dr. Miha Potočnik, ki je že poleti 1941 sodeloval pri snovanju OF in še zlasti v poskusu decembrskega upora, vendar zveze z njim nismo uspeli dobiti.

Dobili pa smo stik tudi z živahnim Gregorjem Klančnikom. Le-ta pa je imel zveze z OF že na Jesenicah, kjer je bil zaposlen. Tako smo stike z ljudmi te doline postopoma še bolj utrjevali. Vsak človek, zlasti v začetku obnove organizacij OF, je bil zelo dragocen, tako znan mož, kot je bil športnik Gregor Klančnik pa še posebno.

Mimo tega smo v drugi polovici avgusta dobili okrepitev iz Gorenjskega odreda. Poslali so nam kar dva partizana: Zdravka Kotnika-Joža, domačina iz Mojstrane, ki je nosil čudovito okrašeno puško, ter Matijo Cvetka-Miška iz Bohinja. Prvi je bil zadolžen za obveščevalno delo, drugi za mladinsko. Poslej se je organizacija na terenu nagleje razraščala v širino. Med najagilnejšimi mladinkami je bila prav hčerka lovca, ki je bil kriv spomladanskega izdajstva. Kljub ljubezni do očeta je obsojala njegova dejanja in požrtvovalno sodelovala z OF.

Čeprav smo bili skoraj neprestano na poti in morali skrbeti za varnost, so tiste tedne nastajale nove pesmi. Ker smo se v teh trdih, a hkrati tovariško lepih dneh med seboj dodobra spoznavali in drug drugemu v dolgih pogovorih odkrivali svoja življenja in hrepenenja, sem kar vsem po vrsti pisal pesmi. Kakršnekoli so že bile, a pesmi so bile le. Med prvimi sta nastali »Spoznanje« in »Tovarišem«.

Naj navedem le dve, četudi okorni kitici, ki izražata pač to, kar smo tedaj govorili in čutili:

Spomini na zgornjesavsko dolino

*Naš kriv hrbet že tisočletja
bi zlomil se sedaj,
ko zver nam tuja množi mretja,
zato smo udarili nazaj!*

*Odšli v gozdove smo temne,
pustili vse doma!
Postale misli so trde,
od vzhoda krči se tema!*

Ali pa kitica iz posvetila Aleksandru:

*Že tretja zima se pojavlja
odkar si partizan,
a Švaba se še kar ustavlja,
čeprav pritisk trpi močan!*

Nad Srednjim vrhom — nasproti lepi Martuljkovi skupini

Zdaj, ko nas je bilo nad Dovjami »žc« pet in je bilo širjenje osvobodilnega gibanja na najboljši poti, smo sklenili, da je mrežo OF treba razširiti naprej po dolini, proti izviru Save in tromeji. Ker je v zgornjem predelu doline poznal največ ljudi in krajev Ivan Krivec, sva se zadnje dni avgusta odpravila v smer Kranjske gore. Hodila sva ves dan in se naslednji večer ustavila v strmini Vojščice nad Srednjim vrhom. Takoj ni bilo mogoče dobiti zvez, kajti tu tudi Krivec-Pavle še ni poznal ljudi, vedel pa je za nekatera imena. Najprej sva poiskala Jureževa fanta — Janeza in nato Andreja Mertlja, ki sta kmalu začela sodelovati.

Vendar pa je bilo prve dni tako trdo, da nisva imela nobene hrane. Ljudje naju še niso poznali in tudi prav vedeli niso, za kaj gre, poleg tega pa je bilo treba najprej vzbuditi zaupanje in njihov občutek, da lahko tudi oni sodelujejo. Brez prebivalcev Srednjega vrha namreč ne bi mogli tam ne obstati, kaj šele prodirati v ostale vasi in vzpostaviti zveze z ljudmi. Okupatorjev teror, pogosto izdajstvo, pomanjkanje domačih borcev, vse to je vplivalo, da je torišče osvobodilnega gibanja postajalo predvsem odročno hribovje in zaselki na raznih področjih.

Toda v začetku sva si morala dobiti hrano sama. Ni nama ostalo drugega, kot čreda ovac nad Srednjim vrhom, ki so se pasle same. A zato so bile zelo plašljive in težko je bilo kako ujeti. Po napornem lovu in ko je potegnil ustrezen veter, sva le ujela nedoraslo živalco, ne da bi vedela, čigava je. Zdaj je prišlo najtežje: kdo jo bo zaklal? Pavel, ki je bil tudi zelo občutljiv, je računal, da jo bom jaz, jaz pa, ki sem težko prenesel pogled na kri, da bo to opravil on. Oba sva pri tem opravilu sicer sodelovala že nad Dovjem, a glavni je bil vedno Aleksander, ki mu je delo šlo kar dobro od rok.

Nazadnje se je zgodilo tako, da sem moral biti za mesarja jaz. A pristal sem zato, ker je bila noč. Sijala je polna luna, ko sem to z žepnim nožem opravil na zajetnem smrekovem štoru. Nastavil sem konico na vrat nedolžne živali, pogledal stran in pritisnil tako, kot sem videl nad Dovjami Aleksandra.

To je bil povod, da sem pozneje napisal zgodbo z naslovom:

Čuden izpit

— Vinko ni prenesel pogleda na kri, niti na svojo ne. A tega ni hotel pokazati, da si ne bi kdo narobe razlagal. Zaradi njega bi človek s presekanjo žilo prav lahko umrl, kajti Vinko od strahu še rok ne bi mogel premakniti. Vsaj tako se mu je zdelo.

Vinko in Rudi sta se pod večer ustavila v strmem, s smrekami poraslem bregu. Kmalu se je prikazala skoraj polna luna. Odkrila sta tudi skrit studenček in malo naprej preplašeno čredo ovac. Lačna sta legla kar na kup smrekovih vej, kajti bila sta brez vsega. Zgodaj zjutraj sta premražena videla pod seboj le megleno morje in skozenj sta zaslišala pisk lokomotive. Tudi to je bil znak življenja!

Ustavila sta se nad Jeričem. Okoli hiše je bilo tiho kot bi ne bil delavnik. Pod vrhom neke sta slišala srnjaka, a kljub miru sta kot živali oprezno prisluškovala okoli sebe. Vonjala sta hrano in njuna želodca sta kar kričala. Rudiju so se na nečem zaustavile oči.

»Poglej za hlev! Nekaj se je zasvetilo!«

Zdaj se je premaknilo tudi med drevjem. Zelena nemška kapa! Potiho sta se umaknila proti Gorjupu. Še bolj sta bila lačna in previdna. Tudi pri Gorjupu sta opazila zelene sence. Zdaj jima je ostala samo še pol ure oddaljena Hlebčeva hiša. Pot pod noge! A tudi tam so bili Nemci! Nemci so zastražili vse dohode v dolino in vse samotne hribovske kmetije. Povsod so prežale skrite zasede. Žalostno sta odkrevsala v breg in sedla nad stezico. Tuhtala sta do večera. Vinko se je tedaj z zdravo roko udaril po stegnu in s tem prestrašil Rudija, ki je še naprej razmišljal.

»Jo že imam! Poslušaj! Ovce imava,« je rekel.

Rudi ga je svetlo pogledal in se začudil, kako je Vinko uganil prav tisto, kar se je tudi njemu podilo po glavi.

»Tako je. Eno ujameva, jo zakoljeva in počasi pojeva!« je pribil Rudi.

Na mah se jima je strašno mudilo navkreber. Usta so se jima kar sama napolnila s slino.

»Že dva dni stradava, meso pa se nama samo ponuja!« sta rekla.

Rinila sta naravnost v poševno strmino, da sta se skoraj grizla v kolena. Preden sta prišla do studenca, se je čisto zmračilo. Pod njima so prijazno migljale luči. Želodca sta neugnano tulila in gonila upehani telesi naprej. Nič ne bi opravila v tej temi, če ne bi zdaj izza vrhov priplavala polna luna. Bilo je svetlo in ko sta koračila čez jaso, sta se njuni dolgi senci spajali s še daljšimi, ki so jih metale tja čez stoletne smreke. Ovac pa nikjer!

Luna je bila že visoko, ko sta obupana in utrujena začela iskati sinočnje ležišče. Zdajci sta nehote naletela na čredo, ki je počivala pod tremi velikimi smrekami. Tišino je pretrgal zvonec vodiča in ovce so plašno pobegnile. Naša lovca sta pospešila korake. Hrana, rešitev je bila tu, pred njima, a žal še živa — in zato je ni bilo nikjer več!

»Za njimi!« je siknil Rudi. »Slediti jim morava! Vidiš,« je učil Vinka, tudi te so od takega gospodarja, ki nima pastirja. Zato jih taki kmetje že spomladi navadijo tako, da pobegnejo brž, ko njihovi smrčki občutijo človeški vonj.«

Pognala sta se za njimi, a spočite ovce so po strmini bežale tako, da bi jim bil še srnjak lahko nevoščljiv. Naša dva sta močno zaostala. Vinka je zadrževala tudi opraskana roka.

Vendar sta se spet spustila za njimi. Navzgor in poprek, pa spet postrani in navzdol: spotikala sta se ob skrite korenine in padala. Ovce pa so bežale, kot ne bi bile domače živali, ampak podivjani gamsi, ki jih preganja medved. V majhni kotanji sta se Vinko in Rudi obupana ustavila in se zasopla sesedla na trhel hlod. Vinku so se noge pošteno tresle. Oddihoval se je in zlogoval:

»Teh norih živali ne bom več lovil! Zaman se pehava!«

Rudi pa ni odnehal. Kaj, če pridejo jutri sem Nemci? Potem sta lahko lačna tako dolgo, da bosta pozabila, kdaj sta zadnjič jedla. Predlagal je nekaj novega:

»Kako sva neumna! Takole ne bova nič opravila. Ti počakaj tamle, jaz pa se jim bom približal po ovinku in jih prignal proti tebi. Potem zgrabi, kar dobiš. Daj, poskusiva še enkrat!«

Rudi se je obrnil in se izgubil med drevjem. Vinko pa je obsedel, kjer je bil. Zdaj je prišel malo k sebi in v ustih je že čutil, kako je pečeno ovčje meso.

»Dobro, da je Rudi tako pripraven. Brž, ko se bo zdanilo, jo bo zaklal. Potem sva na konju. Uh, jaz bom moral držati... Nič, bom pa mižal,« se je menil sam s sabo.

Ob tej misli ga je streslo in na lastni koži je že čutil hladno rezilo. Nehote so ga misli odnesle nazaj. Nekega jutra pred leti so ga zgodaj poklicali. V hlevu je bil živinozdravnik in si ogledoval bolnega prašiča. Z očetom sta ga zvezla na vrt, zdravnik pa je začel živalico rezati. Res, Vinko je držal pri zadnjih nogah, vendar je moral gledati zdravnikovo rezilo. Izpod njega se je pocedila kri. Vinko je prebledel kot stena, na čelo so mu stopile rosne kapljice in popustil je. Oče in zdravnik sta bila huda, Vinko pa ni hotel povedati, zakaj mu je slabo. Potem ga je mati v kuhinji pokrepčala s kozarčkom žganja...

Glas zvončka ga je na mah zbudil.

»Ali ni zvonček? Je! Približuje se!« je poskočil.

Poln novih upov se je skril za deblo prve smreke in čakal. Čudna zaseda. Čisto drugačna kakor tista pod Hruševjem, ko so čakali Nemce. Zvončkljanje se je hitro približevalo. Zdaj je bilo že razločno slišati blejanje ovac. Valile so se prav proti njemu. Nad smreko je bila majhna jasa, kamor je močno lila lunina svetloba. Videl jih je.

»Tista črnobela bo dobra! Ne smem je zgrešiti!«

Kako mačka se je pripravil na skok.

Iz neznanega vzroka pa so nekaj metrov nad njim živali zavile vstran. So ga mar čutile? Veter je vlekel proti njemu! Srce mu je utripalo, kot bi čakal na prvi strel, ko mine strah pred negotovostjo. Malo stran je zdajci pritekla ovca z mladičem.

»Zdaj, ali pa nočoj nič več!«

Vinko je skočil. Čreda se je na mah razkropila, a se takoj spet združila, v njegovi roki pa je ostal le šop črne volne. Zdaj se je vrgel proti jagnjetu, ki je zaostalo in v roki začutil drobno nožico. Tudi ta živalca bi ušla, a Vinko je zgrabil še z ranjeno levico in pri tem pozabil na bolečino. Jagnje je bilo njegovo! Zablejalo je. Milo, proseče in z mladim glasom. Obšli sta ga žalost in želja, da bi razklenil prste. A to je trajalo samo trenutek, kajti od življenja te plašne živalce je bilo odvisno njuno življenje. Malo nad njima je zablejala žalostna mati, potem pa so se glasovi črede zgubili.

Izza debel je pritekel Rudi:

»Je bilo kaj?«

»Poglej, imam jo! Še majhna je, a za naju bo dosti!« se je pohvalil Vinko.

»Si videl? Končno le nekaj! Ti, ki si se ta čas spočil, jo zdaj zakolji! Saj je svetlo kot podnevi in do jutra bo meso lepo hladno.«

Vinko se je zdrznil in začuden pogledal prijatelja:

»Tega si ti bolj vaje! Saj vem, da sta jih s Kosom pokončala nič koliko!«

Zdaj sta se oba začela otepati mesarskega posla in pokazalo se je, da ni tega še počel nobeden od njiju. No, Vinko je res nekoč, ko je bila mama bolna, odsekal glavo kokoši, a še takrat je zamižal.

»Prav,« je rekel končno, »bom pa jaz.«

Potisnil je žival v Rudijevo naročje in segel v žep po nožič. Sredi strmine je bil pripraven štor, ki je postal zdaj žrtvenik. Bilo je svetlo, a ne tako, da bi se dalo razločiti barve: črno, belo in rdeče. Ravno prav. Svoj težki izpit je opravil z odliko...

Še pred dnem sta tovariša pripravila ognjišče in drva. A imela sta samo dve vžigalici. Ko sta kurila, sta se pokrila s suknjiči čez glavo, a kljub temu je prvo vžigalico upihnil veter, drugi pa se je razletela glavica. In zdaj? Rudi je imel v suknjiču baterijo. Tudi dobro. Nestrpno sta pričakala sonce, dobro osušila hosto in z baterijskim steklom šele sredi dopoldneva prižgala ogenj in se najedla. —

Srednji vrh je bilo torej treba pridobiti, zato sva začela obiskovati vse hiše. Veliko sva hodila k Hlebanju, h Kocjanu, najprej in najbolj domača pa sva postala pri Vahu — pri Robiču, kjer so bili izredno dobrih rok. Cele večere sva se pogovarjala z njimi in jih pridobivala za OF. Ni šlo lahko. Ljudje so se zaradi preteklih izkušenj v početku bali in bili v skrbeh, da ne bi prišlo do kakega izdajstva, poleg tega pa je bilo pri nekaterih čutiti tudi osebna nasprotja. Ko je za nama prišel še Miško, smo še pogostejše obiskovali Serjane, ki so bili vedno bolj z nami. A kmečki človek, ki je tako globoko zaraščen v svojo zemljo, delaven in pošten, je hkrati tudi nezaupljiv. Tudi ni poznal organizacij, ni imel časa in priložnosti za branje, vendar je bolj s srcem kot z razumom — vsaj spočetka — dojemal, kaj pomeni osvobodilno gibanje.

Zato smo pogosto zamišljeno gledali proti Jesenicam, kjer je bilo na tisoče delavcev, ki so že poznali organizacijo in iz katerih bi hitro sestavili nove čete in bataljone. Vendar tedaj do takih središč nismo mogli tako, kot v odročna hribovska naselja, ki so postajala naša zatočišča in zaledje.

In Srednji vrh je to postal v polni meri. Ne le zaledje, temveč in predvsem tudi odskočna deska v dolino. Serjani so bili vedno bolj koristni in za nas nepogrešljivi.

Dokler pa sva bila s Pavlom sama, sva bila vse: predsednika, sekretarja, intendanta, kuharja, stražarja in kurirja. Najtežje je bilo biti intendant in kurir. Intendant zaradi tega, ker je bilo treba npr. kako preplašeno ovco najprej uloviti, nato zaklati, odreti in skuhati. Kurir pa zato, ker so bile poti dolge in nevarne. Takrat sva vzdrževala tudi zvezo s Koroško, z jeseniškim okrožjem in rajonom in zato je moral kurir hoditi tja in nazaj kar 14 ur, in to po nepreglednem, nevarnem ozemlju. Zato sva se običajno vrstila.

Medsebojno zvezo pa smo imeli na Bavhah ob sredah, ko sta prihajala tja z Dovjega Aleksander in Joža, oba ali posamič. Tako je nekoč to zvezo »odkril«¹ zanimivi Makulov Stanko, nemški dezertar s Koroške, ki se nam je tedaj pridružil.

Glavno zvezo pa je tu vzdrževal mlad, slaboten fant, jeseniški prvoborec in dražgoški borec Peter Rupar. Čeprav je bil videti zelo šibak in bled, se ni ustrašil ne celodnevne hoje, ne težkega nahrbtnika, ne zased. Vedno nam je prinesel kake novice, kajti mi tu gori smo bili precej odtrgani od sveta. Vendar pa smo dobivali veliko pošte in napotkov z okrožnega in pokrajinskega komiteja. Včasih kar preveč in v teh krajih neustvarljivih. A ta podatek velja za čas nad Dovjami, ko smo šele začeli obnavljati naše omrežje. Peter Rupar je že 24. julija 1943 padel pod Stolom. Z njim je padlo še nekaj drugih, tudi Adolf Repetilen, prvoborec iz Gorij pri Bledu.

Vendar pa smo majhno taborišče, pokrito z dvema rjuhama, še vedno imeli v strmini pod Jureževo planino, visoko v Vojščici. Ležišče je bilo oprto s koli in nastlano s hosto ter smrečjem. Vsaka pot v dolino je bila zvezana z naporom, vendar smo bili tedaj hitri. Nihče tudi ni

smel vedeti, kje se zadržujemo. Zdaj smo že imeli izkušnje. Ivan Krivec je pravil, da se je jeseni 1942. leta zadrževal v pobočjih Vitranca med Kranjsko goro in Podkorenom. Od tam je vzdrževal zveze z aktivisti kot so bili: Jože Kramar in njegov mladoletni sin Jože, Šercova brata, Skuber-Gregori, Govedar-Gregori, vsi iz Podkorena, pa Vojteh Budinek iz Kranjske gore, Andrej Tarman, ter še nekaj drugih iz Kranjske gore in Podkorena ter Rateč. Nekateri so celo vedeli za Krivčevo taborišče, pa se ni nič zgodilo. Šele marca 1943 so iz že omenjenega dnevnika ujetega Kristla Dolžana Nemci zvedeli tudi za Krivčevo delovanje v Vitrancu, zato se je od tam hitro premaknil v Karavanke. Temu so sledile aretacije aktivistov tudi v kranjskogorskem območju.

Zato je bil zdaj tu le še redek človek, ki ga je Krivec poznal iz prvih let vstaje.

Že nad Dovjem sem večkrat razmišljal o vlogi obmejnih kmetov! Prebivalci Srednjega vrha so bili zavedni Slovenci, trdno zaraščeni v svoje kmetije. Že zaradi svojega elementarnega življenja, ki je sicer potekalo med trdim garanjem v robah, so vedno spoštovali svoj materin jezik. Bolj kot cela četa graničarjev ali cela brigada vojske take obmejne družine skrbe za ohranitev svojega melodičnega rojstnega jezika. Zato je obstoj njihovih kmetij tudi narodnostnega pomena in ima malce drugačen značaj kakor ravninske kmetije sredi dežele in daleč od meja. Tam, kje ljudje še govorijo slovensko, tam so naše narodnostne meje! To spoznanje nas je pripeljalo do njihovih duš in src, kar se je kmalu pokazalo.

In zato smo prek prebivalcev Srednjega vrha vzpostavili nove zveze v Gozdu in Kranjski gori, Krivec pa je oživel tudi nekaj nekdanjih. V Gozdu je bil eden takih Grajenek-Robič, ter njegova hčerka Malka. Le-ta je že prej imela zveze s partizani in je zdaj hitro pritegovala mladinke in mladince v naše organizacije. To jesen je prišel na prvo zvezo z nami tudi nedoraščeni in sedanji zdravnik in planinec dr. Andrej Robič ter še nekaj drugih. V Kranjski gori je postal agilen bivši oficir Viktor Benedik-Pero, ki je nedavno prišel iz ujetništva. Ta je kmalu osnoval svojo skupino in bil neprestano z nami v zvezi, dokler se nam ni priključil.

Zvezo smo poiskali tudi z Ivanom Arihom v Kranjski gori, ki se je konec 1942. leta vrnil iz taborišča Kraut. Tega je Krivec poznal že iz prejšnjih let. Prihajal je na zvezo v Robe, kjer smo dobili tudi že blizu 70 let starega Janeza Žerjava-Anjo. Tam je pasel živino, tako kot Joža Mertelj-Jurežev na Vojščici. Anja je postal naš najtesnejši sodelavec in nam je izmed vseh prinašal največ hrane in novic. Nič ga ni zadržalo, da ne bi prišel na zvezo.

Nove ljudi smo pridobivali na vse mogoče načine in tako so se naše mreže v dolini močno zgostile. Seveda smo vsakemu naročali, naj bo sicer drzen, vendar previden, kar je veljalo tudi za nas. In tako so začeli prihajati k nam prvi domačini. Najprej v oktobru 1943 Ivan Zalokar-Tonček, nato Mirko Košir, ki je dezertiral iz nemške vojske, za njim pa alpinist Miha Arih-Mihol. To je bilo prve dni novembra, ko je naše

taborišče zapadlo že okoli 30 cm snega. Vseh smo bili veseli, zlasti Mihola, ki je dvakratno hojo v dolino in nazaj v enem dnevu zmogel z večjo lahkoto, kot ostali enkratno. Mihola, ki je pred tem delal v jeseniški železarni pri nevarnem delu na montaži, sem poznal že prej.

Naše delo se je razmahnilo, zato smo vse bolj pazili na čuječnost. V tem času so prišli v Dolino tudi prvi vosovci, ki so imeli nalogo, da poiščejo in kaznujejo okupatorjeve sodelavce in škodljivce OF.

Da je bila potreba po takem čiščenju zelo velika, priča podatek arhiva okrožnega vodstva, kjer zvemo, da je tiralica vsebovala čez sto imen okupatorjevih sodelavcev in simpatizerjev. V dolini, kjer je bila v vsaki vasi nemška postojanka, je bilo iskanje in kaznovanje le-teh dokaj težavno. Vendar — na žalost — ni bilo vasi, kjer ne bi bil justificiran kak sovražnik in škodljivec OF. Že to govori, kako težavno delo so opravljali tamkajšnji politični delavci, vosovci in obveščevalci.

Znameniti bivak, ki je moral zgoreti

Zdaj je bilo v malem taborišču v Vojščici že 6—7 ljudi in s tem so bili ustvarjeni pogoji, da gre nekaj tovarišev še bolj v smeri proti Ratečam. To sta bila Ivan Krivec-Pavle in Miha Arih-Mihol. Sredi novembra sta šla na Podkoren in si tam uredila majhno taborišče. Ob praktičnem domačinu Miholu to zdaj ni bilo težko, čeprav je bilo že do kolen snega. Tako smo zdaj z organizacijo zaobjeli vso Dolino.

Večina, ki je ostala nad Srednjim vrhom in kjer so postajali vse bolj domači, se zaradi snega ni več mogla zadrževati v tako odročni Vojščici, zato so morali razmisliti, kam in kako se premestiti, da bo delo teklo naprej, kajti obetala se je huda zima. In našli smo rešitev. Odločili smo se za kraj tik nad Srednjim vrhom, kjer bi zgradili lesen bunker, ki bo zdržal tudi sneg in mraz.

Pet nas je ostalo nad Srednjim vrhom: Matija Cvetek-Miško, Ivan Zalokar-Tonček, Stane Križnar-Ciril — komandir VOS, Mirko Košir in jaz. Iskali smo in se odločili za primeren prostor v Borovlju tik nad Srednjim vrhom.

Spomin na graditev tega bunkerja konec novembra 1943 je zanimiv. Najprej smo pod hrbet nad Hlebanjevo žago izkopali ustrezno jamo, tja pa zgradili iz drobnih smrekovih debel lično hišico. Pokrili smo jo še z vejami in prstjo, ob debeli smreki, ki smo jo malce obtesali, pa je bil vhod z majhnimi vrati. Proti zahodu smo vgradili še majhno okence, kar vse smo prinesli iz Srednjega vrha.

Orodje smo dobili pri Vahu-Robiču, kjer so nam nudili vse, kar smo potrebovali. Štiri dni smo gradili ta bivak in vsak dan smo se pošteno spotili ob njem. Sredi dela pa je močno začelo snežiti. Kako močno, ve le tisti, ki je to že doživel v hribih. Z delom pa nismo prenehali. Še bolj smo pohiteli, vsak večer pa smo se spustili k Vahu-Robiču, kjer smo tiste dni tudi prespali. Vsi v hiši so bili z nami zelo gostoljubni: gospodar Janez, mama Franca in oba otroka — Pepca in

Fric. Sami so nas povabili in nič se niso bali zase, gospodinja Franca pa nam je kuhala čaja, mleka, žgance in še druge priboljške. Take postrežbe, zabeljene z dobrimi in razumevajočimi besedami, nismo doživeli že dolgo. Ta hiša je bila v vsej Dolini z nami najbolj gostoljubna, čeravno smo tudi drugod kaj dobili. Nikoli nihče iz nje ni šel lačen ali žejen. Ob tem velja pripomniti, da so tvegali veliko, kajti v prostorni kuhinji, kjer smo bili pogosto, so bile na oknih železne rešetke in če bi nas kdo presenetil, bi se težko prebili iz hiše. Vendar pa se domači niti tega niso bali.

Tako materialno, a zaradi gostoljubnosti Vahovih še bolj moralno podprti, smo naš bivak, ki je lahko sprejel tudi do deset ljudi, končno zgradili. Tonček je od nekod privlekel star železen štedilnik, da je bila tudi kuha olajšana (nekaj let po vojni sem tam našel edino še zarjavele ostanke tega štedilnika, vse drugo je zgorelo).

Da bi sledove v snegu čimbolj zakrili, smo hodili k bunkerju samo skozi Hlebanjevo žago, kjer so Hlebanjevi s sanmi zabrisali naše stopinje, ne da bi vedeli, kje smo. Čez potok smo hodili po kamenjih, po bregu pa smo naredili samo eno gaz — stopinjo za stopinjo. V prve tri, takoj nad potokom, smo postavljali tudi pripravljene smrečice in tako ni bilo lahko odkriti naše poti. Ponoči si te stopinje mogel najti samo s pomočjo baterije. Zato smo bili prepričani, da nas brez izdajstva tu nihče ne bo mogel odkriti, ker smo pri kurjavi pazili tudi na dim. Vendar so nas ...

Zdaj smo si življenje lahko uredili tako, da delo kljub snegu ni dosti trpelo. Po skritih stezah smo odhajali na zvezo v dolino in utrjevali začetno delo. Naši sodelavci kot Malka Robič v Gozdu, ali pa Janez Žerjav-Anja in Viktor Benedik iz Kranjske gore, so bili neumorni. S tem pa ni rečeno, da niso delali tudi drugi. Srednji vrh nam je bil pri tem vse pomembnejši.

Nekaj dni pred novim letom smo v koči za Lepim vrhom priredili celo mladinski miting, ki so se ga udeležili nekateri fantje in dekleta iz Gozda, Kranjske gore in Rateč. Med temi tudi mladi Avgust Oitzl in Lidija Starc, ki jih je pripeljala delavna Malka Robičeva.

V tem času se nam je pridružil tudi mladi rekrut Justin Uršič-Marko, usnjarski vajenec, potem pa Hlebanjev hlapec Miha. Nato pa še Ivan Pristav ter njegova poznejša žena Pavla. Naš bunker je bil tako kmalu premajhen. Z mesom tedaj nismo imeli težav, ker je Miha Hlebanja-Helj še vedno gojil »ravbšicarsko« žilico. Nekajkrat je z robov prinesel težkega gamsa. Tedaj sem prvič jedel gamsovo meso in njegovo močno juho. Zapomnil sem si jo predvsem zato, ker se je na hladnem zraku hitro strdila in ni bila več užitna. Ta Miha se nam je po nekaj dneh nekam izgubil in potem smo zvedeli, da je v begunjskih zaporih.

Nekega zimskega dne sta v bližino kočee nenadoma prigazila Franc Robič-Kocjan in njegov pomočnik Peter Šaupah z žago in sekirami. Prebledela sta ob tem odkritju in očitno je bilo to slučajno. Zabičali smo jima, da o tem ne smeta črhiniti nikomur, kar sta rade volje obljubila — in takoj izginila domov.

Spopad nad Podkorenom — prve žrtve

Od tu smo 8. januarja 1944 odgazili tudi na kazensko akcijo k neke-mu nemčurju v Podkoren, čeprav so bili tudi tam nastanjeni graničarji. Odšlo nas je pet, z Vomiča iznad Podkorena, kjer sta imela taborišče Pavle in Mihol, pa nam je v pomoč in zaradi varovanja priskočil še sled-nji, ker je bil domačin. Z okrožja je bilo naročeno, da je tistega človeka v Podkorenu treba justificirati in hkrati tam izvršiti prehranjevalno akci-cijo. Mi smo bili sredi zime ob vse večjem številu več ali manj brez hrane, hiša, kamor smo šli, pa je bila med najbogatejšimi v vasi.

Toda — ta kazen, čeprav smo tvegali, ni bila izvršena, kajti možak, ki je bil kot okupatorjev sodelavec obsojen na smrt, je bil tedaj hudo bolan. Kdo bi se lotil takega? Tako mu je bilo življenje podarjeno, hkrati pa je obljubil, da se bo v prihodnje poboljšal. Poleg tega nam je obljubil, da nam bo, brž ko ozdravi, poslal za OF najmanj 5.000 mark. Lepa vsota, če je npr. delavec zaslužil mesečno okoli 150 mark. Mož je ozdravel — toda tistih mark OF ni dobila nikoli. Dolguje jih še danes!

Ostali člani družine, zlasti starši, pa so bili z nami kar ljubeznivi. Morda zaradi strahu, a sovražnosti niso kazali, in so nam nahrbtnike napolnili z raznimi dobrotami, ki jih pozimi in po praznikih tu kljub vojni ni primanjkovalo. Justin Uršič-Marko je poleg drugega dal v nahrb-tnik tudi hleb kruha. To je bilo pomembno zaradi poznejših dogodkov.

Tako obloženi z različno hrano, smo se potihoma in s čudnimi občutki zmuznili iz vasi, kajti nemško patruljo nismo čutili daleč. Nad vasjo smo se poslovili z Miholom in se obrnili v smer proti kranjskogorskim Robem. Svetila nam je polna luna. Pod našimi stopinjami je škripal zmrznjen sneg.

Ko smo že zapustili tisti ostri ovinek nad Podkorenom, je prav Justin Uršič, ki je bil še pred nekaj dnevi v Kranjski gori predlagal, da bi tu, na tem cestnem ovinku za kupi snega postavili zasedo in napadli graničarje, ki vsak večer patruljirajo tod. Nekaj časa smo bili proti temu, ker to ni bila naša naloga in tudi nismo bili primerno oboroženi, ko pa mladenič le ni odnehal, smo popustili. Nahrbtnike smo odnesli malo dalje od ceste, da bi bili pri umiku gibljivejši, potem pa smo po nekaj metrov vsaksebi plegli za visokim snegom, ki ga je tja nagnetel snežni plug. Res ni bilo treba dolgo čakati, ko so s Korenskega sedla v lahnem teku pridrsele sani s parom konj, na saneh pa dva graničarja. Ko so bile sani vstric nas, smo užgali, a konja sta še hitreje dirjala navzdol. Naglo sta se oddaljevala. Tedaj pa je Justin v bojazni, da sani ne bi ušle, skočil čez sneg, pokleknil na sredo pomrzle ceste in ustrelil za odmikajočo se vprego. Takrat se je z dna sani, kar sem natanko videl, potegnil rafal iz brzostrelke, in Justin je jeknil. Bil je ranjen v desno stegno. Nismo mislili, da je smrtno ranjen, a ker je naglo slabel, smo ga skoraj odnesli do nahrbtnikov.

Tedaj pa smo v bližini že zagledali temne sence nemških policistov, ki so se nam naglo bližali, v zrak so se povzpele rakete in hladno tišino je pretrgalo pasje renčanje. Komaj smo ranjenca prislonili k smreki, že so bili policisti za nami. Zapela je nemška brzostrelka. In le nekaj me-

trov od nas. Fanta, ki je že umiral, ni bilo mogoče več odnesti. Zgrabil sem njegov nahrbtnik, nekdo pa puško in se umikal navzgor. Tedaj se je pri Justinovem nahrbtniku pretrgal jermen in nahrbtnik je zdrsel navzdol, naravnost v roke naših preganjalcev.

Zasopljeni in utrujeni smo se vrnili nad Srednji vrh brez mladega Justina in se jezili nase, zakaj smo šli v to.

Justin je bil prvi, ki smo ga izgubili v tem času, Nemci pa so po hišah primerjali kruh iz Justinovega nahrbtnika, da bi ugotovili, kdo nas podpira.

V hišo, kjer smo ga dobili pa seveda niso šli, kajti kaj bi delali pri ljudeh, ki so bili z njimi! V dnevniku nemškega orožniškega okrožja Kranj pa o tem dogodku na kratko piše tole:

»8. 1. 1944. spopad med banditi in graničarji. Ustreljen 1 bandit (ubežnik iz vojske).«

Taki in podobni dogodki so me pozneje vzpodbudili k pisanju črtic, med njimi tudi črtice

Grenko slovo

— Kdo ve katerikrat so se že lotili orožja. Očistili so staro kratko krepelo, ki je bilo nekoč služilo divjim lovcem, dve lovski puški ter velik samokres na boben, ki pa je imel le štiri naboje. Štiri postave, oborožene še z globokimi nahrbtniki, so se potem spustile po zasneženem pobočju. Hodili so drug za drugim po stopinjah prvega, da so laže brisali sled, pa tudi manj utrudljivo je bilo tako. Iz potoka so se izvili na ozko planinsko pot. Svetila jim je kakor rešeto velika luna in včasih so se zaradi njene svetlobe morali spoprijeti tudi s snežno celino, zakaj med hiše ni kazalo zaviti. Pod nogami jim je škripal sneg, mrzaj jih je grizel v nosove in v ušesa in zato jih je oddaljena svetloba v zmrznjenih oknih hiš, za katerimi so slutili mir in toploto, še bolj vznemirjala. Zdaj temu zdaj onemu se je ob njej utrnila misel na mirne dni, na svojce, na poslavljajoče se leto in prihajajoče, ki je bilo vsem velika uganka. V tihi zimski mesečni noči bi pozabili, da je mir okoli njih le videz; mrzlo železje v rokah jih je opominjalo na stvarnost.

Narava se je še vedno igrala in veter jim je požvižgaval okoli ušes ter jim nosil v obraz lahke oblake snega. Pobeljeni kakor snežni možje so se prebijali po debeli celini, ki se je razen vetra še nihče ni dotaknil.

Tako so prišli v vas, do Kožarja. Poskrili so se okoli hiše in oprezali na preorano cesto. Nič? Pač? Tudi nemška patrulja je bila na pohodu. Prvi ljudje, ki so jih srečali, so bili ti zelenci. A kmalu so izginili za ovinkom. Potem je bilo vse tiho, dokler ni prišla iz hleva Kožarjeva dekla z vedrom mleka. Pred durmi so jo dohiteli in takoj nato so se vrata v hišo zaprla. Trije so se z njo znašli v veliki hladni veži, četrti, Rok, pa je ostal na straži. Ženska se je tako prestrašila, da bi ji vedro padlo iz rok, če bi ga Matija ne bil prestregel. Le od kod so se v teh zametih vzeli partizani?!

Presenečeno družino so zbrali v kuhinji: gospodinjo, otroka, deklo, pa Kožarjeve starše. Ti so jih še kar prijazno gledali. Le ko zid blede gospodinje se je komaj obdržala na nogah. Zaman pa so se ozirali po gospodarju.

»Kje je gospodar?« je vprašal tršati Matija in pomenljivo zamahnil z lopa-tastimi rokami.

Na oko zelo prikupna, po tirolsko opravljena Kožarjeva žena je boječe povedala:

»Bolán je! Hudo bolán. V izbi leži.«

Njega so morali dobiti, saj so zaradi njega prišli. Zaradi takih in podobnih so se potikali po gozdovih. Zdaj so bili tu, svoji in ljudski maščevalci.

Ženin pogled je po vrsti obšel vse tri. Stali so pred njo kot sodni dan, a šele v Joštovih očeh je prebrala sodbo in prebledela.

Luka je ostal pri onih v kuhinji, Jošt pa se je z Matijo pognal proti izbi. Da ni past, prevara? je pomislil. Kadar je treba plačati dolgove, je pač najbolje biti bolan! A žena jima je odprla in objela ju je z duhom po zdravih nasičenah toplota, ki je puhtela od zajetne kmečke peči. Pištola in puška v njunih rokah sta bili v hipu rosnii. Z enim samim pogledom sta objela ves prostor, ki ni bil opremljen čisto po kmečko, zakaj Kožar, zdaj Koschar, se je ukvarjal tudi s prekupčevanjem. Na postelji, pod veliko sliko svete družine, ki jo je z desne srepo opazoval lepo uokvirjeni Hitler, je ležal Kožar, bled, vročičnih oči, z obkladkom na čelu. V izbi je bilo tiho in le enakomerno tiktakanje stenske ure je poživiljalo prostor. Brez besed je Jošt obrnil odejo. Dedec je bil očitno hudo bolan. Tako hudo, da ga smrt ni gledala samo iz vanj uperjenega orožja, temveč je segla po njem tudi z boleznijo. Jošta je spreletelo: S teboj si nam ne bo treba mazati rok.

»Kaj mu je?« je vprašal.

»Pljučnica z angino. Hudo se bojimo...« je rekla Kožarica in svitek las, ki ga je povijala podobno kot uvožene nemške učiteljice, se je stresel, ko je zahtela. Moža sta se spogledala in Jošt je pomignil ženski:

»Izmerite mu vročino!«

Še vedno nista bila čisto prepričana.

S tresočimi se rokami je potisnila toplomer pod moževo levico. Bolnik je molčal in motni pogled mu je zmedeno preskakoval z drugega na drugega.

Njuno orožje je bilo še vedno nepopustljivo, grozeče. Omahovala sta. Bi nemara ta, ki leži tu pred njima, kaj dosti pomišljal, če bi moral ustreliti ranjenega ali bolnega partizana? Najbrž ne. Ali smo mi prav taki? Ne, prav gotovo ne. Toda še malo; treba je videti toplomer.

Ženska je začela prositi; obljubljala je in obljubljala. Partizana sta molčala in kljub nuji čakala na toplomer. Ženska je zajokala:

»Saj je tako slab! Pustite ga in ko ozdravi...«

Dosti sta čakala. Jošt je pomignil ženski, ki je izvlekla toplomer in mu ga pomolila. Bil je vroč, kot bi ga potegnil iz žerjavice. Štirideset, šest! Povesila sta cevi in skoraj sramežljivo pogledovala na goste kapljice, ki so se nabrale bolniku pod nosom in na čelu. Za trenutek ju je zmedlo. Zakaj, hudiča, niso dobili moža zdravega, odpornega in sovražnega! Nobena prošnja jih ne bi omajala. Tako pa...

Matija je zinil prvi:

»Kožar, tvoja sreča, da si bolan. Če te ne bi stisnilo, pridemo spet, ko boš zdrav. Lepo priložnost imaš, da se popraviš. To naj ti bo za Novo leto!«

Glava v postelji se je zganila, ženska pa je skočila k Joštu in poljubila bi mu roko, če je ne bi bil zadosti zgodaj odtegnil. Rekel je:

»Saj še ni vsega konec. Te tvoje lase pa po kranjsko počesi in pisane tirolske cunje zamenjaj z dostojnejšimi!«

Takoj je začela razpenjati povite kite, kot bi bilo od tega odvisno njeno in moževo življenje. Joštu je ušel smehljaj. Opazila ga je in zardela. »Kaj vse naredi strah! Če bi bili naši ljudje v zaporih in kjerkoli tako boječi, bi Nemci imeli več kot lahek posel z nami,« si je mislil Jošt.

Mož je zatrjeval, da pravzaprav nikoli ni bil proti nam in obljubil, da nam bo, ko bo boljši, poklonil 5000 mark. Za OF, je dejal.

Seveda, ko sta bili vanj uprti nevarni cevi!

Vrnili so se v kuhinjo in Joštu je bilo videti, da se grize, ker so bili preveč popustljivi. A tedaj in nikoli ne bi mogel sprožiti v človeka, bolnega na smrt, pa če bi bil še kaj hujši grešnik kot Kožar.

V kuhinji so bili že zgovorni, a glavno besedo je imel Luka, ki je kot vedno skrbel za prehrano četvorke. In glej: Vsi nahrbtniki so bili že polni. In s kakšnimi dobrotami: suho meso, nekaj klobas, kos potice in še velik hleb še toplega kruha. Stari oče jih je prijazno in kar naprej ogledoval in ponavljal:

»Vzemite, fantje, vzemite, da boste tudi vi praznovali. A le kam boste šli v tej zimi?!«

Potem so jim zavreli še mleka. Če ne bi v hiši našli več dokazov o tem, da so jim Nemci všeč, bi jim bilo skoraj žal, da so jih tako prestrašili. Ta domačnost in toplota sta vplivali zelo prijetno in razlezla se jim je po udih. Svojevrsten, a lep Silvester, napet in miren.

Preden so odšli, so domačim prepovedali hoditi iz hiše. A b'lo je odveč, saj z nočjo tako ali tako niso smeli ven zaradi policijske ure. In potem so se neradi spet odpravili v mraz.

Molče, sklonjeni pod tovorom, so izginili iz vasi in se zagrizli v breg. Gazili so sneg in se spet topli z vetrom. Roka, ki je v nahrbtniku imel še topel kruh, je v hrbet prijetno gredo. Po umitem nebu se je še vedno vozila luna. Dolge sence posameznih dreves za vasjo so v vseh mogočih oblikah stegovale po beli odeji. Tedaj se je oglasil Matija:

»Stoj! Zgoraj se nekaj premika!«

Prisluhnili so. Bili so tik gostega in strmega smrekovega gozda, na krivini enega izmed ovinkov, ki so se povijali od sedla navzdol.

»Sani!« je ugotovil Matija.

»Policiji vozijo v tem času pošto in hrano,« je dodal Rok. Cesta je bila zorana s plugom. Na ovinku je bila gora snega, ki se je brž prekobilil in se stisnil med prve smreke, kakor prezebli otroci k materi.

Rok je kraj dobro poznal in v svoji neučakanosti bi zelo rad storil kaj več, posebno nočjo.

»Na ovinku jim postavimo zasedo!« je predlagal.

»S temle smešnim orožjem?«

Vendar je Rok še kar naprej silil in že začel snemati nahrbtnik. Prislonil ga je ob prvo deblo, da bi bil ob cesti pripravnejši. Kaj če bi res?! In obveljala je njegova. Zdaj nihče ni hotel biti zadnji.

»Če je tako, pa pohitimo. Nahrbtnike vzamemo potem, ko opravimo!«

Vseh se je lotila mrzlica, tisto značilno drhtenje pred pokanjem. Za ovinkom, kjer je plug nakopičil sneg, so jim postavili zasedo. Tresli so se, skoraj šklepetali z zobmi, a bolj od negotovosti, kakor od mraza.

»Ko bom užgal jaz, pritisnite še vi!« je šepnil Jošt.

Pred seboj so imeli tako lep pregled obeh krakov ovinka, da bi jih zdaj napadli kar s kamni, če ne bi imeli drugega v rokah.

»Če bo več sani ali kaj podobnega, ne bomo streljali.«

Zarili so se še bolj v sneg, da se ne bi preveč odbijali od beline. S prsti na petelinah so čakali. Tri slabe puške in stara pištola... Čudno silvestrovanje!

Z zgornjega konca ovinka so pridrsle dvovprežne sani. Na njih je bilo več senc. Jošt je Roka, ki mu je bil najbližji, komaj potlačil nazaj. Tik nad njimi je zahrzal konj.

Živali v diru sta že zavili in pred seboj so jih imeli na pol od strani, na pol od zadaj. Deset, dvanajst korakov so bili oddaljeni, ko je Jošt pritisnil. Tudi iz drugih cevi je počilo. Zdaj Roka ni bilo moč zadržati. Pognal se je na cesto in meril. Iz njegove risanice se je že drugič poblisnilo. Konja sta bila ranjena, kočijaž pa se je prekopicnil vznak. Iz črne gmote na dnu sani se je trikrat nevarno poblisnilo. Proti njim se je vsul rafal. Takoj potem še eden. Nato so nemške sani jadno izginile.

»Umik!« je med zobmi zasikal Jošt.

»Ranjen sem!« je zahlipal Rok s ceste.

»Nemogoče! Kam?«

»V nogo.«

»Eh, potem ne bo hudega! Pojdi!«

Rok pa je sredi ceste že klečal na obeh kolenih. Mesečina je bila polna, da je bilo na belini z lahkoto razločiti velike temne madeže. Kri!

»Rok?« je močneje poklical Jošt.

»Ne morem. Pomagajte!«

Luka in Jošt sta skočila na cesto k Roku in ga dvignila vsak na eni strani. Mimogrede mu je Jošt odvezal puško.

Primi se naju okoli vratu!... Kam pa si jo staknil?«

»V stegno. Zavežite mi. Hitro! Slabo mi postaja!«

Fant se jima je zdel zelo težak. Komaj sta ga vlekla. Za njimi je ostajala dobro vidna krvava sled. Fantu so hitro pojemale moči. Jošt je čutil, da postaja roka, s katero se ga je oprijemal okoli vratu, vedno bolj mlahava. Od tega ga je zazebló. Bil je vaje, da so bili ob njem ranjeni, pa tudi mrtvi, ni pa se mu še zgodilo, da bi mu tovariš umrl na rokah.

Rok pa je nezadržno ugašal. Zgubili so občutek za čas; zdelo se jim je večnost, a zgodilo se je v nekaj minutah. Zavlekli so ga do nahrbtnikov in položili na debelo smreko. Tam se je zvijal, grgal in nerazločno prosil pomoči. Ko so odstranili obleko, so zagledali nevarno luknjo v stegnu, iz katere je še vedno lila kri.

»Luka! Daj šal, pri njegovem nahrbtniku pa odreži jermen!«

Mrzlično in nerodno so obvezovali ranjenca. Bil je že slab, pa se le niso mogli tako hitro vživeti v to, da gre h kraju. Pa tudi premladi in neuki so bili, da bi mu lahko resno pomagali. In tudi s čim? Še pravkar je bil z njimi, živ in pogumen, zdaj pa...

Zalost jih je držala za vrat, zato so bili slepi za vse, kar se je dogajalo okoli njih.

Takrat je pod njimi zarenčalo. Pes?!

Potem še tisti stresajoči »Halt!« Obrnili so glave. Cela vrsta velikih postav se jim je nevarno približala. Za hip je bilo vse tiho, potem pa se je proti njim usula toča krogel. Rok je bil že negiben, samo včasih je še globoko zahropel. Zgrabili so ga in ga skušali med gostimi smrekami zvleči navkreber. A bilo je prestrmo in tako trdo zamrznjeno, da so neprestano drseli nazaj. S čevlji so se komaj lovili za korenine, ki so gledale iz zemlje. Ropotalo pa je že iz dveh, treh avtomatov. In čisto blizu. Razdvojeni in solznih oči so zgrabili nahrbtnike. Jošt si je na drugo ramo zadel še Rokovo puško in se pognal navkreber. Pes je bil že pri Roku...

Tedaj se je Luki, ki je vlekel Rokov nahrbtnik, odtrgal še drugi jermen. Nahrbtnik se je zakotalil po strmini in polzel na pot, prav k nogam preganjalcev! Trije terenci pa so se sklonjeni, oprijemajoč se vej in debel, kopali navzgor. Po njihovih glavah in hrbtih je padal sneg in okleščene smrekove vejice, ki so jih stepale na gosto padajoče krogle. Vsak si je pomagal po svoje. Na vrhu so se sešli, zadihani in začudeni nad tem, da še živijo. Saj je pokalo z vseh strani in čisto od blizu. »Čudno, da nas niso polovili živih, brez streljanja!« je menil Jošt.

Obstali so na trikotni jasi. Majhni, zasopli, tihi, žrtve dveh sovražnikov, ki sta si tokrat podala roke! Nemcev in zime. —

Nov vdor gestapa — aretacije

Medtem so v Dolini spet izbruhnile aretacije. Začelo se je v Podkorenju z aretacijami nekaterih žensk. Bile so take, ki so že prej ali tedaj res sodelovale z OF. Zaradi nevarnosti se je aretaciji kmalu po novem letu najprej umaknila Malka Robič-Grajenekova, tedaj stara 18 let, in se nam pridružila v bunkerju nad Srednjim vrhom, nato Avgust Oitzl in njegov oče Miha, potem pa Viktor Benedik-Pero iz Kranjske gore, nato pa Janez Robič-Vah, ki smo mu začeli praviti Oran ter Štefka Robič, oba s Srednjega vrha.

Aretacije so bile izvedene postopno in bilo je očitno, da so gestapovci postopno tudi prišli do informacij. Bili smo v neprestani napetosti: to je bil že tretji obsežnejši vdor gestapa v naše vrste v Dolini v enem letu!

Nekateri pobegi iz nacističnih krempljev so bili zelo dramatični. Skoraj sedemdesetletni in bolehní Janez Žerjav-Anja je tik pred aretacijo

v snegu in mrazu pobegnil kar v copatah in slabo oblečen. Ni čudno, da je že kmalu podlegel bolezni. Konec marca je v partizanski bolnišnici v bohinjskih planinah umrl.

Viktor Benedik-Pero, ki je živel pri Slavcu v Kranjski gori, je pobegnil zadnji trenutek. Po verižnih informacijah so Nemci zvedeli tudi zanj. Policisti, ki so prišli ponj, so bili na prednjih, glavnih vratih, on pa jim je prisebno pobegnil pri zadnjih in se nam pridružil.

Janez Robič-Vah je pobegnil še bolj dramatično. Ko so Nemci prišli ponj, se je na videz odpravil z njimi, potem pa je skozi hlev pobegnil tako, da je izbil opaž in skočil v grapo pod hlev. Še ta dan se nam je pridružil na Borovlju nad Srednjim vrhom.

Največ aretacij v Kranjski gori in okolici so Nemci izvršili med 15. in 17. januarjem 1944. Aretaciji se je že prej hotela izmakniti tudi dobra mladinka Lidiya Starc, ki je bivala v elektrarni pri Jasni in je imela pripravljen že nahrbtnik. Med pripravljanjem pa so jo zgrabili in odvedli v zapore.

Tako so v decembru 1943 in v januarju 1944 najprej aretirali Celestino Kržišnik, potem pa Minko Volc, Rezko in Jožeta Mraka iz Podkorena, Lidijo Starc, Mileno Bizjak, Janeza Koširja iz Kranjske gore, Vahove, Kocjanove, Hlebanjeve in Mertljevega Janeza in Andreja iz Srednjega vrha še nekaj drugih.

Naša mreža je bila spet raztrgana in ljudje so ugibali, kako in kje se je najprej pretrgala. Kmalu smo zvedeli, da je ena izmed žensk med drugim preveč zagnano in neprevidno pobirala prispevke za OF in si darovalce zapisovala kar s pravimi imeni. Vse več teh ljudi je bilo zdaj v begunjskih zaporih. Zaradi tega je bila pretrgana tudi ilegalna zveza po vlaku, kajti pošto smo včasih pošiljali tudi tako.

V spomin na te trde dni in na pobeg tistih, ki so pred aretacijo pobegnili posebno pa zaradi izgube naših sodelavcev v Srednjem vrhu, še posebej tako trdne postojanke kakor je bila Vahova hiša, sem pozneje napisal črtico **KLEMEN**. Njen prvi del je takle:

— Prišla je zima. Kar čez noč in tako zgodaj, da tega niso pomnili niti najstarejši ljudje. Partizane, ki so se držali za vrhom, je presenetila neprijetno.

Zvečer so se prišli gret, počivat in sušit h kmetu Klemenu, ki jim je že dalj časa pomagal z vsem, kar je premogla hiša. Tako večer za večerom in tudi potem, ko so si partizani terenci postavili zasilno zavetišče.

Klemen je bil zajeten možakar, trdno raščen. Njegova kmetija je bila na samem, skoraj v gozdu. Bil je pravičen in pošten mož ter bistrega duha. Zato ni bilo čudno, da se je kmalu zvezal s partizani. In prav taka je bila vsa njegova družina: žena, dva otroka in sestra Alenka.

Okoli hiše je škripalo pod nogami, da je bil vsakdo vesel, če je čutil za hrbtom toplo peč. Takrat je bila zima sredi svoje največje moči.

Tisto jutro so se proti Klemenovi hiši spet približali previdni koraki. Iz teme so se luščile postave: ena, dve, tri, štiri! Nič čudnega, če bi bilo zvečer, kajti to bi bili gotovo partizani. Toda šlo je že proti jutru, čeravno je bilo še temno.

Gospodinja je pravkar odrinila zapah na vratih, da bi šla molst, kajti delo jo je priganjalo in morala je poprijeti že navsezgodaj. A komaj je odprla, bi ji golida skoraj padla iz rok: vanjo so zrle oči Nemcev in njihove ledeno mrzle cevi!

Obrnili so jo nazaj v hišo in z njimi je morala v zgornjico po spečega moža. Takoj je vedela, za kaj gre. Toda s čim mu je mogla pomagati?

»Ko okna ne bi imela teh križev! In, oh, če možu ne bi nagajala noga, bi jim že ušel in izginil.«

Prestrašila se je ob vsem tem, vendar se je bala zanj in za življenje bolj kot za vse ostalo. Po njej je vrtala jeza in ugibanje, kdo jih je mogel izdati. Sicer pa so se takega obiska že dolgo bali. Kmalu so se vsi zgnetli v razsvetljeni kuhinji. Tudi teta Alenka. Le otrok niso budili. Kljub jutranjim uram, je bilo še vedno temno in pa neznansko mrzlo. Če bi Nemci potrebovali tudi otroke, jih prav gotovo ne bi pustili pri miru. Toda kazalo je, da gre za aretacijo in ne za zasliševanje. Vse to so odrasli kmečki ljudje naglo uganili.

Nemci okoli mize so grdi obrazov priganjali:

»Schnell, schnell!«

Zaradi strmine, ki so jo morali prehoditi v mrzli noči, so bili še bolj natakneni. Na vsak način so hoteli odgnati gospodarja.

Klemen je medtem nepremičnega obraza strmel predse in nič ni bilo čutiti, da bi se prestrašil ali da je presenečen. Obračal se je počasi in zavezoval nataknjene čevlje. Taki so kmečki ljudje, če se česa lotijo: zaprti vase in temeljiti!

Tedaj je teti Alenki nekaj namignil in ta, ki je za silo tolkla nemščino, je policaje vprašala:

»Mrzlo je! Ali lahko skuham malo čaja?«

Poveljujoči je pri vsem priganjanju vendarle prikimal.

Teta je že kurila, gospodinja pa se je znašla še drugače: Nemcem je nalila kozarček močnega domačega žganja, ki je vedno stalo v zidani omarici v kuhinji. Policaji se pijače v tem mrazu in kljub nevšečnim okoliščinam niso branili.

Klemen je tedaj rekel:

»Še klobas in kruha jim prinesi!«

Nemec mu ni več pustil govoriti, čeravno so bile Klemenove besede njim v prid. A teh oni niso razumeli. Ko pa so kmalu za tem na mizi zadišale suhe kranjske klobase, ki so bile pri Klemenovih še posebno okusne, so segli po njih.

Aleš se je medtem oblekel in obul, čakal na čaj in vmes predel svoje misli. Z ženo, ki bi najraje zajokala, sta se v zaskrbljenosti le bežno spogledala, kajti bilo je jasno, kaj čaka Klemen. Zasliševanje, mučenje, morda smrt ob kolu, najmanj pa taborišče. To pa je bilo končno isto.

Klemen je bil krepak človek, kar pa ni veljalo samo za njegovo telo: tudi njegova notranjost, njegov značaj je bil trden, kot iz celega. Vedno je bil naglejših misli in dejanj, kot bi mu človek prisodil na zunaj. Med tihim čakanjem je sklenil:

»Če grem, je konec! Zato z njimi nikamor.«

Toda človek, kako boš pobegnil, kako se boš uprl sili in orožju, ko te imajo v rokah, ko so jim za talca vsi tvoji?

Klemen je znal tudi zaigrati, če je bilo treba. In zdaj je bilo treba. Še nikoli v življenju ne tako.

Ne da bi se kaj pripravljaj, je vprašal:

»Ali grem lahko na potrebo?«

Teta je prevedla in Nemci so dovolili. Toda, ne samemu.

Eden izmed policajev je šel z njim in ga počakal pred vrati. To je bila že priložnost za pobeg. Zakaj zunaj v temi vendar ni skušal pobegniti? Morda je bila to edina in tudi zadnja priložnost?

Kako, ko pa je bil visok sneg in še ta nesrečna noga mu je prav te dni zelo nagajala v kolenu. Klemen je verjetno svoj načrt skoval drugače. Zato sta se mirno vrnila nazaj v kuhinjo in gospodar je pri tem očitno šepal.

Čaj še ni bil gotov, pa je Klemen spet poprosil:

»Še k živini bi rad pogledal, lahko?«

Zena se je čudila moževi mirnosti in vdanosti, ko je vendar vedela, kako je ob vznemirljivih dogodkih zmerom naglo vzkipeł, teta je spet prevajala, in Nemci so prav čudno spet dovolili. So mar pomagale klobase in tisto žganje, s čimer so se tako vneto gostili?

Spet je Klemen nekdo spremljal k hlevu in mu tiščal cev skoraj med rebra. Ni bilo čudno, ko je domačijo vendar objemala tema. Klemen je v hlevu ljubeče pobožal Lisko, Pisano, Jagodo, počehljal junico, potrepljal zvesto kobilo Luco, s katero sta že toliko zvozila s hribov in se poslavljal od njih. Žival pod njegovimi rokami pa je bila krotka in ljubezniva, kot bi to čutila.

Tudi Nemec se je v hlevu skoraj spozabil. A Klemen tega ni hotel videti. Tudi on je bil verjetno kmečkega rodu. A Klemen se ni zmenil zanj in je pred njim odšel mirnih, težkih in šepajočih korakov nazaj v kuhinjo.

Čaj se je že kadil iz skodelice, ko je sedel. Za vse. Klemen ga je počasi srkal ves miren, kot bi se odpravljaj na sejem, in tih je bil ter za nič ni hotel več prositi. Niti od otrok se ni maral posloviti, čeravno je bil nanje silno navezan. Prav zato ne.

»Naj raje spijo, da jih ne bom vznemirjal,« je mislil nanju in srebal čaj. Zunaj je bila še vedno tema in brez tistih »schnell« je Klemen zdaj naenkrat vstal, prijel pripravljen suknjič, ga vrgel čez rame in si ga mimogrede oblačil. Ne da bi ga kdo priganjal, je sunkovito rekel:

»No, gremo. Zdaj sem pripravljen.«

Pri tem ni gledal ne žene, ne sestre in tudi Nemcev ne. Poniglavo je koračil proti vratom. Nemci so se vzdigovali in ga skoraj ustavljali, kot bi se jim zdaj zdel odhod prehiter. Kdo je vendar šel rad v ta mrz. A se vendar morajo odpraviti za njim. Saj jim vendar ne bo ušel. To je dokazal že dvakrat, ko bi lahko, pa ni. Glavno, da so izpolnili nalogo, da so ga zgrabili. Uro prej ali pozneje, zdaj ni bilo več važno.

Klemenova široka postava v tem že skoraj zakrije vso odprtino vežnih vrat. V naslednjem trenutku pa se že požene h gnoju in naglo naprej k hlevu. Nekaj hipov zdaj boleče noge niti ne čuti več.

Hlevska vrata so samo priprta, kar je uredil prej; zaradi tega je šel k živini. Bolj naglo, kot bi mu prisodil, se obrne in na vrata potisne zapah z notranje strani, da živina zvedavo obrača glave. Požene se naprej čez hlev in nima časa ogledovati nemirnih živali, ki jim rožljajo verige na vratovih.

Hip nato po vratih že zaropotajo kopita.

Na drugi strani hleva je bil ograjen prostor za seno. Skočil je tja. Z levo ramo se je uprl v leseni opaz, da bi odstranil desko ali dve. Toda ne gre. Njegovo močno telo se še bolj usloči, toda tudi tako ne gre, ne popusti. Spet je v nogi začutil bolečino. Stisnil je zobe, stopil nekaj korakov nazaj in se sklonjen pognal naprej.

Deska je zdaj odletela tako, da bi kmalu tudi sam na drugi strani, kjer ni bilo nemške straže, zaplaval v debel sneg.

Pod udarci policistov, ki jih je medtem čutil za seboj, so prav tedaj spredaj popustila tudi hlevska vrata. Po hlevu so že tipali prameni baterije. Toda Klemen si je že izsilil prednost!

Zdaj ni več premišljeval! Spustil se je po sneženi strmini za hlevom, kjer je poleti otekala gnojnica. Hlastal je po snegu, se zdaj zvalil, zdaj spet znašel na nogah, a se vendar oddaljeval. Spodaj v dnu je bil potok, ob njem pa tako zaželeno grmovje. To je bil njegov prvi cilj.

Klemen je bil že ob vodi. Nemci pa verjetno še niso opazili odprtine na severni strani hleva. Pač, zdaj svetli snopi baterije že tipljejo po bregu. Toda odkriti ga ne morejo več, kajti Klemen je ob vodi že ob mrtvem kotu. Le sledovi jih še dražijo...

»Sem mislil, da bo zaradi tega kolena šlo dosti težje,« se je Klemen veselil povsem izpeljanega načrta in skočil na drugo stran potoka. Ujel se je za grmovje. V tem pa ga je zbolela noga, da bi skoraj zavpil. Koleno je spet izskočilo iz sklepa. Noga je bila tako zavita, da je stopalo gledalo nazaj. Klemen je bil ujet: nikamor več ni mogel. Ne nazaj, ne naprej.

Kljub mrazu je bil v hipu ves znojen. Kaj zdaj? Kadar mu je koleno tako izskočilo, je vedno moral čakati zdravnika, da mu je nogo naravnal. Je mar vse to, ves ta beg res zaman?

Potem je sedel v grm, prijel nogo z obema rokama in jo vrtel, kot bi ne bila njegova: sem, tja, naprej, nazaj. Nemške baterije in glasovi pa so nedaleč stran tipali za njim.

»Prekleta noga,« je zaklel na glas in najraje bi zaradi vsega zajokal. On, Klemen, ki nikoli ni priznal brezizhodnosti. Noge pa še vedno ni spustil in jo je neprestano obračal na vse strani, ne da bi hotel čutiti bolečino.

Naenkrat je v kosteh nekaj zaškrtnilo in stopalo je bilo spet obrnjeno tako, kot je prav. Čašica je spet tičala na svojem mestu.

Čeprav je zdaj bolelo, je Klemen šinil pokonci in med grmovjem odkrevsal v zasneženi breg, ki se je tam kmalu prelil v gozd.

Ta ga je rešil...

Tak je bil njegov nagli odhod v gozdove, kjer je kmalu postal dober partizan. Kako neki ne: vsega takega, kar je bilo treba prenašati v gozdovih, je bil Klemen vajen od majhnega. Zato je znal poprijeti, kjerkoli je bilo treba. Najbolj pa mu je ustrezalo gospodarjenje. Zato se je začel ukvarjati z intendantco. —

Selitev v malo Pišenco in izguba Srednjega vrha

Zdaj so nas in za našo organizacijo nastopili hudi dnevi.

Zaradi vse večje nevarnosti in ker je bilo zdaj v bunkerju nad Srednjim vrhom že 12—13 ljudi, je bilo sklenjeno, da ga je treba zapustiti in se preseliti na drugo stran Save. Izbrana je bila Mala Pišenca. Tja se je ta skupina partizanov odpravila 17. januarja zvečer. Kolona se je pomikala najprej kar po poti iz Srednjega vrha k Savi, potem čez njo do Tarmana v Logu in dalje navzgor po poti k Jasni. Cesto proti Vršiču so pri elektrarni prečkali, da so lahko zabrisali sledove, potem pa čez Pišenco ter po dolini na desno, kjer je bila na koncu precej velika lovska koča bogataša Avgusta Praprotnika iz Ljubljane.

Medtem pa so Nemci v Srednjem vrhu aretirali še nekaj ljudi, med njimi požrtvovalno Frančiško Robič-Vahovo mamo. Kmalu smo zvedeli, da so jo v Begunjah gestapovci zelo mučili, a da niso zvedeli od nje tistega, kar so hoteli. Bila je med tistimi, ki so pretrpeli največ, a tudi mi smo dobili od nje največ. To je bil dokaz, da gre za izdajstvo, da so gestapovci precej poučeni o naših sodelavcih. V tem času smo iz begunjskih zaporov že veliko zvedeli, med drugim tudi to, kako se kdo drži.

Tedaj se je zgodilo še nekaj hudega.

Dva dni pred odhodom skupine iz bunkerja nad Srednjim vrhom, sva morala z Miškom na okrožno posvetovanje nad Jesenice. Utrujena sva se vračala po zasneženih strminah in se razveselila bivaka, ki je čepel pod tistim bregom. Toda — okoli njega je bila mrtvaška tišina in tudi v njem ni bilo nikogar. Tudi nobene hrane, posode ali opreme. Takoj sva začutila nevarnost. Morala je biti huda, če so jo brez naju potegnili nekam stran. Iskala sva po bližnji okolici, a razen starih sledov ni bilo mogoče odkriti nobenih novih. Se pravi, da se bodo morda vrnili zvečer.

Spustila sva se, seveda previdno, tik nad Srednjim vrhom, in takoj sva dobila odgovor: zagledala sva Nemce, ki so se sukali okoli hiš.

Kmalu za tem pa sva visoko nad bunkerjem našla Hlebanjeve tri nedorasle fante: 17 letnega Jožeta, sedanjega inženirja, leto mlajšega Franca, današnjega gospodarja, in dobrih 14 let starega Janeza, ki je že vrsto let v Braziliji. Veseli, da so naju dobili, a žalostni nad dogodki, so nama povedali, da so prišli Nemci po njihove, da so odpeljali tudi Vahove, oni pa so jo potegnili v gozd.

Kaj storiti, ko se je že večerilo? Tu prespati, naslednji dan pa poiskati ostale, za katere mi nismo vedeli, kje so.

Ker Hlebanjevi fantje niso imeli s seboj nobene opreme, smo hoteli prenočiti kar v bivaku, a po dobrem premisleku, zlasti na Miškovo prigovarjanje, smo si postlali kar zunaj, kakih 20 metrov od bivaka. Na majhno, napol kopno vzpetino smo nanosili hoste in nabrali bukovega listja. Z Miškom sva imela s seboj odeje in plašče, pa smo se nekako odeli. Hlebanjeve fante sva stisnila v sredino, še prej pa smo se, vsi utrujeni in z občutkom varnosti, ker smo bili zunaj, tudi sezuli. Kmalu smo se ogreli in zadremali. Ura je bila okoli 18,30, ko je v tem času popolna tema.

Kmalu pa nas je prebudil nek šum, neki tihi koraki. Miško je vprašal, kdo je, ko se je proti nam vsula toča krogel. Nemci so nas odkrili celo ponoči. Očitno jih je nekdo do bunkerja pripeljal, kajti še podnevi s strani, odkoder so nas napadli, dostop ni bil lahek. Moral jih je pripeljati nekdo, ki je natanko vedel, kje naš bunker stoji. Če ne bi poglobili zunaj, bi nas v njem lahko zajeli ali pobili in to lahko en sam človek z brzostrelko. Krog tistih, ki bi mogli pripeljati Nemce do bunkerja, se je po raznih ugotovitvah tako zožil, da je skoraj z gotovostjo ugotovljeno, kdo je bil to.

Po ostrem obstreljevanju, smo močno presenečeni le uspeli uiti. Hlebanjevi fantje-novinci, so bili brez orožja in z Miškom nama ni bilo vseeno, kako bo z njimi. Med streljanjem, ki so se mu pridružile tudi rakete, smo bežali kar v nogavicah, vse drugo s čevlji vred, pa je ostalo na ležišču in na voljo napadalcem. Odnesele sva le orožje. Med zgubljenim so ostali tudi najini zapiski, vendar zaradi tega nihče ni bil aretiran. Vse, kar sva si zapisala, je bilo z drugimi, ilegalnimi imeni, brez krajev in drugih pravih podatkov. To ni nepomembno, ker so pozneje nekateri ljudje hoteli razširiti govorice, da so se aretacije v Dolini začele šele po odkritju bunkerja. Med temi zapiski je bilo tudi poročilo z Dovjega, ki nam ga je poslal nedavno Ivan Dolžan-Aleksander. V njem je bilo zapisano, da bo Marjan sprejet v Komunistično partijo. Nič pa, da je ta Marjan v resnici Janez Skumavc.

To, da ni bilo zaradi te nesreče nobenih aretacij, je bilo poglavitno, vendar so sledili hudi trenutki in dnevi.

Nemci so še precej dolgo streljali za nami in bunker zažgali, da je bil velik sij. Mi pa smo se v nogavicah, ki so bile kmalu raztrgane, obrnili v dolino in se kar po cesti približali Podkužam, sicer bi zmrznili. Podplati so se prijemali ostre zmrzali na cesti in v Podkužjah, kjer je le nekaj hiš, smo nabrali pet parov različnih čevljev in nekaj zaslednega oblačila. Nekaj so ljudje kljub strahu dali sami, nekaj smo morali vzeti.

Naslednji dan smo po ovinkih zvedeli kje so preostali, in zvečer smo se jim pridružili v Mali Pišenci v veliki in lepi koči.

Da je bil 18. januarja 1944 zvečer odkrit in požgan ta naš prijetni bivak, potrjujejo tudi nemški dokumenti, vendar niso popolni.

Po hrano v Podkoren — druga žrtev

Tu, v tej grapi, kjer je le redko posijalo sonce, je bilo ogromno snega, najmanj dva metra na debelo, vendar smo nekaj časa vzdržali. Razmere pa so se med tem zaradi vsega tega hudo poslabšale. Nas je bilo zdaj kar 15—16, pa brez hrane. Zato je bila naša prva skrb spet priti do ljudi, ki so bili zbegani in nezaupljivi, poleg tega pa so bili najboljši so-delavci zdaj pri nas ali pa zaprti.

Bilo je tako, da so se zaprli vase celo taki, ki so nam prej obljubljali podporo, zdaj, ko je bila stiska in so nam bili Nemci na sledi, so zatajili. Tako se je zgodilo, da smo po vsestranskem medsebojnem dogovoru kljub nevarnosti šli k nemu takih, da bi si vzeli sami. Kljub veliki hiši v njej nismo dobili skoraj nič.

Tedaj sta kar podnevi šla k Budineku v Kranjsko goro Malka Robič in Stane Križnar. To je bilo tedaj bolj taktično, kot vznemirjati ljudi ponoči. Res se je mož prestrašil tega obiska, kar je bilo razumljivo, vendar je zvečer pripeljal precej hrane. Vendar pa je bilo tudi precej ust in zato je bilo treba kmalu spet obnoviti zalogo, ki je pravzaprav šla iz rok v usta. Tehtali smo kako bi s prehranjevalno akcijo dosegli tudi propagandni učinek, kajti čimprej je bilo treba med ljudmi in nami spet popraviti moralo. Odločili smo se za obisk pri kmetu Sencu-Pečarju v Podkorenu, ki je bil sovražen OF. Odvzem hrane bi mu bil hkrati opomin, naj se popravi, ustreliti ga pa nismo nameravali. Ker je bilo zdaj med nami vse več domačinov, ki so poznali ljudi in razmere v vaseh, je bila taka odločitev soglasna.

Za to priložnost je spet prišel v pomoč Miha Arih-Mihol z Vomiča, vojaško pa je vodil Viktor Benedik-Pero. Na pot iz Pišence je odšlo 13 ljudi, med njimi tudi obe dekleti ter vosovska mitralješka trojka. V koči je poleg nekaterih drugih, ki so težko hodili, ostal tudi stari Anja, ki pa bi se tudi rad pridružil odhajajočim.

To se je odvijalo 9. februarja zvečer. Sijala je polna luna, da je bilo svetlo kot ob mračnem dnevu. Mraz je rezal in pod nogami je neprijetno škripalo.

Dokler je kolona hodila ob gorskem podnožju in izven vasi, je bila lunina svetloba dragocena pomoč. Toda preden so prišli do velike Senčeve hiše, je bilo treba čez odprto vaško polje. Takrat so si vsi želeli, da bi ta sijoča luna mrknila. Prav blizu je bila policijska postojanka in lahko bi jih opazili, vendar so srečno prišli do hiše.

Mihol je vse razmestil okoli poslopja, stražo z »Bredo« pa bolj vstran. Sam je krepko potrkal na vrata. Odgovorilo mu je le votlo bobnenje, v hiši pa se ni nič zganilo. Še enkrat je s pestjo nekajkrat butnil v hrastov les, a spet je odgovorila le zlovešča tišina.

»Čakajte ptički,« je rekel Mihol potihoma najbližjim, »ne marate nas slišati! Preveč kosmato vest imate, toda Mihola ne boste ukanili. Če nam ne marajo odpreti, bom splezal do »ganka« in z njega prišel po stopnicah v vežo ter vam odprl,« je Mihol kazal na steno kmečkega poslopja ob cesti. Nič dosti ni premišljeval, temveč se je začel spretno vzpenjati kvišku. Kmalu se je vsem, ki so ga mogli videti, Miholova gibčna postava izgubila izpred oči.

Nekaj trenutkov je bilo treba okoli hiše opazovati. Iz nje se je začel najprej nekakšen ropot. Vsem v bližini je zastal dih. Kdo bi vedel, ali je Mihol v kaj zadel ali pa se je zgodilo kaj drugega. Tišino je pretrgal pridružen strel, takoj nato še eden.

Za hip so vsi onemeli. Nihče se še ni prav zavedel, kaj se je zgodilo, ko so od postojanke sem prihiteli policisti. Partizanov je bilo premalo, pa tudi preslabo so bili oboroženi, da bi se bili z njimi lahko udarili. Okoli hiše pa sama snežna čistina. Nič drugega ni kazalo, kot naglo se umakniti. Zdaj je bila polna luna seveda še bolj izdajalska. Nemci so streljali vseprek, vendar niso nikogar zadeli.

Ko je neposredna nevarnost minila, je vsak na tistem še upal, da se bo Mihol le kako izvil in prišel za tovariši, a upanje je vse bolj plahnelo. Kot smo zvedeli pozneje, je kmet Sonc, močan in velik, ob trkanju na vrata takoj zaslutil, da so zunaj partizani, ki so mu prišli izplačat dolg. Hitro si je v veži pripravil sekiro. Ko je Mihol stopil na zadnjo stopnico, ga je z njo dvakrat udaril po glavi. Mihol je podzavestno še dvignil roko s pištolo in dvakrat ustrelil. Čeprav je Miholu iz velike zevajoče rane na glavi lila kri, ni bil takoj mrtev. Dokončno so ga ubili Nemci, ki so prihiteli v hišo.

Tako je hrabri neučakani Mihol padel po komaj trimesečnem partizanstvu.

Niž kolikokrat se je Mihol spoprijel z veličastnimi stenami pod Triglavom, Ponco, Jalovcem in Špikom in vedno je nad njimi ostal zmagovalec. Takrat pa je njegov zadnji vzpon odločila podla sovaščanova roka.

Šestindvajset let je bil star takrat Mihol. Skoraj vse najnevarnejše smeri v naših gorah je do takrat že preplezal, po mnogih plezalnih turah so ga poznali pri nas in v tujini. Čeprav še tako mlad, je bil po mnenju mnogo priznanih alpinistov naš najmočnejši zimski alpinist.

Po njem so po vojni imenovali kočo ob cesti na Vršič.

Utrujeni, lačni in prizadeti tovariši so se vrnili v Pišenco prazni in težkih nog.

O tem dogodku je nemški carinski urad iz Kranjske gore poročal v Radovljico še ta večer, 9. II. 1944 ob 23,30 naslednje:

»Danes ob 18.30 so banditi vdrli na kmetijo Franca Pečarja v Podkorenu in vrgli na domačine bombo (to je napak, kot smo že videli — op. I. J.)... Kmet se je branil s sekiro. Nekemu banditu, ki mu je grozil, da bo ubil tudi njega, je iztrgal puško in ga z njo udaril (tudi to ni točno — op. I. J.). Kmet je bil pri tem sam ranjen, zadela sta ga dva strela. Po izjavi njegove hudo ranjene žene, je bilo vsega okrog 10 banditov.«

Še isti večer je bil o tem obveščen tudi železniški urad v Kranju z ugotovitvijo, da je bil ubiti partizan Miha Arih, zaposlen na železniški postaji Hrušica pri Jesenicah.

To govori o veliki čuječnosti nemških posadk v tej dolini, zlasti še tistih, ki so varovale komunikacije.

Kmet Pečar je bil res ranjen in Nemci so mu omogočili, da se je umaknil na Koroško, kajti pretil je kri partizana, čeravno ga nihče ni nameraval ubiti. Pri njem bi opravili le prehranjevalno akcijo. Ta poboj je bil nekaj izjemnega, nezaslišanega, zato ga je spremljal tudi na Koroško. Po čudnem naključju so ga Nemci vtaknili v taborišče, kjer so bili ljudje, ki so jih nacisti nasilno izselili z Gorenjske. Le-ti so ogledovali močnega, obvezanega moža in kmalu zvedeli, kaj je storil. Zato so se ga izogibali. To smo zvedeli kmalu po vojni, ko so se izseljenci vračali domov.

Marca 1944 je moral pasti še sekretar
Ivan Krivec-Pavle

Po vsem tem je bilo za nas in naše organizacije še težje, kajti Nemci so poosttrili čuječnost, ljudje pa so se bali, če smo se jim približali.

A do hrane in zvez je bilo treba priti, kar je bilo zaradi ostre zime vse težje. Zato se je skupina tovarišev iz Male Pišence previdno odpravila v Srednji vrh. Pri Jurežu so dobili vola, ki so ga srečno prignali prek vseh ovir, le v dolini Pišence so bile z njim težave. Nazadnje je le moral kloniti in nekaj časa smo imeli dosti mesa.

Tu smo zaradi zime in trdih razmer v dolini imeli dosti časa za pretresanje preteklih dogodkov in ljudi, tako tistih, ki so še bili doma, kot onih, ki so bili zaprti v Begunjah. Hkrati smo naša dejanja analizirali tudi kritično, kajti v teh obmejnih krajih je bil vsak napačni korak hitro in trdo maščevan.

Spominjali smo se vseh začetkov osvobodilnega gibanja v tej dolini in bili smo enotnega mnjenja, da je nekaj posebnega, čeravno smo pri tem imeli v nekaterih zadevah različne nazore. Enotni smo bili tudi glede ocene tiste osebe, ki je vsa navdušena dobila zveze z nami, a nam je na tretji sestanek prinesla nekakšne ciklostirane papirje in nam jih toplo priporočila. Pokazalo se je, da so bila to četniško-belogardistična glasila za julij-avgust 1943. Te papirje smo z ustreznimi pojasnili poslali na sedež jeseniškega okrožja, nakar smo dobili navodilo, naj s to osebo takoj pretrgamo stike. To smo tudi storili, kajti enaka sporočila so prišla tudi od aktivistov, ki so zvedeli za to zvezo.

Ugotavljali smo tudi, da so se nam nekateri izmuznili iz nadzora in tako nismo mogli takoj ugotoviti, kdo je izdal naš bivač nad Srednjim vrhom. Ugotavljali smo, da bo vnaprej potrebna še večja konspiracija, sicer bo z nadaljnjim organiziranjem slabo. Posebno še, ker v vsem tem času ni bilo v Dolini nobene partizanske čete ali bataljona, ki bi pokazal moč narodnoosvobodilnega gibanja in s tem domačinom pokazal, da je

moč partizanov dejansko večja, kot je to videti v teh krajih. Tako pa so ljudje vsak dan videli le okupatorske uniformirance in hočeš nočeš padali pod vpliv njihove prisotnosti.

Pri tem naj odkrijem, da je bil orožniški komandir v Kranjski gori strpen in uvideven mož. Dostikrat veliko bolj kot nekateri napeti, nemškutarsko obarvani domačini, ki so prijavljali svoje rojake zaradi sodelovanja z nami. Še v Srednji vrh smo — v največji tajnosti seveda — dobili sporočilo, naj se vendar varujemo ljudi, domačinov, ki so za Hitlerja bolj kakor oni, orožniki. Ta komandir je nekajkrat strgal kako prijavo, zaradi katere bi moral aretirati posamezne ljudi.

Vendar je vrh nacističnega pritiska šele sledil.

V teh dneh sem zbolel za angino, temperatura se mi je močno dvignila in po telesu so se pokazali turi. Zdaj smo šele spoznali, kaj nam je pomenil Srednji vrh in njegovi ljudje, kakšna zveza je bila to med nami in ostalo dolino. A morali smo računati s tem, kar je bilo.

Skrbelo nas je za zaprte v Begunjah, a nismo jim mogli nič pomagati. Obžalovali smo le, da jih več ni pobegnilo pred aretacijo.

Končno smo spet vzpostavili zvezo z okrožjem in tedaj sem dobil sporočilo, da sem premeščen. Dolžnost sekretarja sem spet izročil izkušnemu Ivanu Krivcu-Pavlu, ki se nam je po Miholovi smrti spet pridružil ter se kljub vročini odpravil iz Pišence proti Jesenicam. A daleč nisem prišel. Zaradi utrudljive in nevarne poti po debelem snegu ni šlo več naprej. To pripovedujem zato, ker sem se ustavil v Logu in se tak, vročičen odločil in previdno stopil v Tarmanovo hišo. Seveda je to med domačimi sprožilo hud preplah, kar ni bilo nič čudnega, vendar nekaj dni nisem mogel naprej. Tarmanova Minca se je okorajžila najbolj: ko je vedela, kako je z menoj, da se je vročina dvignila na 40° C, se je kmalu odločila in mi od nekod prinesla celo zdravila. Sicer pa je zaradi moje prisotnosti, čeravno sem se skrbno skrival, napetost v hiši neprestano naraščala. Zato sem se čez tri dni, dasiravno še slab, odpravil dalje.

Nad Hrušico sem potem prigazil do Aleksandra, potem pa s kurirji prek Plavškega rovta zapustil to dolino, premagujoč debel sneg in njegove zamete.

Čez nekaj tednov je prišel za menoj pod Stol tudi Viktor Benedik-Pero. Pozdravljala sva se, kot da se nisva videla leta in leta in da je v tem času padlo veliko velikih najinih tovarišev.

In v resnici je padel sekretar Ivan Krivec-Pavle. O tem mi je pripovedoval prizadeti Pero. Zaprlo mi je sapo, kajti na Krivca nisem bil vezan le kot bojni tovariš, temveč in predvsem tudi čustveno.

Ko se je Ivan Krivec-Pavle 10. marca 1944 odpravil v dolino na zvezo, je šel z njim tudi mladi Avgust Oitzl. Srečno sta prešla cesto Kranjska gora-Vršič in zagazila dalje nad Zagmajenco in proti Knapu. Tam, kjer se je steza prevesila, sta srečala patruljo graničarjev. Le-ti so ju presenetili in začeli obstreljevati, partizana pa sta imela le pištoli. Avgusta, ki je hodil prvi, so ujeli, Krivca, ki se je začel umikati nazaj, pa so obstreljili. Ko so z ujetim mladeničem prišli v bližino Jasne, je Krivec že ležal mrtev, obkoljen od graničarjev. Zadet je bil v prsi in v čelo, kamor se je

ustrelil sam. Tudi njegov način smrti je potrdil, da je bil velik človek. A okoliščine o njegovi pogibeli so dokaj nejasne. Vse kaže, da tudi njegove smrti ne smemo pripisati zgolj naključju.

Potem so Nemci mladega Avgusta prisilili — z grožnjami za svoje — da je drugo jutro, ko so pripravili močan oddelek kakih 30 mož, šel pred njimi proti koči v Malo Pišenco. Ker pa so tovariši medtem že odkrili Krivčevo smrt, so bili obveščeni o nevarnosti. Ko je Avgustov oče zjutraj opazil, da se jim bližajo Nemci, so se hitro umaknili prek Vitranca in nad Podkoren. Nemci so kljub temu obstreljevali prazno kočo in jo potem požgali.

Tako je bilo konec tudi s tem, sicer oddaljenim, vendar takrat primernim taboriščem.

Vse tri, v razmeroma kratkem času padle partizane: Justina Uršiča-Marka — padel 8. I. 1944, Miho Ariha-Mihola — padel 9. II. 1944 in Ivana Krivca-Pavleta — padel 10. III. 1944 — torej vsak zimski mesec eden — so Nemci pokopali v Klinu pod neko stajo. Morda zato, da pred višjimi tod ne bi bilo sledov narodnoosvobodilnega gibanja? Po vojni so jih pokopali na podkorensko pokopališče tako, kot so ti borci zaslužili.

Te stvari sem zapisal in opisal, da ne bi utonile v pozabo in da bi bile v pouk zanamcem, zlasti v obmejnih krajih. Na poti v svobodo je bilo treba veliko pretrpeti. To posebno v krajih, ponekod nevarno in v nemajhni meri zastrupljenih s hitlerizmom in nemčurstvom. Zato je bil boj tistih, ki so se bili za svobodo in resnico, toliko bolj junaški in pomemben, zlasti tistih, ki so za stvar slovenskega ljudstva žrtvovali svoja življenja. Tu mislim zlasti na tovariše iz decembrskega upora 1941, pa tudi tovariše, o katerih je na teh straneh tekla beseda. Ti so bili nosilci ali žrtve dogodkov in dejanj, ki nam postajajo tako mnogo bolj živa in bližja, kakor naštevanje golih zgodovinskih dejstev.

Emil Cesar

DELEŽ GORENJSKE V KNJIŽEVNOSTI NARODNOOSVOBODILNEGA OBDOBJA

Pred napadom Hitlerjevih čet na Jugoslavijo, je živelo le malo slovenskih literarnih opisovalcev na ozemlju Gorenjske. Njeni literarni občudovalci in glasniki hkrati so živeli predvsem v Ljubljani ali pa po drugih krajih tedanje države. Zato bi ostala ta pokrajina ob razpadu Jugoslavije brez svojih literarnih spremljevalcev. Na srečo pa je pred vojno na Gorenjskem rasel mladi literarni rod, za katerega rast ima precej zaslug kranjska gimnazija. Tu so izdajali literarni začetniki svoje glasilo »Mlada njiva«. Na njihovo rast pa so vplivali tudi ljubljanski gimnazijski zavodi, kjer so se prav tako šolali bodoči gorenjski izobraženci. Čeprav je kranjska »Mlada njiva« izšla samo dvakrat, nakar je zaradi naprednega svetovnonazorskega mišljenja njenih članov prenehala, pa nam prav to dokazuje, da je bila med mladimi prisotna kontinuirana želja po umetniškem izpovedovanju; njihovo sodelovanje pri predvojnih mladinskih glasilih pa dokazuje, da je znala kljub takim težavam najti pota za svoje umetniško izpovedovanje. Pesem Mihe Klinarja *Z grobov*, objavljena je bila v »Naši rasti«, glasilu bežigradske gimnazije, je zgovorni zgled njihove aktivne politične angažiranosti. Navedimo jo kot zgovorni dokument z daljnosežnimi posledicami, ki so pomembne predvsem v času slovenskega narodnoosvobodilnega boja:

Z GROBOV

*Pozabil rad bi naš prebridki čas,
pozabil rad bi, da grme topovi
in kličejo, da so pripravljeni za nas.
Le kličite in vpijte njim v obraz,
ki krivi so, da se krvi tokovi
prelivajo, njim vpijte, vi grobovi:
Saj izkopani tudi smo za vas.¹*

Delo teh mladih literarnih delavcev je bilo globlje zasidrano v svoji ožji domovini. Kljub temu pa so aktivno posegali tudi v širše kulturne probleme in jih prizadeto ocenjevali v edini želji, da bi bil njen obseg čim širši, delo samo pa čim popolnejše. Zgovorni primer je mimo Mihe

Klinarja drugi obetajoči literat, mladi Viktor Gregorač, ki je določno spregovoril o tem v jeseniškem »Tovarniškem vestniku«². Prispevek je izšel pod naslovom *Pri p o m b e h k u l t u r n e m u ž i v l j e n j u J e s e n i c*. Celovita kritična ocena kulturno-prosvetnih razmer in poglavitnega dela te družbe dobijo zaradi svoje tehtnosti in napak, ki so jih odkrivali mladi vsepovsod, mnogo širši pomen, saj jih je uzakonil in uveljavil obstoječi državni sistem. Taka radikalna zahteva po premiku in rasti kulturno-prosvetnega dela, ki bi vplivala na nadaljnjo in splošno rast najširših plasti slovenskega ljudstva pa je bila nevarna tudi načrtom o zatrtju Slovencev, ki so ga izdelali na Slovenskem živeči hitlerjanci, v skladu s fašistično osvajalsko politiko in njenim oblikovanjem Evrope. Zato so, bolj kot režim, prav oni opazili v tej mladi slovenski inteligenci svojega največjega sovražnika.

Pri vsem tem moremo upravičeno soditi, da bi ta mladina čez nekaj let pošiljala svoj angažirani in zavzeti glas kot zastopnik svojih rojakov, v osrednja slovenska literarna glasila in ob pomoči številnih somišljenikov premaknila razmere iz utečenih kolesnic. Toda postopno zorenje je preprečila vojna. Prišlo je tako, da so ti mladi ljudje v kaj kratkem času kot borci prevzeli nase odgovorna bremena in postali, komaj odrasli, jedro slovenske partizanske vojske in upora, ter kaj kmalu dokazali, da so kos prevzetim nalogam. Njihove vzravnane žrtve so bile svetel zgled in vzpodbuda vsem tistim, ki so jim v letih boja sledili in teh ni bilo malo. Tako je prav ta mladina, ki je zorela v letih pred vojno, ne da bi se tega v celoti zavedala, postala glasnik literarnega odpora na Gorenjskem.

Pri ocenjevanju literarnega deleža Gorenjske v letih slovenskega narodnoosvobodilnega boja ne moremo tudi mimo literarnih stvaritev širšega kroga slovenskih književnikov, ki niso živeli na tem področju, so pa posegali v svojih aktualnih vojnih izpovedih po resničnih dogajanjih na Gorenjskem in jih komentirali, saj so prizadejali slovensko nacionalno celoto; in kočno mimo del tistih gorenjskih rojakov, ki so živeli na tistem ozemlju okupirane Slovenije, ki so ga zasedli Italijani, v svojih delih pa posegali v vojne dogodke na Gorenjskem.

Med deli književnikov, ki so posegli v vojno življenje gorenjske pokrajine, niso pa živeli na tem ozemlju, navedimo *L o v s k o p e s e m* Frana Albrehta, ki je nastala mesec ali dva po vdoru fašističnih vojsk v Jugoslavijo. Navdihnili jo je ogorčenje nad nemškim nasiljem, katerega je moralo z vso trdoto okušati slovensko ljudstvo na Gorenjskem in Štajerskem. Tudi *L o v s k a p e s e m* je poziv k upor, hkrati pa protest zoper kratenje osnovnih človekovih pravic, prvič pa je bila objavljena v Slovenskem zborniku 1942. — V zimi 1941 pa sta nastali pesmi *Rekvizicija* in *Gorenjska idila* Otona Župančiča. Naslov slednje je Župančič pozneje spremenil v *Zimsko idilo*. *Rekvizicijo* je inspiriral resnični dogodek, o katerem je pesniku pripovedoval znanec, pripetil pa se je v okolici Moravč. — Čeprav ta delež ni bil velik, ne bi mogli trditi, da je bil brez vpliva na našega človeka.

Med dela književnikov, rojenih na Gorenjskem, so pa živeli v Ljubljani in posegali v svojem delu tudi v dogodke v rodni pokrajini, moremo

šteti Cvetka Zagorskega, kateri je začel v obdobju okupacije ponovno pisati po zbližanju z Lovrom Kuharjem-Prežihovim Vorancem in Tone-
tom Cufarjem-Jurjem. S slednjim sta bila v Ljubljani tudi organizacijsko
povezana v Osvobodilni fronti. Zagorski bi moral sodelovati v Sloven-
skem zborniku 1942, s tem namenom je celo izročil Čufarju nekaj tek-
stov, ki so se pozneje, s Čufarjevo aretacijo, izgubili. Psihično prizadet
zaradi nejasnega zapletanja slovenske zgodovine se je Zagorski v tem
času posvečal predvsem krajšim in ne preveč izrazitim ter učinkovitim
miselnim utrinkom. V njih komentira ali obračunava s prvimi nasilji
nad slovenskim ljudstvom, s tem pa daje duška akcije željnemu neza-
dovoljstvu. Med take verzificirane miselne utrinke, za katere moremo
trditi, da so nastali že leta 1941. in se nanašajo tudi na Gorenjsko,
sodi **P o t d o m o v**. Inspiriral jih je požig Rašice. V to leto bi mogli
uvrstiti le še nastanek kratke verzificirane poslanice mladim — **B o d o-
č i m r o d o v o m**. Ob tem pa omenimo še Toneta Čufarja, ki bi se ob
drugačnih okoliščinah, prav gotovo vključil s svojimi stvariteljskimi spo-
sobnostmi v ta proces, za kar imamo na voljo dovolj zgovorne dokaze
prav iz leta 1941, o čemer več sledi.

Najpomembnejši in seveda zgodovinsko najavtentičnejši pa je bil
delež tistih redkih književnikov, ki so v letih okupacije ostali na Gorenj-
skem. Predvsem v 1941. letu so ohranjale to izročilo tiste redke mlade
literarne moči, o katerih smo že govorili: impulzivni Miha Klinar in
Viktor Gregorač ter deloma Klinarjev oče France Klinar-Kladivar. Z iz-
jemo Klinarja so bili to mladi ljudje, katerih izpovedna nagnjenja nosilci
okupacijskega režima še niso mogli prav zaslutiti ali ljudje, katerim
literarno izpovedovanje ni bilo primarnega pomena in je tako njihovo
delo ostalo lažje neopaženo (France Klinar-Kladivar).

Na publiciranje odporiške književnosti je vplivalo predvsem dvoje:
ilegalni tisk in tvorci ilegalne literature. Medtem ko moremo na oboje
vprašanj odgovoriti pritrdilno, pa so bili vzroki, da se tudi na Gorenj-
skem v 1941. letu ne pojavi v tisku literarna odporiška izpoved druge.
Zato je dolžnost, da spregovorimo tako o tisku kot o vzrokih, da se
odporiška izpoved v istem času ne pojavi v gorenjskem ilegalnem tisku.

Gorenjska je imela v 1941. letu več ilegalnih tehnik. Prva je bila
ustanovljena ciklostilna tehnika na Jesenicah. Aleš Jelenc pripoveduje,
da je prevzel skrb za tehniko po sestanku z Gregorčičem, Stražišarjem
in še dvema drugima tovarišema konec maja 1941 nad Potoki in jo od
tedaj do svoje aretacije januarja 1942 tudi vodil. Pred tem sestankom
je bila tehnika pri Francu Mencingerju; v njej sta poleg Keliha, ki je
tehniko vodil, delala še Cilka Traven-Nočeva in Giorgioni. Na omenjenem
sestanku je Jelenc tudi izvedel za ciklostil, ki je bil pri Noču v Borovljah,
zvedel pa je tudi za težave, ki jih je imela tehnika predvsem s prepiso-
vanjem. Ker je bila količina literature, ki jo je prinašala iz Ljubljane
kurirka Močnikova s Senožeti premajhna, se je Jelenc takoj lotil orga-
nizacije in je začela tehnika pod njegovim vodstvom v najkrajšem času
delovati. Da bi bilo delo čim manj sumljivo, so vse, razen razmnoževanja,
opravljali v službenem času v jeseniški železarni, kjer so bili tehniki
zaposleni. Tako je prihajal Aleš Jelenc v pisarno Slavka Smoleja pod

krinko uradnih razgovorov — oba sta bila zaposlena v elektromehaničnem oddelku, in to kljub budnosti gestapovskega opolnomočenca Hansa Saura. Tako sta v Smolejevi pisarni sestavljala pozive lokalnega pomena, razne vesti in radijska poročila. Pripravljene tekste je pozneje prepisovala na matrice v pisarni centralnega skladišča in na tovarniškem pisalnem stroju Anda Jelinčičeva. Tehniko so v veliki meri zalagali s potrebnim tehničnim materialom tovariši sami; prinašali so ga iz pisarn, pomagal pa jim je tudi računovodja elektrooddelka Rudolf Pavšič. Tako napisane matrice je največkrat odnašal iz tovarne Jelenc, včasih pa tudi Prajer, s katerim sta bila skupaj v pisarni, nekaj časa pa tudi kurir tovarniškega oddelka Tonček Klinar z Javornika. Toda zaradi previdnosti se tega načina niso velikokrat posluževali. Matrice je prevzela Cilka Travnova ter jih izročala Kodru, delavcu v železarni na Javorniku, ki jih je pri Martinu Noču z njeno in Nočevo pomočjo razmnoževal. Ta razmnoževanja pri Noču so opravljali v Kodrovi sobi, ciklostil pa so shranjevali v veliki krušni peči z dvojnimi stropom, ki ga je naredil Noč. Delali so včasih po dvakrat na teden; znano je, da so tiskali ob pripravah za vstajo zelo pogosto, največji presledek med posameznimi razmnoževanji pa ni bil daljši od štirinajstih dni. Razmnoževali so radijska poročila, razne pozive lokalnega pomena, ki sta jih sestavljala Jelenc in Slavko Smolej, pozneje pa so razmnoževali tudi izvlečke iz posameznih prispevkov v »Slovenskem poročevalcu«. Število razmnožene literature je bilo skraja tristo do petsto odtisov, na koncu pa so razmnoževali še enkrat toliko, do tisoč izvodov.

Kot pozneje vse druge, se je morala tudi ta tehnika večkrat seliti. Tako je bila nekaj časa na domu Martina Noča, Ane Nočeve na Koroški Beli, pri Petru Kodru, Tinetu Noču, na domu Cilke Travnove in pri Karlu Kozarju pod Mežakljo, prenehala pa je z aretacijo Aleša Jelenca, Ande Jelinčičeve in Slavka Smoleja v januarju 1942.

Literatura jeseniške tehnike je krepila narodnoosvobodilno misel v Gornjesavski dolini ter do Bohinja in Radovljice. Zasluga tehnike je bila, da je po zlomu Jugoslavije mobilizirala vse napredne sile za boj z okupatorjem, zlasti pomemben pa je bil ta delež ob pospešenih pripravah za decembrsko vstajo v Gornjesavski dolini in v Bohinju.

Prvo tehniko v Kranju je organiziral Franc Vodopivec in sicer po posvetovanju CK KPS, ki je bilo 2. junija 1941 v Mencingerjevi ulici v Ljubljani ter na Brodu pri Ljubljani. Razmnoževati so začeli avgusta 1941 v mehanični delavnici pri Kraševcu. Septembra je prevzel tehniko Janez Poljanec, v delo pa je vključil tudi svojo ženo Francko, ki je kot služiteljica v tekstilni šoli že pred vojno razmnoževala dijakom skripta. Bila je dela vajena in ji razmnoževanje ni povzročalo težav, tehniko pa so s tem preselili v Tekstilno šolo. Poljančeva je v Tekstilni šoli razmnoževala približno poldrugi mesec. Tehnika je razmnoževala vso literaturo, ki je prihajala v omejenem številu na Gorenjsko, največ pa »Slovenskega poročevalca«, ki je izšel vsak teden v dokaj visoki nakladi. Odnášali so jo celo na Jesenice. Prenašala jo je Cirila Kozjak-Curk in jo izročala Francki Traven. Tehnika se je selila, delovala pa je do februarja 1942. leta.

1941. so razmnoževali krajša gesla in odlomke iz »Slovenskega poročevalca« tudi na domu Ivana Gašperina-Mitje v Doslovčah št. 26. Delali so na pisalnem stroju, ki ga je odstopil narodnoosvobodilnemu gibanju Franc Prešeren iz Radovljice. To je bil prvi temelj za bodočo tehniko okrožnega komiteja KPS Jesenice.

Podoben, vendar že z določenim namenom je drugi poskus v Žirovnici. Na pisalnem stroju, katerega lastnik je bil Leopold Jesenko iz Žirovnice št. 2, so razmnoževali predvsem dnevna radijska poročila. V ta namen so se posluževali neprijavljenega radijskega sprejemnika, prav tako shranjenega pri Jesenku, nekajkrat pa so pri njem na pisalnem stroju in s pomočjo kopij pretipkali nekaj popolnih številčk »Slovenskega poročevalca«.

In še en primer poznamo na relaciji Jesenice-Kranj. Pozimi 1941-42, verjetno že v decembru 1941 se je odločil za samostojno akcijo Dušan Čričković. Čričković je bil v stari Jugoslaviji orožnik, ki se pa po okupaciji ni vrnil niti domov v Hercegovino niti ni hotel vstopiti v okupatorjevo žandarmerijo. Zaposlil se je kot čuvaj na železniški čuvajnici pri Radovljici. V tej čuvajnici je potem verjetno vrezoval v gumo pozive in gesla ter vse, kar je natisnil, v prostem času tudi sam raztrosil ali nalepil po Begunjah in okolici. Način njegovega dela je neznan, edina priča, ki je vedela za Čričkovićevo delo, pa postopka tiskanja in razmnoževanja ni videla.³

Kljub temu, da so vse ilegalne tehnike, ki smo jih omenili, medsebojno različne, pa bi težko verjeli, da bi katerakoli od njih literarni prispevek, pobujen po tako dramatičnem stanju, odklonila. Zaradi tehničnih pomanjkljivosti morda samo Čričkovićeve tehnika. Menim, da je vzrok za to, da se v ilegalnem tisku niso pojavili na Gorenjskem primeri odporiške literature predvsem v razvijajoči se organizaciji odpora, ki posveča prav zaradi čimvečjega učinka in ker želi pospešiti razvoj, vso skrb p o s r e d o v a n j u prispevkov tedanjega osrednjega ilegalnega političnega tiska. Poučen dokaz za tako domnevo je tudi osrednji ilegalni tisk v 1941. letu, kjer zasledimo med sodelavci le Otona Župančiča, pač pa se morda prav zaradi tega sklicuje ta tisk na pomen Prešernovega in Cankarjevega dela. Ne bi pa držala npr. domneva, da je vzrok za tako stanje v pomanjkanju literarnih sodelavcev, saj je bila že poleti pri nas kulturniška organizacija vključena v Osvobodilno fronto na taki stopnji, da so lahko pripravili prvi plenum kulturnih delavcev. Med druge vzroke pa moremo šteti skrb za ohranitev težko pridobljenih tehnik, razmnoževalnega gradiva, skrb za varnost tehnikov, ki jo narekuje pomembnost njihovega dela itd. Takoj pa moramo pripomniti, da marsikaj, kar je bilo v tem času napisano, ni bilo objavljeno, za kar so bili objektivni in subjektivni vzroki. Objektivni so pogojeni v izjemnem vojnem komuniciranju in v stopnji organizacije kulturnega dela, subjektivne pa narekujejo izredna vojna doživetja, ki se pogosto prehitevajo in prav zaradi tega marsikdaj ni časa za njihovo dokončno literarno izoblikovanje. Tako se često umika manj tehtno pomembnejšemu. Kljub temu, da vsa, med vojno nastala dela niso bila objavljena v tem obdobju, da

je bilo marsikdaj objavljeno šele pozneje ali pa sploh ni bilo objavljeno, govori vse to za izredno razgibani čustveni svet literarnih ustvarjalcev, za aktivno ustvarjalnost in za odgovornost nacionalni skupnosti pri oblikovanju poštenjših družbenih odnosov. Tudi tu pa so se literarna prizadevanja vsebinsko in idejno spreminjala, kakor se je spreminjal in rasel proces narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi tu bi mogli deliti literarno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju na naslednja obdobja: od 27. aprila 1941 do sredine decembra istega leta; obdobje zaključuje recitacijski nastop Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora decembra v Grosupeljski četi. Od decembra 1941 do kapitulacije Italije septembra 1943; za ta čas je značilno, da ostane težišče literarne tvornosti vsaj vse 1942. leto v Ljubljani (in drugih okupiranih mestih), čeprav že nastajajo v partizanskih enotah prve literarne upodobitve življenja in bojev partizanskih borcev. Tretje in zadnje obdobje sega od okupacije Italije do osvoboditve maja 1945, ko se težišče umetniškega ustvarjanja domala povsem prenese v partizanske enote ali na osvobojeno ozemlje. Močno se v tem času spremeni tudi način publiciranja, oziroma posredovanja sploh.

Kljub temu, da doživetja v literarnih upodobitvah vojnih let vsebinsko niso izčrpana, tega niti ne bi smeli pričakovati, ker niso izčrpana niti v mnogo daljšem povojnem obdobju, saj bi lahko v tem času prav tem ranam, ki ne bodo v nas nikdar zaceljene, posvečali le več pozornosti. Kljub temu pa si lahko štejemo v čast, da smo kot milijonski narod s svojim bojem služili za vzgled drugim, številčno močnejšim narodom; literarni delež Slovencev v tem bojnem procesu pa je edinstven po obsegu v tedanji zaslužjeni Evropi. Trditi tudi moremo, da je bil literarni oblikovalni delež v tem času tako močan, da še danes ni spremenil svoje karakterne bojne podobe. Današnji književnik, kolikor posega še po tem času, ta lik samo še razvija in ga umetniško izpopolnjuje. Pri tem pa ne smemo prezreti, da je tudi delež gorenjskih literarnih delavcev pomemben pri ohranjanju rasti in gojitvi slovenske književnosti v obdobju narodnoosvobodilnega boja.

Podobno kot drugod v Sloveniji, se kaže odpor do okupacije in njenih nosilcev tudi med redkimi kulturnimi delavci na Gorenjskem. Ocenjevati ga moramo kot začetni in sestavni del splošnega ljudskega odpora in kaže prav nasprotno, kar je želel doseči okupator. Očit je v ponosu in neuklonljivosti, v skrbi po ohranjanju vsega slovenskega v preprostem ljudstvu, v najrazličnejših oblikah medsebojne pomoči, v čuvanju in ohranjanju vsega, kar predstavlja slovensko kulturo ter v kljubovalnosti, ki razkriva srd in celo ironično omalovaževanje. Take individualne oblike protesta so tudi na Gorenjskem zgovorna, pomembna stopnja upornosti in znanilka takšnih radikalnih oblik kot so vstaja in narodnoosvobodilni boj.

Kot tako individualno obliko odpora moremo sprejeti tudi rokopisno literarno glasilo *Noči*, za katerega sta se na Jesenicah odločila Viktor Gregorač in Miha Klinar, čeprav ju je pri tem vodila tudi želja po literarnem ohranjanju in nadaljevanju lastnega izpovedovanja. Pobuda zanj je bila Gregoračeva, pisati pa sta ga nameravala s pisalnim strojem v dveh izvodih. Menda je prav pod vtisom predvojnega srečanja s Koro-

ško Gregorač želel napisati nekaj pesmi, vendar se je od celotne zamisli ohranila le naslovna stran glasila, neka Klinarjeva pesem in začetek neke Gregoračeve črtice. Naslov glasila *N o č i* naj bi simboliziral okupacijo in nasilje nad Slovenci. Tudi podoba na naslovni strani spominja na talca in je do neke mere celo Gregoračev avtoportret.⁴ Čeprav ne skriva začetništva pa je zamisel zanimiva, toliko bolj, ker odkriva po eni strani resno literarno zavzetost obeh avtorjev, hkrati pa, dokler ne bi bila vzpostavljena tesnejša povezava prek bojevniške Osvobodilne fronte z revolucionarnimi komunikativnimi sredstvi, izraz njune odkrite aktualne osebne izpovedi, ki ni skrivala odpora do okupacijskega režima.

Sicer pa je Gregorač med okupacijo manj pisal, uteha je iskal kot dober risar predvsem v likovnem svetu. Predvsem zato, kot bi sodili po neizrazitih motivih, da ubeži pred pekočo stvarnostjo in da se kolikor toliko umiri in uredi. V tem času je pisal le novelo *P o m l a d p o d o k n o m*, v kateri je opisoval odpor in prezir do nemških okupatorjev. Delo pa se ni ohranilo. Najaktualnejši od vsega Gregoračevega umetniškega izpovedovanja v tem času pa je pastel *Talci*, posvečen Ludviku Stražišarju, Francu Podgorniku, Albinu Šavliju, Francu Frelihu in Karlu Kraguljniku, ki so bili ustreljeni 4. septembra 1941 na Koroški Beli. Njegovo nadaljnje delo je preprečila njegova aretacija in pozneje, 21. januarja 1942, ustrelitev v Begunjah.⁵ Kako občutna je bila vrzel po Gregoračevi smrti, ni potrebno dokazovati: padel je kot pripadnik tiste generacije, ki je v literaturi prevzemala nase — v nadaljnjem se bomo v glavnem srečevali le z njo in njenim delom — glasniško breme v tej pokrajini. Tako kot oni, bi tudi Gregorač potreboval še nekaj časa, da bi se ob vseh umetniških ambicijah razvil v učinkovitega in kvalitetnega izpovedovalca.

Podobni vzroki, ki smo jih navedli za povezavo ilegalnega tiska s stikom slovenskih književnikov v 1941. letu, veljajo tudi podobni vzroki za objavljanje mladih v tem času. Povedati pa moramo, da se nam to postavlja kot problem *d a n e s*, v mirnodobnem času, tedaj pa tega tudi sami ustvarjalci niso čutili, predvsem zaradi tega ne, ker so sami iskali obliko lastnega sodelovanja v odporu, popolnoma pa jih je zadovoljevalo tudi dejstvo, ki se enači s hotenjem in zahtevami posameznika, da se je med ljudstvom začelo splošno odporiško gibanje. Do korenite spremembe pa pride takoj na začetku 1942. leta s pesniško zbirko Vladimira Pavšiča-Mateja Bora in nekaterimi drugimi neuspešnimi podobnimi literarnimi poskusi.⁶

Kljub temu pa segajo prav v ta zgodnji čas tudi prve literarne izpovedi v vojni porojene literature tudi na Gorenjskem, kjer postaja prav najmlajši literarni rod njihov poglavitni glasnik. Tako sodi v prvo leto okupacije po svojem nastanku ena od šestih groteskno elegičnih balad o Jerneju Kacjanu iz Krtine Jožeta Šmita. Prav tako pa sodita v sam začetek okupacije pesmi Marjana Klinarja-Mihe *S r e d i n o č i* in *P t i c e*. Na delo slednjega moremo opozoriti že na začetku, saj je bil prav mladi Klinar edini, ki nam je v umetniški obliki v tem času ohranil v manjši meri lastno, predvsem pa splošno občutje slovenskega človeka na Gorenjskem. Čeprav je bil še zelo mlad, moremo trditi, da

so bili pred vojno zastavljeni koraki že dovolj trdni, da se morejo v prvih dneh okupacije enakovredno priključiti podobnim pričevanjem književnikov kjerkoli na Slovenskem na začetku nacionalnega gorja. Spomin na prve mesece okupacije nam je ohranil Klinar še v dramatičnih in obtožujočih *Julijskih elegijah* 1941, ki se vsebinsko združujejo s podobnimi, vendar le vsebinskimi izpovedmi Karla Destovnika-Kajuha, Manka Golarja, Vladimira Pavšiča-Mateja Bora, Franceta Oniča. V obtožujoči in dokumentarno podprti pesmi domiselno poseže po elegični formi, kar tudi najbolj odgovarja prvim spoznanjem in občutkom o odvzemu svobode nacionalni celoti. Nič manj dokumentarna ni pesem *Breda*, kjer pretresen obtožuje vojno brezobzirnost z naivno preprostostjo male Bredice, hčerke Draga Cerarja, ki je premišljevala ob izselitvi v Srbijo, katero od igračk naj vzame s seboj, medvedka ali punčko in še vesela je bila, da se bo lahko peljala s pred vojno redkim vozilom — avtomobilom... Zaradi motiva in preproste izpovedne govorice, dostopne tudi otroškemu čustvovanju, je *Breda* prva pesem v slovenski književnosti v obdobju okupacije, ki posega v otroški svet z aktualno vojno tematiko. *Breda* je dolgo ostala osamljen primer v skromni beri slovenske mladinske literature vojnih let. Ker pa je bila pesem objavljena mnogo pozneje, ne moremo ob njej govoriti o kakih pobudah na nadaljnjo rast medvojne književnosti za mladino, ki drugače prav gotovo ne bi izostale. Sledijo še pesmi *Danes*, *Villonsko pismo prijatelju* ter *Črna ruta*. Slednja je bila posvečena materi že omenjenega Ferda Korena, ki so ji nemške okupacijske oblasti prepovedovale nositi za padlim sinom kakršnekoli znake tradicionalnega žalovanja. S tem pa se že odkrivajo vse strašnejše strani nemškega nacizma, ki ni več pomišljal pokazati svoje resnične podobe s streljanjem talcev in drugimi grozodejstvi.

Okupatorjevim grožnjam o streljanju talcev ljudje skraja niso verjeli. Predvsem zaradi tega ne, ker niso mogli razumeti, da je mogoče na tako zločinski način postopati proti osnovnim človečanskim pravicam. Upanje, da so to le zastraševalne grožnje in da bo pred njihovo uresničitvijo okupator gotovo pomišljal, so demantirale vesti o streljanju prvih talcev v Begunjah. Resničnost grožnje je še trdneje zarezalo streljanje talcev tudi po drugih krajih Gorenjske. Tako so prve septembrske dni uvenela življenje prvih talcev v neposredni okolici Jesenic, na Korški Beli. Pretresujoča vest je rodila spoznanje o majhni vrednosti človeškega življenja v vojnem času, temprej, ker se je med padlimi skoraj vsako srečal z imeni znancev, prijateljev ali celo najbližjih, s katerimi se je še pred kratkim veselil, delal, izmenjeval svoje mišljenje, koval načrte... Klinar, ki je odšel skupaj z Gregoračem na kraj streljanja, je odkril med njimi znanca Ludvika Stražišarja. Prizor, ki je navdihnil Gregorača za prvo, po resničnem dogodku nastalo likovno upodobitev, je tudi Klinarja močno pretresel. Svetopisemska asociacija v naslovu v pesmi *E c c e h o m o*, ki ga je pobudil zločin v mladem pesniku, pa odkriva tudi silni družbeno pogojeni protest. Ker pa je pesnik občutil, da pesem premalo odseva pretresenost doživetja, je v naslednjih dneh, pod vtisom istega dogodka, nastalo še nekaj novih

pesniških izpovedi. Med drugim sodita v ta okvir *Septembrska elegija*, ki se izrazno veže na *Julijske elegije*, in *Rjavi pajek* ter še nekatere, katerih pa pozneje, ko je vojni vrtnec zajel tudi *Klinarja* in so se doživljajji, ki so bili aktualni tudi zanj, preHITEVALI, ni mogel več izdelati.

Znano je, da je pisal pesmi v tem času tudi Tone Šifrer. Šifrer je bil pred vojno sodelavec Ljubljanskega zvona, pred kapitulacijo je bil profesor v Murski Soboti, po zlomu jugoslovanske vojske pa se je zatekel na očetovo posestvo v Zabnici pri Škofji Loki. Dognano je, da je Šifrer v tem obdobju že pisal pesmi z vojno tematiko, čeprav zaradi njihovega prikrievanja ne vemo, kaj je pisal in koliko, niti približnega datuma, kdaj so pesmi nastale. O vsem tem vemo le toliko, kolikor nam je o tem ohranil Juš Kozak, ki pripoveduje: »...Na Gorenjskem so že pokale partizanske puške. Slutim, ne, prepričan sem, da je Šifrer oživel. Upor, ki ga je pokazala njegova ljubljena zemlja, njen kmet in delavec, sta mu razpihala vero. Nekje na podstrešju je skril, kakor je pripovedoval materi, neke pesmi. Niso jih našli kljub vsemu prizadevanju. Ni treba bogvedi kako ugibati, kakšne so bile. Zemlja se je uprla in Šifrerjeva ljubezen je odkrila pot.«⁷ Že to pa je dovolj, da bi, ob poznavanju njegovega predvojnega literarnega življenja, mogli zagotovo sklepati, da pesniškega izpovedovanja tudi med vojno ni opustil. Čeprav nam podrobnosti v zvezi z njegovim literarnim delom v tem času niso znane, moremo med pesmi, ki so nastale v prvem letu okupacije uvrstiti *Vojno pismo*. Kot iz vse tedanje slovenske lirike odseva tudi iz Šifrerjevega vojnega deleža odpor do okupacije in razočaranje. Razočaran je bil nad pasivnostjo in osebnim reševanjem tistih, ki so bili kot vsiljeni vodniki krivi za sramotno nagli državni polom. Pesnik se v teh dneh v skladu s svojim značajem umakne v trdni svet, svet, ki mu je edini preostal, ki ga ni nikoli razočaral in ki mu je hkrati ohranjal vero v ponovni svobodni razvoj slovenskega naroda — k zemlji in delu na njej. Vendar tudi to le za kratek čas. Do tedaj, ko je prepredla s svojimi nevidnimi nitmi osvobodilna misel kraje med Škofjo Loko in Kranjem.

Kljub temu, da nam je Šifrerjev vojni pesniški opus neznan, pa moremo tudi po ohranjeni pesmi sklepati, da njegova vojna izpoved, v primeri z drugimi podobnimi literarnimi dokumenti teh dni, ni bila niti izrazno šibkejša niti umetniško manj dognana. Hkrati pomeni za Šifrerja odmik od ozkega osebnega sveta in njegovega izpovedovanja in se je prav tu najbolj približal času, ki je zahteval, v interesu obstanka nacionalne skupnosti, čim aktivnejšo vključitev vanj. V teh spoznanjih moremo iskati prav tako odgovor, zakaj se je lotil pisanja lirično navdahnjene kronike *Kmetovo leto* (zunanjje pobude so pri tem povsem drugotnega pomena), ki doseže svoj idejni vrhunec v opisovanju kmetovega zimskega življenja, ko se v dolgih zimskih večerih sprošča njegova fantazija in karakterno pogojeni lirizem, ko Šifrer spet najbolj zaživi z živim ljudskim izročilom. Ta pa je v Šifrerju, poleg stoletnega dela na slovenski zemlji, dovolj tehten dokaz za upravičenost do življenja Slovencev na že davno dodeljenem delu evropskega kontinenta. Hkrati pa se v istem času loteva tudi drugega problema, skritega v nas

sami: družbene plasti, ki je bila sicer v primeri s celoto naroda neznatna, vendar z odločujočim vplivom na javno življenje — malomeščanstva. Zaradi tega sili, kljub vojni in njenim problemom pod pero obračun z malomeščanstvom, najbolj nezdravim in ogrožajočim elementom v življenju kakega naroda. Problem, zajet v romanu, se vanj zajeda z enako močjo kot okupacija. Zgodba, ki se okvirno odvija v Ptuj, je ena najzanimivejših, vendar bi po ohranjenem zapisu mogli trditi, da problemu ni bil povsem kos, predvsem zato, ker te družbene plasti ni do potankosti poznal. Občutimo jo kot fragmentarno avtobiografsko delo, ki je premalo dinamično in raznoliko, da bi lahko bralca osvojilo in doseglo poglobilni moralni učinek — obsodbo. Dokaj široko zasnovano delo pa je kljub temu eno najzanimivejših kritičnih del o tej družbeni sredini v svojem času. Po datumu, napisanem na začetku rokopisa, je roman začel pisati 26. januarja 1942, do 19. februarja 1942 pa je končal približno dve tretjini; do zaključka romana pred smrtjo je manjkalo le še troje poglavij. 19. februarja 1942 so ob izdaji vaškega odbora Osvobodilne fronte med drugim odgnali v Begunje tudi Šifrerja in že 20. aprila je padel pod streli v Mauthausenu. Na listi talcev, ki so jo okupacijske oblasti razobesile po Gorenjskem, je bilo Šifrerjevo ime ob imenu pobudnika bohinjske vstaje Tomaža Godca.

Podobnega motiva, le da v dramatski obliki, se je lotil tudi Tone Čufar-Jur. Da bi čim izvirneje prispeval k obračunu s kvarno družbeno kasto, se je poslužil komedije. Lotil se ga je na kar le mogoče komičen in celo pomilovanja vreden način, ki naj bi dosegel pri gledalcu obsojanje in prezir. V njej je nameraval brez moraliziranja, na lahkoten način osmešiti nemoč propadajoče »boljše družbe« in njeno udinjanje okupatorju. Žal se nam to dramatizirano pričevanje iz prvih mesecev okupacije ni ohranilo. Po besedah Ančke Vovk-Sitar v svojih spominih na ilegalno delo v letih okupacije na poljanski gimnaziji v Ljubljani, se je začel dogajanje v Beogradu tik pred začetkom druge svetovne vojne in je prikazoval »preplah buržoazije, naglo zbiranje in skrivanje rezerv in podobno.«⁸

Obžalovati moramo, da ni bil deležen doslej Čufar in njegovo delo tiste pozornosti s strani literarne zgodovine, kot jo zasluži. Zato se ne čudimo, da je ob amaterski obdelavi ušlo marsikaj, kar bi lahko tehtno zaokrožilo raziskave o njem, čeprav po drugi strani sprejemamo prav s te strani tudi dragocene podatke o njegovi smrti, katerih prav gotovo ne bomo mogli bistveno dopolniti. Na tem mestu prvič objavljamo pričevanje, ki ga doslej še nismo upoštevali. Po vsem, kar nam je doslej znanega o njegovem literarnem delu med okupacijo, moremo soditi, da se je s posebno vnemo in prav gotovo z določenim namenom odločil za dramatsko prikazovanje tedanje slovenske stvarnosti. O Čufarjevem dramatskem delu poroča v svojih spominih tudi Juš Kozak. Takole pripoveduje: Čufar, ki se je v Ljubljani skrival pod tujim imenom, pod tem imenom je bil tudi zajet v racijah, se je v internaciji sprostil, čeprav se je tudi tu prav zaradi morebitne izdaje izogibal znancev. Sprostil se je predvsem zaradi tega, ker že v Ljubljani italijanske okupacijske oblasti niso povsem verjele podatkom v njegovi ponarejeni

osebni izkaznici in je kljub vsemu obstajal sum, da je zajeti Čufar, za katerega se je zanimal gestapo. V taborišču ga vsaj za nekaj časa ta skrb, kot je zmotno sklepal, ni ogrožala. Zato se je v tem času lotil pisanja že drugega dramskega dela, tokrat ga je zajel iz taboriščnega življenja. Pisal ga je z lahkoto in kot nam poroča Kozak, zdržema, od jutra do večera, kar pa ne smemo jemati dobesedno.⁹ Da se je Čufar lotil pisanja z vso resnostjo, dokazuje tudi poslednja Kozakova opomba o njem, da mu je Čufar ob Kozakovem slovesu pred odhodom globlje v Italijo, ob stisku roke pripovedoval tudi o sebi, da mu delo z dramo lepo napreduje. Ker so kmalu prišli tudi po Čufarja in ga odvedli v Ljubljano z namenom, da ga izročijo nemškemu gestapu, dela prav gotovo ni mogel dokončati. Ugotoviti bi bilo treba, kje se je delo zgubilo, saj bi bilo za nas dragoceno pričevanje o sicer velikih, vendar nikdar izčrpanih upodobitvah vojnih dni.

Čufar je živel v Ljubljani pod ilegalnim imenom Karel Štrukelj, pri sestri komunista Albina Pibernika, Angeli Vovk. Prijavljen pa je bil kot inkasant pri trgovcu Žlendru na Mestnem trgu. Vovkova je izvedela, da je v Oraznovi ulici v Ljubljani živel mesar Karel Štrukelj, ki je v prvih dneh vojne padel. Na njegovo ime mu je nek župni urad v Ljubljani izstavil rojstni in poročni list, na podlagi katerega je dobil osebno izkaznico. 29. junija 1942 je bila v Ljubljani velika racija. Toneta Čufarja so dobili na stanovanju, ne da bi vedeli, koga so zajeli. Odpeljali so ga v Gonars. Poldrugi mesec pozneje so Čufarja s skupino internirancev poslali ponovno v Ljubljano. 8. avgusta so odšli peš iz Gonarsa do železniške postaje San Giorgio, prestopili v Trstu na vlak, ki je peljal v Ljubljano, kamor so prispeli okrog tretje ure popoldne. Prespali so v belgijski vojašnici, naslednjega jutra pa so enajst od njih uklenili po dva in dva. Ker je bil Čufar po spisku enajsti, je bil uklenjen sam. Sedli so v tovornjak, pokrit z veliko ponjavo. Na mejnem prehodu v Šentvidu nad Ljubljano so jih pričakali Nemci. Italijani so jim izročili spisek in osebne izkaznice ujetnikov, katere so jim nameravali predati. Ujetniki so s težavo poskakali z visokega tovornjaka, da bi prestopili na nemški avtomobil, ki bi jih odpeljal v Begunje.¹⁰ Čufar, ki je vedel, kaj ga čaka, če ga izroče Nemcem, je po izjavi Alojza Ambrožiča, s katerim je bil uklenjen od Gonarsa do Ljubljane, pa tudi v belgijski vojašnici sta bila skupaj, že med potjo premišljeval, kako bi pobegnil. Ker je bil uklenjen sam, mu je bil naklep precej olajšan. Med skokom iz tovornjaka je spustil na tla osebno prtljago, pogledal Ambrožiča in mu dejal: »Dobro se drži!« Ujetniki so ga videli bežati in slišali strele, nato pa so jih takoj potisnili na avtomobil in odpeljali v Begunje.¹¹ Po pripovedovanju Milice Novak, ki je beg opazovala skozi okno sosednje hiše, je videla Čufarja bežati z zvezanimi rokami. Tekel je približno osemdeset metrov, ko je bil zadet. Nanj je streljal carinik Apschner, doma iz Koroške. Tone Čufar po padcu še ni bil mrtev. Čez nekaj minut sta hudo ranjenega begunca pripeljala dva gestapovca, držala sta ga pod pazduho. Malo pred hišo na Celovški cesti 306 se je Čufar sesedel. Očitno je bilo, da umira. Pristopil je gestapovec in ga s pištolo ustrelil v tilnik.¹² — Pri natančnejšem

preučevanju problema sem naletel še na nekaj bistvenih vprašanj, za katera ne morem najti zanesljivih odgovorov. Ker jih še vedno skušam razrešiti, bi se povrnil k njim še kdaj pozneje.

Medtem ko je bilo ljudstvo pod silnim vtisom morečega, kar označuje silovit teror in smrtne obsodbe, ki dokaj zgovorno ilustrirajo tudi žrtve med slovenskimi književniki. Te žrtve dosega grozljivo število v obdobju vojne. Niti prej niti pozneje ne pade toliko književnikov na slovenskem kot prav v tem času. Tudi Gorenjska v tem ni izjema. Ta zastraševalni ukrep si moremo razložiti kot zločinski napor, da vsaj zavrto močni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, ker ga zatreti ni bilo mogoče; po tem roku se vidno prevesi premoč boja v korist osvobodilnih sil, s čimer si ustvarjajo tudi spoštovanja vredne pogoje za literarno delo. Po tem je smrt sicer še vedno prisotna, ker je vojna, vendar padajo poslej zaradi svoje privrženosti velikemu nacionalnemu gibanju slovenski književniki predvsem kot borci in ne kot brezmočni talci. Na Gorenjskem so bili v tem času ustreljeni mimo že omenjene smrti Viktorja Gregorčiča, še: Karel Širok (pozneje v Begunjah še dijak in pesnik Tone Brenk ter Kajuhov prijatelj, urednik Slovenske mladine Konstantin Nahtigal), Tone Šifrer, Tone Čufar, in v Srbiji Josip Vandot, pozneje pa še Danilo Gorinšek.

Zato ostaja 1942. na Gorenjskem edini pesniški izpovedovalec Miha Klinar. Njegova redka pesem v tem času postaja pod silnim vtisom terorja vse bolj trenutni odmev groze, ki hromi misli. V grozi pred neznanim in preživelim se ne more sprostiti niti v redki, mladeniško čisti erotični pesmi, v katero se instiktivno zateka v želji po večji varnosti, po bližini vdanega sočloveka. Kljub temu, da je ostala ta Klinarjeva pesem času neznana, pa je prav ona edina spremljala v tem času dramatično napeta dogajanja, ki jih je vsilila okupacija severozahodnemu delu Slovenije.

Medtem ko je ljudstvo v okupiranih mestih pod silnim vtisom terorja in sovražnikove premoči, kar je hromilo duha, pa je bil nosilec vseobsegajoče slovenske misli, partizanski borec. O tem pričajo razsežne bojne akcije velikega političnega pomena, ki oblikujejo in ohranjajo, skupno s številnimi ilegalnimi partizanskimi tehnikami, slovensko zavest. Poudariti moramo, da je imel slovenski narodnoosvobodilni tisk na Gorenjskem in Štajerskem, kjer si je okupator z vsemi silami načrtno prizadeval zatreti slovensko ljudstvo, prav poseben pomen.

Prav gotovo se ni nihče od sodobnikov zavedal pomena, ki ga bo imelo za prikazovanje partizanstva in trpljenje ljudstva literarno delo Boga Flandra-Klusovega Jože. Klusov Joža je pripadal tistim ljubljanskim prostovoljcem, ki jih je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslalo v Prvo grupo odredov v zvezi z načrtom glavnega poveljstva za vstajo na Gorenjskem. Bil je v skupini borcev, ki so okrepili Poljansko četo.

Predvojna literarna prizadevanja železniškega telegrafista Boga Flandra so bila malo znana, kljub temu pa ob dogodkih v narodnoosvobodilnem obdobju odkrivamo v njih njegova globlja in trajnejša umetniška in oblikovalna hotenja. Njegov široki umetniški čut, lepote in har-

monije željno oko in oblikovalna sla, vse to je ostalo v njem tudi po prihodu v partizane v še večji meri. Zavest, kaj je pomenila ljudem preganjana slovenska beseda ter zavest, da je v teh težkih in velikih časih ostajala ob ogromnem epskem dogajanju še vrsta neopisanih dogodkov in doživljanj ter vrsta misli, ki so s tem v zvezi nastajale ob njih, sta vplivali na odločitve, da se je lotil, s pravim dramatičnim pripovednim darom, njihovega literarnega upodabljanja. Vse to se že v prvih dneh kaže v skromnih zapiskih posameznih dogodkov, ki si jih je začel zapisovati nekoliko odmaknjen od borcev, takoj po prihodu v Poljansko četo. Njegove črtice okvirno zajemajo sicer iz življenja teh borcev; ker pa se življenje v okupirani Gorenjski ni razlikovalo od podobnega življenja na kateremkoli drugem delu slovenskega ozemlja, tako po strahovanju okupatorjeve soldateske kakor tudi po nič manjšem junaštvu naših ljudi, so dobile te literarne upodobitve občaslovensko veljavo. Klusov Joža je bil zgovoren kronist trpljenja enega najtežjih, pa tudi najveličastnejših obdobj, ki smo jih Slovenci doživeli v tisočletnem boju za svoj obstoj. Ker so propadla podobna dela tega zgodnjega obdobja slovenskega partizanstva Ferda Godine, so prav nekatera dela Klusovega Jože prve ohranjene prozne stvaritve, nastale v tem obdobju na Slovenskem.

Med prve objavljene črtice, nastale na Gorenjskem, sodi *Pastir Tonač*. V njem si je Klusov vzel za model po priimku neznanega borca Jelovške čete, nekoliko pohabljenega, toda pravega jelovškega pastirja, bistrega, z odličnim pripovednim darom. Po Klusovem opisu v črtici je Tonač že 1941. vedel za prve partizanske skupine, ki so bile takrat na Jelovici, jih poznal in jim bil naklonjen. V njem pa je že tudi dozorel sklep, da se jim pridruži, kar je storil marca 1942. Klusov ga je spoznal nekaj mesecev po prihodu v Poljansko četo, verjetno po blegaški ofenzivi. Tonač je padel leta 1942. Pisal je tudi pesmi, po obliki in motivu močno podobne oni, ki je objavljena v črtici, katero pa je Klusov v pripravah za objavo v *Ljudski pravici* nekoliko popravil.

Snov za naslednjo črtico *Petrova domačija*, pretresljivo podobno iz krvavih dni nemške okupacije, s katero je hotel Klusov tudi psihološko utemeljiti Petrovo dejanje, odhod med gorenjske partizane, mu je nudil v glavnem resničen dogodek. Delo je nastalo neposredno po izselitvi lastnikov posestva, verjetno že naslednjega dne, 27. junija 1942, v taborišču na Zlatem vrhu, nedaleč od dogodka samega. Zgodbo je pisatelj zaradi končnega učinka svobodno zaključil. Kot pomni tedanji komisar bataljona Maks Krmelj-Matija, jo je pisal Klusov pod neko smreko v taborišču, na kolenih na puškinem kopitu.

Ob napadu na Črni vrh je dobil snov za reportažo *Črni vrh*. Njen pomen za leposlovno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju je bil tem večji, ker je bilo delo prva partizanska vojaška reportaža, ki je izšla v samostojni brošuri, izid pa je narekovala izredna pomembnost teh bojev. Čeprav je danes knjižica izgubljena, je njen obstoj izpričan. Brošuro *Črni vrh* je pozneje ponatisnila tudi Dolomitska zvezda, ki je v letu 1942 gotovo najboljša publikacija, kar so jih izdajale partizanske enote na Slovenskem, tako po vsebini kakor po opremi, le da je bil ta ponatis, naslovljen *Vzhod žari!*, nekoliko okrnjen. Ker je samostojna

izdaja reportaže izgubljena, je danes objava v Dolomitski zvezdi edini ohranjeni zapis o junaštvu Poljanskega bataljona, ki je nastal neposredno po sami borbi.

Po prihodu Druge grupe odredov na Gorenjsko je nastala črtica *Meja* in je opisovala njen prihod. Črtico je Klusov namenil kot svoj drugi prispevek za Dolomitsko zvezdo in je bila zavoljo tega v tehniko tudi poslana. Težave, ki so nastale zaradi ustanavljanja belogardističnih postojank in zaradi njihove vse večje aktivnosti v Dolomitih, pa niso prižanesle tudi tehniki. List je prenehal izhajati sredi priprav za drugo številko, to pa je bilo že v času Klusovega bivanja v Cankarjevi brigadi, ko mu je bila nadaljnja usoda Dolomitske zvezde in z njo tudi usoda rokopisa črtice neznana. V prepričanju, da je črtica že izšla, se pozneje ponovnega njenega pisanja ni več lotil. *Z Mejo* so se črtice, nastale na Gorenjskem, ki so bile že v tem času v narodnoosvobodilnem tisku objavljene, zaključile. Manjka samo portretna črtica o Mužiku, toda o njej več med črticami, ki so se izgubile po Klusovem odhodu na Dolenjsko. V nadaljnjem sledijo najprej dela, ki so prav tako nastala na Gorenjskem, pozneje pa jih je popravil in objavil na Dolenjskem.

Take so črtice v zbirki *Gorenjski junaki*, ki so nastale ob pripravah za zbirko črtic, posvečenih prvi obletnici ustanovitve Cankarjeve brigade, z naslovom *Iz dni Cankarjeve brigade*. Klusov jih je pri premiku v Dolomite in pozneje na Dolenjsko vzel s seboj, a odlašal z objavo (izvzeta je le črtica *Ofenziva*). Pred kapitulacijo Italije na to gotovo ni mislil, pozneje, po objavi zbirke *Iz dni Cankarjeve brigade*, pa se je pogosto ustavljal ob njej. Po ohranjenih dokumentih bi sodili, da je zbirka izšla decembra 1943 z učinkovitimi ilustracijami Pavla Šimca-Paja. Odmev, ki ga je zbirka imela, je bil izredno dovoljen. Resnična podoba partizanskega življenja in umetniška dognanost sta dajali zbirki občeslovenski pomen. S to zbirko si je Klusov utrl pot v glavna slovenska glasila. Verjetno še pred izidom naslednje zbirke *Tovariš* pa so bili *Gorenjski junaki* ponatisnjeni kot šesta knjižica v zbirki Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije in v lični opremi akademskega slikarja Nikolaja Pirnata.

Zbirka *Gorenjski junaki* vsebuje kot prvo črtico *Poljanska četa gre v napad*. Reportaža o napadu na avtobus, ki so ga partizani ustavili v Moharjevi grapi, je nastala, kakor že omenjena *Petrova domačija*, v taborišču na Zlatem vrhu. Naslednja je črtica *Kurirja Tineta zadnja pot*. Kurirska pot iz ozemlja, zasedenega po Italijanih, na Gorenjsko, je vodila po ozemlju, na katerem je operiral Poljanski bataljon, in sicer od italijansko-nemške meje do Sore v smeri južno od Črnega vrha in na Zlati vrh pri Lučinah. Tu bi moral kurir poiskati taborišče Poljanske čete, ki se je medtem premaknila čez Soro v smeri Gabrske gore. Zaradi opreznosti in mešanja sovražnikovih načrtov so se partizani posluževali pogostne menjave taborišč, kar je dajalo sovražniku mnogo opravka in jim jemalo mnogo sil. Prav tako so imeli za takšno potrebo pripravljeno novo taborišče in dogovorjen način prihoda do njega. Zato so se v primeru nagle menjave taborišča posluževali dogovorjenega mesta, kamor so nastavili odsotnim borcem sporočilo

o smeri premika. Tako je tudi kurir Tine odšel po takem sporočilu, ki ga je našel zataknjenega v lubju neke smreke, za četo čez Bukov vrh in Polhovec v dolino. — Predzadnja črtica v zbirki in zadnja s snovjo iz življenja, ki ga je Klusov spoznal v Poljanski četi, je črtica *Aljoša*. V njej je upodobil enega najstarejših partizanov Poljanske čete, danes po imenu in priimku neznanega tovarniškega delavca iz Kranja. Pod Prevalom sta se hotela s komandirjem Janezom v neki hiši ogreti, zaradi izdaje pa so Nemci hišo obkolili in ko sta hotela iz hiše, so ju ustrelili. Janez in Aljoša sta padla novembra 1942. Zadnja črtica *Trije tovariši* je nastala v Dolomitih po blegaški ofenzivi in je snovno v zvezi z gornjimi črticami. Z njo se zaključujejo črtice, zajete iz dogodkov po blegaški ofenzivi s prebojem Klusovega in tovarišev v Dolomitski odred ter ponovnim prihodom v Poljansko četo.

Marca 1944 — po datumu, ki ga nosi brošura kot čas izdaje — je izšla naslednja Klusova zbirka *Tovariši*. Izšla je v Dolžu ali v Podgradu pod Gorjanci, kjer je imela Cankarjeva brigada nekaj časa razporejene svoje enote. Kot zbirko *Gorenjski junaki* je tudi to opremil Pavle Šimec-Pajo. Črtice v tej zbirki so menda najmanj znane, saj so bile objavljene kvečjemu še v katerem izmed brigadnih glasil, za kar imamo zagotovilo v belogardističnem pisanju, ki se je razpisalo o črtici Njegova slika. Kasneje pa razen *Ofenzive*, edinega ohranjenega literarnega dokumenta o ofenzivi na Blegaš, črtice niso bile ponatisnjene.

K svojim partizanskim spominom z Gorenjske, predvsem k dogodkom o ofenzivi na Blegaš ali dogodkom, ki so ji sledili, se je vrnil Klusov Joža tudi v svoji zadnji zbirki *Blegoš*. Žal pa sta se ohranili od celotne zbirke do danes le dve črtici, od katerih je prva kljub pomanjkajočem uvodu zaključena, druga pa je ostala torzo. Snov za edino skoraj v celoti ohranjeno črtico te zbirke *Oče in sin*, ki je propadla ob domobranskem napadu na štabne enote XV. divizije, mu je nudil dogodek, v katerem je podlegel kmet Šubic, s hišnim imenom Narigar s Pasje ravni. Klusov je verjetno povzel snov po pripovedovanju Janeza Šubica-Franceta ali iz pogovorov, ki so se pletli med partizani domačini, ki so se na pohodih mimo požgane Narigarjeve domačije spominjali junaškega dogodka. To pa je tem verjetneje, ker je bil Nemec, ki ga je Janez Šubic ustrelil, prvi padli okupatorjev vojak na ozemlju tedanje poljanske občine. — Bolj kot črtica *Oče in sin* je okrnjena druga črtica iz zbirke *Izdajalec Tomaž*, z nečitljivimi mesti v sredini odlomka in s koncem ravno na začetku močnega zapleta. Hkrati pa je to tudi zadnja ohranjena črtica s tematiko iz življenja gorenjskih partizanov. V delu pa je prišlo do nekaterih netočnosti, do česar je zavedla pisatelja zbledela slika pokrajine in ljudi. Črtico je namreč ponovno napisal 1944. leta.

Kljub temu, da je spomladi 1943 odšel prek Dolomitov v Cankarjevo brigado, se je tudi pozneje, kot smo že videli, vračal k opisovanju posameznih doživetij z Gorenjske, ki so se mu zdela vredna leposlovne obdelave, le da je pozneje po prihodu v brigado, obogaten z novimi izkustvi, zamisel razširil tudi na Dolenjsko. Tako bi bila ta nova doživetja v brigadi le drugi del opisa življenja slovenskega človeka, nekak razvoj rasti slovenskega osvobodilnega boja in njegove narodnoosvobodilne vojske,

v trilogiji Gorenjska, Dolenjska in Osvoboditev. Čeprav je od vsega začetka posvečal Gorenjski največ pozornosti, še zdaleč ni izčrpal vseh zapisov, ki si jih je ohranil iz tistih dni. Po ohranjenem delu vidimo, da se je najbolj načrtno lotil obdelave drugega obdobja, čeprav nas razgibanost črtic z Gorenjske potrjuje v domnevi, da je bilo le-to življenje bolj bogato z izkustvi. Do tega je prišlo skraja zaradi pomanjkanja tehnik na Gorenjskem, pozneje pa zaradi časovne odmaknjenosti teh dogodkov ter nujnejša opisovanja življenja v brigadi. Kljub temu pa je prav v zadnjem obdobju svojega življenja ustvaril najzrelejše delo, zbirko *Ble go š*, katere delna ohranitev daje največ možnosti za razmišljanje.

Zamisel za zbirko je bila po izjavi Lojzeta Vojeta-Alva Babnikova in sega v prve mesece njihovega partizanstva. Čeprav ni strogo omejena na dni v prvi polovici avgusta 1942, na blegoško ofenzivo, so te črtice zaradi izredne umetniške dognanosti dale pečat celoti, kar je bilo v skladu s pisateljevim načrtom, da bo izdal zbirko črtic s snovjo iz življenja partizanov, ki naj pokaže napore in junaštva, s katerimi so se spoprijemali gorenjski partizani, z močnim poudarkom na prav legendarnem junaštvu blegaških borcev v ofenzivnih dneh. — Pogovori, ki so se po preboju z Blegaša, na pohodu v Dolomite, kamor se je umaknila glavnina preživelih borcev, pogosto sukali okrog junaških smrti posameznikov, so zbirko že tudi bolj ali manj vsebinsko zaključili. Govorili so že tudi o naslovu zbirke, ki naj bi jo po Klusovem predlogu naslovili Junaki Blegoša, po Babnikovem Krvave rože, svoj naslov pa je predlagal tudi Voje, in sicer Blegoške rože in Poljanska vstaja. Drugi dve črtici (*O če in s in, Iz da ja le c To ma ž*), ki zajemata dogodke pred ofenzivo, sta bili verjetno vzrok, da se je Klusov odločil za širši naslov *Ble go š*, eno izmed črtic pa je naslovil s prvotnim naslovom zbirke, le da je oba predloga, Vojetovega in Babnikovega, združil v *Ble go š ke krvave rože*.

Po vsebini izgubljenih črtic, ki se jih spominja Voje, je Klusov pripravljaj zbirko že v pozni jeseni ali pozimi 1942, najpozneje pa 1943. leta, še pred odhodom iz Poljanske čete v Cankarjevo brigado, Četice pa so se pozneje izgubile. Za izgubo je moral Klusov vedeti, zato se je pozneje *Ble go š a* na Dolenjskem znova lotil, to pot po spominu, ki ni bil pri posameznih dogodkih nič manj živ kot ob prvem nastanku, umetniško pa je zbirka na novi stopnji pripovednega razvoja Klusovega Jože močno pridobila. Po pisateljevih dnevniških zapiskih moremo drugemu nastajanju *Ble go š a* slediti v zadnje dni njegovega življenja.

Ble go š je delo, s katerim se je Klusov z izredno ljubeznijo posebno dolgo ukvarjal in ga miselno oblikoval, predno se je odločil za ponovno pisanje, prepričan, da je v njem zamisel umetniško že toliko dozorela, da se je lahko loti. V kolikem času je nastala druga verzija *Ble go š a*, ni znano, vendar je najbližja resnici naslednja domneva: Po vsem tem, kar vemo doslej o *Ble go š u*, bi bilo popolnoma mogoče, da je delo nastalo po reportaži o napadu na Trebnje. Moral pa se je že mnogo prej vrniti k snovi, katere rokopis je bil zanj izgubljen, jo po spominu obnavljati, dopolnjevati s posameznimi podrobnostmi in si zapisovati posebno lepo izražene misli — le tako bi držala domneva o enoletnem pisanju. Po vseh doslej znanih Flandrovih zapiskih pa bi sklepali, da je delo na-

stalo v krajšem časovnem razdobju, ko je črpal iz novega življenjskega tovariškega čustva ter v iskrenosti in bogati vsebini tega življenja, verjetno v mesecu dni. Tako bi sodili po Flandrovih dnevniških zapiskih, sklepali pa tudi po tem, da so vse prejšnje zbirke nastale strnjene v daljšem časovnem razdobju, kakor mu je dopuščalo delo, nikdar pa ni pisal dvoje ali več del hkrati, prav tako pa tudi po besedah Lojzeta Vojeta-Alva, po katerih je pisal B l e g o š že za partijske konference funkcionarjev v Semiču, saj mu je tedaj nekaj črtic iz zbirke prebral, o drugih sta govorila. (Da je vzel rokopis s seboj, bi kazalo, da ga je pisal tudi v tem času.)

Po vsem povedanem moremo sklepati, da so se črtice porajale med časom, ko dnevnika ni pisal, po napadu na Trebnje, in nastankom reportaže z istim imenom, med 23. majem, torej že v Prevolah, in odhodom na konferenco v Semič. Le-te je Vojetu tudi prebral, druge, o katerih sta prav tako govorila z Vojetom, pa so nastale po napadu brigade na Ig in Štampetov most, kakor priča dnevnik, ki ga je znova začel pisati v četrtek, 22. junija in v soboto 24. junija, ko je po lastnih besedah B l e g o š tudi zaključil. Večji zastoj v pisanju je nastal le ob odhodu v XII. brigado, kamor je bil premeščen za pomočnika komisarja brigade, in ko je bil zopet premeščen v Cankarjevo brigado, ki je medtem odšla na Ig in Štampetov most in je Klusov moral za njo. Ta vrzel, edina večja med pisanjem, pa ni bila daljša od štirinajstih dni.

Po obsegu je bil B l e g o š najdaljši tekst Klusovega Jože (skoraj štirideset strani), saj je, kakor pripoveduje Niko Košir, dvajset na matrice pretipkanih strani za brošure običajnega formata obsegalo nekaj nad pol celotne zbirke.

Nadaljnji dogodki pa so preprečili, da bi delo po toliko mesecih odlašanja s pisanjem, še preden ga je nameraval natisniti, temeljito pregledal in popravil. Naslednjega dne, 25. junija, je krenila brigada v Belo krajino in dalje proti Hrvaški, z namenom, da napade ustaško postojanko Bosiljevo, v bojih zanj je Klusov tudi padel. Med premikom je pisatelj v noči med 27. in 28. junijem na poti iz Metlike proti Vukovi gorici izročil rokopis Djuru Šmicbergerju, da ga odpošlje za natis v divizijsko tehniko. Rokopis, ki je bil tako za Klusovega kot za leposlovno ustvarjanje v narodnoosvobodilnem boju izrednega pomena pa je bil sredi priprav za izdajo, približno mesec dni po pisateljevi smrti, ko so domobranci napadli štab divizije v Žužemberku, uničen. O vsem tem poroča Niko Košir, vodja takratnega propagandnega odseka XV. divizije, čigar zasluga je bila, da se je vsaj del knjižice ohranil.

»Po uspešni obrambi Bele krajine in v zavzetju Bosiljeva je kazalo, da bo za našo vojsko nastopilo nekaj mirnejših dni. Partizani so bili potrebni oddiha, o večjih sovražnikovih pripravah pa tudi ni bilo slišati. Po temeljitem posvetu s člani propagandnega odseka XV. divizije o formatu, opremi in tisku 'Blegoša' smo 1. avgusta začeli z delom. Prvega in drugega avgusta sem sam natipkal na matrice okoli dvajset strani besedila, torej nad polovico, narejen je bil faksimile z roko pisanega originalnega naslova za prvo notranjo stran knjižice, tovariš Zdenko (Hlavaty) je že ciklostiral prvih nekaj strani knjige, ostali člani odseka pa

so, kolikor časa so jim dopuščali tekoči opravki, rezali in pripravljali papir. Če ne bi prišlo kaj vmes, bi že 4. avgusta zvečer lahko izročili kurirjem petindvajset do trideset izvodov 'Blegoša', da bi ga raznesli po vseh partizanskih enotah, ki bi tako lahko brale najboljše pisateljevo delo, zlasti čudovito zadnjo črtico 'Blegoške krvave rože'.

Omenjeni napad 3. avgusta 1944 na štab XV. divizije sodi med prve sadove domobranskega iskanja novih načinov, kako čim bolj škoditi partizanski vojski in strahovati vse, ki so kakor koli podpirali partizane ali z njimi sodelovali. Napad je bil bliskovit in se je za partizane končal z izgubami, da so na Dolenjskem večje doživeli le še ob tragičnem dogodku na Javorovici pod Gorjanci. V manj kot dveh urah so imeli dvainšestdeset smrtnih žrtev (za primerjavo naj morda omenim, da so istega leta v tridnevnih, nadvse srditih bojih za Žužemberk, ki so ga nato 1. maja zasedli, partizani imeli le dvanajst mrtvih in nekaj ranjenih). Takoimenovani Meničaninov bataljon (iz Stične) se je tisto noč mimo partizanskih patrolj in zased pretihotapil v bližino Žužemberka, zjutraj pa zasedel Cvibelj in Zafaro, torej položaja, s katerimi lahko držiš v šahu vso okolico daleč naokrog, zbral tam težje orožje, udaril na nas, ki smo bili na desnem bregu Krke v Stranski vasi, izrabil prvo zmedo in kmalu po začetku napada vdrl čez Krko na našo stran. Bliskovitost napada je onemogočila sleherni organiziran partizanski odpor v vasi sami.

Prva toča krogel torej, ki se je z Zafare in Cviblja vsula na nas, je bila znamenje za alarm. Tovariši v odseku hite pospravljati arhive in pravkar dotiskane liste v zaboje, ta odklaplja radio, oni spravlja pisalni stroj, nato pa z vsem materialom vred skozi zadnja vrata hiše čez njivo detelje na kolovoz, speljan v globeli, ki nudi vsaj malo kritja pred sovražnikovim obstreljevanjem. Sam sem še vedno v hiši in pregledujem, če smo vse pobrali, predvsem pa iščem rokopis Klusovega Jože, črtasti šolski zvezek v modrih platnicah. Ne najdem ga. V žep suknjiča stlačim nekaj ciklostilnih listov, ki so ostali na mizi. V tem se vrneta v hišo tovariša Zdenko (Hlavaty) in Dušan (Moravec). Povesta mi, da so naše stvari skrili v bližnje grmovje za vasjo, in vprašata, če jima imam še kaj ukazati. Ni mi všeč preveč, da se z našim materialom niso umaknili v gozd nad vasjo, toda ukazovati ni bilo več kaj drugega kot to, da je treba čimprej iz hiše, čimprej tudi iz kolovoza v globeli za vasjo, čez golo reber, v katero je bilo usmerjeno največ sovražnikovega ognja.

Ko sva se zgodaj popoldne s tov. Zdenkom med prvimi vrnila v vas, so se nama začele odgrinjati žalostne posledice tega napada. Domobranci so zajeli vrsto aktivistov, ki se niso mogli ne postaviti v bran ne zbežati, in jih po zverinskem mučenju ubili. Zajeli so tudi več partizanov, ki so se obotavljali z umikom čez čistino v gozd in se poskrili po bližnjih njivah koruze in detelje ter jih zaklali. Ves partizanski material, ki ga je bilo po hišah in po bližnjem grmovju, so zaplenili in odpeljali. Tako vsaj so pripovedovali vaščani, ki so se komaj opomogli od prestanega strahu. Delati zaključke o usodi našega materiala, zlasti pa o usodi rokopisa Klusovega Jože, je bilo še prekmalu, ker nihče od naju ni točno vedel, če morda ni kdo rokopisa shranil v žep ali če niso kaj materiala odnesli s seboj v gozd.

Zvečer, ko so se vrnilo vsi člani odseka v Stransko vas, je bilo konec vseh utvar in upanja. Vsi naši zaboji so bili v bližnjem grmovju, kjer so jih torej vzeli domobranci, rokopis pa je po vsej verjetnosti v naglici nekdo stlačil v enega izmed zabojev in je torej tudi izgubljen.

Od zadnjega dela Klusovega Joža so ostali samo ciklostirani listi, ki ki sem jih pobral na mizi zadnji hip, preden sem planil v globel za vasjo. Med njimi je prva notranja stran s faksimilom originalnega naslova ... pa črtici 'Oče in sin' — brez začetka (listi so bili še mokri, pa se je tisk zabrisal, da ga ni bilo več mogoče razvozlati) in 'Izdajalec Tomaž' — brez konca, ki še ni bil dotiskan, a si ga lahko sami domislamo: konča se s precej dramatično likvidacijo izdajalca. Vrednost omenjenih črtic kritiki lahko presojujejo kljub fragmentarnosti. Naslova in vsebine tretje črtice se ne spominjam.

Če pa mi je bilo kdaj žal zaradi izgube rokopisa — in bilo mi je večkrat — potem je bilo to predvsem zaradi četrte črtice v tej zbirki. Pisatelj ji je dal naslov 'Blegoške krvave rože' in je v njej popisal spopad branilcev Bičkove skale¹³ pod Blegošem z desetkratno nemško premočjo in njihovo junaško smrt. Z mehko otožnostjo, s katero so se partizani iz let 1941 in 1942 kasneje spominjali svojih prvih partizanskih dni, je opisal zadnji boj ... blegoških junakov, ki njih zadnji pade v rdeči zarji zahajajočega sonca in sredi junjskega bučanja gozda in to smrt obdal s sijem nesmrtnosti. Pisal je v spomin blegoških junakov ... in sebi.¹⁴

Kljub temu, da se nam je ohranilo toliko črtic z Gorenjskega, pa predstavljajo le-te komaj slabo polovico vseh na Gorenjskem napisanih. Več kot pol je izgubljenih. Kot smo že omenili, je šel Klusov spomladi 1943 v Dolomite, po italijanski ofenzivi pa na Dolenjsko v Cankarjevo brigado, kjer je ostal do svoje smrti, črtice pa je shranil pri Ožboltu nad Škofjo Loko, kjer so pozneje propadle. Za večino teh črtic poznamo le njihovo skopo poglavitno misel. Naštete črtice, ki so se nam ohranile, so po svojem nastanku tudi poznejšega datuma, ali pa nam je čas nastanka neznan (npr. *O f e n z i v a* ali črtice, ki jih je pozneje predelal in so znane iz zbirke *B l e g o š*). V razliko od ohranjenih pa velja za izgubljene črtice, ki so nastale na Gorenjskem, naslednja ugotovitve: Ker so bile črtice *P a s t i r T o n a č*, *P e t r o v a d o m a č i j a*, *V z h o d ž a r i !*, *M e j a* in nekatere druge zajete iz dogodkov pred nemško ofenzivo na Blegoš, moremo po znani vsebini izgubljenih črtic sklepati, da so nastale med 1. avgustom 1942 in Klusovim odhodom na Dolenjsko. Lojze Voje, ki je kot dober Klusov prijatelj spremljal njegovo literarno rast, se nekaterih spominja. Razen prve, ki je zajela snov iz dogodkov v drugi polovici julija 1942, posegajo vse druge v dogodke po blegaški ofenzivi.

V čas pred ofenzivo sega le črtica z opisom napada na kolono avtomobilov na trebijskem mostu. Ker je dogodkom sledila ofenziva, črtica v tem času ni mogla nastati. Nastala je verjetno po vrnitvi iz Dolomitov v Poljansko četo. Po pripovedovanju Maksa Krmelja-Matije in Antona Peternelja-Igorja je pisal Klusov največ v ok-

tobru v taborišču za Črnim vrhom in mu je partizan Sokol sproti prepisoval na pisalni stroj. To zatrnilo, ki velja za nekatere ohranjene črtice, pa velja prav gotovo tudi za večino črtic, ki so izgubljene.

Za naslednjo črtico danes neznanega naslova o edini žrtvi, ki so jo Nemci v ofenzivi na Blegoš živo ujeli, o Žanu Klemenčiču-Žanetu iz Podutika pri Ljubljani, vemo kratko vsebino: Po neuspešnih poskusih proboja Poljanske čete se je Klemenčič skril v krošnjo nekega drevesa, kjer je mislil preživeti ofenzivo. Namera bi mu tudi uspela, da ni s svojim premikanjem v krošnji drevesa povzročil šumenja listja, s čimer je pritegnil pozornost nekega Nemca iz večje skupine, ki je v bližnji okolici preiskovala ozemlje. Ta je na premikanje na drevesu opozoril ostale, nakar so drevo obkolili. Po krajšem prizadevanju se jim je posrečilo Klemenčiča ranjenega dobiti, poslužujoč se pri tem za potešitev lastne podivjanosti zverinskega mučenja. Črtica se konča s Klemenčičevim odgonom na Koroško. Snov zanjo je Klusov zajel iz Vojetovega in Babnikovega pripovedovanja, ki sta prizor iz svojega skrivališča opazovala, saj se je vse to dogajalo prav za prav pred njunimi očmi.

Po blegoški ofenzivi je nastala črtica naslovljena z imenom nosilca dejanja Bajtar. Lojze Voje se črtice takole spominja: »Kržišnik Zdravko, partizansko Tine, se je po prestani blegoški ofenzivi napotil na Žirovski vrh, da bi tam dobil zvezo z drugimi partizani. Pri tem je naletel pri mlinu na Bajtarjevega sina, ki povabi Tineta, naj gre z njim domov, da mu bodo dali hrane. Ko je prišel v hišo, so mu dali jesti, medtem pa je kmet Bajtar vzel s peči vrv, da bi ga zvezal. Tine je uvidel nakano kmeta Bajtarja in je zato prosil, če sme na malo potrebo. Bajtar mu je dovolil, toda šel je z njim ter ga stražil ped vrati. Tine pa je izkoristil priložnost ter skozi straniščno okno skočil na gnojšče in pobegnil. Ker nas je že dalj časa nekdo izdajal okupatorju, brž ko smo prišli na Žirovski vrh, smo se začeli podrobneje zanimati za kmeta Bajtarja in ugotovili, da je bil izdajalec in da je za to izdajanje prejemal denarno nagrado... Zaradi tega dogodka je partizan Tine dobil novo partizansko ime Bajtar in ga tudi obdržal.«

Iz viharne avgustovskih dni je portretna študija o Mužiku, po vsebini in načinu pisanja podobna Aljoši in Pastirju Tonaču.

V črtici Rekvizicija je Klusov opisal težave partizanov po prestani blegoški ofenzivi, njihovo predanost domovini in odločnost boriti se do končne zmage nad okupatorjem, hkrati pa tudi preplah kmetov, ki so nasledli Nemcem, njihovo zadržanje ter slepo predanost zemlji. V Rekviziciji je opisal doživljanje petih, do onemoglosti izčrpanih partizanov, ki so po ofenzivi odhajali z Blegoša. Nemška propaganda — takoj po ofenzivi so Nemci razširili letake, da so na Blegošu pobili vse partizane, hkrati pa ljudstvo pozivali k sodelovanju — jim je onemogočila, da bi pri kateremkoli kmetu dobili hrane. Nekateri so vestem o uničenju partizanov verjeli. Ti so potem pokazali vso svojo mržnjo do osvobodilnega gibanja, ki se je niso upali pokazati že prej, dobro vedoč, da se je narodnoosvobodilno gibanje močno razmahnilo, okupatorjeva oblast pa vidno slabela. Drugih tako pisanje ni moglo pre-

pričati, niso pa jim dali hrane, misleč, da jih v partizane preoblečeni Nemci le preizkušajo. Zaradi opisanih težav se je pet partizanov odločilo za rekvizicijo, in to pri nekem premožnem kmetu pod Brdi. Kmet jih je še isto noč prijavil Nemcem, ki so jih zasledovali do nemško-italijanske meje, niso se jih pa upali napasti. Črtica *Rekvizicija* je nastala med premikom v Dolomite.

Njej sledi črtica *Ob žici*. Patrulja (Klusov, Nande Babnik, Lojze Voje-Alvo, Franci Pustavrh-Skobec in Kostja), ki je zrla na Ljubljano, vso obsijano v večernem soncu, je odšla s Toškega čela proti Dravljam do žice, s katero so Italijani ogradili Ljubljano. Tu je srečal Franci Pustavrh-Skobec sestro Tilko, ki mu je prigovarjala, naj gre le toliko domov, da pozdravi starše, nakar bi se vrnil k tovarišem. Težko se je bilo odločiti; spomnil se je dolžnosti, ki jih ima patrulja — in je šel s tovariši. V nadaljnjem opisuje napad patrulje na italijanski blok pri draveljski šoli ter strah italijanskih vojakov. Nadaljevanje te črtice so *Trije tovariši*.

Prihod prve patizanke v Poljansko četo je opisal v eni izmed naslednjih črtic. Mladinska aktivistka Saša iz Most pri Ljubljani je odšla v četo septembra 1942 ter bila kot prva partizanka v Poljanski četi deležna posebne pozornosti borcev. Ena izmed prvih, v šali izrečena ugotovitev po njenem prihodu je bila, da so z njenim prihodom postali ljudje. Teh šal pa je bilo toliko, da se je Klusov odločil ohraniti jih, predelane pa je porabil v črtici z naslovom *Postali smo ljudje*. Črtico je Klusov borcem tudi prebral.

Saši je bila posvečena tudi naslednja črtica, nastala, kot kažejo tudi dogodki, nekoliko pozneje. Naslov: *Črno laso dek le*. V njej je popisal Sašino partizansko vživljanje v Poljanski četi ter pozneje njen odhod v Škofjeloško četo, kjer so jo Nemci pri nekem napadu ujeli. V nadaljnjem je Klusov podrobno opisal njeno junaško zadržanje pri zasliševanjih in mučenjih. Sašo so pozneje Nemci internirali na Koroško.

O kuharju Tarzanu, majhnem, debelem, počasnem možaku z govorno hibo, ki je prišel v Poljansko četo iz Polhograjskih Dolomitov, govori črtica *Tarzan in hajka*. V črtici je Klusov najprej opisal njegove kuharske sposobnosti in njegova prizadevanja, da bi z jedjo tovariše kar najbolj zadovoljil. Toda, kakor je bil Tarzan v kuhinji iznajdljiv in marljiv, tako je bil v boju neroden in počasen. V nevarnosti se je iz šotora vedno najprej napotil v kuhinjo po kotle in ostalo. Mnogokrat ga ni bilo po napadu Nemcev po več dni v četo in tovariši so bili že prepričani, da so ga ujeli, ko je prav počasi prikoral s puško in kotli v taborišče.

Naslednjo črtico — po svoji psihološki poglobljenosti sorodno *Petrovi domačiji* — je naslovil *Srca treh dek let*. Pobudo za nastanek te črtice je dobil verjetno v dogodkih, ki jih je spoznal pri P. na Žirovskem vrhu. Vodilna nit zgodbe je bila naslednja: Oče in mati sta bila poštena Slovenca, toda zelo strahopetna. Iz strahu, da ne bi Nemci družine izselili, sta bila v začetku Nemcem celo naklonjena. Njuno

pravo nasprotje pa so bili njuni trije otroci — hčere, ki so prav neustrašeno sodelovale s partizani. Svoje zveze z njimi so skraja pred starši skrivale, zavedale pa so se, da jim bo postalo to slej ko prej očitno. Ko so nekoč zagledali starši partizane tudi v lastnem domu ter videli vnemo, ki so jo hčere kazale do gostov, so jim odločno prepovedali družiti se z njimi. Tej prepovedi pa dekleta niso sledila. Zaradi vse večjega nesoglasja v družini, do katerega je moralo priti, so hčere staršem nekoč odločno povedale, kje je njihovo mesto. Njihova odločnost je vplivala, da so bili poslej tudi starši drugačni do partizanov. Ta nasprotja je Klusov gotovo dobro zaostрил in ob pripovedni spretnosti dobro izpeljal.

V tem času je nastala tudi črtica *N a m e j i*. Povod za njen nastanek je po pripovedovanju Lojzeta Vojeta-Alva skupna akcija Poljanske čete in dolomitskih partizanov pri pobiranju min, partizani so jih imenovali tudi »muštafarice«, z nemško-italijanskega mejnega ozemlja. Pobrane mine so nalagali na voz, ki so ga pripeljali borci Dolomitskega odreda, ker pa so jih izgrebli več, kot so jih mogli spraviti nanj, so si preostale zaradi lažjega prenašanja razdelili. Tako se je nekemu borcu, ki si jih je navezal okrog pasu, taka, preslabo pritrjena mina pred Klusovimi očmi odtrgala, padla na tla in eksplodirala. Klusov je dogodek dokaj svobodno opisal. Ko ga je potem Voje vprašal, na koga izmed borcev je meril v črtici, se mu je pisatelj v odgovor nasmehnil in rekel: »Nekaj pa moram tudi dodati.« — Črtica je nastala v odmorih med premikom na povratku od nemško-italijanske meje čez Žirovski vrh v Poljansko četo.

Med zadnjimi na Gorenjskem nastalimi črticami je bila gotovo črtica *B u n k e r*, posvečena junaškim borcem, ki so padli na Lovskem brdu. V njej je opisal Klusov Joža boj partizanskega bataljona z Nemci pod Ožboltom, življenje partizanov v bunkerju, njihov poslednji boj z Nemci, ki so bunker obkolili, in veliko ljubezen do domovine ter visoko moralno zavest, ki se je kazala v tem, da so raje vsi junaško padli, kakor pa s predajo omadeževali partizansko ime. Decembra 1942 sta se namreč Poljanska in Škofjeloška četa zaradi večjih akcij in uspešnejše obrambe združili v bataljon, ki je prezimoval pod Ožboltom. Nemci so jih nepričakovano napadli, pri čemer je bataljon utrpel lažje izgube. V teh bojih je padel Ljubljčan Gavrik, trije drugi tovariši pa so bili ranjeni. Zaradi nemške premoči se je bataljon razdelil v več skupin, ker bi se tako lažje prebili skozi nemški obroč. V *B u n k e r j u* opisuje Klusov eno teh skupin (12 partizanov, med njimi so bili tudi trije ranjenci), ki se je zatekla v bunker v Lovskem brdu. Streha, toplota in udobnost so premotili premočene in premražene boce, da so pozabili na nevarnost, ki jim je pretila. Ne da bi postavili straže, so vsi plegli in pospali. Bunker jim je nudil zavetje vse do nemškega napada nanj v prvi polovici januarja 1943. Neke januarske noči pa so se Nemci priplazili do njega in ga obkolili. Prvi je zagledal Nemce stražar, ki je odšel zgodaj zjutraj na opazovalnico. Zavpil je tovarišem, da so obkoljeni.

V boju, ki se je vnel, so jih Nemci večkrat pozivali, naj se vdajo, obljubljali so jim življenje, toda partizani, ki jim je bila smrt ljubša od predaje, so na take pozive odgovarjali z ognjem. Ko jim je po zadnjih rafalih partizanskih strojnic začelo primanjkovati streliva, so v jurišu s poslednjimi bombami napadli sovražnika, toda obroča niso mogli prebiti. Med temi junaki je bil tudi Klusov mladostni prijatelj Nande Babnik.

Z avtobiografsko črtico Na straži je Klusov zaključil bogato leposlovno žetev na Gorenjskem. Čas dogajanja — zgodnja pomlad 1943 v Žirovskem vrhu. Po prihodu z rekvizicije v Žireh je bil Klusov, ki je bil znan po tem, da ni bil navdušen stražar, določen za stražarja na stražarskem mestu pred taboriščem. Nemci, ki so partizanom sledili na Žirovski vrh, so poslali svoji komandi sporočilo, da so odkrili večjo skupino partizanov in da jim je za napad potrebna okrepitev ter postavili po naključju svojo zasedo tri metre od Jože. Tu doseže črtica v pripovedovanju vrh zapleta. Klusov se je predobro zavedel nevarnosti, v kakršni je bil, še teže pa mu je bilo, ker ni mogel tega sporočiti tovarišem v taborišču. Ker ni smel streljati — s streljanjem bi opozoril nase in na tovariše — se je odločil, da počaka ugodnega trenutka, da bi se splazil v taborišče ter sporočil tovarišem, kakšna nevarnost jim preti.

Znane pa so iz tega obdobja tudi tri Klusove pesmi: Z a p i s v s p o m i n s k o k n j i g o neki tovarišici z Malenskega vrha, V s p o m i n B i n e t u i n S t r o j n i c a j e u t i h n i l a. Slednjo je Klusov spesnil po vrnitvi iz Polhograjskih Dolomitov in opisal v njej junaško smrt Mitje Peternelja. Lojze Voje pripoveduje o vsebini pesmi: Nemški oficir hoče Mitjo na vsak način dobiti živega, zato ukaže svoji soldateski, naj ne strelja nanj, temveč naj ga ujame, kar je bilo tem lažje, ker je Mitji zmanjkalo municije. Nemci, ki so spoznali njegovo nemoč, ga v jurišu napadejo. Mitja vžge poslednji bombi ter se vrže poleg mitraljeza. Ob mrtvem Mitji in uničenem mitraljezu pa je ležalo še dvanaest ubitih Nemcev — poslednje delo hrabrega mitraljezca, ki je bil poleg mitraljezca Bineta najboljši mitraljezec v četi.

Ugibanja o literarni zvrsti naštetih Klusovih proznih del bi bila zaman, zavedla pa bi nas lahko v zmoto. Po dokaj uspelem uveljavljanju v reportaži se vsiljuje misel, da je bila med izgubljenimi črticami vsaj ena delo te vrste, in sicer opis napada na nemško kolono avtomobilov na trebijskem mostu. Ostala dela, razen pesmi, so bile verjetno leposlovne črtice. Kaj smo izgubili z izginotjem teh del pa nam postane razumljivo, če prebiramo naštetih ohranjenih del ter njihovo umetniško pripovedno moč primerjamo z izgubljenimi črticami. Vrednost teh partizanskih črtic z odmikanjem najtršega obdobja naše zgodovine raste, z njo pa bi pričakovali, da bo rastlo tudi zanimanje za partizanskega pisatelja Boga Flandra-Klusovega Jožo. Pa ni tako. Čeprav prav z odmikanjem tega tako pomembnega obdobja vse globlje v zgodovino, postaja prav tako delo edino verodostojno pričevanje o boju in silno globoki želji in veri v življenje našega ljudstva.

S smrtjo Boga Flandra-Klusovega Jože je izgubila slovenska književnost pomembnega literarnega ustvarjalca. Kot pesnik ni ustvaril veliko, niti ni bilo to pomembno, kljub temu pa ga je prav pesnjenje vodilo v svet umetnosti, v svet bogatega čustvenega doživljanja. Težišče njegovega dela je bilo v prozi, za katero se je odločil toliko laže, ker se je tudi tu lahko izživljala njegova lirična narava. Tu je z vestno in razmeroma natančno obdelavo že v svojem drugem proznem sestavku dosegel tisto plastično jasnost, ki vseskozi označuje njegov slog. Življenjska vedrina, svetla vera v človeka in v zdravje ljudskih sil, iskrenost in nepotvorjeno čustvo — v tem je moč in lepota njegovega dela. V ospredju njegovega dela je vedno človek, borec, nosilec upora, ki z močno vero v pravico in lastno moč začenja neenak boj, katerega končni izid, kljub včasih trenutnim neuspehom, mu je bil znan. Zato še tako velika kritičnost ne bo mogla mimo tega, da nam je podal polnokrvno, dinamično in dramatično podobo vojne in partizanstva. Klusov se kljub temu, da je v prvi vrsti borec, vseskozi zaveda tudi svojega drugotnega poslanstva: kot pisatelj vseskozi odkriva vojnega človeka, ohranja podobe posameznikov, kar pa je v bistvu podoba naše preteklosti. Odkriva tiste moralne vrline, ki karakterizirajo v času narodnoosvobodilno misel in njen boj. V pripovedi je osebno vedno prizadet, kar odkriva njegov lirični pristop do stvari. Domovinska ljubezen je vedno izpovedana z dejanjem in ne z besedami. Njegovi junaki, s katerimi najde vedno mnogo skupnega, nosijo tudi avtobiografske izpovedne črte. — Ustvaril je prvo vojaško reportažo, za katero moremo trditi, ker je bila objavljena, da ni bila brez vpliva na nastajanje podobnih del, ki jih je enakovredno literarni prozi, uzakonil prav ta čas. Že s prvo črtico je dokazal tisto umetniško stopnjo v opisovanju, ki je označevala njegovo vojno delo te vrste tudi pozneje. V njih se vedno očituje literarni pristop do snovi. Ob poznavanju celotnega slovenskega vojnega literarnega opusa moramo trditi, da nam je odkril in ohranil pravo, plemenito podobo jugoslovanskega borca, bil je med prvimi, ki so z umetniško besedo prodrli v upornega človeka in odkrili njegovo revolucionarno bistvo. Klusov je bil eden izmed redkih, ki nam ga je dal boj. Ustvarjal je v času, ko je naše ljudstvo najbolj željno čakalo vsake napisane besede in se z Borom in Kajuhom uvršča med pionirje slovenske narodnoosvobodilne književnosti. Klusov je živel življenje, ki ga doslej v literarnih biografijah nismo pogosto srečevali. Njegovo življenje in smrt sta samo droben členek v mogočni verigi naporov našega ljudstva v preteklih tridesetih, štiridesetih letih. Pojavil se je brez večjih literarnih priprav in začetka v vodilnih slovenskih leposlovnih revijah, kar je bilo pri nas od nekdanjega nepisano pravilo in je veljalo doslej za večino književnikov. Rastel je brez tega, toda v pravilnem presojanju lastnih zmožnosti, dobro se zavedajoč, da lahko da tudi še tako nenavadna življenjska pot, z izrednim darom in močno voljo to, kar je dala vrstnikom šolska izobrazba. Zrastel je v boju za osnovne človečanske pravice, ki je bil prav za gorenjskega partizana v tistem času nenavadno težak. Klusov je v njem vsak dan sodeloval, saj bi drugače na Gorenjskem niti ne mogel obstajati, zato je razumljivo, da je zajemal snov iz njega. V boju

je postal partizan umetnik in njegovo pero je dostikrat preraslo moč puške. Zavedal se je, kaj je pomenila Slovincem takrat prepovedana slovenska beseda, zato jo je skušal zapisati s čim tanjšim poslušom. Ko ocenjujemo prav za prav samo njegovo dveletno delo, ki ga ne moremo ločiti od prestanih težav partizanstva, brez kakršnih koli literarnih vzorov in študija, kar bi bilo pomembna pomoč samoizobrazbi in se nam vsili vprašanje, kako je bilo kaj takega mogoče, je najlažji odgovor — primerjava narodnoosvobodilnega boja z mnogo močnejšim sovražnikom, opremljenim z vsem najboljšim, kar je premogla tedanja tehnika. To, kar je vodilo nas, je bilo močnejše od sovražnikovega orožja in tudi močnejše od njegove tehnične premoči: ljubezen do domovine je bila največja dolžnost in zapoved, dvojna pa za pisatelja partizana.

Klusova dela niso nastajala v nekem slepem slikanju izmišljenih dogodkov. Opombe k njegovemu zbranemu delu kažejo, da jih je povzema iz resničnega življenja, ki ga je v veliki meri tudi sam doživljal. To življenje je bilo po eni strani polno poštenja, občudujoče idealnosti (spomnimo se samo veličastnih blegoških dni) in požrtvovanj, kjer se je ob misli na kolektiv skrb za osebno korist umaknila predanosti kolektivu, na drugi strani pa pomislimo na ozko sebično vzgojo posameznikov in sprostitev vseh negativnih sil v človeku, ki so privedle v narodno izdajstvo. Zato očitek o črno-belem pisanju, ki ga danes tako radi spravljamo na dan, kot da se moramo danes tega pisanja sramovati, za Klusovega ne velja. Njegova beseda je del naše stvarnosti, verni dokument našega partizanstva, njegova umetniška upodobitev, brez najmanjše želje po pretiravanju, je bila del borcev, njihovih naporov, je podoba njihovega življenja, polnega bojev in premagovanj, ki je z veliko iskrenostjo bodrila v težkih naporih in kazala na jutrišnji dan. Pomagala pa bo tudi generacijam, ki teh velikih dni niso doživele — ob njej bodo dopolnjevali svoje predstave o zgodovinskih dogodkih, prebiranje le-te jim bo odkrilo to, kar jim zgolj zgodovinski prikaz ne more dati.

Z odhodom Klusovega Jože na Dolenjsko, ohranja literarno odporiško izročilo na Gorenjskem pesnik Miha Klinar. Njemu gre tudi za sluga, da smo dobili kolikor toliko zaključeno literarno podobo partizanskega življenja na slovenskem Koroškem. Med prve Klinarjeve pesmi, ki jih je navdihnili življenje med koroškimi partizani, sodi, po vsej verjetnosti, *Koroška balada*, intenzivneje pa je zaživela njegova pesem v septembru in oktobru 1944. Iz tega obdobja datirajo pesmi *Jesenska slutnja*, *Koraki v dežju*, *Hrepenenje*, *Tabor in Prvi sneg*; motivno in vsebinsko so zajete iz sveta med Rutami, Ovčno in Kopajno. Kljub splošni zavesti, da je partizan in maščevalec nacionalne sredine, nosi Klinarjeva pesem teh dni, pod silnim vtisom preživelega, baladni pridih, hkrati pa odkriva tenkočutnega lirika, nagnjenega k intenzivnemu razmišljanju, polnega hvaležnosti za vrnjeno vero v človeka. Take so pesmi *Večer*, *V Rutah*, *Mimogrede*, *Zimska pravljica*, *Vihar*, *Počitek*, *Tesnoba*, *Jesen in V pozni jeseni*. Pesmi so do današnjega dne ohranile vso trdno resničnost in pristno občutje. Le v redkih pa se vzklaja pesni-

kov zanesenjaški ponos ali opis bojnega življenja z občo bojno zavestjo borcev. Tako, do neke mere idilično zatišje izzveneva tudi iz tako globoke intimne izpovedi kot je *Ljubezenski psalm*, medtem ko je prolog temu posvetilu *Plamen me posluša*.

Ne smemo pa prezreti še druge, za koroške razmere prav svojske oblike slovenskega slovstvenega poslanstva, ki bi tako kot na Primorskem, prispevala k požitvi svobodnega kulturnoprosvetnega dela. Če bi zamisel uspela, bi bil prav gotovo Klinarjev delež pri tem izredno pomemben. — Četa, ki je številčno svoj okvir prerasla in bi morala postati bataljon, bi morala med drugim pripraviti izdajo lastnega literarnega glasila *Mlada rast*. Izredno močan sovražnikov pritisk v ofenzivi, imenovani *Schneegestöber*, pa je komaj začeto literarno delo preprečil, še preden je glasilo prvikrat zakrožilo med borci in koroškimi Slovenci. Avtor teh prispevkov, tudi edinega prispevka v prozi, novele *Mojca*, je bil Miha Klinar, ki bi moral, po ustanovitvi bataljona, skrbeti za rast kulturnega življenja v enoti. Dejstvo, da je bilo prav po Klinarjevi zaslugi glasilo literarno, saj je bil Klinar avtor vseh prispevkov, in ker bi postal njegov urednik, je gotovo velikega pomena, s tem bi prav gotovo vplival na globljo medvojno kulturno rast, tako da bi s svojim zgledom in delom dajal vsebinski in estetski ton nadaljnjemu literarnemu delu na Koroškem. Tako delo pa je zastalo pri rokopisu prve številke. To, dokaj grenko idilično in pomembne literarne načrte je prekinil nenadni nemški napad na četno taborišče 16. novembra 1944. S tem pa se začenjajo v Klinarjevi liriki motivi o veliki bojni tragediji Ziljske čete. Začetek moremo iskati v *Baladi o Milanu Prežljju*, ki je padel v začetku teh bojev. Silna pretresenost, ki ni pogojena samo v usodnem naključju, da ga je dohitela smrt, ko je odhajal na sestanek z materjo — zgodbo poznamo tudi iz Klinarjeve črtice *Mati*, temveč tudi pod vplivom karakternih lastnosti, ki so vplivale na končno sodbo o človeku v bojnem kolektivu, je pesnik prelil v dikcijo ljudske pesmi izredno toplo ter z izbranim, vendar ustrežajočim pesniškim izrazom. Tudi v teh dneh silne preizkušnje pa se oklepa, psihološko povsem razumljivo, literarne izpovedi. V njej ne išče le utehe lastni negotovosti, temveč postaja glasnik celote. Tako je med samimi preboji nastala pesem *V beli grozi*, ki razkriva vso resnost položaja, predvideva pa tudi usodne posledice. Dogodki, ki so sledili, so slutnje povsem opravičili: Smrti se je četa izognila le tako, da se je odločila za umik po prepadnem kamninu in se tako osvobodila sovražnikovega pritiska. Ko se je četa nad Kopajno ponovno zbrala, je štela le še šestnajst borcev, preostali, bila jih je dobra polovica, so padli v bojih na Kepi. Izčrpanost in trenutni vojaški položaj sta vplivala na odločitev, da so se razdelili na manjše skupine in se nastanili pri koroških aktivistih. Ker pa se je šele po tej odločitvi oddvojil od čete gestapovski vrinjenec, ki je tragedijo povzročil, so nemške enote obkolile vasi, za katere so domnevali, da skrivajo partizanske borce. Zato je bil zlasti težaven umik tistih partizanskih skupin, ki so se zatele v Dob pri Dobskem jezeru, v Ledenco in v Loče. Nemški ofenzivni sunki pa niso prenehali niti po tem, ko je od čete ostalo le še šest borcev. Ti so se po tri in pol dni trajajočem

preboju čez zasnežene Karavanke in čez Mežakljo prebili na Gorjuše. Prva kompleksna oddolžitev spominu tovarištva v Ziljski četi je Klinarjeva pesem *Mrtvi bataljon*. Ker je nastala 30. novembra na Belem polju nad Hrušico, je časovno najbližji odmev na boje na Kepi. V celoti pa je dnem, preživelim med koroškimi partizani, bojem na Kepi in tovarištvu sploh posvečena Klinarjeva pesniška zbirka *Mrtvi bataljon*, ki je nastala še med vojno, izšla pa je 1945. leta na Jesenicah. Zbirka je po svoji dokumentarnosti izredno občuten spomenik, posvečen določeni bojni enoti in ji pripada svojsko mesto v slovenski vojni literaturi. Posvečena je bila borcem Ziljske čete, s tem pa posredno plebiscitarnim bojnim naporom koroških Slovencev v letih narodnoosvobodilnega boja za priključitev k matični domovini. Kako živi in pretresujoči so bili ti spomini, izraža tudi rahel, preprost in elegično podčrtani motto, ki poudarja tovarištvo in življenjsko povezanost, vrline torej, ki so mu, kljub temu, kar mu je dalo svojsko bojno življenje, spet vrnilo vero v človeka, človeške ideale in etične norme. Vse to dolguje pesnik preprostim nosilcem človečanstva, ki ga še po smrti družijo s padlimi v trdno bojno celoto. Kajti mrtvi bataljon še živi svojsko življenje in v mislih ga preživlja z njimi tudi pesnik sam:

*Ko pade večer in veter v vejah ihti,
tedaj se mrtvi bataljon okrog Kepe zbudi...
Junaki prihajajo, taborni ogenj prižgo,
v rožnatem sijju gori večerno nebo.*

Sedemnajst pesmi je razvrstil v troje poglavij: Zemlja in ljubezen, Nagrobni spomenik in Pesem nad grobovi.

Kljub temu, da je bil Klinar predvsem pesnik, je na Gorjušah napisal pod vtisom Prežljeve smrti realistično črtico *Mati*, ki učinkuje na bralca podobno kot njegova pesem: V človeka posega brez večjih besed, le z dejanjem in čustvom. Delo preveva, kljub trpki prizadetosti, globok optimizem in karakterni vizionarnost. Kljub temu, da je Klinar črtico bral kmalu po njenem nastanku na mitingu na Koprivniku, je bila prvič objavljena po vojni v Glasu Gorenjske. Ob njej omenimo tudi to, da je bila v povojnih letih večkrat prevedena, saj se s tako ugotovitvijo pri partizanski literaturi ne srečujemo pogosto. — Mimo Silvinih pesmi, ciklusa pesmi o borki Prešernove brigade, ki je padla v Polhograjskih Dolomitih, je iz tega obdobja še nekaj pesmi. Objavljene so bile v Zelenem torzu, v zborniku *Pod Mežakljo in Karavankami* so se uprli ter v zborniku *Preprosto življenje*. Hkrati je predelal v bolnišnici v Farjem potoku v skeč novelo *Mojca*. Ker so delo z uspehom uprizarjali na mitingu v Farjem potoku, se je verjetno pod tem vtisom lotil druge enodejanke *Mobilizacija*. Resnično, vendar dokaj komično zapleteno mobilizacijsko zgodbo iz kmečkega življenja mu je pripovedoval komandant Albin Drolc-Krtina. Nasploh pa postaja v tem letu pod vplivom političnih in vojaških dogodkov, ki vodijo strašno vojno dramo k njenemu koncu, Klinarjeva pesem jasnejša. Kot toliko drugih slovenskih književnikov, tudi Klinar obra-

čunava s preživelim v zadnjih letih in se v mislih že vrača v odrinjeno svobodno mladost. Med pesmi takega žanra moremo uvrstiti *Mačice*, *K obalam miru*, *Tvoja pesem* in *Veter*. Ker pa so zajele spomladi 1945 mimo Primorske tudi zahodne predele Gorenjske močne ofenzivne akcije združenih sovražnikovih sil, se simbolična prazničnost umika vse trpkejšim mislim, tudi takim o lastnem žrtvovanju. Pribiti pa moramo, da niso bili ti dnevi samo za pesnika dnevi najtrše preizkušnje, ki jih je odmeril vojni čas. V slednje obdobje sodi pesem *Ni še pomladi*, predvsem pa sedem ciklično povezanih pesmi *Porezen*, ki sodijo med pesnikove najtrpkejše izpovedi vojnih let. Vso trdoto življenja in spoznanja je pretil Klinar v naslednje verze:

*Daleč je v boju pomlad.
V boju je bližja smrt,
čutim,
čutim njen hlad
in sikajoči srd.*

Prve tri pesmi tega ciklusa so nastale 21. marca 1945 nad Novaki, preostale štiri maja istega leta v Gorici. Večino omenjenih pesmi je objavil Klinar v povojnem revialnem tisku, nekaj pa jih je uvrstil tudi v zbirko *Zeleni torzo*.

Ko ocenjujemo po tem Klinarjevo medvojno literarno delo, moremo iz prikaza razbrati, da je bil edini stalni oblikovalec življenja in boja na Gorenjskem v letih narodnoosvobodilnega boja. Spremljal ga je od začetkov, od navidezne brezizhodnosti in prvih znanilcev upora in njegove rasti, do priborjenega miru in svobode. Nekaj časa je bil Klinar tudi edini literarni glasnik vojnih globin slovenske Koroške. Zaradi kvalitetnih izpovedi je bil Klinar najvidnejši literarni predstavnik v letih osvobodilnega boja v severozahodnem delu Slovenije. Že kaj kmalu se je izoblikoval v tenkočutnega opisovalca in glasnika kolektivnih misli. Vendar se tudi samo s tem ne zadovolji. Dogodke vseskozi analizira in išče njihove globlje vzroke. Prav to, da lahko takoj in z dovolj veliko izpovedno močjo poišče primerni izraz za še aktualno občutje, podpira trditve o Klinarjevem literarnem deležu v preteklosti in njegovem pomenu sploh. Hkrati pa med drugim dokaj zgovorno odkriva podobo lastnih spoznanj in postopnega zorenja v vojnem času, kar naslavlja na bralca v kontekstu, predvsem z željo, da se ne bi dogodki vojne fantastike in moralne propalosti nikoli več ponovili. Taka spoznanja so mu odkrila globoko in dragoceno podobo človeka in njegove vrednosti. Zato postavlja ob stran vojne vse tiste vrline, ki jih ob takem miselnem razvratu vse bolj občuti kot pravilne, vredne človeškega dostojanstva, vredne boja za življenje. V Klinarju smo dobili tenkočutnega izpovedovalca vsega, kar doživlja, njegova izpoved pa izzveneva v bridka spoznanja o življenju in človeku. Zaradi tega ni v izpovedi vedno sam prizadet, nikdar povsem sproščen. Taka doživetja, ki so oblikovala vojno generacijo, so tudi vzrok, da se ne more mladostno sprostiti niti pozneje, ob zavesti moči, ki jo more občutiti v oboroženem kolektivu. Še najbolj

pester in razumljiv je v vrsti impresij in pejsažev, vendar tudi tu ni težišče na opisovanju zunanjega. V takih primerih je rahla realna skica predvsem simbolična prisposodba trpkega občutja. Žal le, da je Klinar ostal kljub intenzivnemu umetniškemu ustvarjanju ob robu literarnega življenja tega obdobja v slovenski književnosti, ki bi mu, kot tolikim literarnim delavcem, dalo že v vojnem času priznanje za njegovo literarno delo. Edini vzrok za to moremo iskati v dejstvih, da se je narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem prav zaradi ostrega okupacijskega režima in izredne obljudenosti pokrajine tudi po vojaški plati ves čas vojne razlikovalo od podobnega dela na Dolenjskem, Notranjskem in v Beli krajini, s katero so imeli boljše stike celo Primorci. Zaradi tega je bilo partizanstvo na Gorenjskem tudi v kulturnem oziru včasih vezano celo na svojske oblike delovanja. Ker pa se je Klinarjevo literarno poslanstvo uveljavilo v bojni enoti, je doživel vidnejša priznanja dokaj pozno, večjo veljavo pa šele v štabu Gorenjskega vojnega področja.

Prikaz pa ne bi bil popoln, če ne bi omenili tudi svojske podobe Ota Vrhunca-Blaža Ostrovrharja. Ostrovrhar je bil delavec — kot pesnik torej samouk. Novembra 1944 je izšla v škofjeloškem okrožju njegova pesniška zbirka z značilnim naslovom *Pesmi padlih borcev*. Njegovi verzi so bili bližji ljudski epiki, oblikovno je bil dokaj trd, vendar je prav v tem moč Ostrovrharjevega pesniškega zagona. Pesmi so bile namenjene predvsem recitiranju. Zorele in nastajale so v dvetletnem partizanskem življenju, v bojih in ob žrtvah, ki jih je to življenje zahtevalo. Zato je bila njegova preprosta pesem partizanov spremljevalec na bojnih pohodih, pa tudi iskano čtivo gorenjskega prebivalstva in ni čudno, da je mesec dni po prvem natisu doživela ponatis. Medtem ko je prvotna izdaja, ki jo je natisnila tehnika Gropa na Martinj vrhu 15. novembra, obsegala dvanajst pesmi, je ponatisu dodal še tri nove pesmi. — Blaž Vrhunc, komandant Škofjeloškega odreda je padel 5. aprila 1945 v bližini Topol v Selški dolini. Tega dne je člani ožjega štaba na poti iz Selc napadla domobranska vojaška enota, boji z njo pa so zahtevali med drugim tudi Vrhunčevo življenje.

1944 je prišel na Gorenjsko tudi Peter Levec, katerega medvojno pesniško žetev poznamo iz zbirke *Koraki v svobodo*. V prid pesmim Petra Levca lahko ugotovimo, da v njih ni opaziti velike odvisnosti od klasikov slovenske partizanske pesmi. Levčevi prvenci razodevajo dovolj samoniklo jezikovno kulturo ter resničen in lasten pesniški izraz. Levec sveta ni samo opazoval, temveč je o njem tudi kritično razmišljal. Zaradi tega se mu je posrečilo, da je v nekaterih zelo preprostih pesmih, brez bojnega patosa spregovoril o intimnih doživetjih slovenskega partizanstva.

Levec je bil partizan od konca julija 1943. Eno leto je bil v Šlاندrovi brigadi, nato pa vse do konca vojne na letališču v osvobojeni Beli krajini. Pisal je pred vojno, vendar pomeni v njegovem pesniškem razvoju prelomnico že prva pesem, ki je nastala v partizanih, *P o ž g a n a v a s*, ki je nastala avgusta 1943. leta. Z njo je prvi med mladimi ustvaril

v elegičnem distihu nepozabno in globoko doživeto podobo požgane vasi, ki kljub uničenju živi s svojim veličastnim mirom, in z vpijočim molkom obtožuje zločinsko dejanje. Pobudo za pesem mu je dala vas Koreno, komaj pol ure oddaljena od njegove rojstne vasi. Pesem je bila objavljena v bataljonskem stenskem časopisu v taborišču nad Korenom. Maja 1944 pa je motivno posegel na Gorenjsko, kjer je v neki vasi pod Menino planino nastala pesem *Naša ljubezen*, hkrati z njo pa še *Božični obisk* in *Večerna idila*. Zadnji dve izvirata v glavnem iz resničnih doživljajev. Zanimivi sta tudi pesmi *Tovarišu* in *Padlemu tovarišu*. Od marca do avgusta 1944 je v Šlandrovi brigadi Levec najmanj desetkrat recitiral svoje pesmi na partizanskih mitingih, pozneje pa je omenjene pesmi bral tudi v partizanskem radijskem studiu v Črnomlju. Kljub dokaj plodnemu leposlovnemu delu pa Levec v tem času ni izdal svojih pesmi v samostojni zbirki, pač pa so v štabu Šlandrove brigade marca ali aprila 1944 izdali pesniški zbornik *Iz težkih dni*, ki kljub sodelovanju drugih pesnikov, pomeni pravzaprav afirmacijo Levčeve pesniške izpovedi. Obsega namreč nad deset njegovih pesmi in le nekaj je prispevkov drugih avtorjev, pa še te je Levec pred objavo temeljito popravil. Zbornik je bil šapirografiran v približno tridesetih izvodih. Levčevo pesniško ime je bilo še skrito za njegovim partizanskim imenom Boris. Avtorja je široki javnosti predstavila šele antologija *Mileta Klopčiča Pesmi naših borcev*, v katero je sprejel urednik tudi nekaj njegovih pesmi. V zborniku *Iz težkih dni* je sodeloval Levec z naslednjimi pesmimi: *Požgana vas*, *Padlemu tovarišu*, *V spomin žrtvi*, *Odločitev*, *Proletarci*, *Nova mladina*, *Bratje, v borbo naprej!*, *Na plan*, *Partizanska aleluja*, *Privid svobode* in *Pesem udarne brigade Slavka Šlandra*.

Dokument okupacije so tudi pesmi delavskega pesnika in dramatika Franceta Klinarja-Kladivarja. Po zajetni rokopisni zbirki bi sodili, da je velik del nastal med samo vojno, čeprav bi zaokroženost dala slutiti, da jo je pesnik v povojnem obdobju, z določenim namenom seveda, da jih morda objavi v zbirki, popravljal. Po pesmi bi sodili, da je spremljal nemško okupacijo od samega začetka, od izseljevanja (*Izgnanci*) in prvih talcev na Koroški Beli 1941. leta (*Krik žene*). Kot smo že omenili, je isti motiv zajel tudi sina Miho in njegovega prijatelja Viktorja Gregorača. Po tem bi lahko sklepali, da je bilo streljanje prvih talcev na Koroški Beli med največkrat upodobljenim motivom v književnosti našega narodnoosvobodilnega obdobja, prav gotovo pa edini določeni motiv, ki je bil tolikokrat upodobljen ali bil povod za upodbitev v 1941. letu. — Ni mu neznano niti trpljenje v taboriščih (*Mauthausen*), za opesnitev ima dovolj globljih vzrokov, saj skriva to in druga taborišča številne Kladivarjeve prijatelje in znance. Najbolj se med takimi pesmimi približuje obtožujočemu trpljenju celote pesem *Pismo očeta*, kjer se sprošča tudi pesnikova fantazija in z vso zgovornostjo razkriva trpljenje kmeta izganca, svoj komentar pa podkrepljuje pesnik še z ironijo. Hkrati pa načenja tudi druga aktualna vprašanja, ki jih odkrije in

začne vojna. Sem sodi na primer pesem *Pismo sina*, kjer na enak način spregovori o tehtnem problemu, in odkriva hrepenenje mladega človeka od nasilno odtrgane domovine in doma. Med take pesmi, ki so pogojene v široki problemsko zastavljeni realnosti in ki jih potem literarno oplemeniti ter poda kot monolog, je tudi pesem *Zena*. Ob njej še danes pretrese človeka vdanost in pereča skrb za ohranjanje slovenstva. Tako je tudi razumljiv vseslovenski boj za obstanek. Zato menim, da se v tej pesmi najlepše združi harmonija ideje, doživetja in izpovednih sredstev. — Najučinkovitejšo in najzgovornejšo Kladivarjevo izpoved vojne utesnjenosti pa predstavlja ciklus *Bitnost krvi*. Tu bi tudi dobili hvaležni ključ za odkrivanje idejnih izhodišč ne le v pesmi, temveč tudi vpogled v pesnikov miselni svet.

Nedvomno je Kladivar predmetno obogatil slovensko vojno izpoved. Njegova pesem je sicer zgovorna, vendar privzdignjena nad vsakdanjo govorico, pogosto se zateka v metafiziko, to pa pri bralcu, ki je želel realne, konkretne izpovedi, prav gotovo ni nudilo tistega učinkovitega zadoščenja kot bi ga tako pristno čustvo zaslužilo.

V ta pregled sodita tudi tako pomembna tiska kot so pesmi Vladimira Pavšiča-Mateja Bora in Prešernova Zdravljica. Vse to govori za izredno razvito partizansko tiskarstvo na Gorenjskem. O njem nas uverja dokaj razširjena mreža ilegalnih tehnik, ta skrb pa se je z leti še stopnjevala. 1943. je dosegla Gorenjska tak grafični razvoj, s kakršnim se druge slovenske pokrajine v tem času ne morejo ponašati. Če izvezamo kamniško okrožje, so od 1943. delovale samo na desnem savskem bregu, v tako imenovanem grafičnem oddelku B, tri partizanske tiskarne: Julija, Trilof in Donas. Zdravljico je natisnila tiskarna Trilof.

Da bi bili izdelki tiskarn Trilof in Donas čim lepši, je vodstvo pokrajinske tehnike ustanovilo risalnico, njena člana sta bila med drugimi inž. arhitekture Marjan Šorli-Viher in slikar Janez Vidic. Pobuda za natis Zdravljice je prišla iz oblastnega komiteja za Gorenjsko. Po zamisli bi bila izdaja skromna, predvsem zaradi pomanjkanja tiskarskega materiala, zlasti linoleja. Ker pa so tega pozneje dobili v neki vili na Pokljuki, se je Vidic odločil za ličnejšo izdajo Zdravljice: za vsako kitico pesmi je izdelal samostojen linorez, ki je simbolično ponazarjal njeno vsebino. Delo sta si razdelila z Marjanom Šorlijem, še prej pa sta se sestala z vodjem tiskarne Trilof Francem Boštjančičem-Bošem in skupaj so pregledali, kakšen material bi bil za natis take izdaje na razpolago. Ko jima je Boštjančič omenil, da razpolagajo tudi s prozornim papirjem, sta Vidic in Šorli izdelala koncept izdaje, katerega sta potem tudi uresničila. Šorli se je lotil izrezovanja vinjet; njegova je bila tudi zamisel, da bi postavili kitice v obliki čaš. Da bi delo potekalo čim bolj nemoteno, so v tiskarni uredili poseben prostor, kjer so zlatili rdeči tisk vinjet z bronzo, ki so jo z vato nalahno nanašali na svežo rdečo bavo. Več sto izvodov je bilo vezanih v bele risalne liste, robovi pa so bili prepleteni s trobojnico, ki jo je spletlo in posamezne pramene iz domače volne barvalo okoliško kmečko prebivalstvo. Nekaj izvodov so zvezali v rdečkaste mape, nekaj v navaden, sivkastorjav ovojni papir. Celotna izdaja

je bila kot posebno priznanje namenjena partizanskim borcem in vsem, ki so se na kakršenkoli način odlikovali v boju. Zdravico so tiskali od 11. do 21. decembra, natisnili pa so jo v 1512 izvodih; od teh je bilo 1500 oštevilčenih. — Zdravljica je tudi najuspelejše delo grafičnih delavcev v slovenskem narodnoosvobodilnem boju. Kolikor sem mogel zasledovati tisk drugih odporiških gibanj tedanje zaslužnjene Evrope, mu skoraj ni mogoče najti enakovrednega tekmeča.

Pomembna pa je tudi izdaja *Pesmi* Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora. Zakaj je zaupal »dvorni poet revolucije« njen natis gorenjskim grafikom, moremo samo ugibati. Prav gotovo pa je bila med prvimi argumenti sposobnost gorenjskih tiskarn natisniti tudi zahtevnejše tekste. Zbirka tudi v grafičnem pogledu sodi med zahtevnejše izdelke. Žal je bila ob nenadnem domobranskem napadu na tiskarno uničena, ohranila se je le v treh ali štirih izvodih.

V naš pregled pa nismo vključili ljudskega ustvarjanja, ki ni bilo neznatno in je blazilo po posameznih krajih potrebo po svobodni slovenski besedi.

Prebiranje del književnikov, ki so med narodnoosvobodilnim bojem ustvarjali na Gorenjskem, nas vodi do ugotovitve, da so bila ta dela pomemben prispevek k ustvarjanju slovenskih književnikov v tem času. Obžalovati moramo, da moremo zaradi nasilne smrti nekatere le omeniti. Kljub temu, da je tako zbrana podoba svojska in je del splošne podobe in splošnega trpljenja, ki ga je doživljal naš človek na kateremkoli delu izmučene slovenske domovine. Gorenjska nam je dala vodilnega proznega ustvarjalca v našem narodnoosvobodilnem obdobju Boga Flandra-Klusovega Jožo, čigar delo je dragocen leposlovni prispevek o človeku, katerega vrednosti se bomo vse bolj zavedali, čim bolj se bo stapljala njegova resnična podoba z zgodovino. Pomembno mesto pa pripada tudi Mihi Klinarju, ki sodi, kljub mladosti, med najzvestejše, najbolj avtentične in najplodovitejše oblikovalce slovenske besede v tem obdobju. Tudi za leposlovno delo na Gorenjskem lahko trdimo, da ni nastajalo načrtno — izvzeto je le delo Klusovega Jože, ki je skušal v svojem delu podati literarni prerez življenja partizanskega borca, bilo pa je kontinuirano in daje kot celota pretresljivo in dokaj zaključeno podobo slovenskega trpljenja. Najzgovorneje pa nam to delo predstavi ugotovitev, da smo mogli marsikatero misel širše formulirati in utemeljiti prav zaradi zgodnjega ustvarjanja na Gorenjskem.

O P O M B E

1. Naša rast, letnik III, št. 1.
2. 1. julij 1940.
3. Emil Cesar, Ilegalne in partizanske tehnike na Gorenjskem do aprila 1943, Loški razgledi 1960.
4. Pismena izjava Mihe Klinarja, 3. junija 1972.
5. Več o tem: Viktor Gregorač, Razmerja, Beseda o Gregoraču; Mala Čufarjeva knjižnica, 3, Jesenice, 1972.
6. Emil Cesar, Partizanska književnost v prvem letu NOB, Borec, 1971.
7. Tone Šifrer, Kmet in stvari; Juš Kozak, Tonetu Šifrerju-Jernu Ledini, str. 11.
8. Ančka Vovk-Sitar, SKOJ na poljanski gimnaziji, Ljubljana v ilegali, II, str. 454.
9. Juš Kozak, Lesena žlica, 1947, str. 357, 358.
10. Jože Vidic, Beg z morišča, Zavod Borec 1971, str. 384, 835.
11. Isti vir, str. 385, 386.
12. Isti vir, izjava Milice Novak, str. 386, 387.
13. Niko Košir zamenjava tu Bičkovo skalo nad Dražgošami s podobno skalo na Blegošu. Skala nima imena, je pa od treh strani zavarovana in le od ene odprta. Ob ofenzivi na Blegoš je pod to skalo padel neki Ljubljančan.
14. Pismena izjava Nika Koširja.

France Klinar-Kladivar

PISMO OČETA...

Preljubi domači

*in dom moj tihi in rodna vas
in vrt poln sadja, žito ozar,
lesovi senčni in sončna laz,
pozdravljam vse vas, gospodar.
Studenci bistri in čar gora,
živinica, pozdravljena!*

*Godi se dobro nam, tako vsi pravimo,
ob juhi in lupinah se ne davimo,
če nimaš griže, driske, si pač zdrav
in mrzlica tako še huda le je bavbav.*

*Življenje prekrasno je v podzemnih dvorinah,
vse v lučih dremotnih, kakor v babičinih sanjah
smo princi zakleti, podobni rdečim smo škratom,
če vrečaste obleke zamenjamo z dragim brokatom.*

*Brez dela ni jela, pregovor naš zlat,
je vtisnjen nemalokrat na goli podplat.
Vse manjkajoče je pri nas izobilje,
uboganje pa ni nobeno nasilje.*

*Ni treba pošiljati, kar imate preveč,
pri nas je še lakota sita, žeja odveč,
saj nočem Vam delati za sladkostmi skomine,
zato vam za koruzo prihranil bom vrečovine.*

*Ne bom se izgubil, ne bojte se zame,
številko rdečo imam od kolkov do rame
in pošto na mesec le dvakrat vam dam,
ker dolgčas mi noče biti nikoli po vam.*

*Pozdravite znance, pozdravljeni vsi,
letoviščarju vašemu se dobro godi.*

SLAVKO SAVINŠEK JE PADEL NA BANJICI

V mladih letih sem se kot ljubitelj knjig in književnosti večkrat srečeval z imenom Slavko Savinšek. Rad sem bral nekatere njegove povesti. Zato sem se pozneje, v letih študija zanimal zanj, prebrskal sem prene katero zgodovino slovenske književnosti, toda o Slavku Savinšku ne duha ne sluha. Nekaj beležk sem zasledil le v Bibliografskem leksikonu, več pa so mi o njem pripovedovali pisatelj Vladimir Bartol, slikar Ivan Čargo, slikar Miha Maleš in njegov sin akad. kipar Jaka Savinšek.

Usoda je včasih nekaterim ljudem zelo krivična. Niso bili le na nekakšnem stranskem tiru v življenju, temveč popolnoma pozabljeni tudi po smrti. Vendar čas kdaj pa kdaj stvari spravi v prave meje in na pravi tir, često marsikatero podobo dvigne iz zaprašenosti in pozabe ter ji pravično oceni vrednost in ceno. To se je nedavno zgodilo z Jakobom Aleševcem. Njegove spomine »Kako sem se jaz likal« so pri Prešernovi družbi ponovno natisnili in marsikdo jih je prebral z velikim zanimanjem. Ne kot veliko umetnino, pač pa kot zelo odkrito in iskreno pričevanje o že davno minulem času in življenju. S tem ponatisom bo morda Jakob Aleševce ponovno našel svoje pravo mesto v zgodovini slovenske književnosti.

V prvi pomembni obsežni knjigi, ki je izšla na Slovenskem po osvoboditvi, v Slovenskem zborniku 1945, so na strani 278 navedena vsa imena med narodnoosvobodilno vojno padlih v vrstah NOV, kot talci ali kot žrtve v taboriščih. Kar trideset jih je in naštejmo jih po abecednem redu: Ivo Brnčič, Ivan Čampa, Anica Černejeva, Tone Čufar, Drago Destovnik-Kajuh, Bogo Flander-Klusov Jože, France Golob, Ivo Grahor, Jože Gregorič, Miran Jarc, Maks Jeza, Jože Kerenčič, Edvard Kokalj, Ivan Korošec, Vinko Košak, Vito Kraigher, Sveto Marolt-Špik, France Mesesnel, Marta Osterc-Bezjakova, Avgust Pirjevec, Ivan Rob, Hinko Smrekar, Tone Šifrer, Karel Širok, Franc Šturm, Lojze Šušmel, Stanko Vuk, Janez Weiss-Belač in Avgust Žigon.

Na prvi pogled vemo, da so to imena književnikov, likovnih umetnikov, glasbenikov in znanstvenikov, ki so že pred vojno stali v vrstah naprednih in svobodoljubnih ljudskih sil in ki so se že tedaj opredelili za širša obzorja, v veliki domovinski vojni pa zastavili svoje sile za zmagajočih ljudskih pravic in nove človečanske kulture.

Toda med imeni tridesetih ni Naceta Kranjca-Pajlina, Cirila Drekonja, Mare Husove, Franceta Kozarja, Josipa Vandota, Toneta Pipana-

Črtomirja, Otona Vrhunca-Blaža Ostrovrharja, Slavka Savinška, Viktorja Gregorača in morda še katerega. Tudi le-ti so padli kot partizani, kot talci ali podlegli kot žrtve taborišč.

Med slovenske rodoljube, ki so jih pokončali okupatorjevi streli, sodi tudi Slavko Savinšek. Ustreljen je bil 11. avgusta 1942 na Banjici pri Beogradu.

Slavko Savinšek se je štel za Jeseničana, čeprav se je rodil v slikoviti Novi Štifti pri Gornjem gradu v Savinjski dolini, tri leta pred prelomom stoletja (1897). Njegov oče je bil organist in podrejen vsem muham posvečenih predstojnikov, razen tega pa mu je skromen zaslužek nudil le premajhen kos kruha, zlasti potem ko si je začel spletati družinsko gnezdo. Ker so se mu obetali boljši življenjski pogoji, se je izpod Menine preselil na Gorenjsko. Zasedel je razpisano mesto organista v Radovljici, pozneje pa je zasedel mesto organista v svetu železarjev, na Jesenicah. Ta svet je bil popolnoma drugačen, nič podoben Radovljici, še manj kmečkemu okolju in zelenim livadam ob Dreti. Toda vse kaže, da se je organist Savinšek v njem bolje znašel, saj so v »modernem svetu« železarske industrije prevladovali drugačni življenjski nazori. Delavska miselnost je bila tudi njemu, organistu, v oporo, razen tega pa je bila sprememba okolja prijetnejša tudi v tem, da mu je nudila večji kos vsakdanjega kruha.

Ščasoma se je družina organista Savinška namnožila na dvanajst bratcev in sestic, na dvanajst vedno lačnih ust. Kljub očetovemu zaslužku je bila pri njih doma vedno prisotna revščina in pomanjkanje. Oče ni mogel ustvarjati čudežev, čeprav je bil sam več kot skromen. Žena mu je večkrat očitala dobrodušnost, da se preveč lahkomišlno da zavajati pivskim bratcem. Očitkov ni zlahka prenašal, zato je prepustil vajeti njej ženi in materi. Mati je postala steber družine, ona je bila tista, ki je morala ob preskromnih moževih dohodkih in ob tako veliki družini ustvarjati čudeže.

Materi je bil v pomoč pri vseh družinskih opravilih najstarejši sin Slavko. Razumel je njeno stisko in skrbi. Računati je bilo treba na vsako drobtinico, na vsak groš, a vsak dan je bila na dnevnem redu skrb za še tako skromen črni kruh. Slavku so se iz materinih in očetovih pogovorov polagoma svitali odgovori na vprašanje: zakaj taka razlika že med otroki iz bogatih, gosposkih hiš in iz bornih delavskih stanovanj? Zakaj nekje izobilje, drugje revščina? Zakaj nekje brezdelje in bogastvo, drugje žulji, zgaranost in pomanjkanje?

Kljub številni družini, pomanjkanju in revščini, ki je silila od vsepovsod, pa Savinškovima, očetu in materi, ni bilo vseeno, kaj bo iz njunih otrok. Kako jih spraviti k boljšemu kruhu, k človeka vrednemu življenju? To vprašanje jima je včasih sivilo lase, vendar ju je podžigalo upanje, da se bo le kako dala izpeljati želja v resničnost.

Najprej je bilo treba poskrbeti za Slavka. Že v osnovni šoli je kazal bistrost in nadarjenost. To so potrdili tudi učitelji in svetovali očetu, naj ga pošlje v šole. Ni se bilo lahko odločiti. Če bi šel v železarno ali za obrtnika, bi bil hitreje preskrbljen. To bi bilo že nekaj drugega, kakor biti organist, ki je vedno suh kot cerkvena miš.

Slavko Savinšek je padel na Banjici

Slavko Savinšek

Navzlic temu, da se je bilo treba zaradi Slavkovega šolanja še marsičemu odpovedati, sta se starša odločila. Sina sta poslala v gimnazijo v Šentvid, kjer je obiskoval šest razredov. Sedmega in osmega je dovršil leta 1916 z vojno maturo na klasični gimnaziji v Ljubljani. Kmalu zatem je moral obleči vojaško uniformo in tak se je znašel na bojišču ob Soči. Bil je še napol otrok, kot mnogi drugi, ko se je moral hočeš nočeš sprijazniti s krvavo resničnostjo vojnih grozot.

Do šeste gimnazije je Slavku šlo še nekam po sreči. Ob pritrganih grižljajih domačih si je kakšen priboljšek zaslužil z inštrukcijami, toda ko se je začela vojna, je stiska čedalje bolj pritiskala na sicer že tako lačne dijake. Vojni vrtinec je požiral vse, tudi najmlajše letnike. Maturante so pretentali z vojno maturo, da so jih lahko po hitrem postopku

poslali na bojišče. Kljub temu je kazalo, da za staro in razmajano stavbo avstroogrškega cesarstva, ni več pomoči. Na tihem je bilo znano, da ji spodjeda korenine tudi čedalje očitnejša zahteva slovanskih narodov po samoodločbi in samoosvojitvi.

Čeprav je v zaledju vladalo hudo pomanjkanje, se povsod šopirila lakota in nasilje, kar je še posebej občutila doraščajoča mladina, tega ni bilo moč primerjati z grozovitostjo bojišča. To je bilo najstrašnejše poglavje mladih ljudi, ki so umirali za tuje račune. In tudi mladega Slavka, ki je nepretrgoma šest mesecev preživeljal te strahote ob Soči. Stiska je bila tako huda, da se mu je kar sama od sebe rojevala povest Utopljenec v krvi. Toda v neki italijanski kanonadi ga je zasula granata z rokopisom vred. Slavka so rešili, rokopis pa je ostal v ruševinah strelskih jarkov nekje na pobočju Krna.

Temu je sledil prodor pri Kobaridu, razsulo italijanske vojske in njen beg. Sledili so upori kranjskih Janezov ob Piavi, zmeda in zmešnjava, v kateri se je približal dan popolnega razsula, ko je sestradano vojaštvo doživelo svoj srečni dan — konec prve svetovne vojne.

Vojna je bila sicer končana, toda njene posledice so bile rane in ruševine. Mir ni takoj prinesel blagostanja, kruh je bil še vedno redka stvar in življenje je bilo še vedno životarjenje. Na razvalinah avstroogrške je nastajala nova, jugoslovanska država z vsemi porodnimi krči. Sovražnik se je zagrizel v naše narodno ozemlje, v Primorsko in Koroško. Kruh miru je imel za nas mnogo grenkega in jedkega priokusa.

Vendar je bilo treba misliti na jutri, poprijeti tam, kjer je bila presekala vojna. Tudi Slavko Savinšek je sklenil začeti tam, kjer je nehal pred odhodom na bojišče. Maturo je imel v žepu, rad bi se bil posvetil pravu. Odpravil se je tja, kamor so se bili nekoč že mnogi odpravili, na Dunaj. Domači so ga razumeli in mu niso ugovarjali. Mati mu je pripravila za popotnico hleb ovsenega kruha in culo jabolk, sam pa je imel s seboj veliko merico vztrajnosti in volje.

Dunaj je bil že tedaj velemesto in je med vojno pretrpel veliko gladu. Posledice vojne so bile tudi zdaj, v miru, še vedno vgnedene v vse kotičke. In če so bili že nekoč naši študenti na Dunaju bolj lačni kot siti, je bilo zdaj v povojnem medvladju še huje. Še bolj je bilo treba živeti od danes do jutri, iz rok v usta. Vendar sila kola lomi, stiska rojeva iznajdljivost. Tudi Slavko se je nekako znašel. Čez dan je poslušal predavanja na pravni fakulteti, z nočjo pa se je preselil v neko kavarno, kjer je v orkestru igral klavir. Prav to mu je prinašalo znosno življenje in ga reševalo skrbi za skromno preživljanje. Ob tem pa je veliko bral in ni zanemarjal svojega veselja do pisateljevanja. Napisal je izvirno otroško igrice in vrsto otroških pesmi, ki jih je kmalu nato zbral v zbirko »Poredni smeh«. Poizkusil se je tudi v prevajanju; posebno sta mu bila pri srcu Dehmel in Dauthendey.

Medtem je Dunaj postal daljna tujina. Razmejitvene komisije so začrtale nove državne meje, razmere v novo nastali državi so se polagoma uravnavale in uredile. Ker so medtem tudi odprli vrata zagrebške

univerze, se je Slavko z Dunaja preselil na zagrebško pravno fakulteto, kjer je leta 1922 diplomiral in nastopil prvo službo pri finančni upravi v Kamniku.

Kamnik je postal njegov drugi dom. Njegova vsestransko ustvarjalna osebnost mu ni dopustila, da bi se zadovoljeval zgolj z uradniško službo, temveč je poprijel, kjer je bilo treba. Kot v gimnazijskih letih na Jesenicah, tako je tudi tu sodeloval v prosvetnem društvu, udeleževal se pri glasbenih in dramskih prireditvah. Sodeloval je pri pevskem zboru in godalnem orkestru, ki je v raznih krajih prirejal celo koncerte. Z največjo vnemo pa se je oklenil pisateljevanja. Po vzoru in pod očitnim vplivom Frana S. Finžgarja je napisal več povesti iz kmečkega (*»Na Žerjavini«, »Grče«, »Izpod Golice«*), delavskega (*»Delavci«*) in meščanskega (*»Zgrešeni cilji«*) življenja. Motivika njegovih povesti se opira večinoma na pokrajino jeseniškega in kamniškega kota. V njegovih delih se zrcali do preprostih ljudi, odsvita se značaj gorenjskega delavca in kmeta. V poseben okvir sodi iz najožjega družinskega okolja zapisana socialna povest *»Milica, otrok boleti«*, ki je zaradi osebnega odnosa do bolehnih sestrice preveč pobarvana s čustvenostjo in osebno prizadetostjo. Po svoje značilna je tudi daljša črtica *»Peter Križ in njegove nadloge«*, kjer je upodobil mladostne boje in pota Ivana Cankarja.

Slavko Savinšek je bil vsestransko razvejana, nemirna in vitalna osebnost. Pritegovala ga je glasba, likovna umetnost, pisal je sestavke iz umetnostne zgodovine in arhitekture, sodeloval z mnogovrstnim blagom pri raznih listih in revijah. Zadnja njegova povest *»Zgrešeni cilji«*, ki je izšla pred njegovim odhodom v Niš in nato Beograd, je doživela dokaj nepovoljno kritiko, kar pa ni čudno, saj je založba iz nje črtala začetnih štirideset strani zaradi še živčih junakov — kamniške jare gospe.

Po svoje je bilo Savinškovo delovno obdobje najbolj plodovito v Beogradu, kjer je bil višji svetnik na ministrstvu za finance. Ni toliko pisal, kot organizacijsko deloval med beograjskimi Slovenci. Povezanost naših ljudi v prestolnem mestu je zahtevala društvo Enotnost in celo lasten časopis *»Slovenski beograjski tednik«*. Ta resda ni živel niti eno leto, vendar se je Savinškov dom z njim spremenil v nekako slovensko kulturno središče v Beogradu. V njem so se shajali številni slovenski in srbski umetniki. Ta dom pa je tudi odseval ljubitelja lepih umetnosti, saj je bil natrpan z umetninami Jakopiča, Pavlovca, Maleša, Cudermana, Čarga, Pirnata in bratov Kraljev. Kot že rečeno, živel je za glasbo, slikarstvo, umetnostno zgodovino in arhitekturo. Najbolj priljubljen izhod iz jopiča pravnika in finančnega strokovnjaka pa mu je bilo pisateljevanje. Njegova zapuščina priča, da je zlasti v zadnjih letih pred vojno mnogo pisal. V njem so živele trpke slutnje na bližajočo se vojno. Povest, ki jo je pisal in je njegova nekakšna labodja pesem, pa je ostala nedokončana. Od pisanja ga je odtrgala Gestapo v juniju 1942. Očitali so mu, da je organiziral Slovence, ki so jih bili v začetku nemške okupacije Slovenije pregnali v Srbijo ter da je imel zveze s subverzivnimi

elementi. Res, bil je član ilegalnega odbora. Kot nasprotnika okupacijske vlade in zaradi protinemškega delovanja so ga zaprli na Banjici, v taborišče na smrt obsojenih vodilnih komunistov in španskih borcev.

Nekaj dni pred svojo smrtjo je Savinšek zapisal: »Če se že moram prepustiti zveri, naj ostanejo vsaj sledovi moje klenosti na njenih zobeh.« Zadoščenje, da je pomagal ljudem, ki so bili kot izgnanci žrtve nacističnega nasilja, da je pomagal osvobodilnemu gibanju, je v njem rodilo nezlomljiv pogum in junaštvo. Padel je kot pokonci mož, 11. avgusta 1942. Presenetljivo naključje pa je, da sta istega dne na dveh krajih pod gestapovskimi streli omahnila dva slovenska književnika — oba Jeseničana. V Šentvidu nad Ljubljano je istega dne otrpnilo srce delavskega pisatelja Toneta Čufarja. Oba sta bila pokošena v najlepšem cvetu moških let.

Pot, ki jo je hodil Slavko Savinšek v svojem pisateljevanju, se v bistvu drži že utrlih poti, čeprav je marsikatera njegova upodobitev slikana s svežimi, svojskimi in pristinimi barvami. Kritika mu je sicer očitala površnost, ki ga speljuje na neizvirna, tradicionalna pota oblikovanja, vendar mu priznava epski talent. Opisoval je življenje, kakršnega je poznal, mikal ga je svet socialnih vprašanj; bil je blizu preprostemu človeku, delavcu in kmetu ter njunemu pojmovanju ureditve kričečih neskladij in protislovij v človeški družbi. Čeprav ni bil revolucionar in ne marksist, je vendarle slutil, kaj prinašajo napovedi novega časa. Zato si je že zgodaj zapisal svoje življenjsko geslo:

»Radovati se nad življenjem, kakršno ti je dano, ni modro; spoprijeti se z njim in ga pregnesti po svoje, to je prav in možato.«

Vencelj Perko

DR. ALEŠ STANOVNIK IN SPOMINI NANJ

Ime dr. Aleš Stanovnik je tesno povezano z borbo delavstva za njegove pravice in za politično enotnost v boju proti nacionalnemu izkoriščanju in zatiranju. V tem boju je odigral posebno pomembno vlogo na Jesenicah.

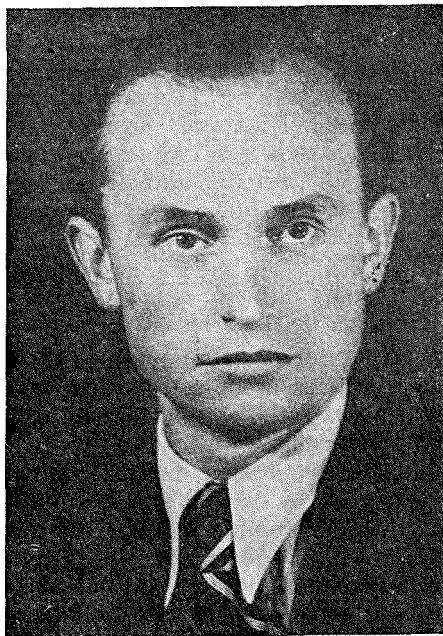
Po odvetniškem izpitu je leta 1930 odprl na Jesenicah odvetniško pisarno in tu deloval skoraj 11 let, to je do leta 1941, ko so ga Nemci aretirali in izselili. Tovariš Stanovnik je deloval na Jesenicah v najburnejšem predvojnem obdobju. V tem obdobju so se do skrajnosti zaostrovala razredna, politična in nacionalna nasprotja. Vladajoče politične sile niso izbirale sredstev, da onemogočijo naš boj. V naših vrstah pa prihajajo do izraza vse močnejše težnje po enotnem boju jeseniškega delavstva in zahteve za enotno politično akcijo proti obstoječim družbeno-političnim razmeram.

V začetku tega obdobja t.j. leta 1934 sem se prvič srečal z dr. Stanovnikom. Medsebojni stiki so se v poznejših letih, zlasti po veliki stavki 1935 in pri občinskih volitvah 1936 ter državnozborskih volitvah 1938 še poglobljali.

Tovariš Aleš se je rodil leta 1901 v Horjulu. Šolal se je v Ljubljani in na Dunaju.

Že v študentovskih letih se je resno pripravljajal za delo v političnem življenju, ki mu je pomenilo skrb za splošno blaginjo in dejavnost, ki posega najgloblje v življenje posameznika in družbe. V delavskem razredu je videl tisto pomembno politično silo, ki mora imeti odločilno vlogo pri reševanju nacionalnih in socialnih vprašanj takratne družbe. Zato se je kot katoličan vključil v sindikalno organizacijo Jugoslovanske strokovne zveze, bil njen pravni svetovalec in predsednik njenega nadzornega odbora. V jeseniškem delavskem okolju so se Aleševi politični nazorji še jasneje izoblikovali. Svetovno nazorske razlike ga niso ovirale, da ne bi spoznal nujnosti skupnega socialnega in političnega boja z vsemi naprednimi silami. Po njegovem prihodu na Jesenice so se kmalu začele kazati v katoliških vrstah razlike med reakcionarnimi silami, ki jih je vodila klerikalna hierarhija s Korošcem in Natlačenom na čelu in progresivnimi silami v JSZ, na katere je imel on velik vpliv. V veliki stavki leta 1935, ki so jo organizirali in vodili komunisti, je podpiral upravičen boj stavkajočih kovinarjev. Pri tem se je zavedal, da je ta stavka imela poleg socialno-ekonomskega boja močno obele-

dr. Aleš Stanovnik

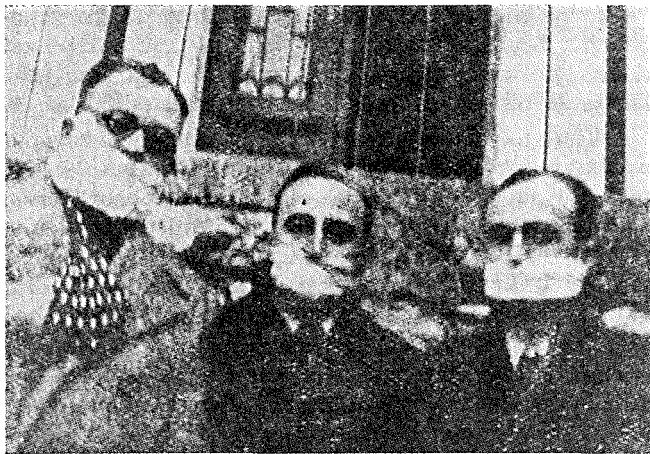
že političnega boja proti obstoječim družbeno-političnim razmeram. Od tedaj je sodeloval v mnogih političnih in drugih akcijah, katere so organizirali ali v njih sodelovali komunisti. Leta 1936 je bil v akcijskem odboru za zgraditev ljubljanske klinične bolnice in univerzitetne knjižnice. Na velikem zborovanju 14. januarja 1936 na Jesenicah, na katerem so sodelovali delavci, kmetje in inteligenca, je med drugim govoril tudi on ter odločno obsodil obstoječe politične razmere. Tega leta je pomagal pri organiziranju medstrokovnega akcijskega odbora (MAO) jeseniških strokovnih organizacij SMRJ, JSZ in NSZ delavstva železarne, katerega pobudniki in vodilna sila so bili komunisti. Na skupnih zborovanjih delavstva, kjer so se oblikovala stališča za enoten boj delavstva proti izkoriščanju in za politične svoboščine, je spodbujal k enotnosti vsega delavstva. Zastopal je mnenje, da je v boju proti socialnemu in narodnemu zatiranju nujna zveza tudi s kmeti. Kot odvetnik in človek je pomagal preganjanim revolucionarnim delavcem. Skupno s tovarišema dr. Ivom Štempiharjem in dr. Jožom Vilfanom ter drugimi je nesebično pomagal braniti pravice odpuščenih in preganjanih delavcev in njihovih zakonitih predstavnikov (delavskih zaupnikov). Ko so Natlačenovi žandarji brutalno zadušili stavko kranjskih tekstilnih delavcev leta 1936, je pomagal odpuščenim zaupnikom, ki so bili v večini komunisti, ustanoviti tekstilno zadrugo v Otočah. Tudi sam je postal ustanovni član in spodbujal tudi druge, da so pomagali tem delavcem, da je zadruga zaživevala. Vedel je, da je pobudnik in organizator te zadruge vodilni komunist — narodni heroj Stane Žagar.

Po odpovedi kolektivne pogodbe KID novembra 1936 in z začetkom izdajanja tovarniškega vestnika, katerega namen je bil speljati delavstvo na pozicije »sožitja« med izkoriščanimi in izkoriščevalci po fašističnem vzoru, so organizacije SMRJ, JSZ in NSZ na Jesenicah ustanovile konzorcij za izdajanje svobodnega glasila delavstva KID »Naš kovinar«. Glavni pobudnik in podpornik tega lista je bil tovariš Stanovnik. Oktobra 1936 je bil nosilec enotne liste slovenskega delovnega ljudstva pri občinskih volitvah na Jesenicah, na katerih so skupno kandidirali komunisti, socialisti in krščanski socialisti. Prizadeval se je, da bi tako enotno listo postavili tudi pri občinskih volitvah na Koroški Beli, ki so bile 6. decembra 1936 in na katerih smo tudi zmagali. Ker so vodilni krščanski socialisti iz občine Koroška Bela podlegli pritisku in grožnjam klerikalne stranke in zato podpirali in agitirali za listo JRZ, so to ravnanje on in njegovi sodelavci na Jesenicah ostro obsodili.

Pri naših naporih za izvajanje programov na občini nam je stal vedno ob strani in nam s svojimi nasveti in z drugo pomočjo pomagal proti nameram vodstva KID in politične oblasti, da nas vržejo iz občine. Bil je pristaš ljudske fronte, katere pobudnik je bila KPS. Sodeloval je pri razpravah za realizacijo te zamisli.

Zavzemal se je za enotno delavsko kmečko gibanje in sodeloval pri naših naporih za ustvaritev ljudske fronte vseh naprednih sil. Bil je eden od pobudnikov za skupen sestanek z nekaterimi demokratično usmerjenimi politikami kot dr. Lončarjem, dr. Vavpotičem, dr. Mačkom in drugimi. Tega sestanka smo se z Jesenic udeležili: dr. Stanovnik Aleš, dr. Tomaž Furlan, dr. Štampihar Ivo in jaz.

Leta 1939 se je udeležil skupaj s komunisti zborovanja in praznovanja kmečkega praznika v Bohinju, katerega je organizirala Zveza kmečkih fantov in deklet pod vplivom KPS.

Dr. Štampihar, župan Vencelj Perko in dr. Aleš Stanovnik z zavezanimi usti, slikani kot protest proti oviranju predvolilne kampanje opozicijskih kandidatov pred državnoborskimimi volitvami leta 1938

Pri parlamentarnih volitvah leta 1938 je bil kandidat na listi delavsko kmečkega gibanja, jaz pa njegov namestnik. Ob priliki predvolilne agitacije za te volitve so nam prepovedali vsako politično zborovanje ali sestanke, orožniki pa razganjali naše pristaše. Ko smo prišli v Bohinj, da bi imeli pred cerkvijo predvolilni govor, je župnik Anton Dodič javno napadel dr. Stanovnika, češ da kandidira skupaj z znanim komunistom Perkom.

Ker nismo smeli javno nastopati v predvolilni agitaciji, smo se na pobudo dr. Štempiharja slikali z zavezanimi usti dr. Stanovnik, dr. Štempihar in jaz.

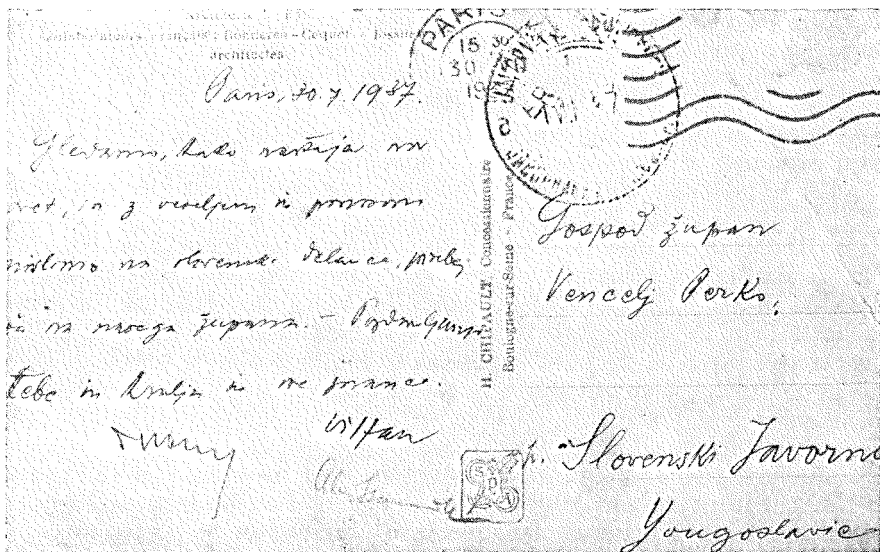
Dr. Štempihar pa še z obvezano roko, ker se naši politični članki niso smeli objavljati v časopisju. Te fotografije smo nato razmnožili in delili kot predvolilni propagandni material.

To našo pobudo so pozneje posnemali tudi naši somišljeniki drugod.

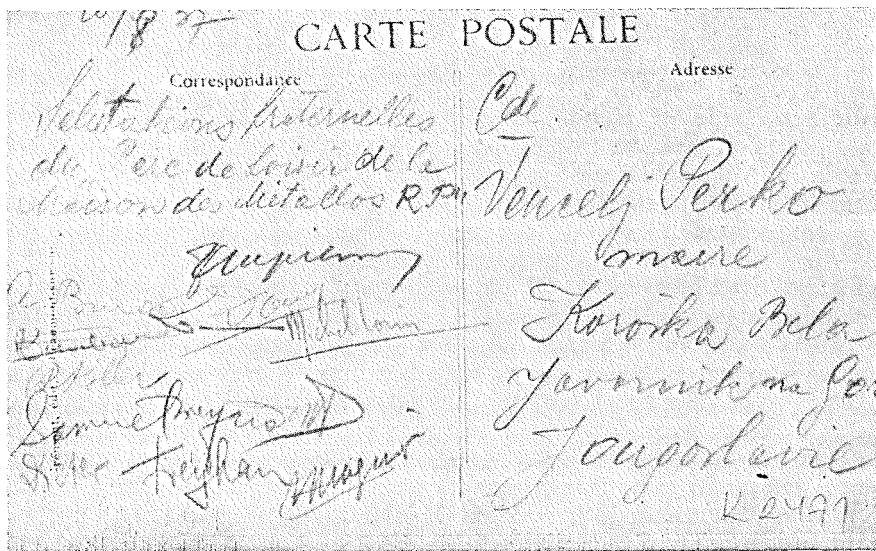
Naše stališče o skupnem nastopu pri teh volitvah je bilo, da mora biti kandidat za poslanca komunist, namestnik pa naj bi bil tovariš Stanovnik. Glede na močan pritisk klerikalnih krogov na krščanske socialiste in v zvezi s tem na omahovanja v njihovih vrstah za skupen nastop, če bi bil nosilec kandidature komunist, je precejšen del krščanskih socialistov bil za skupen nastop samo pod pogojem, če je nosilec kandidature njihov človek. Mi komunisti na Jesenicah smo bili mišljenja, da je pod takimi okolištnimi važnejše pritegniti za volilni program kmečko delavsko gibanje in proti vladajočemu režimu čim več volivcev kot pa vprašanje, ali naj bo nosilec kandidature komunist ali drug, ki ima ustrezne politične kvalitete, pa čeprav je krščanski socialist. Tak človek pa je bil Stanovnik, katerega politični pogledi niso bili v nasprotju s politično linijo partije, pač pa so se v mnogem skladali z njo. Zaradi vsega tega smo pristali na to, da je nosilec kandidature dr. Stanovnik, Perko pa njegov namestnik. Meni so za ta korak nekateri naši funkcionarji v Ljubljani zamerili in sem pozneje doživel zaradi tega marsikateri očitek. Danes sem še bolj prepričan, da smo takrat pravilno ravnali, kar je že bližnja prihodnost takrat tudi potrdila.

Vladajoči klerikalni krogi Slovenije so se zavedali, kakšno nevarnost predstavlja taka njegova kandidatura skupno s komunisti. Zato mu je takratni nadškof dr. Jeglič pisal in ga opozoril kot vernika r. k. cerkve na »nevarnost« njegove zveze s komunisti. Toda Aleš je menil, da v teh stvareh ni odstopanja. Ko sva skupaj hodila na predvolilno agitacijo, sem ga odkrito vprašal, kako gleda na to, če bi komunisti prišli na oblast. Aleš o tem ni imel pomislekov. Kljub temu, da sva po ideološkem naziranju imela različne poglede, sva postala dobra prijatelja. Njegov čut za človečnost in socialno pravičnost, njegov demokratičen duh in pa visoka nacionalna zavest niso ovirali njegovega verskega prepričanja, katerega je smatral za svojo zasebno zadevo. Zato je tudi priznaval KP kot vodilno politično silo in se skupno z nami komunisti boril za ustvaritev njenega političnega in družbenega programa. Zaradi takega odnosa do komunistov so vladajoči klerikalni krogi izvajali nanj

Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj

Pozdrav dr. Jožeta Vilfana, dr. Aleša Stanovnika in dr. Iva Štampiharja s svetovne razstave v Parizu leta 1937, kamor so pravzaprav potovali, da bi se seznanili z ljudskofrontovskim gibanjem v Franciji, s katerim so jeseniški kovinarji, pristaši ljudskofrontovskega gibanja navezali bratske stike, o čemer pričajo bratski pozdravi voditeljev francoskih kovinarjev prvemu ljudskofrontovskemu županu v Sloveniji (spodaj)

in na njegove somišljenike politični in ekonomski pritisk. Očitali so mu, da je komunist in mu preprečevali, da bi nastopil v katoliških vrstah. Vzeli so mu pravno zastopstvo konzuma in drugih gospodarskih organizacij, ki so bile v njihovih rokah. Hranilnica, ki je bila v rokah teh, je odklanjala posojilo njegovim pristašem. Zato je skupaj s svojimi sodelavci ustanovil okrajno hranilnico in posojilnico na Jesenicah.

Ko je takratna oblast pod pritiskom javnega mnenja in političnih akcij, ki jih je vodila KP, bila prisiljena razpustiti konfinacijsko taborišče v Bileči, je ustanovila vojaško koncentracijsko taborišče v Ivanjici. Tja so pošiljali s pozivi na orožne vaje komuniste in druge borce za svobodo in demokracijo. Ker jaz nisem bil vojni obveznik, me niso mogli poslati tja. Dr. Stanovnik je mene po dobljenih informacijah iz zanesljivega vira obvestil, da bom klican na nabor in poslan v Ivanjico. Zato me je opozoril, naj se umaknem za nekaj časa z Jesenic. Po desetih dneh mi je zopet poslal obvestilo, da je nevarnost nadaljnega pošiljanja v Ivanjico mimo in da se lahko vrnem domov.

Zato njegovo sodelovanje s komunisti tudi po okupaciji Italijanov in Nemcev ni prenehalo. Vsestransko je pomagal našim ljudem. Ko sem konec aprila 1941 prinesel navodila iz Ljubljane, da je potrebno organizirati osvobodilno gibanje in to tudi njemu povedal, je takoj podprl to delo.

S svojim vplivom je odločilno pripomogel zgodovinski odločitvi krščanskih socialistov, da se povežejo s komunisti, z njimi koordinirajo politiko ter se odrečejo vsemu, kar jih je še vezalo na klerikalizem.

V začetku maja 1941 so ga Nemci aretirali in odvedli v Begunje, od tod pa v zbirališče za prisiljeno izseljene v Št. Vid. Tudi tu je nadaljeval s svojim delom in se povezal s svojimi tovariši v Ljubljani. 6. julija so ga z drugimi izselili v Srbijo, od koder se je po nekaj dneh vrnil v Ljubljano in se takoj vključil v delo OF ter bil izvoljen v njen plenum.

V tem času so tudi bila moja zadnja srečanja z Alešem. Ko sem bil s strani CK KPS poklican v Ljubljano in ker javka ni delovala, mi je on posredoval sestanek s tovarišem Leskoškom pri Brecljevih na domu. Zadnje srečanje pa je bilo konec novembra 1941, ko mi je bilo odrejeno politično delo na Dolenjskem. V odvetniški pisarni svojega brata Janeza na Miklošičevi cesti me je takrat seznanil s krščanskim socialistom in svojim poznejšim soborcem na področju Gorjancev tovarišem Jožetom Penco-Dečkom.

Alešu so bile zaupane posebno delikatne naloge. S tem se je toliko izpostavil pred nasprotniki OF, da se je moral umakniti v ilegalo, kjer je z delom nadaljeval. Toda 22. maja 1942 ga je fašistična policija izsledila in zaprla. Po izvršitvi smrtne obsodbe OF nad narodnim izdajalcem — klerikalcem dr. Erlihom, so ga fašisti skupno s petimi telci ustrelili. Umrl je pogumno, zvest svojemu krščanskemu prepričanju in prepričanju o nujnosti skupne osvobodilne vojne s komunisti. S svojo smrtjo je Aleš potrdil zvestobo svojemu narodu in delavskemu razredu ter privrženost enotnosti slovenskega naroda temelječo na enotnosti slovenskega proletariata, kakor jo je izražala Osvobodilna fronta. Zato se s spoštovanjem spominjamo tega plemenitega človeka, humanista in borca.

Janez dr. Kmet - Mirko

SMRT NARODNEGA HEROJA MATIJE VERDNIKA - TOMAŽA

Sredi noči, bilo je morda ob dveh ponoči, smo prinesli Tomaža v Spodnjo Bistrico. Previdno smo metali majhne kepe snega v okna Mostečnikove domačije, da bi zbudili domače brez večjega hrupa. Bali smo se, da nas ne bi slišali sosedje. V hiši je za trenutek posvetila luč, vendar takoj zopet ugasnila. Vedeli smo, da so nas opazili. Odpreti pa niso upali, saj v temni noči niso mogli razločiti, kdo kliče. Lahko bi bili preoblečeni v partizane Nemci, kar se je v tistih časih pogosto dogajalo. Stali smo v zavetju hiše sredi vasi, v kateri bi nas lahko vsak trenutek presenetila nemška patrulja.

Posvetovali smo se, kaj nam je storiti. Padla je odločitev, da ostanem pri Tomažu in zgodaj zjutraj obvestim Mostečnikove o Tomaževi nesreči. Prenesli smo Tomaža v majhno shrambo, ki je bila na srečo odprta. Molče smo si stisnili roke in tovariši so odšli, da še do dneva pridejo v opuščeni bunker nad Mačami.

Tomaž je ležal na zasilmih nosilih in stiskal zobe od bolečin in mraza. Čeprav je bil dobro oblečen, sem ga ogrnil še s svojim kratkim zimskim površnikom. Bila sva premočena od snega in potu in od obeh se je kadila sopara. Oba sva bila lačna in žejna. Stikal sem po temni shrambi in našel nekaj jabolk, ki so nama gasile žejo, še posebno Tomažu, ki je izgubil mnogo krvi.

Počasi so tekle nočne ure. Skozi priprta vrata sem prisluškoval v tiho noč. Pogovarjala sva se šepetaje. Premlevala sva preživeto borbo, dolgi in naporni marš in o naši sledi, ki je nedaleč prečkala cesto in se ob Dravi zgubila v vasi. Pomenkovala sva se, kaj bi bilo storiti, če bi Nemci naleteli na sled in naju našli v skrivališču. V tem primeru nama ne bi preostalo drugega kot sprejeti borbo in zadnji naboj prihraniti zase. Prav gotovo se je streljanje z Mošenika slišalo v dolino in brez dvoma je bila posadka na policijski postojanki v stalni pripravljenosti.

Zvezdnata januarska noč se je počasi odmikala. Mraz proti jutru je bil vedno hujši in vse bolj ščipal v premrla ušesa. Na obzorju se je pričelo svetlikati. Skromni občutek varnosti pod okriljem noči je plahnel, čim bolj se je danilo. Bila sva v strahu, da ne bi domači vstali prepozno, ko bo že dan. Takrat bi bilo težko priti v hišo neopaženo.

Ob šesti uri zjutraj je v hiši zagorela luč in vežna vrata so odprli. Stopil sem v hišo in povedal, kdo sem in da leži Tomaž težko ranjen v shrambi. Povedal sem, da mora na vsak način priti v toplo sobo, kjer

Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž

mu bo možno nuditi potrebno pomoč. Brez besed sta odšli z menoj Mostečnikovi dekleti in ga pomagali prenesti v podstrešno sobico. Preoblekli smo ga v suho perilo in položili v posteljo. Šele takrat sem lahko pregledal rano. Ta je bila spredaj, deset centimetrov nad levim kolenom in je bila na izgled normalna. Krogla je zdrobila stegenico in obtičala v nogi.

Napisal sem pismo, naslovljeno na dr. Viktorja Marčiča na Jesenicah. Popoldne se je odpeljala na Jesenice ena Mosteničnikovih hčera. Zvečer se je vrnila. Prinesla je Kramarjevo opornico, mavec, nekaj povojev in brizgalko ter nekaj ampul morfija. Tomaža je rana zelo bolela. Ponoči mu je noga pričela otekati. Narahlo sem jo privezal na opornico. Odložil sem se počakati, da oteklina splahne, nato pa mu napraviti mavčev ovoj.

Drugi dan popoldne se je Tomaž počutil zelo slabo. Oteklina ni hotela splahneti, postajala je vse večja in večja. Noga ga je strašno bolela. Stiskalo ga je okrog srca. Postal je bled in nemiren. Ko sem mu hotel dati injekcijo morfija, mi je po nerodnosti razbil brizgalko. Tako mu nisem mogel olajšati niti bolečin. Hotel se je za vsako ceno ustreliti. Moral sem mu odvzeti orožje. Tolažil sem ga, da je pri vsaki večji rani zelo težko prve dneve in da bolečine pozneje popustijo.

Tretji dan je dobil Tomaž znake težke zastrupitve krvi. Popoldne se mu je pričelo blesti. Govoril je v pretrganih stavkih. Klical je svoje domače in prijatelje ter postajal vse bolj in bolj nemiren. Sedel sem ob postelji. Držal sem ga za roko in tudi sam strašno trpel. Pomagati mu

nisem mogel. Edino takojšen prevoz v bolnico bi ga morda lahko rešil smrti. Prevoz v bolnico pa bi pomenil smrt ne samo zanj, temveč tudi za tiste, ki bi ga pripeljali. Švabi v Rožu so vedeli, kdo je Tomaž.

Tretjo noč ob eni ponoči je izdihnil. Zaprl sem mu oči in brez moči obsedel ob postelji. Mostečnikovi so slutili, da je Tomaž slab, vendar na najhujše niso računali. Nisem jih budil sredi noči. Ostal sem sam z mrtvim tovarišem. Smrt soborca je strašna stvar, čeprav sredi vojne v svoji življenjski računici sam ne veš, kaj te čaka. In Tomaž je omahnil v smrt v svojem polnem življenjskem poletu. Omahnil je v smrt prav takrat, ko so se pričeli kazati plodovi njegovega dela po vseh slovenskih vaseh v Rožu. Omahnil je v smrt takrat, ko mu je Koroška pričela hvaležno vračati tisto, kar je žrtvoval zanj. Utrdili so se odbori OF in vsi Slovenci so bili pristaši NOB. Vzpostavljeno je bilo enotno politično vodstvo za vso deželo. Pomnožili so se partizanski bataljoni, vanje so vstopali domačini in pobegli nemški vojaki.

Ko so Mostečnikovi zjutraj vstali, sem jim povedal, da Tomaža ni več. Vsi smo jokali. Še v temi smo ga prenesli iz hiše v shrambo, v kateri sva čakala tiste usodne noči. Zjutraj je odšla domača hčerka na dve zvezi. Najprej na Mače, kjer je oddala sporočilo, naj pride partizanska patrولا, ki bo Tomaža pokopala. Zatem je odšla na Gure, kjer je sporočila brodniku, naj čaka na zvezi, da me prepelje preko Drave.

Tomaž je bil pokopan v zasilnem grobu za Dravo v Sp. Bistrici. Po osvoboditvi je bilo truplo prenešeno in pokopano v skupnem grobišču v Svečah v Rožu.

France Klinar-Kladivar

MAUTHAUSEN

*Žulji krvavi so moje življenje,
hlad božajoč le znojnih kapelj potenje,
v roko zajel bi telesa svojega pas.
V ustih za žejo skelečo grgrajoč glas,
mrtev pogled je mojih oči,
in telo, o telo se v uljesih gnoji.
O moje mladosti čas
je v verige vklenjeni Jaz.*

*Še misli moje so mrtev vrt,
živ okostnjak se vlačim potrt;
in zvečer se zgrudim na slamo ves strt,
jaden in gladen,
zbit in ubit,
saj nosil težek sem kamen*

kakor Krist križ,
le da breme mojih se ramen
ponavljalo dnevno je petdeset viž:
v breg
in zopet tek
navzdol,
ko trpinčeni vol,
do krvi
me bič jermen podi.
Že blazen
prenašam kazen
za zvestobo Domovini materi.

Zasanjal bi omamen sen,
poletel bi tja v gozd zelen.
O gozd zelen in resje rdeče cvetoče...
Okno ne solzi se več, le suho joče, suho se joče...

Trupa mojega koš koščen
ko črepinjast kup je lončen
in šklepeta
kakor kolesa polomljena.
Prsti mi davijo zasluženno grlo,
v mojem srcu vse sveto je umrlo,
le bolečina še v smrti kriči,
muka brezkončna le še živi.
O razbičano telo
je smrdeče meso,
ki ga še hijena noče,
ko se pošastno krohoče
nad hropečo maso krvi...

O da! Stisnil bi goltanec do mrtvega si,
ko bi trpljenja mogel ubiti v bičih organ
zakletve osvete krvi — ure groznih maščevanj!

O razbičan organ gori, vre in kipi
ter grozi sekunde sleherne dneva, noči
in še ko curek mučilnic name prši,
ko mi dušo, telo ubogo mesari,
ko hudič me zdaj ledeni, zdaj pari,
da še mrtvo telo v krčih bolesti se zvija
ter mi duh megla nezavesti groze oblija
v kalužo krvavo večne noči.
O še takrat podzavestno organ osvete kriči:
Milijon kapelj za eno kapljo krvi!
Grozo in muko prestanem,
da vas ob uri svoji v prah črepinj zmanem.

Valentin Cundrič

HUDOURNI RODOVNIK

V. Polanšku,
pesniku Karantanskih

*(Vrata,
skozi katera beseda
obišče tvoj rod
in tvoje telo,
zazidaš,
ker to so vrata
na ulico,
vrata v puščavo,
v ogolelost,
vrata v tuj rod.
Saj vse je odvisno
od vrat,
skozi katera
zapuščaš življenje
in trpkost
in pesem pestunjo
in pesem rednico.
Igral si se s to kačjo
kito
ob marelični uri,
s to kačjo prepasico,
zato te vznemirja
postanek na gotskem
nebu,
počitek v valujoči jati.
Odbija te
sproščena dopolnitev.)*

*(Telo
je nekaj ptica,
nekaj
od vekomaj do vekomaj.*

*Dolge struge besed
z mlečnimi temelji
vsrkajo
njegov nerazvozlan
hod.
Odhaja, da se razodene
gonu.
V oklepu prilaščene
časa.
Jemlje v zahvalo
vse, kar se je,
vse, kar se pije.
Trguje
z večnostjo.
Izziva
in ne prenese
smrti,
ki vse zaroti
v svoj god.)*

*(Beseda je val
in breg.
Popotnik in palica popotna.
Ko te prebrodi bosa,
brez obutve,
je več ne slišiš,
ker oleseniš.
Vendar se zdaj
to še ne bo zgodilo.
V tebi beseda
skovika*

s kostjo zemlje
v levi roki.
Pije te
naveličana tvojega stropa.
Za snidenje
in za nasvidenje
se ji udvarjaj,
ne udvarjaj:
smrt bo lesenitev.
Ona igra s popolnim
pomenom.)

(Vidljivost,
otipljivost,
dorečenost
ni vse,
ni dovolj.
Beseda se tudi
vrača
v skalnati rod.
Ne le ti.
Ni nesmrtna.
Z zlatimi usti
se pači
v smrt,
a umreti mora
slej ko prej.
Pomisli: še ona.
Tudi beseda.
Ošabnica.
Dorečenost ni duša.
Ni nikogaršnja duša.)

(Dogodke je treba
pahljati,
pojiti,
kaditi.
Nekateri jih pestujejo,
oblačijo,
šemijo
v neotipljive pomene.
Dogodki naznanjajo
vrnitev,
vrnitev v Triglav moj dom.

Častihlepje se dimi,
peni se,
pljuska
gledalcem čez rob.
Se lupi v gomazeže
nagone.
Triglav moj dom vibrira
kakor vetrovnik
z leščerbo v trebuhu.
Razprostrli smo ga
čez mizo,
čez posteljo,
čez prag.
Kako je mila
podoba Gorenjske.
To, kar ti vzamejo,
je nagnita
dorečenost.)

Koronida je zgorela.
Karantanska in koroška.
Orakelj gluh je.
Gazijo centavri.
Raka se zapira.
Sliši pesem se otroška.
Objokano osuplost
pestujejo pavri.
Sirom po šegi.
Skozi mit pojoči!
Kažipot je v svetih
znamenjih. Vsaj sled.
Asklepij živ bo.
V vsaki tvoji koči.
Vbogajme Apolonovih
mladih let.
Prerokba je na tvoji
strani, Koronida.
Enojambornica saintgermainska
in golida!
Sozvok z viharjem
nas, Asklepije, pokliče.
Mlinski kamen-pesem
nam obešajo za vrat.
Izkleše jih
koroški Had.
Hrumimo po deželi.
Zaznamovane priče.

*Koronida
je zgorela.
Karantanska.
In koroška.
Saintgermainška kača
sope v njena
vpepeljena lica.
Vendar vzletavajoči cvet,
v bližini njeni,
ta porok
bedenja nad življenjem,
vznikne,
vznikne,
vznikne.
In se ospe;
in se ospe.
In se ospe
na gole petnice
sveta.
O Koronida,
česa vse ne vidiš,
česa nimaš več!
Pod krono joka,
bežečega skoz sobe
in skoz čas bežečega,
se svetijo
prazni peclji
usod.
O Koronida,
zakopana v žagovini
ur,
razobešenih
in razmotánih.
O Koronida!
Koroška Koronida!
Iz žagovine te
ne vstaneš več.
Počrnelo rastlinje sloni,
sloni,
sloni
ob prividu nagrobnika.
Poziva,
oblega,
blebeta izbruh ihtenja.
Obzorje
— izgleda —
kot bi odvrгло svet.*

*In zgodovina
je mesečina,
ki nas nosi
sem ter tja.
Zato zaključki mojih
pesmi iščejo
začetke,
že rjaste in mrzle.
Čez razmejitev,
ki vzplapola,
da bi povnanjila
poslednjo slutnjo
kraja, časa,
se ne pride.
Se ne pride.
Se ne pride!
S prsti
med godnimi lasmi
— pretreseni Asklepij
in pomrznjen oder hkrati —
spremljam te privide,
Koronido,
koroško Koronido
v kameniti dan.
O Koronida,
naj žalost ne doni.
Glasovi so izžeti,
so izžeti,
pa naj žalost
ne doni.
Kretnje so sprijete,
so sprijete,
pa naj žalost
ne doni.
V kamnitem dnevu
se očistiš
do krvi.
Mavrične sledi
ostanejo za tabo.
Za spomin.
Za vabo.*

*Jok je čudna
žeja
in smeh čudna
lakota.*

V nadaljevanju
tega sna,
ki nima stropa,
nima dna,
je brez oken,
je brez vrat,
je čudna kletka
in ti si čuden
tat,
ki v njej postopaš
in izropaš
zlato kad.
Pritihotapil si se
v kameniti svet
od tam do tu.
Če v kamnu
boš ujet
kot zlat odmev,
nihče do tebe
ne bo spustiti mogel,
ali hotel,
ali smel
več dvižnega mostu!

Gorska karavana
je navzoča
z usmiljenim, okrušenim
obrazom.
Nedolžna je brezbriznost
časa.
Kraja.
Mesa.

In duha.
Besede
in molka.
Nedolžna je
in s prvobitnostjo
tako zavda.
O Koronida,
čigava si
in v kaj se krušiš
v meni!?
Saint Germaine kot capa,
odtrgana iz giba
gosposkega,
nad tabo plahuta.

In zdaj
še vzdih po vetru
poje:
Pojdimo malo v Kärnten!
Zahrope v izgubljenih
dragih:
Pojdimo malo v Kärnten!
Golči v ihtenju —
zeleneti in obrasti se:
Pojdimo malo v Kärnten!
Ker odmoljeni
so dnevi
sijaja in luči
in spomin na Koronido
razsvetli se
s trpkostmi.
Zlomljeno kopje
zgodovine izgubljene
v ramenih nas skeli.
Pomiri se vihar
življenja,
slednji dan
zaman rotim.

Če se oprimem globine,
če se oprimem daljave,
se mi v telesu zgostijo
pojoči prividi
v žareče podobe.
Z udarcem telesa
ob dušo,
s trkom duše
ob meso
odgovarjam
na trkanje bisernih prstov
in glej: svet
se sprime v žogo
mavričnega ognja.
V globeli tega ognja dogorevajo
naša žalna oblačila
in zatrujem si
in hočem vedeti
le eno,
le eno,
le to:
ta ogenj je večen.
V vzplahutalem besu
zaznamujem te smeri.

*In zakoličim s pesmimi
vse rane zemlje.
O Koronida,
ki si izgubila
v koledarju god!
V moji pesmi
ga ne boš,
kaj zato,
če mojih knjig
ne lista bog!
In pesem prezrta
je trpkost,
trpkost osamosvojena,
hiteča v svojo tesnobo,
hiteča, hiteča
in jo mrtvo
naplavi čas.
Pesem je past
za življenje
in za bogove.
Seme, ki ga človeštvo
ne nebo
ne smeta zavreči.
Pesem je prostor
in zemlja
in zrak
in ogenj
in voda
se borijo,
kdo ga bo naselil.*

*O Koronida,
ti, ki si razpotje
moža in otroka,
in prošnja, naj človeštvo
oprosti,
da nisi mati veselja,
da nisi zvezd rodila,
prošnja,
da dojemljivost
ne postane
častihlepnost, greh in sramota,
pesem te čuti
kot vročo kapljo
in nož.
Ko boš ti zahtevala
kruha in iger,*

*bodo bogovi iz stroja
tekali sem pa tja,
kako bi se izselili
iz ljudskega števila.
O, le pojdimo malo
v Kärnten!
Tam v vsakem človeku
je kamen zavaljen
na kapnico čutov,
na razkrojeno
zvezdo rojstva.
Kokoni teme te zasujejo,
usedlina tišine si,
začepen s kletvijo.
Dekle zapušča telo
brez popkovine
v želji in sli,
da bi ga našel
in vzel urin vojščak.
V prividu ji sulica
para meso
in jo pripenja
na kraj sramu.
Sedemsobotni teden živi
in čaka nedeljo,
ko bodo prihajali
mrtvi centavri
za njen prosojni hrbet.
Njena ramena
so pašniki in lovišča.
Ribe nasedajo piskajoče
v njenem raztrganem
naročju.
O, le pojdimo malo
v Kärnten!
Dnevi
so snežnobeli glasovi,
obešeni na gosposvetski zvon.
Le redek dež neba
kaplja
skoz panteonsko streho
Avstrije.
Tam telo je nema,
gluha pot.
Ne ve se,
čemu jo hodijo,*

zakaj po njej blodijo,
zakaj se je oklepajo.
Krik podtalne vode
poigra se
s to šibo na vodi
in krogle misli
druga ob drugo trkajo.
Tam beseda je
komaj slišna smer
iz časov pred rojstvom
in je spomin na spomine.
Spomin na spomine.
Tam čas
izrine te iz tvojega telesa,
iz tvojih potov,
ti pa si njegova lajna,
njegova živa plošča.
Pojdimo malo
v Kärnten!
(Življenje je moralo priti,
moj bog,
a gorje, po komer pride.)
(Ko bo smrt življenje, življenje,
bomo živeli, živeli.
Ko bo smrt zibel, zibel,
se bomo zibali.
Ko bo smrt protje,
jo bomo upogibali.
Ovijali okoli prstov.
Ko bo smrt solza,
jo bomo potočili.)
(Ko se telo nagovori,
besede po pasje zakoplješ.
Do uhljev v telesu
vse življenje čepiš.
In vztrajaš v sesirjeni krvi,
kleče,
na komolcih,
na glavi.)
(Parameter vesti udarja
z zadnjim čekanom
ob hladno oko, ki preureja
temeljna razmerja na čelu.
Množica uplahne v prilagoditev
ravnini,
gladini
in točki.

Navijamo se okrog žeblja,
zabitega skozi rojstvo
in skozi smrt.)
Oživil sem pripoved
o tebi, Koronida,
prišel sem v drago Kärnten.
Tu beseda je bližnjica do smrti,
lahko tudi smrt sama.
Saj tale pesem
ni nikoli izgubljena.
Tale pesem
ni nikoli najdena.

Koronida je zgorela.
Karantanska in koroška.
Orakelj gluha je.
Gazijo centavri.
Raka se zapira.
Sliši pesem se otroška.
Objokano osuplost
pestujejo pavri.
Širom po šegi.
Skozi mit pojoči!
Kažipot je v svetih
znamenjih. Vsaj sled.
Asklepij živ bo.
V vsaki tvoji koži.
Vbogajme Apolonovih
mladih let.
Prerokba je na tvoji
strani, Koronida!
Enojambornica saintgermainska
in golida!
Sozvoč z viharjem
nas, Asklepije, pokliče.
Mlinski kamen — pesem
nam obešajo za vrat.
Izkleše jih
koroški Had.
Hrumimo po deželi.
Zaznamovane priče.

P. scriptum:

Ne pozabi na rože,
grobar mojega ljudstva!

BESEDA O JOSIPU VANDOTU

Slovenci imamo razmeroma bogato, pa tudi staro mladinsko književnost. Že prva slovenska tiskana knjiga Primoža Trubarja Abecedarium iz leta 1550 in 1555, v katero je naš prvi pisatelj položil temelj slovenskemu jeziku, je bila pravzaprav namenjena mladini. Prav tako je bila namenjena mladim bralcem Kreljeva Dečja biblija iz leta 1566, ki je sicer prvi učbenik za slovenske otroke. Toda leta 1788 je izšla prva, slovenski mladini namenjena knjiga, ki pa ni bila več učbenik, temveč branje v pravem pomenu besede. To je bila zbirka Marka Pohlina Kratkočasne uganke in čudne kunšte iz bele šule od Petra Kumrasa, zbirko ljudskih, deloma po raznih koledarjih nabranih in prevedenih ugank, ki naj bi služile za bistrenje duha. K ugankam so bili dodani tudi napotki za razne igre in spretnosti ter koristni nasveti za zdravo življenje in zdravljenje bolezni. Pohlin je po tedanjem vzorcu in običaju napisal predvsem knjigo iz smotrov svojega racionalnega prosvetiteljstva.

Strogi prosvetiteljsko poučni in vzgojni namen je imela mladinska književnost tudi v poznejšem obdobju, ki je hkrati nosila izrazito podobo svojega časa. Valentin Vodnik je namreč v Mali pratiki objavil mladini namenjene basni, ni pa mu uspelo izdati otroških pesmi, ki so zaradi njegove prezgodnje smrti, ostale večinoma v rokopisu. Vendar je Vodnik vplival na razvoj slovenskega pesništva za otroke. Tu naj omenimo še Slomškove Drobtnice, pa po tujih vzorih prikrojene spise Andrejčkovega Jožeta; v ta krog sodi še cela vrsta raznih spisovateljev, ki so pisali moralizujuče zgodbe o pridnem Janezku in hudobnem Mihcu, skratka, njihov osrednji namen je bila vzgojnost, seveda po starem in sila nerodnem kopitu.

O mladinski književnosti kot pripovedništvu lahko govorimo komaj od sredine 19. stoletja. Svetli mejniki o tem pripovedništvu so spisi Frana Levstika, Martin Krpan z Vrha in vrsta pesmi, ki še dandanašnji niso zgubile na vrednosti in svežini, dalje povest Josipa Jurčiča Jurij Kozjak, spisi in pesmi Josipa Stritarja in drugi. Ob prelomu stoletja pa sta že nastopila Oton Župančič in Dragotin Kette in vnesla v mladinsko književnost pravo svežo umetniško besedo, s katero sta krepko prevertrila zatohel položaj v mladinskem periodičnem tisku, ki je bil domala monopolno v rokah ozkih in omejenih klerikalnih pokroviteljev. Pozneje so mladinski književnosti posvetili svoje pero domala vsi največji tvorci

slovenske umetniške besede kot so Ivan Cankar (Moje življenje), Prežihov Voranc (Solzice), France Bevk (vrsto povesti), Igo Gruden in drugi. Na straneh Vrtca in Zvončka, pozneje tudi Novega roda pa se je pojavilo po prelomu stoletja tudi novo ime Cvetko Slavin, ki je bilo psevdonim za Josipa Vandota, ki doslej ni našel zasluženega mesta v nobeni zgodovini slovenske književnosti.

Josip Vandot se je rodil 15. januarja 1883 v Kranjski gori. Bil je deseti otrok od dvanajstih načelnika železniške postaje Franca Vandota, ki se je nekaj časa učil za trgovskega vajenca v Trstu, se vrnil v Kranjsko goro ter se zaposlil kot progovni delavec, ki pa je z vestnostjo in marljivostjo kmalu napredoval do prvega železniškega moža v Kranjski gori. Oženil se je bil z domačinko Robičevo Nežo iz Gozda Martuljka, ki je bila skromna žena in skrbna mati. Imela je, kot kaže, izredni pri-povedni dar.

Kot vsi Vandotovi otroci je tudi Josip živel v domači hiši, ki se ji je reklo po domače pri Turnu, obiskoval vaško osnovno šolo, v prostem času pa se s sovrstniki igral po kranjskogorskih kotanjah in travnikih, po senožetih in bližnjih gozdovih, v romantičnih in divjih soteskah Pišnice. Domača pokrajina v zavetju visokih gora se je vanj vtisnila za vse življenje, k čemur je pripomogla tudi mati, saj je svojim otrokom zelo rada pripovedovala pravljice o Kekcu, Rožletu, Tinkari, pa o Bedancu, Kosobrinu, Vitrancu, Pehti in o drugih dobrih in zlih pravljicnih bitjih, ki so živela v gorah, od koder je po divji in ozki grapi žuborela v dolino Pišnica. Te slikovite in skrivnostne materine pravljice so za vse življene obogatile domišljijo malemu Josipu, saj je poznejši pisatelj prav iz njih oblikoval priljubljene otroške povesti, polne ljubezni do narave in pravljicne skrivnostnosti gora.

Že v osnovni šoli je Josip kazal neusahljivo željo po znanju in učenosti. In leta 1895 sta se starša, kljub revščini in veliki družini, odločila jo sinu uresničiti. Vpisala sta ga v novomeško gimnazijo, na kateri je maturiral leta 1905. Bil je dober dijak, zlasti mu je bila pri srcu slovenščina. Kmalu, v peti gimnaziji se je v njem prebudilo veselje do pisateljevanja. Kot petošolec je objavljaj svoje prvence v dijaškem listu, kot sedmošolec pa je že objavil prvo povest. Do mature se je podpisoval kot Cvetko Slavin ali Kranjskogorski, pozneje pa vselej le s pravim imenom.

Ko je leta 1905 srečno maturiral — bilo mu je že dvaindvajset let — bi se bil rad vpisal na medicino. Toda ker bi bil kot študent revni in številni družini v preveliko breme, se je temu cilju moral hočeš nočeš odpovedati. In ker se brez kruha ne da živeti, se je odločil za službo pri železnici, ki pa je bila daleč od njegovih želja in sanj. Prvo službo je nastopil v Št. Vidu ob Glini blizu Celovca. Ta služba mu ni bila samo zoprna, temveč je kmalu začutil, da ga kot Slovence zapostavljajo. Zato je tudi tej službi v kratkem času dal slovo in se vrnil domov. V to odločitev je vpletel tudi upanje, da se mu bo morda na kakšen način le posrečilo odstraniti ovire na poti k medicini. Toda ovir, ker je bila revščina, se mu ni posrečilo odstraniti, upanje je padlo v vodo. Za nekaj časa je vzel celo pastirsko palico in pasel čredo pod Prisankom. Kot

pastir se je počutil srečnega, bolj kot v nemški službi, saj je bil vedno sredi narave in v zavetju skalnih gora, kjer so živele njegove pravljice in pripovedke. Tu je lahko bral in pisal ter se pogovarjal s pastirjem Jokom, ki je bil prava zakladnica ljudskih pripovedi in povesti.

Vendar je kmalu spoznal, da tudi to ne pelje nikamor, zato je stopil v službo k Južni železnici. Služboval je v Litiji, Postojni in Trstu, toda kolikor mu je dopuščal čas, se je zatekal h knjigam. Zanimala ga je klasika in sproti je spremljal, kar se je novega pojavilo na knjižnem trgu. Besedoval in razpravljaval je rad o književnosti z Golarjem, Strnišo, Pugljem in Petruško. Zatekel se je tudi k tuji književnosti, med tujimi ustvarjalci so mu bili najljubši Goethe, Schiller in Dostojevski. Ko se je začela prva svetovna vojna je spričo vojnih razmer moral službeno v Gradec in šele proti koncu vojne je bil zopet premeščen v Trst, kjer je ostal vse dotlej, ko je bilo že očitno, da bo po krivični razmejitvi Trst pripadal Italiji. V Jugoslaviji je kot železničar služboval v Sisku, Slatini Radenci in Pragerskem. Zaradi rahlega zdravja pa tudi odpora do železničarske službe, se je leta 1922 predčasno upokojil in se posvetil samo mladinski književnosti.

Začetki pisateljavanja Josipa Vandota segajo na prelom stoletja, v čas moderne, zlasti pa se je njegova plodovitost razmahnila po letu 1922, ko se je predčasno upokojil. Prav v času, ko je Vandot objavljaval svoje prvence v Vrtcu, Angelčku in Zvončku, sta nastopila Župančič in Kette in nakazala, kakšna naj bo mladinska književnost v nasprotju z ganljivo vzgojno poučnostjo, ki je dotlej preplavljala domala vse strani tiska za otroke. Nedvomno bi v Vandotovih prvcenih zasledili te vplive, pa tudi vpliv Levstika in Jurčiča. Po svoje motive se je vračal med preposte ljudi. V njem so oživljale materine, pa Jokove pravljice in pripovedke, ki so bile zvečine staro ljudsko izročilo. Tako je v Vandotovih črticah in povesti zaživel gorski svet, v katere je postavil svoje junake, polne prave otroške samozavesti, poguma in naravnega humorja. Vandot je vedel, da otrok ljubi preprosto, živahno pripovedovanje, ki pa mora biti podrejeno dosledni logiki. Vandot ni samo vedel, kako je treba pisati za mladino, pač pa je tako pisal in sicer v lepem, klenem slogu, njegov jezik je preprost, pripovedoval je v kratkih, jedrnatih stavkih, najskrbneje se je otepal pretiravanj in nikoli ni zašel v pusto in prazno didaktično pridiganje, kar je tedaj prevladovalo v vsem spisovanju za mladino. Med Vandotova najboljša dela sodijo planinske pripovedke o Kekcu, kot so: Kekec na hudi poti, Kekec na volčji sledi, Kekec nad samotnim breznom in Kocljeva osveta. Te so ohranile pristnost in svežost do današnjih dni, saj so jih uspešno prenesli na filmsko platno in danes razveseljujejo mladi rod doma in izven naših meja. Seveda je napisal še mnogo drugih krajših povesti. — Potovanje naše Jelice, Ob siničjem pogrebu, Sin povodnega moža. Ko je bil ded še mlad, Mihec gre v Korotan in Leš v zameni in druge, ki pa ne dosegajo vrednosti in pristnosti povesti o Kekcu.

Čeprav je Vandot uporabil snov za svoje povesti iz ljudskega pripovedovanja, jim je vtisnil svoj lastni pečat. To se mu je najbolj posre-

čilo v treh povestih o Kekcu, o dečku, ki je bil po značaju dober in pogumen, sposoben mnogih junaških dejanj. Skratka, povesti o Kekcu so take, da jih z zanimanjem berejo mladi in stari. Ni čudno, da sta zaradi dogajanj v gorskem ambientu pripovedki Kekec na Volčji sledi in Kekec nad samotnim breznom dramatisirani za oder in prirejeni za film. S Kekcem nad samotnim breznom, ki je bil posnet leta 1951, smo Slovenci dobili prvi otroški film. Doživel je velik uspeh, ne samo doma, temveč je dobil na mednarodnem filmskem festivalu v Benetkah leta 1952 tudi prvo nagrado. Filmski strokovnjaki so pohvalili izbiro filmske zgodbe in naravno igro otrok. Menili so, da je film take vsebine, ki ga bo rada gledala mladina po vsem svetu. Otrok si ob takem filmu bogati značajske lastnosti — tovarištvo, nesebičnost, poštenost in domoljubje.

Tu smo omenili le nekatera Vandotova dela, od katerih so nekatera prevedena v srbohrvaščino in makedonščino. Celotno njegovo delo obsega kakih dvestopetdeset črtic in povesti in čez dvesto pesmi, ki pa v večini še niso bile objavljene, nekatere so raztresene po raznih listih in revijah. Precej rokopisov so mu 1941, ko so okupirali mesto Maribor, zasegli Nemci in jih z izredno bogato knjižnico uničili. Zažgali so okrog tri tisoč knjig in med njimi tudi zapiske novih mladinskih povesti, na primer četrti del povesti o Kekcu. Nedvomno pa sodijo njegove povesti o Kekcu, Rožletu, Koclju in Bedancu, pa o Vitrancu, Pehti in Prisanku med priljubljeno branje mlajšega rodu.

Druga svetovna vojna ga je bila zatekla v Mariboru, kjer je z družino preživeljal skromno življenje. Imel je le dvanajst let uradniške službe pri železnici, zato je bila pokojnina dokaj pičla, priboljšek k temu so bili prav tako skromni honorarji.

Kot že rečeno, ga je druga svetovna vojna zatekla v Mariboru. Nemci so se sprva spravili nad slovenske izobražence, da bi štajersko čimprej spet »spremenili v nemško deželo«, kot je bil takoj po okupaciji zaukazal Hitler. Na tisoče Slovencev so izselili na Hrvaško, v Srbijo, nato pa v Šlezijo. Sredi junija 1941 je prišel na vrsto tudi Vandot, ki so ga z družino odselili kot Čiča v taborišče v Slavonski Požegi, nato pa v Brčko in v Turbe pri Travniku, naposled pa v Slavonski Brod. To izgnanstvo je v obliki dnevnika opisal v pričujočih spominih, ki jih objavljam. Žal, da je Josipu Vandotu bilo usojeno, da se ni nikoli več vrnil živ v domovino. Leta 1944 je zavezniško letalstvo začelo bombardirati Slavonski Brod kot pomembno železniško križišče. Zato se je Vandot s svojci umaknil v Trnjanske Kute, kjer je 11. julija 1944 izgubil življenje pod bombami zavezniškega letalstva. V domovino, ki jo je tako ljubil, so ga prepeljali šele po osvoboditvi, v domači kraj, kjer se je rodil in se odpravil na strmo pot življenja.

Tudi kot človek je bil vse življenje velik idealist, pošten in plemenit. Zaradi vsega tega, zaradi pisatelja in človeka so mu bile te vrstice napisane v trajen spomin.

Josip Vandot

Josip Vandot

SPOMINI NA PREGNANSTVO

1.

Ko se je pomlad prebudila, je bila zle volje in klavrna, kot da se je prebudila prezgodaj. Dnevi so bili hladni in brez sonca. Hladna in neprijazna je bila mariborska okolica. Vel je mrzel veter; sivi, dolgočasni oblaki in tu pa tam sneg, usipajoč se iz temnih oblakov.

Le cvetna nedelja je za kratek dan razpršila oblake. Navsezgodaj so zapeli zvonovi stare stolnice in od vseh strani so jim odgovarjali nevidni zvoniki. Tudi ptiči so peli po skoro še golih vrtovih.

Zvonovi so hipoma utihnili, kakor da jim je nevidna moč prerezala vrvi. Skozi prvo pomladno jutro so rezko zatulile sirene. Njih glas se je odbijal od mračnih, vase zaverovanih pohorskih obronkov. Tam gori na severu se je začelo nebo čudno gibati, črni madeži so se hipoma zajedli v modrino in človeku se je zdelo, da se tam zbirajo oblaki, ki bodo že čez uro sipali sneg na komaj porojeno pomlad.

Stal sem na balkonu Sedejeve palače, stoječe v neposredni bližini Trga kralja Petra. Na ruški šoli je sirena tulila oglušljivo, sem od Šentilja in izza Kozjaka so se naglo bližale črne, nedoločene pike, ki so postale vedno večje in razločnejše. Silno brnenje je zajelo vse ozračje, kakor ogromna jata sestradanih jastreb so se razsula črna letala nad mestom in nad vso okolico. Na Trgu kralja Petra so zaregljale strojnice in bledikasti povesci dima so se poganjali proti hrumečim in besnečim pošastim. Pomladno sonce pa se je čudilo. Topli žarki, ki jih je pošiljalo na zemljo, so se odbijali od jeklenih pošasti, divjajočih že po vsem prostranem nebu.

Iz hiš so drveli ljudje na ulice, ne meneč se za letala, ki se jih je sto in sto vrtelo nad mestom in se poganjalo s strašno brzino proti jugu. Otroci so se radovedno gnetli na Trgu kralja Petra in z veseljem opazovali streljanje molčečih vojakov, ki so zaman iz strojnice usipali krogle na jeklene pošasti. Bila je igra, nenevarna in kakor nalašč prirejena za otroke. In da se človek ni zavedal strahovitega položaja, bi mislil, da je vse skupaj le komedija, ki so jo uprizorili za bogve kakšno parado.

Peta kolona, ki je že vrsto let prej podrobno pripravila vse potrebno za današnji dan, je slavila zdaj svoje zmagovalstvo. Na zunaj se je delala strašno zavedno in je prednjačila celo v sokolskih vrstah. Bila je skrbno in dobro organizirana in je celo pri slepi oblasti imela največjo zaščito. Obveščena je bila o najmanjši stvari, ki se je dogajala tokraj in onkraj meje. In je zaradi tega vedela, da vsa ta letala, ki so se spreletavala nad Mariborom, ne pomenijo nič drugega kakor bahav pozdrav tistim ljudem, ki so četrto stoletja v slovenski državi uživali največje blagostanje.

Peta kolona je že pred dnevi razglasila po mestu, da se ni treba bati letal, ker Maribora ne bodo napadla in ker ga smatrajo za prijatelja. Zaradi tega se ni nihče vznemirjal in je brez skrbi opazoval jeklene kolose, ki se jih je vedno več preganjalo po zraku. Sprehajališča in ulice so bile polne ljudi, živo se razgovarjajočih o že dolgo pričakovani vojni, ki je izbruhnila, vendar nenadoma, da jih je presenetila v jutrnjem snu.

Sirene so umolknile, tišina je legla nad mesto, ker so se prvi roji nemških letal razgubili proti jugu.

Vojaki so posedli okrog spehane strojnice in se gledali molče, ne vedoč, čemu in zakaj so jih postavili semkaj. Nesmiselno se jim je zdelo vse njih početje in čutili so, da so nesmiselni tudi oni sami, ki so tako nenadoma in nepripravljeni zabredli v vojno. Bilo jim je čudno pri srcu, tako čudno, da so pričeli polglasno prepevati otožno pesem, porojeno nekje doli na Kosovem. Tudi otroci so se jih bili že naveličali in se razkropili. Le ljudje so naglo hodili mimo njih in novi roji letal so hrumeli nad njimi, a vojaki so peli svojo pesem in le eden je vstal, da je nekaj drobnih krogel spustil v zrak.

V vsej okolici se ni zgodilo nič važnega. Vse je bilo kakor druge dni, kakor druge nedelje — povsod samo praznično oblečeni ljudje, ki so hiteli po ulici, čez trg in široki dravski most. Novo je bilo le pomlad-

no sonce, ki se je zakasnilo toliko dni, nov je bil le Maribor, ki je bil danes tako slovenski kakor še nikoli, zakaj Nemci so že pred desetimi dnevi zbežali s konzulatom vred v Gradec, a peta kolona se je danes z nemškutarji vred cedila od samega jugoslovanstva, ker jo je bilo na ulici strah posameznih vojaških oddelkov.

Zvon na stolnici se je spet oglasil, a s ponižnim, skoro javkajočim glasom, ki pa je že v naslednjih hipih onemel v renčanju letal, ki so v novih rojih preletavali mesto. Zvon je vabil k službi božji, a malo je bilo ljudi, ki so ga poslušali. Cvetnih butar ni bilo nikjer, še najmanj pa palmovih vejic, ki jih letos nihče ni nosil blagoslavljat. Iz vseh kotov so vstajale mračne sence in se počasi vlekle po slabo razsvetljeni cerkveni ladji. Orgle so molčale, molčal je tudi duhovnik in peščica ljudi, ki je ždela po klopeh, zgrbljena v silnih skrbih in nemem strahu.

A misli so hitele po posameznih hišah, od katerih je že od zunaj prihajal nedoločen zadah. V najlepšem kotičku v germanskem slogu opremljene izbe je bil postavljen oltar, okrašen s trakovi in kljukastimi križi. Sredi oltarja je med vencih in živimi rožami stala Hitlerjeva slika.

Sto in sto takih oltarjev je stalo po Mariboru in sto in sto ljudi je danes stalo pred temi oltarji. Nad mestom pa so grmela letala, posamezni streli so se votlo oglašali preko gričevja.

Zakaj sem od Pohorja so se na visokem nebu začele razpredati mrežaste megle, hiteče na vso silo proti še jasnemu vzhodu.

Pomlad je zamirala naglo, kakor se je porodila. In nad pohorskimi vrhovi je že naletaval sneg...

* * *

Nebo se je zvečerilo in bilo je pusto in prazno. Letala so se že davno zavlekla čez mejo in mir je zavladal po mestu. Ljudje so se rano umaknili v svoja stanovanja in so bili skoro razočarani. Vsak je pričakoval, da bodo Nemci že v prvih jutranjih urah, takoj po izbruhu vojne neovirano ukorakali v Maribor, zakaj mejo so branile le neznatne čete, ki pa niso bile bogve kako dobro opremljene. A dan je minil, Nemcev ni bilo od nikoder, a tudi o jugoslovanski vojski se ni vedelo ničesar. Le posebna izdaja Večernika je v kratkih stavkih sporočila, da je bil v jutru šentiljski predor razstreljen in da so jugoslovanske čete zapletene v neprestane praske z Nemci.

Ista negotovost je vladala po mestu ves drugi dan. Ljudem ni bilo do dela in še celo državni uradi so praznovali. Dan je bil čemerren, nebo je bilo zagrnjeno z dolgočasnimi, sivkastimi oblaki, naletaval je droben sneg. Po okolici so se oglašali rezki streli. Kazno je bilo, da divja boj že neposredno pred Mariborom, a čet ni bilo videti nikjer, ne naših, ne nemških. Ulice so bile spet polne in ljudje so se križem izpraševali, a nihče ni vedel ničesar, zakaj Večernik ni niti izšel, a ljubljanskih listov ni bilo, ker je bil železniški promet celotno ustavljen.

Šel sem skozi mesto, da vidim kakega znanca in zvem kako novico. A znanec sem imel le malo, ker sem se šele pred nekaj meseci preselil

v Maribor. A še ti znanci so se v dnevih prvega preplaha umaknili nekam na Kranjsko, kjer so mislili, da bodo varni. Na vogalu Aleksandrove ceste sem zavil v dalmatinsko klet, kamor sem zahajal, ko mi je bilo dolgčas in nisem imel drugega dela. Klet je bila vedno polna gostov in v njo so zahajali tudi mestni odličniki, ki so imeli v najskrajnejšem ozadju svojo rezervirano mizo. Med temi odličniki sem poznal osebno le dr. Leopolda, sošolca iz novomeške gimnazije, in dr. Kukovca, bivšega ministra, s katerim sem se pred dvajsetimi leti seznanil v mariborski koči na Pohorju. A poznala me nista več in sem bil vesel tega, ker sem tako mogel nemoteno poslušati visoke pogovore o politiki in sem zvedel marsikaj, kar bi mi bilo drugače ostalo skrito.

A danes je bila ta miza prazna. Po vseh prostorih obširne kleti so sedeli nepoznani ljudje, ki jih še nikoli nisem videl v teh prostorih. Potihoma so se pogovarjali, kakor da se boje lastnih besed, da izdajo čustva, v današnjih dneh skrita v najglobljem kotu duše. Le gori pri prvi mizi je razgrajal človek, ki je bil oblečen v delavsko obleko železniškega kurjača. Imel je rdečkaste lase, bil je neobrit in precej pijan.

»Kaj jih brigamo mi?« je govoril uporno s pogrkvajočim glasom. »Še sami nimamo nič in hočejo nas izropati, kot so izropali skoro že vso Evropo. Ne bojimo se jih, hehe, naši so jih že naklestili in vrgli čez mejo. A mi jih vržemo iz Maribora. Kdo je z mano? Ljudje, vprašam vas, kdo je z mano?«

Nihče mu ni odgovoril. Udaril je s pestjo po mizi, da so kozarci zažvenketali. Pričel je kriliti z dolgimi rokami in sipati najhujše psovke. Sprva je psoval Nemce, a nenadoma se je premislil in utihnil. Strahoma se je ozrl okrog sebe, a že je psoval Jugoslavijo in Čiče, ki so mu bili menda na poti pri napredovanju v službi. A že se je izza sosedne mize dvignil postaren, košččen možki. Z neverjetno naglico je zgrabil razgrajača za vrat, ga potisnil k durim in ga brcnil čez prag. Mirno se je vrnil na svoje mesto, nobene besede ni izpregovoril in je mirno in preudarno izpil kozarec vina.

»Poznam ga,« je dejal pri sosedni mizi mlad človek svojemu tovarišu. »Tu zabavlja čez Nemce, a doma mu je z ženo in otroki vred vse nemško. Strašni so ti ljudje in strašna je naša sodrga. Gorje bo nam, ko nas bo imela v pesteh.«

A tovariš mu je ugovarjal. Govoril je sicer potihoma, a vendar sem slišal vsako njegovo besedo. Pripovedoval je, da je zvedel od zanesljivega človeka dobre vesti. Naše čete so danes in včeraj vrgle Nemce nekajkrat nazaj čez mejo. Na jugu so zavzele Zadar in Reko, vkorakale v Postojno in bliskoma napredujejo proti Trstu. Krog Soluna se zbirajo močne angleške čete, ki bodo že v nekaj dneh v Beogradu, in še preden se Nemcem posreči zavzeti Maribor, bodo Angleži preplavili že vso Slovenijo in potisnili Nemce daleč gor proti Dunaju.

Mladi človek je zmajeval z glavo, a vendar so se mu oči svetile. Molče je poslušal tovariša in tu pa tam srebnil iz kozarca. Neverjetne so bile vse te vesti, a vendar je bilo v njih nekaj, kar je bilo prijetno duši, ki je že nekaj dni iskala tolažbe v vesteh, pa naj so bile še tako

neverjetne. A vse te utvare je hipoma pregnala tolpa delavcev, ki je bučno stopila v gostilno in se vsedla za prazno mizo, kjer so navadno sedeli imetniki.

»Nemci prihajajo,« so govorili brezobzirno. »Že so v Kamenici in se bližajo Krčevini. Srbi so ušli čez Dravo, kolikor se jih ni podavilo. Že nocej bomo spet gospodarji v mestu, kakor smo bili v tistih davnih časih. HEIL HITLER! Eks!«

Čase so ženketale, vino je lilo na mizo. Mlada človeka sta se samo spogledala, vstala in odšla. Tudi jaz sem zapustil gostilno in šel proti domu. Večer je bil pust in mrzel. Rahel veter je vel iz pohorskih gozdov, ulične svetilke so le medlo gorele in sneg je naletaval. Le malo ljudi je bilo na cesti in še ti so skoro tekli po zamrznjenem pločniku, kakor da beže pred nevidno nevarnostjo. Čudno se mi je zdelo vse to in vprašal sem stražnika, čemu beže ljudje, ko vendar še ni nobene nevarnosti.

»Most bo zletel vsak hip v zrak,« je odgovoril stražnik. »Če mislite priti na drugo stran, se požurite. Nemara bo že prepozno.«

Zdrvel sem naprej in tekel skozi najbližje ulice. Most je bil prazen in živega človeka ni bilo na njem. Gruča vojakov, ki je stala pred mostom na straži, me je spustila naprej in mi svetovala, naj tečem, kolikor morem, če nočem z mostom vred zleteti v Dravo. A prišel sem srečno na drugo stran in odšel domov. Po prostorni hiši je vladalo veliko razburjenje. Stopnice so bile polne ljudi, ki so drveli gor in dol in prenašali z vseh nadstropij svoje imetje v klet. Moja žena je že znosila iz stanovanja vse, kar je bilo kaj vrednega, in je bila v skrbeh zaradi mene, ker me ni bilo od nikoder. Strahoma so se vsi stanovalci umaknili v klet in so z grozo pričakovali, kdaj se strese zemlja in poruši hišo nad njimi. Zakaj bili so prepričani, da so mine, položene v most, tako močne, da ne bodo ugonobile le mostu, temveč vso okolico s stavbami vred.

V prostorno pralnico v kleti se je poleg mene umaknila tudi družina Kendova, ki mi je bila najbolj simpatična v hiši. Gospa je bila mirna, lepa in čeprav je bila nemškega rodu, se je vendar navduševala za Jugoslavijo. Obe hčeri sta bili zavedni in živahnega temperamenta, a oče je bil molčeč in resen človek, ki je bil v življenju pretrpel marsikaj in se je moral z vso silo boriti za obstanek. V zadnjih letih se je bil toliko opomogel, da bi mu bila lažja prihodnost, da ni izbruhnila vojna.

Mirno in molče smo čakali, kdaj se bo stavba zavrtela nad nami. A čakali nismo dolgo. Nenadoma je zagrmelo, kot da se je podrlo nebo, zemlja se je stresla, omet se je usul s stropa in sten in zunaj so v noč odmevali javkajoči glasovi, podobni krikom nevidnih apokaliptičnih jezdecev. Prvi detonaciji je sledila druga, ki pa je bila slabša, ker je prihajala od železniškega mostu, ki so ga umikajoči se vojaki razstrelili.

»Križev teden se je začel«, se je Kenda oglasil iz kota. Njegov obraz je bil čudno bled in glas se mu je tresel, ko se je počasi prekrizal in nadaljeval. »Naš narod je stopil na križevo pot...«

Molčali smo in strmeli predse. Globoka tišina je ležala po kleti. Nič se ni zganilo, šele čez dolgo časa je zagrmelo nekje v daljavi — studenška brv se je preklala na dvojce in se povezla v naraslo Dravo...

2.

S Kendom sva odšla v noč, da pogledava škodo, ki jo je napravila razstrelitev mostu. Trg kralja Petra je bil prazen, le po sencah so švigale sumljive postave, ki so prežale kakor na plen. Po vseh hišah v okolici mostu so bile šipe razbite. Črepinje in opeke so zasule pločnike, izložbe po trgovinah so zijale na stežaj in blago po njih se je ponujalo samo od sebe. Stražnikov ni bilo nikjer, le dva sta stala tam ob razrušenem mostu in branila radovednejšem pristop k razvalinam. Lastniki trgovin so večinoma stanovali v mestu onstran Drave in jim je bila zdaj pot do zapuščenih in podrtih lokalov zaprta.

»Naši znajo razstreljevati,« se je Kenda namuznil. »Priznati se jim mora, da so mojstri.«

Šla sva v bližnjo gostilno. Gostilniški prostori so bili prazni. Natakarica se je začudila, ko sva vstopila in je radovedna prisedla k nama. A nama ni bilo do govorjenja, zato se je umaknila v točilnico.

Skozi nezagrnjena okna je zasvetlikal rdečkast žar, podoben zarji. Ta žar se je večal in večal. Ob železniški progi je bruhnil visok plamen proti nebu in je krvavo razsvetlil vso okolico. Presunljiv krič je odjeknil skozi noč in razločno so se videle posamezne gruče ljudi, ki so hitele proti gorečemu vojaškemu skladišču. Ta ogenj je imel na sebi nekaj grozljivega, saj je grozil, da bo uničil vso okolico s hišami.

»Naših žensk bo strah,« je menil Kenda. »Najbolje je, da greva domov.«

Spotoma sva videla, kako so ljudje vdrli v razbite lokale in grabili, kar jim je prišlo pod roke. Od gorečega vojaškega skladišča so že prihajali posamezni moški, težko natovorjeni. Delj ko sva šla, več je bilo ljudi. Ulice so postale žive kot podnevi. Vse je drvelo proti skladišču. Stražniki so se umaknili; uvideli so, da so odveč. Tudi vojaštva v mestu ni bilo.

Na Teznem je gorelo in v bližini Razvanja se je pokazal ogenj, ki je uničeval novo vojaško zgradbo. Streljanja ni bilo slišati. Kazno je bilo, da se naše čete umikajo kljub temu, da Nemcev še ni bilo nikjer. Človek ni vedel, kaj bi storil.

Komaj sem zadremal, me je prebudil glas hišnega zvonca. Skočil sem s postelje in šel odpirat vrata. Prišla je patrola treh vojakov, mokrih in premraženih, ki jih je poslal moj zet, ki je kot častnik zapovedoval oddelku, nastanjenemu nekje v okolici Razvanja. Povedal sem jih v kuhinjo in zakuril ogenj, da se ogrejejo. Ponudil sem jim cigaret, kruha in čaja, ker že od včeraj zjutraj niso bili zaužili ničesar. Prvi je bil Srb, drugi Hrvat, a tretji Slovenec, doma iz bližnje Kamnice. Vedeli niso nič novega, ker kljub bližini prodirajočih sovražnikov do zdaj še niso videli nobenega nemškega vojaka. A v tem so bili prepričani vsi, da proti sovražniku jugoslovanska vojska ne bo opravila ničesar, ker je le slabo oborožena in nima niti najpotrebnejše municije. Kot dokaz so navedli žalostno resnico, da ima v njihovi četi le vsak tretji nekaj nabojev. In res se je izkazalo, da jih je izmed trojice imel le Srb pet, a Hrvat in Slovenec sta imela le puško, municije pa nobene.

»Žalostno se vlečemo proti jugu,« je dejal kamniški vojak. »Nemci so najbrž že v mestu onstran Drave, a jutri bodo že na desnem bregu. Čemu naj se še upiramo, ko nas je vodstvo pustilo na cedilu?«

Hrvat, sluga mojega zeta, je bil med trojico še najbolj preplašen. Bil je še mlad dečko, nežen in skoro še otroški. Bil je sluga že nekaj mesecev in imeli smo ga radi, ker je bil miren, pošten in jako ustrežljiv.

»Kapetan je naročil, da se nocoj in jutri umaknete v klet, streljali bomo s topovi na levi breg. Vaša hiša je visoka, pa jo lahko zadene granata. Zato je najbolje, da v kleti pričakate konec streljanja. Saj dolgo itak ne bo trajalo...«

S slastjo je izpil vroči čaj in pograbil puško, ki jo je bil prislonil v kot. Solze so mu privrele iz oči, ko mi je segel v roko. Besede ni mogel izpregovoriti, naglo se je obrnil in odšel iz kuhinje. Tovariša sta šla za njim in njih trdi koraki so še dolgo odmevali po stopnicah v nočno tišino, zakaj vsa hiša je trdo spala kljub strahotam, ki so prežale iz noči.

Z ženo sva šla nazaj v klet, kakor nama je zet po vojakihi naročil. Prebudila sva tudi Kendove, ki so stanovali v drugem nadstropju. V kleti smo si pripravili ležišča, da zaspimo, naj se zgodi karkoli.

Jutro je bilo čemerno in obupno. Dež je bil prenehal in sneg je padal le še na redko. Požar v vojaškem skladišču je bil ugasnil popolnoma, le črn dim se je tu pa tam še pogнал iz pogorišča. Sem od pohorskih obronkov se je slišalo živahno streljanje in regljanje strojnic, ki pa se je vedno bolj oddaljevalo proti jugu. Top je zagrmel le enkrat, granata je siknila čez Dravo in se nekje razpočila. Maribor je strmел mrko v to neprijazno jutro.

Stal sem na balkonu, odkoder se je odpiral razgled po vsem mestu na levem dravskem bregu, od Kamnice čez Melje do Sv. Petra. Le malo ljudi je hodilo po Koroški cesti in le nekaj radovednežev je stalo ob porušenem mostu. Nemcev ni bilo še nikjer v mestu. Nihče ni vedel zanje. Desni mariborski breg je bil odrezan od levega brega in čez Dravo ni prišla nobena vest, vsi mostovi so bili porušeni.

Ure so se leno vlekle. Človek se je sam sebi zdel odveč na svetu. Vedel je, da se je v teh nekaj dnevih podrlo vse, kar je gradil dolga leta. Preteklost je bila prekrižana z eno samo potezo, za vse, kar je storil v življenju, je prišlo grenko plačilo.

Maribor je bil pogreznjen vase. V zvoniku stolnice se je vrtelo nekaj črnega, nerazločnega — bili so tam trije ali štirje ljudje, ki so švigali sem in tja. Radovedno sem jih opazoval, a še preden sem utegnil pomisliti, že se je tam gori zasvetilo nekaj rdečega, kar je bilo v strašnem neskladju s sivim, umazanim zidovjem. Tisto rdeče je hipoma zaplapolalo v vetru, ki je sem od Pohorja zaganjal snežinke, in sredi tistega rdečega, vihrajočega platna se je kakor kača zvijal ogromen, črn, kljukast križ. Po Koroški cesti so begali ljudje, nerazločno vpitje se je zibalo čez Dravo in od Piramide sem se je podila jata vran in presunljivo krakala. Kmalu so z najvišjih streh visele rdeče zastave s kljukastim križem.

Nemci so zasedali levi breg Drave. Z mrzlično naglico so gradili pod Meljem pontonski most. Iz daljave je bilo videti, kakor da so se mravlje zapodile na reko in gomaze zdaj po vodni površini. Z neverjetno

naglico so se bližali desnemu bregu. In že so smukali čez Dravo nizki in visoki avtomobili, zgoščevali so se vedno bolj in naposled se je človeku zdelo, da je čez vodo potegnjena velikanska veriga. Ti členki so se na bregu trgali od verige in drveli po hripavi cesti proti jugu. Nad njimi pa so v istem tempu rohnela siva letala.

Doma nisem mogel več zdržati. Stopil sem na ulico, ki je bila polna ljudi v živahnih pogovorih. Postal sem ob križišču Radvanjske cesti in prisluškoval. Vse je govorilo le o Nemcih in se čudilo, zakaj jih ni še na to stran. In nekaterim se je na obrazu razločno videlo, da so razočarani in skoro užaljeni, ker Nemcev še vedno ni v njih sredi.

»Glejte, prišel je!« je nenadoma zavrisnila ženska, okrogla, s trajno nakodranimi lasmi, ki so bili že vsi osiveli. Okretno se je pognala naprej in z drobnimi koraki hitela proti vogalu.

Izza vogala se je prikazal nemški vojak s čelado na glavi. Hotel je po ulici naprej, a ni mogel nikamor. Ženske so ga obkolile od vseh strani in tiščale vanj. Vojak je bil še mlad, čokat, topega obraza in še bolj topih oči. Obraz mu je bil razjeden od koz in na debelih ustnicah in širokem licu se mu je režal čuden, vendar dobrodušen smeh.

»Ach, wie herzig!« so ga ženske občudovale. Grabile so ga za roke, tipale ga po obleki, božale po hrbtu in rinile vanj, da so ga skoro prevrgle. »Glejte, glejte — zum Küssen herzig.«

Vojak je gledal, stal nepremično in se režal. A okrogla ženska, ki ga je prva zagledala, je s komolci odrinila druge in trdo prišla vojaka za roko. »Moj je,« je zavrisnila. »Prva sem bila, ki sem prišla do njega. Moj je, ve pa naprej!«

Povlekla je vojaka iz gneče. Vojak se ni prav nič upiral in se je samo režal. »Ins Wirtshaus geht mit mir,« mu je ženska govorila. »Bei Gläser werden wir zwei dein Kommen feiern, ja, bei Gläser. Herzig bist du, zum Küssen herzig...«

In vlekla ga je do bližnje dalmatinske gostilne. Ženske so vreščale in psovale tovarišico, ki je bila tako srečna, da je vojak šel z njo pit. A vdale se niso. Vsa truma je stekla v gostilno, odkoder se je kmalu razlegal glasen vik. Skozi odprta gostilniška vrata se je videlo omizje razvnetih žensk, stiskajočih se k vojaku in nalivajočih mu kozarce, ki jih je izpil duškoma. Obraz mu je bil rdeč kakor kuhan rak in režal se je še vedno do ušes in molčal. A najzadnje se mu je vendarle zazdelo, da bo kozarcev menda preveč. Dalmatinskega vina gotovo še nikoli ni pil in postalo mu je vroče, da se mu je znoj zilil po obrazu. Naglo se je dvignil in z rokavom potegnil čez obraz. Zagodrnjal je, odrinil ženske od sebe in stekel iz gostilne.

Ženske so za trenutek osupnile in se spogledale. A debeluška je nenadoma skočila na noge. Z roko je udarila po mizi, da so kozarci odskočili in se je vino polilo.

»Babe, ve ste ga pognale odtod,« je vpila s hripavim glasom. »Kaj vam je bilo mar? Zakaj ste ga ščipale v hlače? Preklete kurbe!«

A ženske ji niso bile tiho. Sipale so ji v obraz vse mogoče psovke v krasni slovenščini, pomešani s tisto blaženo mariborsko nemščino. Pesti so se zavihtele in pričele padati po debeluški, ki je z nogami in

rokami brcala okrog sebe. Še preden se je utegnila zavesti, so jo pririle do praga in jo sunile ven. Omahnila in telebnila je na ulico. Kratko krilo ji je zdrsnilo čez boke, da so se ji pokazale raztrgane, umazane spodnje hlače.

Ljudje na ulici so se krohotali in ploskali. A debeluška se je naglo pobrala s tal. Popravila si je obleko in se strupeno ozrla po ljudeh. Pljunila je in počasi odšla po ulici.

Skupine nemških vojakov so se prikazovale vedno češče, tu in tam je že zdrknil po ulici avtomobil, natrpan z do zob oboroženimi vojaki. Na vse več hišah so se pojavile zastave s kljukastim križem. Še preden se je večer razgrnil nad mestom, je po vsem magdalenskem okraju zavladovalo živahno vrvenje. Po ulicah so se podili motorizirani oddelki. Drveli so na Tržaško cesto in dalje po nji, dalje za namišljeno jugoslovansko vojsko, ki je že ni bilo več, ker je sprhnela že prvi dan in se v civilni obleki povlekla na svoje domove. Bilo ni nikogar, ki bi ji zapovedoval, zakaj častniki so odpovedali takoj, ker s svojimi slabimi neoboroženimi oddelki niso mogli ne naprej in ne nazaj. Pri prvi priložnosti so zavrgli uniformo in se preoblekli v civilno obleko. Moštvo jih je posnemalo in vsak je zdaj poizkušal, da se reši na lastno pest. Aktivni častniki srbskega rodu pa so se s svojimi vojaki brez počitka umikali proti hrvatski meji. Prepričani so bili, da se zbira nekje tam pri Zagrebu pravo jedro jugoslovanske vojske. Žurili so se, da bi pravočasno dospeli tja, a niso vedeli, da jih že za mejo čaka poguba, ker do njih še ni dospela vest o ustaših in NDH.

~ Drugi dan so Nemci z deskami in hlodi popravili železniški most, da so pešci za silo mogli po njem priti na drugi breg. Promet na tem provizornem mostu je bil tako velik, da je prehod postal že smrtno nevaren in je moralo vojaštvo vzdrževati red. Delo je počivalo že nekaj dni po vsem mestu, trgovine in vsi industrijski obrati so bili zaprti, železniški promet je bil ukinjen in ljudstvo ni imelo drugega dela, kakor da je hodilo iz kraja v kraj in prodajalo zijala. V mestu na levem bregu, v središču Maribora, je človek na vsak korak zvedel marsikatero novico, ki je bila naravnost zanimiva, čeprav ni bilo v nji niti trohice resnice. Zato se je od jutra do večera čez železniški most valil neprekinjen val ljudi, hitečih na levi breg ali vračajočih se proti domu. Tu in tam se je ta val zagozdil, da ni mogel ne naprej, ne nazaj. Nemški vojaki s čeladami so se z glasnim vpitjem zaganjali v posamezne žive klobčiče in jih s težko muko razvozljevali, da je mogel ljudski val nekaj korakov naprej, a se je zavozljal spet in ni mogel nadaljevati svoje poti.

Vse hiše na levem bregu so bile prepleskane z raznimi razglasi, povelji in naredbami nemške komande. Vsi ti plakati so bili dvojezični, med njimi celo taki, ki so bili samo slovenski. In človek se je čudil vsemu temu in je bil skoro prijetno iznenaden. Že so mu po glavi priče krožiti misli o nemški pravičnosti napram narodom, pa čeprav so še tako majhni in neznatni. Slovenski narod ni propadel 6. aprila, ostal je in je v strašni preizkušnji le še okrepil svojo žilavost in svojo veliko vero v bodočnost. Prišli so s severa ljudje s posebno vero v svoj lastni narod, a ta vera jim ne pusti, da bi zaradi njih zamrl narod, ki si je

z naporom in marljivostjo priboril prostor pod svobodnim soncem in z lastno kulturo oplodil samega sebe. Pustili mu bodo ta prostor in mu v svoji veliki kulturni uvidevnosti še celo pomagali, da se dvigne, dvigne še više in doseže mesto, ki so o njem sanjali sto let njegovi največji duhovi. Zakaj bi ne bilo mogoče? Kakor evangelij se že nekaj let oznanja po svetu nov red, ki bo veliki začetek sijajnega življenja narodov, sprtih med sabo, sovražnih in ubijajočih se med seboj. Evangelij je svet in kdor ga sprejme, bo zveličan.

A že pade pogled na plakat, ki je odrinil svoje vrstnike in se šopiri na najlepšem mestu belo prepleskane in visoke hiše. Naredba, da morajo v določenem, najkrajšem času izginiti ne samo na javnih prostorih, temveč tudi po vseh lokalih slovenski napisi in se zamenjati z nemškimi. Slovenska imena in priimki pa se morajo označiti edino le v nemški pisavi, ker je Maribor postal sestavni del nemškega rajha in se mora torej kazati le v pravi, svetli nemški luči.

Čudno so se po mestu izpremenili tudi ljudje, ki so še pred nekaj dnevi hodili po ulicah in kazali svoje dobrodušne, izrazite slovenske obraze. A z večine teh obrazov je danes gledalo nekaj tujega, kar ni bilo prav nič v skladu, ker ni bilo v njih prav nič slovenskega. A ljudem se je zmedla tudi govorica. Še včeraj so govorili lepo slovenščino, danes pa so govorili nemško mariborščino. Prav posebno znamenje tega edinstvenega jezika je bilo neverjetno pogrskovanje. Tudi štajerske nemške obleke so vstale spet iz zaprašenih skrinj.

Nemčurji so se zbirali povsod. Že od nekdaj so hoteli Mariboru pritisniti nemški pečat. Prej so se bili potajili, se vrgli na slovensko stran, zdaj, ko so prišli Nemci, so se prelevili čez noč in pokazali svojo pravo naravo. Iz Gradca so prihajali stari nemškutarji, ki so bili leta osemnajstega pobegnili. Spretno so pričeli organizirati zbesnelo sodrgo, da jo povsem izšolajo za svoje namene. Stara Marburgerica, ki se je dvaindvajset let naravnost slinila v lojalnosti in patriotizmu, je zdaj prešla v službo te sodrge in njenih voditeljev. Z vsem sovraštvom je bruhala iz svojih stolpcev laž in smrt vsemu, kar ni nemškega. Prva žrtev je bila pravoslavna cerkev. Porušili so jo samo zato, ker niso mogli iz muzeja izvleči starega admirala Tegethova in ga postaviti na njegovo staro mesto. Slovensko zunanost mesta so poizkušali popolnoma prepleskati in jo zadeliti z nemškimi krpami. Povsod je strašil napis: HEIL HITLER!

A kljub nemškim vojakom, mrgolečim po ulicah, je Maribor obdržal slovensko lice in slovenski izraz. Kljub številni sodrgi, postavajoči po javnih prostorih, je slovenski jezik prevladoval na cesti in na ulicah. Ljudi je prevzemala neka čudna samozavest in odločna trma. Slovenska govorica je ostala povsod in je postala le še glasnejša, kakor da bi hotela izzivati tujce. Sodrgo in njeno vodstvo je vse to grizlo do kosti. Javno se sicer niso upali napadati, a pričeli so delovati podtalno, zagrizeno in brez čuta za pravičnost in človečnost. Nove nemške oblasti so jim popolnoma nasedle in jim slepo verovali, ker niso niti malo razumele razmer kraja, kjer so morale uradovati po poveljih vojaške ko-

mande. Slovenske osebnosti so izginile druga za drugo, da nihče ni vedel kam; šole so zaprli in odslovili učitelje in profesorje ter jih vrgli na cesto. Razgnali so bogoslovce in v semenišča nastanili vojaštvo. Nune so vrgli iz samostana in jih izgnali iz mesta, v samostanu pa so ustanovili šolo GESTAPA. Še slabše se je godilo frančiškanom. Vrgli so jih iz tihih celic in jih odvedli v Rajhenburg, kjer so jih zaposlili pri cestnih delih. Izpraznili so škofijsko palačo in pustili v nji le škofa in enega kanonika, palačo pa spremenili v navadno vojašnico.

Zvonovi niso pritrkovali niti Veliki noči. Bila je tiha, le po cestah in ulicah so neprestano grmeli vojaški avtomobili. Po gostilnah se je trlo delavstvo, ki je bilo tiste dni polno denarja. Nemci so rabili delovnih moči in so jih menda za reklamo dobro plačevali.

Popoldne me je nepoznana gospa obvestila, da je moj zet v meljski vojašnici, kamor so ga nemški vojaki z drugimi našimi zajetimi častniki privedli sem od hrvaške meje in prosi, naj pridem pod okno, da spregovori z mano nekaj besed. Nemudoma sva z ženo odšla čez nevarni železniški most in sva postala na ulici tik ob vojašnici. Ulica je bila polna ljudi, po večini sodrge, ki se je zbrala tu, da na svoj način pozdravi obsovažene, ujete častnike. Po pločniku je z nasajenim bajonetom hodil nemški vojak in osorno odganjal ljudi, če so hoteli stopiti k ograji in se pogovarjati z ujetniki.

Tu in tam se je prikazal častnik pri oknu v prvem nadstropju. Komaj ga je sodrga zagledala, že je izbruhnil vik in krik. Najhujše in najnesramnejše psovke so letele nanj v mariborskem jeziku. Častnik se je samo pomilovalno nasmehnil in se umaknil od okna.

Ko sem zagledal zeta, ki je z okna motril kričečo množico, sem mu pomagal z roko. Naglo sem skočil do ograje, kjer je bil stražnik in mi je kazal hrbet. Kljub vrišču sem razumel zeta, ki mi je naglo povedal nekaj besed. Dejal je, da jih jutri odženejo proti Dunaju in da so strašno žejni. Stražnik se je pravkar obrnil in moral sem skočiti od ograje. Sodrga je navalila name in me psovala z dvignjenimi pestmi.

V bližnji gostilni sem kupil steklenico vina. Vojak, ki je stražil pri vhodu v vojašnico, je bil dobrodušen in prijazen fant. Nisem dolgo mešetaril z njim, pa je poklical z dvorišča tovariša. Na listek sem napisal zetovo ime in vojak je vzel steklenico in odšel z njo. Umaknil sem se nazaj v trumo in se ozrl na okno. Pri njem se je takoj pokazal zet, držeč v roki poln kozarec in je nazdravljaval z veselim smehom. Za njim pa so stali njegovi tovariši in mi mahali z rokami. Tolpa je spet zarjovela in ker sem se resnično bal, da bo navalila name, zato sem se previdno umaknil.

Drugi dan so odpravljali ujete častnike iz vojašnice. Na ulici se je zbrala še večja truma ljudi kot včeraj. Velik tovornjak na visoko pregrnjen s črno plahto, je stal na ulici pred vhodom v vojašnico. Krog njega je stala močna vojaška straža. Ko so se težka vrata odprla, je sodrga zatulila. Ujeti častniki so šli drug za drugim skozi duri. Bili so neobriti, neprespani, obleka jim je bila zamazana in vsa pomečkana. Ko so stopili na ulico, je sodrga pobesnela. Vse se je hotelo vreči nanje,

vse se je rinilo naprej in vpilo psovke. Pljuvali so in mahali divje z rokami. Vojaki so sprva molče odrivali nazaj, a vse to ni pomagalo prav nič.

»Na vešala z njimi!« se je drlo sto hripavih glasov. »Na vešala z njimi! Na vešala s srbskimi svinjami!«

Moja žena se je pririnila do zeta. Množica ju je zagledala in se je pognala proti njima. Zaman sem poizkušal, da bi si napravil pot do žene in jo branil pred podivjano sodrgo. Pot mi je bila zaprta, ker se je množica zgrnila še tesnejše in se še zmenila ni za moje prošnje in pesti, ki sem udarjal z njimi po skrivljenih hrbtih.

»Glejte jo — srbsko vlačugo!« je tulila tolpa. »Pred našimi očmi poljublja svinjo. Na kandelaber z njo, na kandelaber...«

Nedaleč za mano je stal rejen nemški podčastnik, ki je z mrkimi pogledi opazoval to početje. Obrnil sem se do njega in ga prosil pomoči. Podčastnik se je samo posmejal in potegnil najbližjemu vojaku puško z ramen.

»Zurück, verdammtes Gesindel!« je zarjovel. »Zurück, sage ich, zurück...«

Ljudje so hipoma od strahu onemeli. Naglo so se umaknili nazaj in se niso upali črhniti niti besedice. Moja žena je izkoristila to prilžnost in je zbežala v bližnjo gostilno.

Podčastnik je vrnil vojaku puško. Obrnil se je k meni in nekaj časa molčal. »So ein Gesindel haben wir aber noch nie gesehen,« je dejal porogljivo. »Wahreich, eine schöne Stadt haben wir erobert! Na, wir können uns gratulieren.«

Zasukal se je na peti in odšel v vojašnico. Ujeti častniki, ki so se že zgnetli v avtomobil, kjer jih je zakrila črna ponjava. S silnim truščem se je vozilo premaknilo in zavozilo po ulici. Tolpa je spet zarjula in kazala pesti. Mlad fant, od vina in onemoglega gneva ves zaripel v obraz, je skočil naprej, držeč v roki težak kovček. Ker ni vedel drugega, je z obema rokama dvignil kovček in ga besno zagnal za kamionom.

»Svinje srbske!« je bruhalo iz njega. A hipoma se je umiril in je stresnil z glavo. Sklonil se je, pobral kovček, ga od vseh strani ogledoval in se je naposled bedasto zasmejal.

Strumno se je okrenil in odšel naravnost v bližnjo gostilno.

Tisti dan sem pozno v noč slonel na balkonu. Pod mano je onstran ležal glavni del Maribora, a ni spal. Hrup in ropotanje težkih vozil sta pretresala vse mesto, ki je bilo le slabo razsvetljeno. Iz dalmatinske gostilne pod mano je prihajalo pijano petje, ki ga je spremljalo divje udarjanje klavirja. Nebo se je bilo popoldne zjasnilo. Zvezde so nemirno brlele nad mestom in z juga je pihal topel veter, daleč z juga, kjer so se borile zadnje naše čete. Ob rani zori pa bo domovina ležala kot slabotno jagnje, ki so ga iz zasede napadli gladni volkovi. Konec je z domovino, ki jo ljubimo, ker nimamo drugega na svetu. Domovina umira in jutri je ne bo več.

Pijano petje v gostilni je utihnilo. Le ropot vojaških vozil je enakomerno prihajal z levega brega Drave, a vse drugo je molčalo, razen strašne bolečine, ki je žgala v duši. Človeku je klonila glava in oči so

ga pekle, a solze ni bilo v njih. Domovina umira. Raztrgale so jo štiri zemlje lačne, do zob oborožene pošasti, a od treh bratov jo je eden izdal, za pest srebrnikov. In sredi divje, razgrajajoče sodrge, ki sta jo spočela slovenski oče in mati in ki jo je mati rodila za to domovino, mora človek z zvezanimi rokami gledati, kako umira najlepše, kar je poznal v življenju — domovino.

Veter je začel pihati močnejše. Od Pohorja je prihajalo šumenje, kakor da so se gozdovi zganili v divjih sanjah in zdaj odganjajo strahove, ki so jih napadli v nočni temi. Iz daljave se je oglasilo šklepetanje strojnice. Izdana domovina se zdaj v zadnjih zdihih zvija daleč doli v bosanskih gorah. Od tam in od morja je prihajal veter, ki je pihal nad Pohorjem in Mariborom.

3.

Neverjetno naglo so Nemci zgradili lesen most na mestu, kjer je še pred petdesetimi leti stal stari mariborski most. Med levim in desnim bregom se je zopet otvoril promet, ki je počival skoro tri tedne. Novi most seveda ni bil bogsigavedi kakšna umetnina, a vendar je dobro prenašal strahoviti naval in težo, ki se je od zore do noči valila preko njega. A koncem aprila je stekel tudi vlak s koroške postaje. Vozil je dnevno enkrat v Ljubljano in nazaj. In ta vlak je bil nekaj posebnega. Bil je vsak dan do zadnjega kotička natrpan z ljudmi in kovčki, ki so jih ljudje odnašali iz Maribora. Postopanje nemškutarske drhali in slepa vera, ki so z njo nemške okupacijske oblasti gledale na to drhal, je hipoma zaskrbela vse. Delavci državnih in privatnih ustanov so bili čez noč vrženi na cesto. Ljudi se je polotil strah in trumoma so vreli na vlak in odnašali v Ljubljano vse, kar so mogli odnesti. Nobena oblast jih ni ovirala pri tem delu. Podoba je bila, da jih Nemci še celo podpirajo pri tem početju, ker so pač že tiste dni sklenili, da vržejo iz Maribora vse, kar ne nosi nemškega pečata. Kdor je le mogel, je znosil vse v Ljubljano na varno, a ko ni imel ničesar več, se ni vrnil in je ostal v Ljubljani. Pohištvo in stanovanje pa je v Mariboru prepustil usodi in grabežljivim nemškim rokam.

Ta strah je v veliki meri povečala naredba, da se morajo pri posebni komisiji priglasiti vsi mariborski prebivalci, ki so se po letu osemnajstem priselili v mesto. In cele procesije so romale dan za dnevom do urada, ki je bil odrejen za štetje. Tej množici se pač nihče ni čudil, saj je bilo splošno znano, da je bilo v Mariboru takoj priseljencev več kot 20.000, torej več kot polovica vsega prebivalstva. Posebno veliko je bilo Primorcev, ki so se v mestu popolnoma udomačili. Sorazmerno s temi priseljenci se je Maribor v teku zadnjih dvajset let prostorninsko povečal in je iz nekdanjega neznatnega in zakotnega gnezda postal povsem lepo mesto. Da pa se je povzpел do te višine, je bila posebna zasluga priseljencev, ki so si zlasti na desnem bregu Drave postavili lične hiše in si pridobili mariborsko meščanstvo.

Oblasti so zatrjevale, da to štetje nima za nikogar nobenega pomena in se vrši le zaradi statistike. A temu zatrjevanju ni verjel nihče. Vsak je vedel, da je to premišljeno popisovanje, ki ima zle namene. Prijaznim besedam uslužnih uradnikov ljudje niso zaupali več. Pričele so vstajati črne slutnje in nemir se je polastil vsega mesta. V zadnjem času so se razmere strašno zaokrenile, a ne na bolje, kakor so Nemci obljubovali prvi dan po svojem prihodu, temveč na slabše. Cigarete so pošle in izginile že prvi dan, ker so jih nemški vojaki razgrabili. Dalmatinski gostilničarji so zaprli svoje lokale, ker jim je vojaštvo v nekaj dneh izpilo vse zaloge. Izložbe so prazne strmele na ulico. Kot živa ironija se je šopiril napis: Wir danken dem Führer. Vojaki in številni izletniki iz Gradca so po manufakturnih in špecerijskih trgovinah za žive in mrtve kupovali blago, ki se jim je zdelo smešno ceneno. Tudi trg je od dneva do dneva postajal praznejši. Mesarske stojnice so bile vedno bolj skromne, branjeveke so izostajale vedno bolj pogosto in so le nerade na trg prinašale povrtino ter poljske pridelke. Zaupale niso novemu denarju, a še bolj so jih ogorčili številni komisarji, ki so hodili od košare do košare in narekovali cene. Izbire v blagu ni bilo več in gospodinje so bile nezadovoljne. Nemškutarice so se pač cedile od zadovoljstva nad novim redom, saj je prihajal od ljudi, ki so jih oboževale in se jih niso mogle nagledati. A nemškutaric je bilo malo in še te se pri kupovanju niso mogle v mariborščini sporazumeti s prodajalkami, ki še malo niso znale nemščine in so bile trde Slovenke. Trg je imel popolnoma slovensko podobo kakor že dolga leta, vkljub zatrjevanju nemškutarjev, da je vsa dežela z Mariborom vred, čista nemška posest, ki jo je v teku let oskrunilo nekaj priseljencev.

Popis priseljencev pa ni bil edini strah, ki je mučil in plašil prebivalstvo. Še hujše zlo je bila ustanovitev štajerskega Heimatbunda, zveze, ki so jo nemškutarji propagirali v nemškem in slovenskem jeziku. Z medenimi besedami so v začetku vabili ljudi, naj pristopijo k temu društvu, ki nima v sebi prav nič političnega, temveč ima le ta namen, da združi obe narodnosti v eno celoto pri delu za gospodarski napredek vse dežele. Ves program je bil hinavsko sestavljen, gorel je od navdušenja za blagostanje spodnje Štajerske. A že v prvih dneh je ljudem ta program postal sumljiv, kajti »Marburgerica« se je le malo preveč zavzemala zanj. Ko pa je pričel izhajati Štajerski gospodar, ki je bil v slovenskem jeziku bolj nemški nego »Marburgerica« sama, in je v zvezde koval to zvezo, so ljudje postali oprezni in nezaupljivi. Ta nezaupljivost je bila čisto naravna, ker je zloglasni kulturbund kot prvi v celoti stopil v to zvezo in je postal njen voditelj.

Naši ljudje so se odločno branili te zveze. Toda poznali niso nemškutarske zlobe in njih odpor je bil zaman. Nemci so anketirali spodnjo Štajersko in jo priključili rajhu. Zveza je bila edini predstavnik te dežele in kdor je bil proti tej zvezi, je bil proti rajhu in torej veleizdajalec. Veleizdajstvo pa se je kaznovalo s takojšnjo smrtjo. Ni čudno, da se je ljudi polastila groza, ki je niso smeli javno kazati. Poleg tega pa naš človek ni dobil nobene službe, ako ni imel spričevala, da je član kulturbunda in heimatbunda. Le s tem spričevalom so mogli dosedanj

državni in zasebni nameščenci ostati v službi, a vsi drugi, kolikor jih ni pobegnilo v Ljubljano, so kot brezposelni taval po mestu in si zaman iskali zaslužka.

Naš človek je bil primoran, da se prikladi v to zvezo, pa najsi mu je duša krvavela od sramote in ponižanja. A tolažili so drug drugega, da bo ta zveza zaradi ogromne večine slovenskih članov postala čisto slovenska in se bo prav lahko otresla nemških vplivov. To jim je kolikor toliko dalo moči, da so prenesli ponižanja, ki so jih morali prenašati ne samo pri vpisovanju, temveč prav posebno pri dveh kontrolah, kjer so jih komisije, sestojee iz članov kulturbunda in gestapa, prerešetale in pretehtale prav do zadnje pike njih dosedanjega življenja in mišljenja. Pri teh vprašanjih in odgovorih je človek od sramote krčil pesti in bi bil najraje udaril. Toda siloma se je moral premagovati, tudi tedaj, ko je začutil, da ga nekod iz skritega kota nevidna kamera snema kakor zločinca.

Medtem pa so ljudje znašali svoj borni imetek v Ljubljano. Maj se je bližal, pomlad se je s svojim cvetjem razgrnila tudi okrog in po Mariboru. V jutrih sem videl s svojega okna množico, ki je s kovčki natovorjena hitela na postajo. Hlastno so stopali po ulici in so se tu pa tam ozrli nazaj, kakor da se boje, da jih nekdo preganja in jih zadrži še v zadnjem trenutku. Ko sem zagledal te ljudi, sta me prevzela silno hrepenenje po Ljubljani in strašna mržnja do Maribora, ki se mi je zastudil globoko do dna duše, saj sem videl, kako so ljudje križali lastno slovenstvo in se tujcu povsod ponujali, da kot rablji more, kar jim je mati s svojim mlekom vlila v meso in kri. Prvi maj je bil nemški nacionalni praznik. Spomini na ljubljanski Rožnik so bili presilni in nisem se mogel več zadržati. Naglo sem se napravil in odhitel na postajo. Vlak sem ulovil že v zadnjih trenutkih, tik pred njegovim odhodom.

Vožnja je bila počasna. Sedel sem v oddelku, popolnoma zatrpanem od ljudi in prtljage. Bili so sami mariborski begunci, ki so se pogovarjali le o svoji usodi in so javno in v rezkih besedah obsojali novo stanje. Optimizma ni v tistih dneh poznal nihče, vsak je videl pred sabo le propast in popolno pogubo. Le tu in tam se je v njih besedah posvetilo nekaj, podobno sončnemu žarku, ki se skrivaj in skoro nevidno krade daleč tam izza črnega oblaka — Rusija. Rusija s svojim zagonetnim ponašanjem. Rusija, zadnje upanje naših ljudi, ki so tonili v nemoči in skrajnem obupu — Rusija, ki se zgane v zadnjem trenutku in zamahne z orjaško roko in stre vse, kar ji sovražno stopi na pot.

V kupe je stopil gestapovec, da pregleda naša potna dovoljenja. Dvignil je roko in se posmejal skoro nesramno: »Heil Hitler!«

Nihče mu ni odgovoril. Pogledal je nas, drugega za drugim in se začudil. Po naključju smo bili vsi v kupeju oblečeni v črno obleko, kakor da se peljemo na pogreb. Gestapovec je bil presenečen, a samo za trenutek. Že se je spet smejal z ironičnim posmehom.

»Die Herrschaften sind alle im Trauer?« je govoril z največjo prijaznostjo. »Nanu, was ist denn passiert?«

Nihče ni črhnil besede. Tedaj pa mu je prešel nasmeh. Pričel nas je motriti s sumljivimi pogledi in se še zmenil ni za naše listine. Hipoma se je okrenil. Naglo je stopil iz kupeja in zaloputnil vrata za sabo.

Spogledali smo se in do Pragerskega pričakovali vsak hip, da se vrne in prične strogo preiskavo, a ga ni bilo več blizu. Predor pri Črešnjecvu je bil sestreljen in tu smo morali prestopiti v drug vlak, ki je čakal onkraj predora. Tam pa smo se porazgubili in se vso pot nismo videli več.

Vožnja do Ljubljane je bila utrudljiva. Z vseh postaj so bili izginili naši napisi in človeku se je zdelo, da je bil ves čas od osemnajstega leta samo kratka sanja, ki je naglo izginila, naglo, kakor je bila prišla. Potniki so večinoma molčali in nestrpno pričakovali, kdaj bo konec vožnje. A vlak se je zakasnil v Celju in je v Zidanem mostu zamudil ljubljanski vlak. V Ljubljano smo prišli šele v večerni uri, ko se je že mrak razgrinjal nad čudno tihotnim in mirnim mestom.

Počasi sem stopal po ulicah, ki so mi bile nekoč tako prirasle k srcu in sem jih ljubil zaradi njih tople poezije, ki je dihala iz vsakega okna, vsakega zida in vogala. Mrak se je kakor nekoč razpredal nad strehami, okrog zidov, med okni, po negibnih pročeljih, a mrak ni bil tih, temveč je govoril čudno, a vendar ubrano govorico, razumljivo le tistemu, ki se je z dušo raztajal z njo in je vesel, da te ulice niso le od danes, temveč iz dobe, ki jim človek ne more prešteti leta nazaj. Hiše so zamaknjene vase, a nikjer ni na njih trde poteze, ki bi človeka spomnile življenja, plazečega se po umazanih sencah tam zunaj in tam blizu nekje. Ljubljanske skrite ulice, prelepe v svojem sanjarjenju, so večno iste in njih slika se ne menja nikoli, pa naj njih hiše še tako prezidavajo in jim zidove še tako pisano prepleskavajo. Iste so in še celo ljudje, ki stanujejo po teh hišah, so vedno isti in človeku se zdi, da so neumrljivi le zaradi tega, ker so del sanjave poezije, ki se razpreda od hiše do hiše.

V Rožni dolini sem se zatekel k prijatelju Janku Poláku. Pozno v noč sva prebdela pri pogovorih, ki nama niso bili prav nič prijetni. Ljubljana je doživela morda prvič v življenju sramoto, ne po svoji krivdi, temveč po naključju usode, ki v današnji dobi ne izbira prav nič in hodi po čudni krivulji, zavedajoč se, da pozneje lahko z eno potezo popravi vse, kar je zagrešila, hodeč po trmasto izbrani čudni krivulji. Kot priložnostna poeta sva kovala osmrtnico in epilog naši literaturi in naši kulturi. Pri srcu pa je nama bilo, da bi se bila razjokala, ako bi naju ne bilo sram drug drugega.

Prenočil sem pri prijatelju. Drugo jutro sem zarana odšel v mesto, da vidim, kako preživlja nove razmere. Oblaki so viseli nad mestom, leno in brezdušno so polzeli z juga in se zgoščevali ob Kamniških planinah. Gorenjski kot je bil zadelan, le Šmarna gora je strmela v oblake. Ljubljana pa ni bila več Ljubljana, temveč nekaj, kar se prav nič ni skladalo z njeno pravo podobo. Še grad ni bil več to, kar je predstavljal še pred dvema letoma, še pred kratkim mesecem. Ljubljana se je skrivala v bolečini in to bolečino je človek začutil pri vsakem koraku, kakor da je puhtela iz hiš in se zagrizla v človeka. Ljubljana je trpela, vsak njen

utrip je bilo trpljenje, vsak obraz, ki si ga zagledal na ulicah, je bil le odraz tega trpljenja. Maribor se mi je studil, a Ljubljana smilila.

Po ulicah sem srečaval postave, ki so mi ostale v spominu še izza leta osemnajstega. Bili so to italijanski karabinierji s svojimi dobrodušnimi obrazi in smešnimi pokrivali. Postavali so po ulicah, kakor so leta osemnajstega postavali po tržaških ulicah. V njih okrilju se je tržaška fakinaža čutila popolnoma varna in kljub njihovim dobrodušnim obrazom in medeni govorici so naši ljudje drug za drugim ginili po zaporih, zapuščali domove in bežali čez mejo. A vsi tisti, ki so ostali na svojih domovih, so pod okriljem dobrodušnih »lastovic« trpeli gorje, ki ga bo morala sedaj Ljubljana trpeti, pa čeprav se danes tega niti ne zaveda, niti ne pomisli, kaj bo jutri in čigava kri se bo razlila po tlaku njenih ulic in po mračnem dvorišču njenih jetnišnic. Ljubljana se še poizkuša smehljati kakor je navajena, saj je prepričana, da pojde tudi to mimo nje, kakor je šlo že marsikaj, kar je bilo še hujše. Lastavice so krhke ptice in odžene jih že prvi dih jeseni.

Ljubljana se je smehljala kljub oblakom, ki so se vlekli nad njo. Jaz pa sem jo ljubil in se mi je smilila in tisti dan bi bil dal življenje zanjo in bi bil umrl, čeprav sem vedel, da ne bom nikoli pokopan v njeni prsti.

Iz oblakov se je nenadoma ulil gost dež. Premočen do kože sem hodil po ulicah in sem jemal slovo od njih. Vedel sem, da jih ne bom videl nikoli več, kakor ne bom videl bleščečih tržaških ulic, ki sem jih nekoč ljubil prav tako kot ljubljanske. Srečal nisem nobenega znanca, le pred pošto sem se skoro zaletel v Gustava Strnišo. Segla sva si v roke in nisva izpregovorila besede. Skozi črno obrobljene naočnike so me gledale skoro otroške oči, v njih pa sem videl prav isto, kar je mene žgalo v očeh. A gledala sva se le tri trenutke in sva bežala vsak v svojo stran.

Vesel sem bil skoro, da me je usoda prehitela, zakaj že pred meseci sem bil sklenl, da se prvega maja povrnem v Ljubljano in je ne zapustim nikoli več. Maribora sem bil do grla sit, čeprav sem živel v njem le nekaj mesecev in komaj sem čakal, da mu za vselej pokažem hrbet. A vojna je z največjo ironijo napravila to, kar je bilo po njeni volji. V tistih zadnjih marčevih dneh, ko so ljudje brez glave in brez premisleka bežali iz naših mest in še pomislili niso, da drve iz kraja vragu naravnost v kremplje, je zet poslal mojo hčer v Črno goro, prepričan, da bo med njegovimi junaškimi rojaki popolnoma varna. Obljubil sem ji, da bom v Mariboru čul val njeno stanovanje in imetje, in zaradi tega sem ostal, čeprav me je vsaka misel silila nazaj v Ljubljano. A zdaj, ko sem videl Ljubljano v vsej njeni ponižnosti in sramoti, sem bil vesel, da sem ostal v Mariboru, vesel, da bom mogel kljubovati usodi tam, kjer sam ne bom mogel izgubiti prav ničesar.

Obiskal sem nekaj gostiln, kjer sem bil nekoč domač in z žejo popil nekaj vina, ki je bilo v Mariboru redkost, ker so ga Nemci že davno vsega izpili. Žepe sem si napolnil s cigaretami, ki jih človek v Mariboru ni mogel dobiti niti za kupe denarja. Opoldne sem šel na postajo in se moker stisnil v kupeju v kot. Zaprl sem trdo oči, da ne vidim ničesar več, zatisnil ušesa, da ne slišim ničesar več. Še misliti nisem hotel ničesar.

sar več. Dremal sem vso pot in vlak se je vedno bolj bližal svojemu cilju. Zunaj je nehalo deževati in izza oblakov se je kdaj kdaj pokazalo sonce. V kupeju je bilo tesno, ljudi je bilo več kot prostora. Tu pa tam mi je udarila na uho rezka kletev, namenjena bogve komu, saj so bile vse postaje polne rejenih nemških vojakov, ki so kdove zakaj buljili v vlak. A onkraj Celja so utihnile tudi kletve, zakaj hodnik je natrpala truma nedoraslih mladeničev, ki je brez prestanka tulila udarno pesem in pogrkavala, da ni bilo slišati niti škripanja koles in vzmeti.

*»Wir marschieren, wir marschieren
durch die ganze Welt ...«*

Maribor se je že mračil in še sonce, ki se je pogrezalo za Kozjakom mu ni moglo dati vedrejšje barve. Ulice so bile mrtve in prazne. Le tu in tam se je prikazal nemški vojak, ki je šel proti vojašnici, trdo ob tlak udarjajoč s petami svojih škornjev, le enkrat se je izza vogala prerinila neznatna peščica mladih ljudi, ki je na ves glas pogrkavala nemško pesem. Naši ljudje, ki so čez dan preplavljali s svojo govorico vse trge in ulice, so se ob sončnem zahodu zapirali v svoje domove. Po tem času jih nisi več našel na ulicah. Bali so se sodrge, ki se je potikala po mestu in izzivala, kjerkoli je bilo le mogoče. Saj je bila zdaj vsemogočna. Nji se je uklanjal ves Maribor in brez nje se ni moglo zgoditi ničesar. In se je tega zavedala prav tako, kakor se je samosilnik zavedal, da je vsa Evropa njegova.

Iz sosednje ulice je nenadoma udarila tista pesem, ki me je mučila vso pot do Celja. Mrak se je čudno zganil, kakor da so ga zadale nevidne pesti.

*»Wir marschieren, wir marschieren
durch die ganze Welt ...«*

Čas je dober kronist, a še boljši računar. Z mirno potezo potegne črto pod računom. Račun pa bo plačal tisti, ki se je vsedel nekje pod hrasti na trhli prestol in zavladal nad ljudmi.

4.

»Štajerski gospodar« je v svojih stolpcih oznanjeval čudovite reči, ki jim niti sam ni mogel verovati. V čisti slovenščini se je srdito zaganjal v ljudi, ki so trdili, da je jezik, ki ga govore od davna, slovenski in nič drugega. Ne vem, kateri naš človek je bil ta učenjak, ki nam je razlagal te nove nauke, a toliko vem, da je bil diplomiran doktor, ki ga je siromašna slovenska mati hranila s svojimi krvavimi žulji in da je do smrti stradala samo zato, da je postal njen sin tako velik učenjak, da so se mu pojmi zmešali in naposled niti vedel ni, kateri jezik prav za prav govori. Štajerski ljudje niso pripadali nobenemu narodu na svetu, je trdil ta učenjak. Bili so in so ostali Pranemci, ki so jim stari Panonci zamešali govorico. To zmedo pa so izkoristili Ljubljčanji, ki so prihajali na Spodnjo Štajersko in prepričevali ljudi, da so Slovenci in govore slo-

venščino, ki je v nekaterih ozirih čistejša nego kranjska govorica. Diplomirani doktor je z gnevom v duši zavračal te lažnive trditve, pomagala mu je »marburgerica« in nenadoma so bili vsi prebivalci Spodnje Štajerske čistokrvni Tевtoni, ki so jih kranjsko govoreči Ljubljanci nasilno poslovenili. Za časa Jugoslavije so morali pozabiti nemški jezik, ki se ga bodo sedaj v odrešeni domovini oklenili z vso ljubeznijo in pozabili, da so se nekoč jezikovno mešali s Panonci, že davno izginulimi z zemeljskega površja. Kri jim je ostala nemška in njih duševne in telesne vrline so se tekom dvajsetih suženjskih let samo okrepile in bodo veliki domovini le v ponos in čast.

Ljudje so prečitali le enkrat ta novi list in te nove nauke. Sicer jim je redno prihajal v hišo, a ostreti se ga niso mogli zaradi strahu pred veleizdajo in so ga lepo in neprečitanega spravljali na polico. Vohunov je bilo povsod dovolj in raztrgani »Štajerski gospodar«, bi lahko vsakega spravil če ne v ječo, vsaj v izgnanstvo. Vsem je bilo jasno, da je ta list glasilo Heimatbunda in da je zastopal njegove ideje in njegov program čigar glavno načelo je bilo izrečeno le v kratkih besedah: »Slovenski jezik in slovenski živelj morata s štajerskih tal izginiti najdlje v dveh letih, ker sta sramota te čisto nemške dežele.« Bila je pač lepa ironija, da je moral germansko navdahnjeni list brisati to sramoto v slovenskem jeziku, ker bi ga sicer ne razumel nihče. Še večja ironija pa je bila, da je avtohtone Štajerce v najlepši slovenščini izganjal kot nevšečne pritepenice iz njihovega, od davnih prapradedov sezidanega doma.

Največje zmagoslavje pa je ta list praznoval, ko so bili objavljeni rezultati vpisovanja v Heimatbund. Uradno poročilo je ugotavljalo, da se je nič manj kot pet in devetdeset odstotkov prebivalstva vpisalo v Heimatbund in se je torej vsa pokrajina spontano izrekla za Hitlerja in rajh. Naši ljudje so bili presenečeni in šele zdaj so se jim odprle oči in so spoznali, da so se ujeli v pretkano nastavljeno past. Komedija, ki so jo Nemci uprizorili z vpisovanjem v Heimatbund, ni bilo le preračunano poniževanje in sramotenje Slovencev, temveč očitna prevara, zasnovana za umazane politične namene. To vpisovanje so pred svetom proklamirali za plebiscit in rezultate so brez oklevanja in brez pomisleka navedli kot pravno podlago za priključitev Spodnje Štajerske k rajhu.

Srečavali smo se na ulicah in se spogledovali. Bilo nas je sram drug drugega in te sramote si niti nismo prikrivali. Prva naša misel je bila, da bi zbežali, a nismo vedeli, kam. Še smo bili prepričani, da nas bo Ljubljana rešila in nas z ljubeznijo sprejela, kot je sprejela tiste, ki so k nji pribežali v prvih tednih. A Ljubljani so bile tedaj že zvezane roke in še ganiti jih ni mogla, da bi nam pomignila, naj pridemo k nji in se rešimo sramote, ki smo si jo nakopali s svojo kratkovidnostjo.

V jutru sem nad mostom srečal prijatelja Franceta Trevna. Njegova v starih letih še vedno čvrsta in čila postava je bila zgrbljena kakor od nevidne teže. Oči so mu izgubile blesk in roka se mu je vidno tresla, ko mi jo je položil na rame.

»Izgubljeni smo,« je rekel in glas mu je skoro jecal. »Iz Ljubljane sem sinoči dobil sporočilo. In bilo mi je, da bi se zjokal. Železniško ravnateljstvo nas je izbrisalo iz svojega staleža. Nemci nam ne bodo nikoli

priznali pokojnine, ker nismo njihovega rodu. V Ljubljano ne moremo, ker nas ne sprejme več. Italijani nas odženejo, če pridemo na kranjsko ozemlje, odženejo, kakor nas bodo Nemci odgnali. A kam, te vprašam, kam naj se denemo, ko na svetu za nas ni nikjer prostora? Crknili bomo in še smejali se nam bodo.»

France Treven je bil človek najmirnejše narave, ki ga je mogla razburiti le redko katera stvar. A danes je bil vznemirjen in ves iz sebe. Včeraj so mu Nemci izgnali hčer, soprogo orožniškega majorja Sošiča, ki so ga Italijani zajeli nekje pri Novem mestu. Izgnali so jo z otroki vred in ji zaplenili vse imetje in zasedli stanovanje. Treven je ostal sam v mestu in ker je stanoval pri hčeri, je bil zdaj brez strehe in pod milim bogom ni vedel, kam bi se zatekel.

»Proklete naj bodo svinje!« je škrtnil, da sem ga mogel slišati le jaz. A vendar se je ozrl okrog sebe in se je naglo spustil po stopnicah navzdol proti mostu in utonil med vrvečo množico.

Drugo jutro me je znanec obvestil, da je Treven ponoči umrl. Zadel ga je kap. Ko smo ga pokopavali na Pobrežju, nismo bili žalostni zaradi njegove usode, temveč smo ga blagrovali. Marsikdo bi bil rad na njegovem mestu, marsikdo bi bil rad legel z njim v grob, da bi ne videl in čutil tega življenja.

Brez cilja sem pohajkoval po mestu. V Gosposki ulici se je nenadoma nekaj razletelo s strašnim pokom, kakor da je od nekod padla bomba in eksplodirala. Pohitel sem tja in sem videl v ozki zagati avtomobil, ki je gorel z velikim plamenom. Truma ljudi se je zgrnila okrog avtomobila in se razburjeno prerekala. A že je pridrvel nemški kamion. Iz njega je skočilo nekaj mladih ljudi, nosečih na rokah obvezo s črnim kljukastim križem. Le površno so pogledali goreči avtomobil in že je bila njih sodba izrečena.

»Sabotaža ...«

S komolci so siloma odrinili zijajočo trumo in poskakali na kamion, ki je zdrvel po ozki ulici na Aleksandrovo cesto. Tam se je ustavil za trenutek in nanj sta skočila dva oborožena gestapovca. Kamion se je zagnal naprej, a že se je spet ustavil. Po pločniku sta šla dva naša študenta in še preden sta se utegnila zavesti, ju je pograbilo deset rok in ju vrglo na kamion. Izpraševala sta sem in tja, a nihče jima ni odgovoril. Kamion je že drvel dalje, se spet ustavljal in spet so metali nanj mlade ljudi, ki od presenečenja niti govoriti niso mogli. Ko je kamion privozil do postaje, je bil že natrpan do zadnjega kota. Zaradi tega se je obrnil in zdrvel naravnost do policijskih zaporov.

Ljudje so se ustavljali in gledali za njim. In slišal sem penzionista, rejenega človeka s pasjim obrazom, ki si je mel roke in govoril v nemški mariborščini: »Kanalje čičovske! Česa vsega si ne izmislijo! Danes so razstrelili avtomobil, jutri bodo metali bombe na mesto samo. Čička jih še ni dovolj nahanjala s svojim kislim mlekom, pa že hočejo zobe kazati Nemcem! Nam Nemcem! Pobesijo naj jih! Vse Čiče naj pobesijo, kolikor se jih še skriva po Mariboru ...«

Racija pa se je nadaljevala po vsem mestu. Ne vem, koliko mladih ljudi so polovili in kaj so storili z njimi. Samo to vem, da je šofer pogo-

relega avtomobila pil v krčmi in je pustil svoje vozilo brez nadzorstva zunaj na ulici. Avtomobil je bil defekten in šofer sam je bil kriv, da se je benzin vnel in eksplodiral. Ta eksplozija pa je bila dobrodošel povod, da se je nemškutarska sodrga zagnala po mestu in lovila slovensko mladino. Nalovila pa je toliko študentov, da nemška oblast ni vedela, kam z njimi. Bila je v zadregi, ker ji nikakor ni šlo v račun, da je toliko protidržavnih elementov v mestu, ki se je cedilo od samega nemštva in že ni več vedelo, kako bi v praksi kazalo, da to nemštvo izgleda še veličastnejše.

Doma me je čakalo iznenadenje. Po čudnem naključju je od hčere prišlo pismo iz Črne gore. To pismo pa je bilo zmedeno in naravnost obupno. Iz vsakega stavka je zvenel le krik: »Rešite me — mene in otroka ...«

Z ženo sva nekajkrat prečitala pismo, a še vedno nama ni bilo jasno. Vedela sva le to, da s hčerjo nekaj ni v redu in da je z malim triletnim otrokom v nevarnosti. Znano nam je bilo, da so Črno goro zasedli Italijani. Poznala sva dobro Črnogorce in sva dobro vedela, da ne bodo prodali svoje svobode za slepo ceno. Zaskrbelo naju je in si nisva znala pomagati. Pot v Črno goro je dolga. Vojna je povsod porušila mostove in železnica je nezanesljiva, ker je umikajoča se jugoslovanska vojska zlasti v Bosni in Hercegovini razdirala za sabo proge, da dolgo časa ne bodo za rabo. Poleg vsega tega je bilo treba potovati skozi Hrvatsko. O ustaših pa so se v zadnjem času po Mariboru širile strašne reči. Ustaši so si prilastili vso oblast in so s kruto roko opravljali krvavi posel. Morili so srbske in slovenske vojake, ki so po sarajevskem porazu bežali proti domu. A tudi civilnemu prebivalstvu niso prizanašali. Srbe in Slovence so zapirali, jih mučili in nazadnje usmrtili, njih trupla pa pometali v Savo.

Moja žena pa še pomislila ni na vse te nevarnosti. Hči jo je klicala, da ji pomaga in jo reši. Žena se ni razjokala, samo zobe je stisnila in je že vedela, kaj naj stori.

»Ali poginem ali pa se vrnem s hčerjo,« je rekla odločno. »Druge poti zdaj ni in čemu bi še oklevala?«

Spremil sem jo na postajo. Vlaku je zdrknil in se je skril za bližnjim ovinkom. Tedaj pa sem bil prepričan, da žene ne bom videl nikoli več, kakor ne bom videl niti hčere niti male vnukinje, ki mi je bila prirasla tako tesno k srcu.

Sam sem zdaj ždel v prostornem stanovanju. Nekajkrat je prenočilo pri meni par nemških častnikov, ki so se vedli povsem korektno in me gostili s toliko pogrešanimi cigaretami. A bili so molčeči in o vojni niso hoteli črhniti niti besedice. Vendar se je na njih videla utrujenost in razočaranje. Njih misli so bile nekje daleč in ko sem videl na njih prstih poročne prstane, sem vedel, kod hodijo njih misli in čemu to razočaranje. V duši so bili skrivaj siti vojne in brezmiselne moritve po prostrani Evropi.

Da bi se rešil vojaštva, sem sprejel na stanovanje dva nemška višja železniška uradnika, ki sta prišla iz Gradca, da v kurilnici in delavnici napravita red in uvedeta nemško poslovanje. Bila sta srednjih let in v obnašanju in zahtevah prav prijetna. Bila sta nacionalista, a sta ven-

dar imela dovolj razumevanja za usodo, ki je zadela Slovence. Obsojala sta obnašanje mariborskih nemškutarjev in jih prezirala, prezirala prav tako kot Slovenci sami.

Včasih smo zvečer sedeli v kuhinji in kadili cigarete, ki sta jih dobivala iz Gradca. Govorili smo o marsičem, le o vojni smo molčali, ker sta jo bila sita kakor jaz. Zlasti smo se navduševali za graško lepo okolico, ki sem jo poznal prav dobro, saj sem preživel vso svetovno vojno v nji. Mlajši, Fritz Paul je bil jako naobražen in se je zanimal zlasti za književnost, a ne samo za nemško, temveč za splošno svetovno. Ko je nekoč videl na mizi knjigo, katere avtor sem bil jaz, je bil veselo iznenaden. Segel mi je v roko in jo krepko stisnil.

»Veseli me, da sva se spoznala,« je dejal. »Tudi jaz se ukvarjam s pesništvom. Seveda, knjige še nisem izdal nobene. A kar se ni zgodilo do sedaj, se lahko še zgodi. Samo da vojna mine in bo konec teh grozot.«

Pozno v noč smo se pogovarjali in čas nam je hitro mineval, zlasti ker je bil Paul zgovoren in duhovit človek. Priznal mi je skrivaj, da se navdušuje za Heineja, čeprav ga je Hitler postavil na indeks in dal po vsi širni Nemčiji na grmadah sežgati njegove knjige. Heinejev kult je pri nemških mladih ljudeh ostal kljub preganjanju nezmanjšan. V njem niso gledali Juda, temveč rojenega pesnika, ki ga v mehki, globoko iz srca prihajajoči lirski pesmi ni prekosil noben nemški pesnik. Če je sovražil Pruse in jih bičal z bridko ironijo, je imel prav, ker so Prusi zaslužili njegovo posmehovanje. Sicer pa Prusi niso bili nikjer v Nemčiji sami priljubljeni. Bili so kos naroda, čigar stremljenje in notranje življenje je hodilo po vse drugačni poti nego Prusi v svoji zagrizeni in brutalni nadutosti. Paul jih ni trpel, kakor jih niso trpeli niti drugi, še hujši nemški nacionalisti. Vedeli so, da v Nemčiji in tudi na svetu tako dolgo ne bo miru, dokler se srboritim pruskim junkerjem ne vzame vseh sredstev, ki z njimi rovarijo in podpihujejo ne samo svojih ljudi, temveč vso Nemčijo. Hitler nikakor ni samonikla veličina in svojega dela ni izvršil iz lastnega nagiba in lastne pobude, temveč se je že v začetku prostovoljno predal Prusom, ki so ga sprejeli kot zakupca svojih prevarnih in naravnost blaznih idej in naklepov.

Take in podobne misli so se skrivaj porajale v duši starejših Nemcev, ki so imeli za sabo že dobršno pot trdega življenja. A te misli so s strahom skrivali v sebi, ker so bile smrtno nevarne. Le mladina, strogo vzgojena po načelih pruskih junkerjev, se je iskreno navduševala za Hitlerjeve ideje. Te misli sem razbral v Paulovem pripovedovanju, čeprav se je v besedah in dejanjih kazal velikega hitlerjevca. Kot Nemec je bil zaljubljen v svoje nemštvo in v nadčlovečnost nemškega naroda, čeprav je smatral to nadčlovečnost le za posledico velike kulture, ki so jo Nemci dosegli tekom dolgih stoletij. Torej ni bilo čudno, da je nekega večera prav resno trdil, da je sedanja vojna pomendrala Slovence tako korenito, da v dveh letih na vsem Štajerskem in Kranjskem ne bo niti enega človeka, ki bi govoril slovensko in se smatral za Slovenca.

Posmejal sem se mu in odgovoril: »Morda bo pa le narobe res. Naš Cankar je bil velik mislec in je vam Nemcem govoril v obraz: 'Tisoč let

ste nas preganjali in nas iztrebljevali, a stojimo zdaj na še trdnjših tleh. Poizkusite še tisoč let in slovenska tla bodo tako trdna in varna, kakor danes niso niti vaša'. Torej?»

Z roko je zamahnil in me pogledal, kakor bi hotel pobrsati po mojih mislih. A rekel ni ničesar in nikoli več ni hotel govoriti o tej stvari.

Dnevi so tekli in maj se je že bližal koncu. Sedel sem v svojem zapuščenem stanovanju in čital in urejeval knjige, ki sem jih imel precejšnje število v svoji knjižnici. Zlasti so mi bile pri srcu mladinske knjige. Kar jih je izšlo v slovenskem jeziku zadnjih štirideset let, je le redko katera manjkala na polici. In večinoma vse so imele posvetilo in avtorjev lastnoročni podpis. Zato sem jih ljubil in čuval. Rad sem prebiral zapuščino ranjkega Petruške in na čisto prepisoval njegove še neobjavljene pesmi, da bi jih imel pri rokah, če bi jih bilo treba izdati. A pri vsem tem se me je včasih polastil čuden strah. Od žene in hčere ni bilo nobenega sporočila, čeprav je preteklo že toliko dni, kar je žena odpotovala. Zdelo se mi je, da ju je čas požrl, kot vojni žrtvi. Ta strah se je posebno ponoči zagrizel vame. Zaspati nisem mogel in zaman sem se poizkušal omamiti z najlepšo knjigo. Naslonil sem se na odprto okno in gledal v noč.

Ulica je bila gluha in je molčala. Le enkrat ali dvakrat je šel mimo stražnik, s puško, trdo prislonjeno ob rame. Doli iz vinotoča je udarjala svetloba; zamolkla nemška planinska pesem se je prizadevala, da bi s prisrčnim smehom planila v noč, a se ji ni posrečilo, ker so bili glasovi že pijani. V vinotoču so se shajali nemški podčastniki, kakor so se nekoč shajali jugoslovanski oficirji, ki pa niso bili nikoli pijani. Krčmar in krčmarica sta telesno ostala ista: on, debeluhar z nabitimi lici, z neprestano švigajočimi, vodenimi očmi, ki v njih ni bilo niti sence iskrenosti; ona, ženska srednjih let, črnolasa, črnooka, z židovskim obrazom in z mrzlo, neobčutno nemško govorico, ki še malo ni spominjala na mariborščino. Če sta bila ob navzočnosti jugoslovanskih oficirjev izvrstna Slovenca, sta bila zdaj zagrizena Nemca, da človek ni mogel verjeti, da sta doma iz Murske Sobote. Kadar sem videl ta dva človeka, me je vselej spreletelo nekaj mrzlega, in če sem hotel stopiti v vinotoč, me je od tega odvrnila odvratnost, ki sem jo čutil globoko v duši. Bila je mračna slutnja, da sta mi ta dva človeka sovražna in snujeta proti meni črne naklepe. Obenem se mi je zdel lokal kot skrit brlog, kjer se zbirajo nemškutarski vohuni in ovaдуhi. Ta slutnja me ni varala, zakaj zavedni Kenda, stanujoč v drugem nadstropju, mi je potrdil to domnevo in me je svaril. Obenem mi je povedal, da je trgovec, čigar stanovanje je bilo v drugem nadstropju, zaupnik gestapa, a take zaupnike je imela vsaka ulica v Mariboru. Bili so naduti in nemškutarsko zagrizeni ljudje, ki jih ni bilo sram izdajati še včerajšnje prijatelje, a nam v sramoto so nosili vsi poštena slovenska imena.

Pijana pesem doli v vinotoču se je pretrgala. Iz lokala je stopila četverica vojakov, debeli gospodar pa se je glasno poslavljajal od njih. Ko se je vračal, je za hip pogledal navzgor. Zamahnil je z roko in izginil v lokal.

Tišina je bila zdaj popolna, a ta tišina ni bila prijetna, temveč je bilo v nji nekaj mrzlega, sovražnega. Misel me je silila, da bi stopil v vinotoč. Prepričan sem bil, da najdem v njem tri ali štiri ljudi, ki z gospodarjem vred stikajo glave in snujejo propast bogve kateremu našemu človeku. Mogoče sem tisti človek jaz in so me zapisali z kdove katerimi grehi v svoj spisek, ki ga jutri zarana predlože gestapu.

Luč v vinotoču se je pretrgala, kakor da jo je nekdo odrezal. Tri črne postave so naglo odhitele po ulici in so se skoro stiskale k zidu. Izginile so za prvim vogalom in za njimi je ostala le še globja tišina.

5.

In v jutru tistega dne se je začelo.

Komaj sem vstal, se je oglasil zvonec. Odprl sem vrata in se začudil. Zunaj je stal mlad gospod, ki sem ga na videz poznal kot magistratnega uradnika. Videl sem ga večkrat v slovenski družbi in sem ga smatral za narodnjaka. Pozdravil je vljudno in vprašal, če je tu stanoval stotnik Lazarevič.

»Seveda je,« sem odgovoril in gledal pozorno na dva vojaka, ki sta s puško oborožena stala za uradnikom. Mrzlo mi je šinilo po hrbtu, zakaj vojaka sta bila gestapovca. »Kaj bi radi od njega?«

Iz žepa je potegnil polo papirja in jo razgrnil. »Tu je zapoved vojne komande,« je rekel prav mirno. »Prišli smo, da zaplenimo stotnikovo imetje. Vse, kar ima: perilo in pohištvo. Stanovanje pa zasežemo v vojaške namene.«

Gledal sem ga in sam nisem vedel, kaj bi rekel. Vse to se mi je zdelo nesramno in umazano in da nisem slišal na lastna ušesa, bi nikdar ne mogel verjeti, da tako postopajo Nemci, ki sami trdijo, da so najbolj pošteni ljudje na svetu. Molčal sem in od presenečenja nisem vedel, kaj bi storil.

Gestapovca sta stopila bliže in me hotela na vljuden način odriniti s praga, da bi prišla v stanovanje. A nisem se hotel umakniti, ker se me je hipoma polastila jeza. Stopil sem ven na hodnik in zaprl vrata za seboj.

»Gospod,« sem zavrnil uradnika, »vi hočete storiti največji nesmisel. Stanovanje ni stotnikovo in tudi pohištvo ni njegovo. Perilo pa je odnesel s seboj, ko je šel na vojno. Dokaze pa vam prinesem takoj.«

Stopil sem v stanovanje in poiskal priznanico, podpisano od gospodarja in od njega potrjeno, da sem plačal najemnino. Hitro sem našel tudi fakture, glaseče se na moje ime in potrjujoče, da sem pri mizarški zadruzi na Viču kupil toliko in toliko kosov pohištva. Vse to sem pokazal uradniku, ki je vestno prečital list za listom in tolmačil gestapovcema njih vsebino. Razoračanje se jim je videlo na obrazu in so se v zadregi spogledovali. »Hm, richtig, alles richtig,« sta brundala gestapovca. »Eine verfluchte Geschichte, ja eine verfluchte ...«

Uradnik mi je vrnil listine. »Pravo je na vaši strani,« je rekel. »Prav veseli me, da je tako. Oprostite, da smo vas vznemirili. A ne morem pomagati. Saj veste, služba je služba.«

»Lopova, ki je zakrivil vse to, kličite na odgovor. Nesramni ovaduh je pošteno nalagal vojno komando, vojna komanda pa je vendar resna oblast.«

Gestapovca sta odšla brez pozdrava, uradnik pa se je vljudno odkril in odhitel za njima. Drugo jutro pa je pozvonil starejši gospod, tudi magistratni uradnik. Poznal sem ga, ker sem ga nekajkrat videl v sokolskih vrstah. Bil je v zadregi in ni vedel prav, kako bi začel.

»No, ali ste tudi vi prišli plenit moje stanovanje?« sem se mu posmejal. »Čudno, da se je visoki magistrat zagnal prav vame, ko me niti ne pozna.«

»Ne, o, ne,« se je zagovarjal in videlo se je, da ga je bilo sram govoriti z mano nemško, a obenem se je sramoval govoriti slovensko, ker se je menda bal, da ga nekdo posluša na stopnicah. Zaradi tega je znižal glas in nadaljeval potihoma: »O tem ni niti govora. Slišal sem, da bo vaše stanovanje kmalu prazno. Rad bi se vselil semkaj, ker mi je to stanovanje jako všeč in pri rokah. Ali bi si ga mogel malo ogledati?«

»Česa mi ne govorite?« sem se začudil. »Kdo vam je natvezel, da se hočem preseliti? Še na kraj pameti mi ne prihaja, da bi se v teh časih selil. Vesel sem, da sem pod streho. Stanovanje je prav po mojem okusu in bedak bi bil, če bi ga zapustil.«

Trikrat je prestopil z noge na nogo in me pogledal. »Saj to je, saj to je,« je dejal. »Oprostite, gospod, vi ste Primorec, a vsi Primorci bodo morali v kratkem času zapustiti Maribor. To ni več uradna tajnost. To je že splošno znano. Prišel sem, da si pravočasno zagotovim stanovanje in bom prvi, ki se zavzemam zanj. Upam, da uvidevate moj položaj.«

»Popolnoma ga uvidevam, dragi gospod,« sem mu odgovoril. »A tudi vi morate uvidevati moj položaj. Človek, ki vas je prepričal, da sem Primorec, je idiot. Ali veste, kje je Kranjska gora? To je najlepše letovišče daleč naokrog. Nemci so ga zasedli prav tako kot Maribor. Svetujem vam, da vprašate v Kranjsko goro in tam naj pogledajo v krstno knjigo, kjer je moje ime zapisano in potrjeno.«

»Vi niste Primorec, vi ste Kranjec?« se je zavzel. »Čudno, čudno. Vaše ime — če ga človek sliši, bi prisegel, da ste Primorec.«

»Po vsem Primorskem boste pač zaman iskali moje ime, morate pač stopiti nekoliko bolj daleč. Recimo, na Francosko ali na Nizozemsko. To pa je v današnjih časih težko, dejal bi, skoro nemogoče.«

»No, no — jako mi je žal,« se je izgovarjal. »Tako sem se veselil tega stanovanja. Pa če ni nič, ni nič. Oprostite, da sem vas nadlegoval.«

Godrnjaje je odšel po stopnicah. Skozi okno sem ga videl, kako je doli na vežnem pragu nekaj okleval. A že je odločno zamahnil z roko in krenil naravnost v vinotoč. In sedaj mi je bilo marsikaj jasno in sem vedel, da je res vse tisto, o čemur mi je Kenda pripovedoval pred dnevi. Nesrečni vinotoč se mi je hipoma zazdel kot veliko pajkovo gnezdo, od

koder so bile niti razpredene po vsej ulici in morda še dlje. Kdor pa se je zapletel v tiste niti, se bo težko izvil iz njih. Obtičal bo v njih, kri mu bo izpita in še sam ne bo vedel, kdaj pride njegov konec.

Nekaj dni sem imel v stanovanju mir in nihče me ni nadlegoval. Vsak večer sem šel na postajo in čakal na edini vlak, ki je prihajal z juga. Iz njega so se usipali večinoma vojaki in trume hrvatskih delavcev, ki so odhajali v Nemčijo. A žene in hčere ni bilo od nikoder, še manj pa sporočila, da so še pri življenju. Vsak večer sem se razočaran vračal s postaje in krenil čez most v gostilno, kjer sem večerjal.

Promet v tej gostilni se ni prav nič poslabšal, temveč še celo povečal. Težko je človek našel prazno mesto in če ga je našel, je bil takoj stisnjen v gnečo, da se niti ganiti ni mogel. Nekoč je bilo prijetno tu sedeti, saj so semkaj prihajali ljudje vseh slojev in poklicev. Tudi zastopnike naše književnosti si srečeval v tem prostoru. Če si hotel poiskati znanca, pa nisi vedel za njegov naslov, bi ga gotovo in brez truda našel v tej gostilni. A zdaj ni bilo teh ljudi od nikoder več. Ves lokal je bil zaseden od nemških vojakov, med njimi pa so se smukali ovaduhi iz vrst mariborske sodrge in peli slavospeve nemški vojski in rajhu in sramotili brez konca in kraja prejšnjo slovensko upravo.

Končno je v poznem večeru prispela žena in z njo sta se pripeljali tudi hči in vnukinja. Pripovedovali sta strašne reči o razmerah v Črni gori in o poti, ki sta jo morali prevoziti iz Nikšiča do Maribora, ki je trajala ves teden. Bili sta smrtno utrujeni. Le mala vnukinja je bila razigrana, veselo se je lovila po stanovanju in iskala igrače, ki jih je bila zapustila pred dvema mesecema.

Veselje, da smo v teh nesrečnih časih zopet skupaj, je pričela kaliti skrb za življenje. Pokojnine mi nemška oblast ni hotela priznati, ker sem bil Slovenec. Reklamiral sem jo na več mestih, a povsod so zahtevali potrdilo Kulturbunda ali Heimatbunda, da sem njegov član. Ker pa tega nisem imel, so me kratkomalo odslovili. Zatekel sem se naravnost do mestnega poglavarja, ki je bil sicer na vso moč prijazen z mano, dejal mi je, da mi ne more prav nič pomagati, ker še nisem star šestdeset let in torej nimam nobene pravice do pokojnine. Zakon v rajhu je tak in tega zakona ne bodo prevrgli na ljubo mariborskim upokojencem.

»A čemu se izplačuje pokojnina drugim, ki imajo kulturbundovo legitimacijo?« sem se drznil ugovarjati. »Bili so upokojeni od jugoslovan-skih oblasti prav tako kot jaz. In čemu priznava rajh njim pravico do pokojnine, a meni ne? Zdi se mi, da to ni dosledno in pravično.«

»No, to ni tako, kot si morda mislite,« se je smehljaj, nato pa s prav takim smehljajem malce zlokobno vprašal: »Saj ste se prijaviли v Heimatbund ali ne? No, ko dobite člansko izkaznico, dobite tudi vi pokojnino. Do tedaj pa potrpite. Če nimate sredstev za življenje, se obrnite na delavski urad. Tam vam preskrbe primerno službo, da vam ne bo težko čakati na pokojnino.«

Ubogal sem ga in odšel v delavski urad. Tam sem izpolnil nekakšno listino, potem pa so mi dejali, naj se spet oglasim čez osem dni. Čez osem dni so mi veleli, naj pridem drugi teden, drugi teden so mi ukazali, naj se oglasim spet čez osem dni. In ko sem se javil, so mi izročili izkaz-

nico, da sem brezposeln in mi veleli, naj se zglosim pri njih dvakrat na teden. Uradnik, ki je bil nekoč Slovenec, a si je zdaj na koncu svojega imena namesto črke k prišil dva gg, mi je razložil, da mi je ta izkaznica neobhodno potrebna, ker si bom z njeno pomočjo marsikod lahko izposloval podporo. Sicer pa se bo na vsak način potrudil, da mi dobi službo ali pa vsaj malo, redno podporo na račun delavskega urada.

Skrajno ponižan sem se vrnil domov, kjer sem molčal o vsem tem. Fritz Paul je prav tisti dan sprejel mojo hčer v službo v kurilnici in ji zagotovil precej dobro plačo, skrb za preživetje je bila kolikor toliko odstranjena in upanje v bodočnost je dobilo zdaj vsaj nekaj slabotne podlage.

A že so spet vstali stari strahovi, ki je bil človek nanje že skoro pozabil. Nevidno razpete pajkove mreže so spet oživele in se spet razpredle naravnost v moje stanovanje. Po zadnjih brezuspešnih poizkusih pajek ni bil zaspal, temveč se je spet zganil in prežal, da vendarle ulovi svoj plen.

Lepega popoldneva je prišel dolg, postaren gestapovec v stanovanje. Delal se je strašno priljudnega in močno je dišal po vinu in žganju. Imel je rdeč nos in njegov pijansko dobrodušni obraz je bil ves prepleten z gubami in rdečkasto modrimi žilicami. Na videz sem ga poznal, ker sem ga nekajkrat videl v gostilni. Pripovedovali so mi o njem, da je bil pred leti sluga v nekem hotelu najnižje vrste, pa je pobegnil v Gradec, kjer je začel sedanjo, dobro plačano kariero.

Moja hči je bila še pred nekaj tedni prosila dobrodelni urad za podporo, ker ji je mož v vojnem ujetništvu in sama nima nobenih dohodkov, da bi mogla preživljati sebe in otroka. Dobrodelni urad pa je poslal v hišo gestapovca, da se prepiča o vsem potrebnem. A videlo se je takoj, da mož ni prišel le zaradi podpore, temveč iz drugih namenov. Strogo nas je popisal in se pri tem delal dobrodušnega kot največja dobričina na svetu. S svojim prijaznim obnašanjem bi bil prevaral marsikoga. A jaz mu nisem nasedel, preveč sem videl in izkusil gestapovske manire, še bolj pa gestapovsko potuhnjeno, narejeno dobrodušnost.

Mož je ostal pri nas dobri dve uri in nas moril s svojim žlobudranjem. Ogledal si je vse stanovanje in ga ni mogel prehvaliti. Pripovedoval je razne zgodbe iz svoje prakse in je do neba povzdigoval pravičnost in red nemških uradov in nam je pod nemško upravo obljuboval nebesa, ko smo se rešili iz srbskega pekla. V rajhu so vse mize bogato pogrnjene in obložene, v rajhu je sit vsak človek, samo če malo giblje s prstom.

Pokazal sem mu svojo izkaznico o brezposelnosti in mu omenil, da sem že dva meseca brez dohodka in da stradam že od tedaj, ko so Nemci zasedli Maribor. Razrogačil je oči, zmajal z glavo in pričel prepisovati izkaznico.

»V Nemčiji ne sme nihče stradati,« je važno poudaril. »In tudi vi ne boste. Še danes grem v delavski urad. In videli boste, da ne boste stradal nič več.«

Zaprl je beležnico in jo vtaknil v žep. Vstal je in se vendarle enkrat odpravil. Še pri vratih nam je zagotavljal svojo naklonjenost in nas je pozdravil z največjo vljudnostjo. Videl sem ga, ko je stopil na ulico in krenil naravnost v vinotoč.

Čez teden dni je hči dobila od dobrodelnega urada petnajst mark, ki pa jih je takoj vrnila, ker je imela že službo. Meni pa je ta urad priznal petdeset mark podpore s pripombo, da je ta znesek zadnji, ki mi ga izplačajo, ker nimam še šestdeset let in torej po zakonu nimam nobene pravice do pokojnine. Zavrnili in napotili so me na delavski urad, kamor sem hodil dvakrat na teden. A službe ni bilo nikoder in nikoli zame. Gospod z dvema »g« na koncu svojega imena, je na izkaznici potrdil, da sem se po predpisih oglasil. In to je bilo vse, kar sem dosegel na delavskem uradu.

Tisti čas se je začelo nasilno izseljevanje naših ljudi. To izseljevanje so Nemci pripravljali že delj časa in so do podrobnosti pripravili vse, kar je bilo treba, da ga gladko in v najkrajšem času izvedejo. Seznam so nemškutarji sestavljali na podlagi poročil svojih zaupnikov, ki so jih imeli v vsaki ulici. Ime zaupnikov je bilo strogo tajno in njih poročila so pri nemških oblasteh trdno in sveto držala, pa čeprav je bilo v njih polno laži. Kjer je bilo kaj nejasnega, so gestapovci posegli vmes, da je bila mera še bolj polna. V prvi vrsti je šlo za ljudi, ki so imeli nekaj pod palcem in je bil torej plen obilen, a Nemcem je bil plen dobrodošel. Iz takozvane statistike prebivalcev, ki so prišli v Maribor po letu osemnajstem, so napravili priročno kartoteko. Na podlagi poročil zaupnikov so vsakega prebivalca oštevilčili in sicer po večjem ali manjšem narodnjaštvu s številkami od ene do pet. S številko eno so bili označeni pravi Nemci, s številko dve napol Nemci, ki so si zase izmislili pridevek »volksdeutsch«, s številko tri Slovenci, ki se v preteklosti niso bavili s politiko, s številko štiri bivši Sokoli in politično in narodno zavedni slovenski ljudje, a s številko pet Slovenci, ki so bili tako veliki narodnjaki in sovražniki nemštva, da bi jih morali vreči v temnice, kratko in malo postreljati ali pa obesiti.

Številka ena in dve jim nista delali preglavic, še manj pa številka pet, ki je bila že takoj po prihodu Nemcev popolnoma likvidirana. Ostali sta le še številki tri in štiri, a najprvo so segli po številki štiri, ki so jo hoteli čim brže odstraniti, ker se jim je številka tri zdela bolj zavita in komplicirana in jim je radi tega povzročila mnogo dela. Pri odstranjevanju žrtev niso poznali nobenega usmiljenja in obzirov in če je človek od strani gledal to kulturno novodobno ljudsko izseljevanje, se mu je zdelo, da se je nenadoma znašel v dobi starih Asircev in Babiloncev, ki ženejo premagane Izraelce kot sužnje na bregove Evfrata. Prve poizkuse so napravili pri belem dnevu. Oboroženi gestapovci so se na kamionu pripeljali pred hišo, kjer je stanovala žrtev. V dveh, treh besedah so ji povedali, naj tekom pol ure spravi v kovčke toliko prtljage, kolikor jo more nesti. Ljudi se je seveda polastil silen strah in še večji obup. Letali so po stanovanju in iskali, kar naj vzamejo s sabo, a so bili tako zmedeni, da včasih niso našli ničesar. Pol ure je minulo in gestapovci so jih silili vedno bolj, naj se požurijo. A ko so ljudje še vedno iskali po oma-

rah, so jih prijeli in siloma pririnjali iz hiše. Naložili so jih na kamion in se še zmenili niso za ljudi, ki so se zbrali pred hišo in glasno protestirali. Med jokom otrok in jadikovanjem in vpitjem se je kamion spustil v dir in je obstal nedaleč pred drugo hišo, kjer je natovoril nove žrtve. Ko je bil poln, je zavozil čez pontonski most in se je ustavil na dvorišču meljske vojašnice, kjer so ga izpraznili in ljudi zaprli v kleti, nastlane z umazano slamo, ki je bila polna mrčesa. Kamion pa je že spet oddirjal v mesto na lov za novimi žrtvami.

A že prvi dan je v mestu zaradi tega nastal škandal, ki ga nemške oblasti niso mogle gledati z mirnim očesom. Prebivalstvo se je zgražalo nad tem barbarskim početjem in ga obsojalo z glasnimi besedami na ulicah. Kjerkoli se je kamion ustavil in so gestapovci tovorili moške in ženske, otroke in bolnike, se je takoj nabrala truma ljudi, ki niso bili tiho, temveč z rezkimi besedami obsojali tak postopek z ljudmi. In ko se je zgodilo, da so gestapovci prinesli iz hiše onesveščeno mlado žensko in jo trdo položili na kamion, se ljudje niso mogli več vzdržati. Tesno so se prerinjali k avtomobilu in pričele so padati grozeče besede. Gestapovci so jim zaman prigovarjali, naj bodo tiho. Ljudi se je pričela polasčati besnost, pesti so se dvignile, ostre besede so letele proti gestapovcem, ki so osupnjeni gledali na ljudi, do sedaj ponižne in v strahu trepetajoče pred njimi. Vendar jim ni bilo po volji, da pride do skrajnosti. Zato so se naglo odpeljali, a ljudi niso več lovili in selili pri belem dnevu.

Zato pa so ponoči brez nevšečnih incidentov praznili stanovanja. Po mestu je nastala panika. Nihče se ni zdel varen v svojem domu. Ponoči je človek vsak hip pričakoval, da se zdajci črni kamion ustavi pred hišnim pragom in gestapovci potrkajo na duri. Skoro vsak je že imel zavezano culo z najpotrebnejšim perilom, ker drugega ni smel vzeti s seboj. Skoro vsak se je že poslovil od znancev in od najljubših stvari v stanovanju, ki jih bo moral zapustiti in jih morda ne bo videl nikoli več. In starcu so se krčile pesti in iz ust so mu vrele do sedaj nepoznane kletve. Vse življenje je skoparil in stradal, da si je za starost postavil udobno hišico, kjer bo v miru preživel zadnje dni. A morda ga že nocoj odženejo v siromašnost in bedo. Z malimi vnuki vred ga nekje v nepoznani deželi postavijo na cesto, kjer nemara pogine od lakote.

Vse mesto je trepetalo. Če je znanec na ulici srečal znanca, se je čudil, da ga še vidi. Bežal je mimo njega, ker se je zdaj brat bal brata. Noči so bile nemirne in spanca ni bilo od nikoder. In če so se trudne in skeleče oči zaprle, je človeka hipoma prebudil ropot kamiona, ki je kakor črna pošast drvel po ulici in požiral ljudi, da jih izvrže v kleti meljske vojašnice.

Hiše so bile trdo zaprte in zapahnjene, kakor da bi zapahi človeka varovali pred pošastjo, ki je povsod prežala nanj. A zapahi so se kakor treščice prelomile, če je gestapovec brezobzirno potrkal na duri. Krika in vika zdaj ni bilo slišati nikjer več. Kjer se je kamion ustavil, so ljudje vstali tiho in pograbili že pripravljene borne culice. Mirno, brez besed in obotavljanja so šli za oboroženimi tujci, le oči so se jim svetile v čudnem blesku.

Pozno v noč sta prišla Fritz Paul in njegov tovariš domov. Bila sta razburjena in sta stopila naravnost v kuhinjo. Povedala sta, da je Nemčija začela vojno z Rusijo in da so nemške čete že vdrle čez mejo. Ta vest je presenetila vsakogar, ker je Nemčija še včeraj hlinila največje prijateljstvo do Rusije. V prvem trenutku nisem mogel verjeti, a ker sta me Nemca prav resno prepričevala, sem naposled verjel.

»A kaj bo zdaj?« sem vprašal, ker v silni radosti nisem vedel, kaj bi govoril. Trdno sem prikrival to radost, ker je pred Nemcema nisem smel pokazati.

Paul je bil vedno velik optimist. »Mnenja sem, da bo Nemčija z lahkoto prebrodila to novo vojno,« je dejal. »V dveh tednih bomo v Moskvi. Revolucija bo izbruhnila po vsej Rusiji, ker so ljudje že davno siti boljševiške diktature. In potem bo zavladal mir, ker Anglija se sama ne bo mogla upirati, saj bo vsa Evropa ležala Nemčiji pod nogami.«

Toda tovariš mu je ugovarjal. »Kamerad, motiš se. Rusije ne poznamo in ne vemo, kaj je počela teh dvajset let, ko se je skrbno zapirala pred Evropo. Za Nemčijo bo ta vojna veliko zlo, ti rečem, prijatelj, tega zla pa ne bo mogla zatreti v dveh tednih in niti ne v dveh mesecih. Pa naj bo, kakor hoče, žrtve vendarle bodo padale in te žrtve bodo hude.«

Že dolgo sta se prerekala, a ju nisem poslušal. V meni je pela le ena pesem in vsa ta pesem se je izlivala le v eno upanje: Rusija. Hipoma je bilo pozabljeno vse gorje zadnjih mesecev, pozabljena sramota in poniževanje, ki ga je moral pretrpeti naš narod. Obupovanja ni bilo več, pred človekom je spet vstalo novo življenje, ki je bilo lepše kot življenje za njim. In veliko, bleščeče upanje se je smejalo vsepovsod, kamor je človek le pogledal. Maščevanje prihaja, strašno maščevanje za sramotne dni, ki jih bo zdaj čez noč konec.

»Rusija... Rusija«, je pelo v meni vso noč, da nisem mogel zaspati. »Rusija, ki nas bo maščevala.«

Zjutraj sem šel v mesto. Srečeval sem množice nemških vojakov, ki so mrzlično hiteli vsi v eno smer. Ulice so bile polne naših ljudi in slovenske govorice. Kjerkoli sta se srečala dva znanca, sta se veselo pozdravila in se posmejala. Tesno sta šla drug mimo drugega, dregnili se s komolcem in si rekla tiho, da ju ni nihče slišal: »Rusija...«

»Rusija«, je pelo tudi v ljudeh, ki so jih gestapovci nakladali na črni kamion in jih zvažali v meljsko vojašnico. Nesrečneži zdaj niso jadikovali in tarnali. Z odkritim posmehom so gledali oboroženim gestapovcem naravnost v oči, ironično so sekali besede mladim, nezrelim nemškutarjem in nemškutaricam, ki so uradovali v vojašnici in jih z vsemi podatki zapisovali v bogve koliko registrov in jim odvezemali denar in vse dragocenosti. Mirno in s posmehom so delali vse, kar so jim ukazovali. Le na ustih jim je bil utisnjen odgovor, ki pa je zdaj še molčal. »Le dajte, rablji, in učite nas, kako bomo čez nekaj dni delali z vami. Maščevanje bo prišlo za vaše hudodelstvo!«

Srečal sem transport, ki so ga vojaki z nasajenimi bajoneti gnali na glavni kolodvor. Moški, ženske, otroci, starci, izobraženci in delavci — vse je bilo pomešano, a vendar se je vse skladalo v enotno celoto: v slovenski narod. Na ulici se je hipoma zbralo veliko ljudi. Vse je pozdrav-

ljalo in odzdravljalo in mahalo z rokami. Vojaki niso mogli storiti nič drugega, kakor da so priganjali ljudi k čim večji naglici. Čeprav nihče ni vedel, kam ga ženejo in kakšna usoda ga čaka v nepoznani deželi, vendar nikjer nisem zapazil žalostnega obraza. Beseda »Rusija« je ležala na vseh jeziki, a je morala ostati za zdaj še neizrečena in se je skrivala le v pozdravu: »Na svidenje!«

V sredini se je stiskala deseterica mladih fantov, ki so peli z ubra-
nimi glasovi:

*»Oj, zdaj gremo, oj, zdaj gremo,
nazaj spet pridemo...«*

Ker se je vojakom pesem zdela jako žalostna in prav nič nevarna, so jih pustili v miru. Fantje pa so se muzali in gledali po ljudeh, kjer jim je marsikdo ploskal. Mislili so vsi na Rusijo in peli, peli...

*»Oj, Jože na konj' sedi
in bridko sabljo v roč drži...«*

Ves spreved je kmalu utonil za ovinkom. Ljudje pa so se molče razšli po sosednjih ulicah. A zaradi odhoda tega transporta se meljska vojašnica ni prav nič izpraznila. Vso noč je črni kamion letal po mestu in grabil žrtve, ki so bile na vrsti. Vsak dan je na postajo odšel nov transport, ki ga je vlak odvedel naravnost v Srbijo, menda v taborišče pri Arandjelovcu. A čudno: kljub neprestanemu izpraznjevanju mesto ni hotelo izgubiti slovenske podobe. Še vedno je po trgih in ulicah zvenela le slovenska govorica, ki je nemško vojaštvo, še manj pa nemškutarska sodrga ni mogla prevpiti. Še celo po uradih, kjer so zdaj sedeli nemškutarski uradniki in uradnice, ki so bili včeraj še navadni rokodelski pomočniki, šivilje ali natarice, ni bilo nič bolje, ker je naš človek trdovratno govoril le slovensko, pa čeprav je znal nemščino boljše nego uradnik, ki je še včeraj krpal njegove raztrgane čevlje, ali pa uradnica, ki mu je še snoči v zakotni gostilni nosila vino na mizo.

V junijskih dneh se je prikazalo v mestu nekaj hrvatskih vojakov v jugoslovanski uniformi in s hrvatsko kokardo na čepici. Bili so oholi in niso nič govorili z našim človekom, ker jim je bilo skoro gotovo prepovedano. A vendar je moral biti med njimi nekdo, ki je izdal vzrok, zakaj so prišli v Maribor. Bila je delegacija, poslana iz Zagreba, da se z mariborskimi oblastmi dogovori zaradi transportov izseljenih Slovencev, ki so jih Nemci hoteli poslati na Hrvaško. Nemške oblasti so zahtevale, da morajo Hrvati sprejeti nič manj kot trideset tisoč Slovencev, ki jih bodo Nemci izgnali iz Maribora in okolice. Hrvatom to ni bilo nič kaj všeč, a vendar so morali skloniti glavo, ker svojim gospodarjem se niso upali in smeli upirati, še manj pa ugovarjati. V njihovih očeh je bil Slovenec prav tako manjvreden kot Srb, v obeh pa so videli spotiko in oviro, ki jim je zapirala pot do njihove »nezavisne« države. Pobratili so se z Nemci in to pobratimstvo jih je skrivaj peklo in brutalno preganjanje Slovencev jim je budilo slabo vest, ki so jo hoteli udušiti s tem,

da so tudi sami pričeli preganjati Slovence. A zdaj jim je veliki zaveznik preprečil tudi to in jih prisilil, da so morali v svoje okrilje sprejeti novo armado trdno jugoslovansko orientiranih ljudi, ki so jih kulturno in napredno visoko nadkriljevali. Tudi Slovenci so zamrzili Hrvate, ker jih niso smatrali samo za državne, temveč tudi za narodne izdajalce. Torej se niso prav nič veselili, da pridejo na Hrvatsko, temveč so si želeli priti v Srbijo, kjer bi živeli kot enaki z enakimi.

Komedija in očitna goljufija, ki so jo Nemci uprizorili z upisovanjem v štajerski heimatbund, sta postajali vedno bolj očitni. Jasno je že bilo, da vanj ne bo sprejet nihče, ki ni Nemec ali vsaj napol Nemec. Vsi drugi prebivalci bodo brezpravni in ne bodo imeli nikjer zaslonbe in jih ne čaka nič drugega kot nasilna izselitev. Ljudje so spoznali vse to, a vendar niso izgubili dobre volje in so mirno čakali, kdaj jih zadene usoda in kdaj pridejo na vrsto. »Štajerski gospodar« je javno zanikal vse vesti, ki krožijo po deželi in inozemstvu zaradi izseljevanja štajerskih in kranjskih Slovencev. Grozil je z najhujšimi kaznimi vsem tistim, ki razširjajo take vesti. Iz Štajerske je bilo izgnanih le nekaj slovenskih prenapetežev, a vse drugo prebivalstvo živi v miru in v največjem zadovoljstvu v državi, ki jih je osvobodila iz srbske sužnjosti.

Zastopniki slovenske književnosti in umetnosti so se že pred prihodom Nemcev razpršili kot ovce pred volkovi. Le Danila Gorinška in Antona Mohorja sem še včasih videl. A tudi ona dva je zajela meljska vojašnica. Nekega dne sem na mostu srečal mladega, nadarjenega pesnika samouka, Milana Jerota. Začudil se je, da me vidi še svobodnega in brezskrbnega. Zavila sva v njemu dobro znano gostilno, kjer so še točili nekdanje dobro štajersko vino. Stisnila sva se v kot, da v miru in neslišano pretreseva dogodke, ki so se dogajali okrog naju.

Jerot je skrušen izpovedal, da je prestopil v vrsto napol Nemcev. Bil je prisiljen, ker bi bil drugače popolnoma propadel. Sicer pa pri tem ni goljufal svoje vesti in ne svojega naroda. Priznal je samo resnico, da je bil njegov oče trd Nemec, ki ni znal niti ene slovenske besede.

»Če imam telo od Nemca, imam ime in dušo od matere,« je trdil. »Ali naj gremo vsi? Nekaj nas mora ostati, ker drugače res propade ves narod. Kljubovati moramo nalašč in odbijati vse udarce. Štajerska je zdaj poleg Gorenjske popolnoma odrezana od Kranjske. Razen nebodigatreba »Štajerskega gospodarja« zdaj nimamo nobenega slovenskega lista in ga najbrž tudi ne bomo imeli. A vsaj eno revijo si moramo priporiti. Za gmotna sredstva nama ni treba skrbeti. Preskrbiva si jih več kot dovolj. Glavno je, da si za izdajanje preskrbiva dovoljenje od nemških oblasti. To pa je težavno in bi morala stvar z vso politično pretkanostjo dobro premisliti, kako naj začneva, da nama bo uspeh zagotovljen.«

In sva do pozne noči pila in ugibala. Izmisllila si nisva nič pametnega in sva sklenila, da se čez teden dni zopet sestaneva in med tem vso zadevo premisliva. A videla se nisva več, ker so naju dogodki prehiteli.

Brivec, bosanski Hrvat, ki je imel v hiši vinotoča poleg svoj salon, mi je drugo jutro skrivaj povedal, da so sinoči nepoznani ljudje poizve-

dovali po meni in se informirali o meni tudi pri njem. Pri tem je večkrat padla beseda »strogo naroden«, ki ne pomeni zame in mojo družino nič dobrega. Brivec se je zavzel zame in je izpovedal o meni le dobro.

»A kje je bil ta informativni sestanek?« sem ga vprašal. »No, pa saj ni težko uganiti. Pajek, ki tam prede najhujše mreže, se bo nekoč zapletel vanje. Samo povejte mu, da ni še vseh dni konec.«

Segel mi je v roko in se pomenljivo nasmehnil. Bil je mož, ki ga človek težko pozabi in mu je hvaležen za vsako novico, ker ve, da je ta mrvica prišla iz srca.

V stanovanju sem našel gestapovca, tistega, ki se je delal tako prizadevnega in je dišal po vinu in žganju. Ko me je zagledal, me je pozdravljaj kot najljubšega znanca. Gosto kakor ploha so mu besede lile iz ust, ko mi je zagotavljal, da je po njegovem posredovanju zame že preskrbljena služba pri železnici. In sicer imenitna služba na glavnem kolodvoru, v ekspeditu samem, kjer bom videl teči le med in mleko. Prišel pa je, da izvrši še majhno, nepomembno formalnost: da popiše vse, kar je v mojem stanovanju. Pustil sem ga, da je popisoval, verjel pa mu nisem ničesar. Vedel sem, da popisuje moje imetje iz vse drugačnih nagibov in vzrokov, a ugovarjal mu nisem. Umaknil sem se v sobo, ki jo je bil že popisal in napolnil z gostim cigaretnim dimom.

Takoj za njim je prišel mil in drag znanec, Albin Močnik, vodja in propovednik slovenske sekte adventistov. Poznala sva se že dalj časa, še takrat, ko je bival v Beogradu in je bil urednik revije »Preporod« in »Življenje in zdravje«. Zaradi živčne bolezni se je preselil v Maribor, da se nekoliko opomore, a vojna ga je zatekla in mu prekrižala vse lepe načrte. Ušel ni zasledovanju gestapovcev, imeli so ga mesec dni zaprtega v meljski vojašnici in so ga hoteli izgnati v Srbijo. A nazadnje se mu je vendar posrečilo, da so ga izpustili. V dobro so mu šteli to, da je bila njegova soproga Nemka in da je on sam Trbovelčan. Predvčerajšnjim je prišel domov, a je našel tam ženo živčno popolnoma uničeno. Strah in skrb za moža sta jo spravila iz ravnovesja in šele moževa vrnitev jo je nekoliko pomirila, da se ni bilo treba bati najhujšega.

Močniku se prestano trpljenje ni poznalo prav nič na obrazu. Le lasje so mu malo bolj osiveli, še to tako, da je človek komaj opazil. Mirno in brez najmanjšega razburjenja je pripovedoval, kaj so vse počenjali z njim in o mukah, ki jih morajo ljudje trpeti v vojašnici. Po vsem njegovem obrazu je bil razlit tih smehljaj kakor vedno, ko je govoril. Glas mu je bil krotek in mil, da je kakor pesem šel človeku do srca. Posebno, če je govoril o svoji veri, je ta glas zvenel tako ubrano in skladno, kakor da prihaja naravnost z uglašanih strun. Oči so se mu smehljale v dobrotinem, otroškem blesku. Močnik je v duši ves gorel za svojo vero in prepričanje in bi z vedrim srcem dal življenje za to vero. Med Slovenci je imel še precejšnje število resnično vnetih privržencev, ki so gledali nanj in ga ljubili.

Z mano je rad razpravljaj o vsem mogočem. Dejal je: »Domovina je skala, ki je nanjo postavljena naša ljubezen že iz otroških let, a te skale ne more prelomiti niti samosilnik, pa čeprav ima vse moči hudodelca.«

Pri vratih se je ustavil še za trenutek. Podal mi je roko in rekel: »Obiskal sem vas, ker mi nekaj pravi, da ste zdaj vi na vrsti. Naj se zgodi karkoli, vedno mislite na skalo, ki je nanjo postavljena vaša ljubezen iz otroških let. In ker je to ljubezen iz otroških let, je čista in vas ne bo prevarala nikoli.«

Ko je odšel, se mi je zdelo, da sem izgubil nekaj lepega, nekaj resničnega, česar ne bom našel nikoli več. Do večera me je trla žalost in neprestano sem moral misliti na človeka, ki nikakor ni spadal v naš čas.

Zvečer mi je Fritz Paul prinesel dekret, da sem zopet sprejet v železniško službo, ki sem jo bil pustil skoro pred dvajsetimi leti. Vrli Gradčan se je trudil in potil pri raznih instancah, da mi zagotovi existenco. Bil sem mu hvaležen za trud, ker me je rešil gmotnih skrbi. Vendar nisem bil njegovega sporočila posebno vesel. V duši mi je nekaj govorilo, da je vse to prišlo prepozno, ker je moja usoda že dopolnjena in ker bom moral stopiti na pot, po kateri so pred mano odšli že tisoči.

Sedel sem na balkonu in gledal v poletno noč, ki je črna in brez zvezd ležala nad Mariborom. V nedoločenih, skoro nevidnih obrisih se je nad mestom dvigala Kalvarija, ki se je v temi kazala kakor kup razvalin. Iz vinotoča v pritličju je zamolklo prihajalo nerazločno pijano vpitje in ženski smeh.

Med črnino na nebu se je pokazala zvezda, v magdalenskem parku se je oglasila sova. Ni hotela utihniti, temveč je pela z vso vnetostjo, kakor da odgovarja rezkemu ženskemu smehu.

6.

Tisto noč sem malo spal in če sem za trenutek zadremal, so me pričele mučiti neprijetne sanje. Skozi nezagrnjeno okno sem videl, da se je na vzhodu začelo že daniti in doli na dvorišču je že spet zapel petelin, ki je sameval v vrataričnem kurniku. Mukoma sem vendarle zaspal, a prebudil sem se nenadoma, zakaj zazdelo se mi je, da je nekdo prišel na hodnik in s trdimi koraki hodi po njem. Skočil sem s postelje in pogledal ven.

Luč je gorela na hodniku in prvo, kar sem zagledal, je bila moja žena, oblečena samo v spalno srajco, je slonela ob zidu in tiho jecala. Pri vratih pa stala dva vojaka. Oboje s puško in s čelado na glavi. Spoznal sem, kaj pomeni njun prihod: to spoznanje me ni prav nič razburilo. Stopil sem k vojakoma in ju mirno vprašal, kaj želita.

Vojaka sta trdo udarila s puškinim kopitom ob tla. »Prišli smo po vas«, je rekel starejši. »Pol ure imate časa, da poberte najpotrebnejše stvari, kolikor jih morete nositi. A povem vam, da se mudi. Kamion že čaka v sosednji ulici. Torej le hitro na delo.«

Žena je zajokala, hči je pritekla vsa prestrašena iz sosednje sobe. A kmalu sta se pomirili, kakor da ju je pred vojakoma sram. Mirno sta začeli polniti kovčke, vojaka pa sta stala poleg in skrbno z očmi pregledovala vsako stvar, ki je izginila v kovček. Stopil sem v sobo, da

rešim nekaj rokopisov, ki so mi bili posebno pri srcu. Odprl sem mizni predal in segel po papirjih. Že je bil poleg mene vojak. Porogljivost mu je ležala na nabreklih licih, ko me je odrinil od mize.

»Proč roke!« je velel osorno. »Dovoljeno vam je vzeti le obleko in perilo. Vse druge stvari pa pustite v miru, ker so zaplenjene in jaz pod prisego odgovarjam zanje.«

Gledal sem po knjižnih policah, kjer so lepo zložene stale moje najljubše prijateljice — knjige. Srce se mi je stisnilo od bolečine, ko sem jih gledal in sem vedel, da jih ne vidim nikoli več. Hotel sem vzeti s seboj le tistih nekaj knjig, ki sem jim bil avtor. Razložil sem to vojaku in mu pri nemškem bogu prisegel, da v knjigah ni nič nevarnega in da imajo le osebno vrednost.

»Ne,« je dejal kratko. »Rekel sem vam že, da pustite tiste stvari tam, kjer leže. Pobrigajte se za kaj drugega, kar je bolj важно, in požurite se! Čas beži.«

Pogledal je na uro in zagodrnjal. Šel sem v kuhinjo in našel na kredenci vezan rokopis moje Gorske romance, obsegajoče dvesto erotičnih pesmi, ki sem jih v najlepših urah napisal v zadnjih desetih letih. Bil mi je drag in hotel sem ga rešiti, pa naj se zgodi karkoli. Vojak je bil kakor senca za mano. A urno sem snel lepo vezan prt z mize in ga bliskoma vrgel na rokopis. Nenadno sem ga zamotal v prt in ga odnesel na hodnik. Tam pa sem ga vrgel v kovček. In srečno sem ga rešil.

Vojak je zapečatil jedilno shrambo. Razgrnil je po mizi zapisnik, kjer je imel natančno popisano vso mojo imovino. Čital je vse naše osebne podatke in vse stvari, ki so bile v stanovanju. Podpisati sem moral zapisnik. Seveda, prečitati ga nisem mogel, ker ni dovolil. Na koncu je bila rubrika, kjer so bili uradno navedeni vzroki mojega izgnanstva. Rubrika je bila tesno popisana, a je nisem utegnil prebrati. Le to sem videl, da je bila na koncu z velikimi, debelimi črkami napisana beseda »Tschitsche«, opremljena s tremi klicaji in trikrat podčrtana. Na glas sem se zasmel. Ker mariborski nemškutarji niso vedeli drugega vzroka, da se me znebijo, so me proglasili za Čiča.

»Čemu se smejete?« me je vojak vprašal in je nagrbančil čelo.

»Kar tako, ker se moram čuditi, kako so Nemci dobro podkovani v zemljepisu«, sem odgovoril mirno. »Ali morda veste, na katerem koncu naše zemlje je Čičarija?«

»Ne vem in me tudi prokleta malo briga«, je zarobantil skoro užaljen.

Užigal sem na štedilniku plin in pristavil lonec, da si za slovo skuham močne kave. Čutil sem, da so mi živci vendarle pričeli nekam popuščati in treba jih je bilo podkrepiti. Vojak ni rekel ničesar. Vtaknil je zapisnik v nekakšno torbo, ki mu je visela ob strani. Vprašal sem ga, ali ima v zapisniku navedene tudi moje rokopise in knjige.

Zmajal je z glavo: »Kam pa pridemo, če bi zapisovali tudi take nepotrebne stvari,« je dejal. »Ne bojte se! Ko pride čas, dobite vse nazaj. Ničesar vam ne bo zmanjkalo.«

Šel je iz kuhinje, a je iz hodnika vsak hip pogledal, kaj počenjam. Nisem se zmenil zanj nič več, temveč sem mirno nalival vročo kavo

v skodelice in jo poželjivo srebal. Zunaj na hodniku sta bili žena in hči že napolnili kovčke in zavezali nekaj cul. Paul je stopil iz svoje sobe in gostil oba vojaka z žganjem. Videl je, da prtljage ne bomo mogli nesti do kamiona sami. Zaradi tega je šel ven, da nam poišče voziček in človeka, da nam pelje stvari do kamiona, ki nas je že čakal na radvanjski cesti. Srečno je našel oboje in znesli smo prtljago na ulico. Hčerka pa je Paulu skrivaj izročila vso zlatnino, da jo čuva in jo ji pozneje vrne, ko pride čas za to. Paul je bil razburjen, ker je videl zdaj na lastne oči, kako Nemci delajo z ljudmi, ki jim niso storili prav nič žalega. Bil je bled od ogorčenja in sam ni prav vedel, kaj nam naj reče in s čim nas naj tolaži. Samo to nam je zagotavljal, da še predpoldne obleze vse oblasti in se z vsemi močmi zavzame, da nas izpuste iz meljske vojašnice in se vrnemo domov. Vedel sem, da bo ves njegov trud zaman.

Mala vnukinja Bojka je še vedno trdno spala. Morali smo jo zbuditi in napraviti, ker sta nas vojaka hotela že s silo poriniti iz stanovanja. Dekletce si je zaspano melo oči in se na vso moč čudilo, zakaj smo jo prebudili iz najlepšega spanja. A ko je zagledala vojaka, se je zbala za svoje igrače. Tam v kotu je stal njen voziček. Pod belo, s čipkami obrobljeno odejo je spala njena punčka. Punčko pa so stražili medvedek, psiček, mačica, palček in črn zamorček. Krog vozička so bile razvrščene igrače in bilo jih je toliko, da mali Bojki ves dan ni bilo dolgčas, ko se je igrala z njimi. Zajokala je na glas in se vrgla na svoje igrače, da jih brani. Vojaka sta bila menda navajena takih prizorov. Osorno sta nas pogledala in velela: »Niti sekunde več se ne bomo zadrževali. Vzemite otroka in hajdi!«

Siloma sem dvignil Bojko v naročje. A otepala se je z rokami in ni hotela od svojih igrač. Hotel sem jo tolažiti z najlepšimi besedami, a besede mi niso šle z jezika.

»Le pusti igračke, Bojka,« sem naposled rekel vnukinji, »Saj se kmalu vrnemo. Nemci so dobri ljudje. Ta dva vojaka ti bosta čuvala igračke. Nič se jim ne zgodi. Le meni verjemi.«

A Bojka je ihtela, kakor so tista leta ihteli milijoni otrok. Naglo sem odnesel otroka iz stanovanja in ga izročil materi. A Bojka se še ni umirila. Solze so ji tekale po licih in tresla se je po vsem telesu. »Nemci so mi vzeli igračke,« je ponavljala kakor v mrzlici.

Naložili smo na voziček našo prtljago, a voziček je bil premajhen in z obema rokama sem moral tiščati cule in kovčke, da niso zdrknili na tla. »Vorwärts!« se je vojak zadril in fantič je potegnil na vso moč. Še enkrat smo se ozrli po hiši, kjer smo preživeli toliko žalostnih ur. Videli nismo nikogar. Le v prvem nadstropju se je skozi okno sklanjala soproga profesorja Bračuna, ki je že davno izginil iz mesta, ker se mu je studilo početje mariborskih nemškutarjev. Gospa je bila Nemka, a naš človek. Mahala nam je v slovo z robcem in jokala.

»Bog s teboj, duša zlata«, sem ji odzdravljaj. »Ti si edina, ki žaluješ za nami. Ko se vrnem, bom znal ceniti tvoje sočutje.«

A bila ni ona edina, ki je gledala naš odhod. Izza vogala se je prikazala močna, črnolasa in črnooka ženska. Bila je lastnica vinotoča.

Škodoželjno se je posmehnila in je stopila na prag vinotoča, da nas bolje vidi in da do konca užije ta trenutek, ki si ga je nemara že dolgo želela in vsak dan pričakovala.

»Vorwärts!«, se je vojak zadrł v drugič in cepetnil z nogo. »Vorwärts!« je ponovil njegov tovariš s še hujšo jezo. In odšli smo in se nismo več ozrli.

A že pri ovinku je prtljaga začela siliti na tla. Napeti sem moral vse moči, da sem jo zadržal na vozičku. Ker je bil fantič slaboten, je le težko vlekel in moral sem mu pomagati. A komaj sta petkrat prestopila, je bil dovršen del prtljage na tleh in morala sva jo vnovič naložiti.

»Vorwärts!« sta kričala vojaka in prestopala z noge na nogo.

Minila me je potrpežljivost. Zarobantil sem in zaklel, kot je navada v mojem rojstnem kraju tam daleč pod Prisankom. Vojaka sta me srepo pogledala in stopila še bliže. »Kaj ste rekli?« me je nahrulil oni, ki se me je držal že vse jutro. »Zdi se mi, da se hočete nekaj upirati. Rečem vam, da se čuvajte.«

»Cepec!« sem mu odgovoril v borovškem jeziku. »Ali ne vidiš, da ne morem nikamor? Rajši pomagaj, saj ti čelada ne bo padla z nadčloveške buče, ako mi pomoreš.«

»Maul halten!« je zarjul nad mano. A vendar se je obrnil in se lotil moje žene. Zgrda jo je hotel spraviti naprej. A žena mu je pokazala od revmatizma znakaženo in otečeno koleno. »Pustite nas v miru in imejte vsaj malo obzira do bolnih ljudi. Saj pojdem in se prav nič ne upiram. Pojdem pa tako, kot morem.«

Na pločniku se je ustavilo pet delavcev, ki so šli na jutranje delo. Nekaj časa so nas molče gledali, nenadoma pa je eden izmed njih pritekkel k meni in mi pomagal, da sva prtljago spravila na voziček. »Prokleta svojat napihnjena!« je godrnjal. »Kdo jo je klical? Ostala naj bi tam, kjer jo je mati nasrala ...«

Prtljaga je bila spet na vozičku, s fantičem sta jo varno odpeljala proti kamionu, ki je kakor črna pošast stal pod drevjem pri železničarski nabavljalni zadrugi. Bilo je še rano, zato je bilo le malo ljudi na cesti. Le kraj kamiona se je nabrala truma radovednežev. Delavec je spretno zmetal našo prtljago na vozilo, dvignil mojo ženo na kamion in se od nas poslovil.

»Le nič strahu«, je dejal. »Grdo morate odhajati, a vrnitev bo lepša. In tedaj bomo popili liter najboljšega!«

Segel nam je v roko in naglo odšel. Kamion, ki je bil prenatrpan od ljudi in prtljage je zdrvel po ovinkih do pontonskega mostu, preko njega in še preden smo se zavedli, se je že ustavil na dvorišču meljske vojašnice. Zdaj je vsak moral znositi svojo prtljago po stopnicah v prvo nadstropje, kjer jo je pregledovala posebna komisija, katere člani so bili mariborski nemškutarji. Govoriti so morali z nami slovensko, ker nismo hoteli znati nobene nemške besede. Videlo se jim je na obrazih, da so že pošteno trudni, prtljago so le površno pregledali in nas poslali v poseben prostor. Tam je stolovala precej čedna in mlada ženska s prijaznim obrazom in lepimi očmi. Pomagala sta ji dva moška, ki sta nam

pretipala žepe in pobrala iz njih vse, kar je bilo kaj vrednega. Denar in dragocenosti so se na kupu zbirali pred lepo žensko, ki je malomarno in površno zapisovala v debelo knjigo.

»Le brez skrbi izročite ves denar«, je priliznjeno govorila. »Marke vam zamenjamo v dinarje. Tam doli, kamor pridete, jih nikjer ne boste mogli zamenjati in jih boste morali kot ničvredne zavreči. Posebno pa vas opozarjam na hranilne knjižice. Z mirnim srcem mi jih zaupajte, ker bodo tu najbolj varno shranjene. Tam doli bodo brez vrednosti, saj veste, da vam bodo zaplenili vse. Ako torej samim sebi hočete dobro, ne prikrivajte denarja, še manj pa hranilnih knjižic.«

In bila je večina, ki je verjela sladki ženski. Česar moška nista našla v žepih, so našle ženskeine lepe besede v skrivnih, dobro prikritih prostorčkih. Zatajeni denar in še bolj zatajene hranilne knjižice so hipoma ležale na mizi pred žensko, ki jih je z največjo naglico zmetala na kup. Kot odkupnino za vse to premoženje pa je vsakemu izročila petsto dinarjev, ostali znesek pa je zapisala na košček papirja brez vsakega potrdila in podpisa.

»Ta vsota vam bo izročena pri odhodu prav pri vratih«, se je zadovoljno muzala. »Zdaj pa pojdite v sosedno sobo. Tam boste opravili še nekaj formalnosti.«

Izropani, s petsto dinarji v žepu, smo kot berači stopili v sosedno sobo. Tam so še enkrat zapisali naše osebne podatke in nam na listek pritisnili številko kleti, kjer bomo na slami vse dotlej, dokler nas ne zrinejo v transport. Pograbil sem najtežji kovček, da ga ponesem v klet, ki mi je bila odkazana. A že na stopnicah sem srečal narednika, ki se mi je zdel še precej prijazen in dobrodušen. Vljudno sem ga vprašal, kam naj se obrnem, da pridem do svoje kleti.

»Nikamor ne greste«, mi je odgovoril zares prijazno. »Transport odide opoldne in vi vsi ste prideljeni temu transportu. Pojdete pa v Slavonsko Požego, a ne v Srbijo. Znosite prtljago na dvorišče, da jo avto odpelje na postajo.«

Njegove besede so me iznenadile in v duši mi je odleglo. Vsaj življenja v vojašnici nam ne bo treba prestajati, prihranjene nam bodo muke, ki so jih morali tisoči in tisoči trpeti. Še nekaj ur — in za nami bo mariborska močvara, za nami bo sramotno poniževanje, ki smo ga morali s stisnjenimi zobmi trpeti. Nekje tam doli začnemo novo življenje, ki bo sicer beraško, bo pa vendar človeško življenje.

Sel sem nazaj in znosili smo prtljago na dvorišče, kjer smo čakali med vrvečo množico uro rešitve. Ljudje so brez cilja hodili po dvorišču. Nikogar nisem poznal, kakor tudi mene ni poznal nihče. Bila je velika mešanica iz vseh slojev: trgovci in hišni posestniki, višje in nižje uradništvo, kmetje in delavci, siromaki z zakrpano obleko, berači, ki si jih srečaval na ulici in ki so ti trkali na vrata; elegantno oblečene gospe in gospodične, služkinje in kmetice, beračice in sumljive ženske iz zakotnih lokalov, betežne starke, ki so le še komaj hodile, mlade matere, ki so jih siloma vrgli iz otroške postelje in ki so zdaj onemogle dojile komaj tri dni stare otroke, sedeč na drobni culi, ki je bilo zdaj njih edino premoženje. Otroci so se podili po dvorišču, glasno vreščeč med množico.

Ob ograji sem zagledal zastavnega častnika, ki je govoril z vojakom in mu nekaj dopovedoval. Hipoma sem se domislil, da bi moral danes nastopiti službo, ki sem jo dobil po tolikem času in trudu. V žepu sem našel dekret, ki mi ga je Paul sinoči izročil. Vnovič sem ga prebral in moral sem se na glas smeјati. Za ta dekret je dobro vedel gestapovec z vinskim obrazom. Videlo se mu je, da je zrastel sredi mariborske nemškutarske sodrge, ki ga je rodila. Premeteno je znal prehiteti dekret in ga razveljaviti, še preden je dobil veljavo. Bilo je smešno vse, kar je človek doživel v Mariboru. Za smešnost so skrbeli že nemškutarji sami.

Zastavni stotnik — bil je komandant vojašnice — se je bližal z močnimi koraki. Stopil sem predenj in ga prošil, naj mi svetuje, kaj naj storim z dekretom. Pogledal me je od nog do glave in prečital pisanje.

»Ob osmi uri bi bili morali nastopiti na kolodvoru službo?« se je zavzel in je zmajal z glavo. »In zdaj ste tu in na poti na Hrvatsko...« Še je godrnjal nekaj sam zase. Nato mi je prav prijateljsko položil roko na rame. »Dobro spravite ta dekret«, je dejal »zakaj rabili ga boste. Ko pridete med Hrvate, se lahko z njim obrnete do nemške komande, naj revidira vaš izgon in vas pokliče nazaj v Maribor. Mi ne moremo tu napraviti ničesar. Transport je že pripravljen za odhod. Prepozno je. Na postajo bom takoj javil, kaj se je z vami zgodilo. Le brez skrbi.«

V beležnico je zapisal moje ime in mi prijazno pokimal z glavo. Potem pa je izginil nekje med množico.

Sedeli smo na svojih culah in mirno čakali. Nič se ni hotelo spremeniti. Ljudje so se še vedno kakor živina poganjali sem in tja. Vročina je pritiskala in smrad je postajal neznosnejši. Vendar smo se nekako pomirili, le hči se ni mogla vdati v usodo. Prehud je bil udarec, ki jo je strmoglavil iz najlepše, zasanjane višine v prepad, odkoder ni videla nobenega izhoda. Od povsod se ji zdaj roga razbito življenje, razbita mladost in razbita sreča.

S komolci se je uprla ob kolena in si podpirala glavo z obema rokama. Njene oči so bile suhe, a vendar je v njih gorela bolečina, ki ne pozna solz. Do dna duše se mi je zdaj zasmilila ta mlada žena, ki jo je ogoljufala sreča že v prvih dneh mladosti in materinstva.

»Čuj,« sem ji rekel naposled. »Stresi s sebe vse, kar te tišči. Stisni dušo in stisni zob! Saj ni še nič propadlo. Vse, kar se godi okrog nas, ni nič. Za nas ima pomen le to, kar bo. Tisto pa bo veliko in lepo. Spomni se pesmi, ki smo jo v večerih prepevali:

*»Oj, Joža pa korajžo ima,
ker same mlade fante ima...«*

Nič ni odgovorila. Vzela je dete v naročje in stopila do ograje, onkraj katere so stali angleški in jugoslovanski vojni ujetniki. Po dvorišču je začelo šumeti. Šum se je razlil v pesem, ki so jo polglasno prepevali izmučeni in lačni izgnanci. Srbske ujetnike je prešinil nasmeh, pesem jim je bila znana in so vedeli, komu je namenjena.

*»Oj, Jože pa na konj' sedi
in bridko sabljo v roč' drži...«*

Pesem je odmevala po dvorišču in noben nemški vojak je ni motil. Nemo so gledali po ljudeh, katerih misli so bile daleč na ruskih krvavih poljanah...

7.

Transport je bil pripravljen za odhod. Še enkrat so nas prešteli in z imenom pozvali vsakega. Videli so, da jim ni ušel nihče in tedaj so se odprla težka dvoriščna vrata. Vsuli smo se na ulico v polnem redu, štiri po štiri. Oboroženi vojaki so nam šli ob strani in mrko gledali po ljudeh, ki so se nabrali po pločnikih in nas radovedno gledali. Tu in tam je zamahnil kdo z roko in nam zaklical: »Na svidenje!« A že je umolknil, ker se je zbal mrkega pogleda vojakov. Čim bolj smo se bližali železniški progi, tem gostejši je postajal špalir. Le oči so govorile, v njih je bilo upanje, da ni nič vse to, kar morajo zdaj trpeti. Saj daleč ni več dan, ko bo vsak izmed izgnanih in ponižanih dvignil pesti.

»Fej te bodi!« je spregovoril mlad fant, ki je stopal pred mano. Pljunil je predse v prah in zaklel, da se ga je slišalo daleč med vrstami molčeh izgnancev.

»Kaj je?« sem vprašal. »Ali vam je slabo?«

Okrenil se je in me mračno pogledal: »Kaj naj storim drugega?« je odgovoril. »Pljunil sem v ta prekleti prah, ker drugam ne morem.« Pljunil je še enkrat in je potem mirno stopal naprej.

Zunaj postaje je vlak že čakal na nas. V nekaj trenutkih smo ga napolnili do zadnjega kotička. Kdor je bil pri oknu, je gledal po mestu, ki se je kopalo v žarkih poletnega sonca. Ulice so bile mirne in prazne. Do polovice jih je zakrivala dremajoča senca, okna so bila zastrta s sivimi ali rjavimi zavesami. Nad mestom pa se je vilo temno zelenje pohorskih gozdov, vrhovi so bili skriti v sivkast čad, ki se je le včasih za trenutek zganil, kakor da je skrivna roka segla vanj in ga stresla. Oči so iskale dom, kjer je človek zapustil vse, kar je imel na svetu in kar je zanj pomenilo življenje.

Ko je vlak potegnil, peljal skozi postajo, čez za silo popravljeni most je Maribor polagoma ginil in izginil izpred oči. Marsikdo se je oddahnil in globoko v srcu mu je odleglo. Vedel je, da je zdaj morebiti za vedno ušel strahovom, ki so ga plašili in preganjali toliko dni in noči. Zrak, ki ga je dihal zdaj, se mu je zdel čistejši, misli, ki so mu bile v zadnjih mesecih skoro otopele, so postajale vedrejšje in smelejše. Zunaj so se zgrinjale poljane, kmetje so želi žito. Toda vlak beži. Ljudje so tesno pritisnjeni drug k drugemu. Moški molče, ženske pa si z nezavedno radostjo pripovedujejo, kaj vse so jim gosposki razbojniki ukradli in ugonobili. Nihče ne misli na kaj drugega, preveč je bil zarasel v tisto, kar so mu ugrabili.

Kmalu pa se je oglasila lakota. Začutili smo, da že ves dan nismo ničesar zaužili. Tisto fižolovo juho, ki so jo nam v vojašnici nudili za kosilo, je skoraj vsakdo zavrnil. Nihče pa ni imel ničesar s sabo. Pri odhodu z doma je vsak mislil na vse drugo, le na hrano ne. Pritisnila je tudi vročina, z vročino pa žeja. Otroci so začeli sitnariti in zahtevati

kruha, a kruha ni bilo. Hoteli so vode, a vlak se ni nikjer ustavil. V Celju, kjer je stal vlak delj kot uro, pa nihče ni smel iz voza, a tudi vlaku se ni smel nihče približati. Sedaj šele smo se zavedli, da nismo potniki, temveč brezpavni pregnanci, ki ne smejo niti do vode.

Mračilo se je že, ko smo pri Dobovi zapustili štajersko mejo. Mislili smo, da v Zaprešiću, prvi hrvatski postaji ostanemo delj časa in si vsaj za otroke izprosimo nekaj hrane. A vlak se je komaj ustavil, že je drvel dalje. Obrnili smo se do vojakov, ki so spremljali transport. Zmajevali so z rameni in nas tolažili z Zagrebom, kjer nas čaka obilna večerja. In smo jim verjeli.

Zagrebu smo se bližali, ko je bila že trda noč. Vlak se je ustavil zunaj postaje, zakaj v mestu so se vežbali v vseh mogočih stvareh za primer, da sovražniki iz zraka napadejo mesto. Slišali smo streljanje in tudi letalo smo videli, a vsa reč se nam je zdela klavrna in smešna, ker smo doživeli še kaj hujšega. Naposled smo le odrinili in zavozili na savsko postajo. Tam pa nas ni čakala večerja, bilo je le nekaj miz Rdečega križa.

Postreči so nam mogli le s čajem in kruhom ter s črno kavo. Čeprav smo bili razočarani smo bili hvaležni ženskam, ki so bile na vso moč prijazne. Ko so zvedele, da že ves dan nismo zaužili ničesar in da so v vlaku tudi otroci in celo dojenčki, so ukazale po vozovih raznašati kruh in toplo mleko in vsakovrstno pecivo. Kruha je vsak dobil, kolikor ga je hotel, in tudi otroci so se nasitili z mlekom.

Stopil sem z voza in šel naravnost do belo pogrnjene mize. Sestra, ženska srednjih let, prijaznega, lepega obraza, mi je postregla s čajem brez vseh dodatkov. Izpraševala me je po vsem mogočem, a iz njenih vprašanj sem uvidel, da so bili ljudje v Zagrebu napačno informirani o nas. Mariborski nemškutarji so poskrbeli tudi za to, da se je po Hrvatskem raznesla čudna govorica. Bili smo politični zločinci, zasramovalci rajha, srbski priskledniki in vohuni, največji sovražniki Hitlerjevi in njegovih idej ter goreči pristaši Rusije in najhujši boljševiki. Zaradi tega so nas nemške oblasti izgnale in nas izročile Hrvatom, da po mili volji delajo z nami, kar hočejo, ker smo izven zakona.

Smejal sem se in ljubeznivi sestri razložil vse, zakaj so nas pognali iz domov in nam nasiloma ugrabili domovino. Čudila se je in po njenem prijetnem obrazu se je razlilo toplo sočutje. »To je res velika žalost,« je rekla žalostno.

Predstavil sem se ji in ji povedal, da sem bil dober znanec ranjkega Dragutina Domjana. Razveselila se je in mi prijateljsko stisnila roko. Ponudila mi je cigareto, ki sem jo s slastjo prižgal.

»Že nekaj dni nisem kadil, čeprav sem strasten kadilec.«

Nasmehnila se je in mi stisnila štiri zavitke ibarc. »Škoda, da so trafike že zaprte. Pri nas je še dovolj tega blaga,« je rekla.

Iskreno sem se ji zahvalil in sem hotel oditi. Tedaj pa sta stopila dva železničarja, ki sta prej nedaleč od mize poslušala najin razgovor. Mlajši mi je v žep nasul pest cigaret, a starejši je iz torbe potegnil šilasto steklenico.

»Gospa, dajte gospodu še skodelico čaja,« je rekel. »Tu imam še nekaj ruma.«

Sestra se je nasmejala in postavila predme precejšnjo skodelo. Železničar pa je prilil ruma, da je bila skodela do roba polna. Pil sem s hlastnimi požirki. Ko sem skodelo izpraznil, je železničar zahteval novo merico. Izlil je vanjo ves rum, kolikor ga je bilo še v steklenici.

»Naj vam dobro tekne, tovariš, povrnete mi, ko bo mene zadelo, kar je zadelo vas. Vrag čudno otepa po svetu in človek ne ve, kaj ga jutri čaka.«

Vlak je spet drvel v noč. Hčeri se je posrečilo, da je našla prazen oddelek, ki je bil že v Mariboru rezerviran za hrvatske izgnance. Ker pa teh ni bilo, je ostal oddelek prazen. Udobno smo se tu namestili in postlali mali Bojki, ki je takoj zaspala. Ker mi ni bilo do spanja, sem stopil na hodnik. Po drugih oddelkih so se ljudje glasno pogovarjali. Hvalili so Hrvate, ker jih je njihov Rdeči križ tako lepo pogostil in prijazno sprejel.

Po vlaku so hodili nemški vojaki, ki so spremljali naš transport. Obrazi so jim bili rdeči. V zagrebški kolodvorski restavraciji so se dobro okrepčali. Videl sem jih, kako so v svoj vagon nosili polne steklenice. To noč so hoteli pošteno poveseljačiti, zato so s priliznjenimi besedami vabili k sebi dekleta. Dekleta so odločno odklanjala njihov vabilo. A ne vse. Videl sem tri ali štiri komaj dorasla, načičkana dekleta, ki so naglo smuknila k vojakom, ki so jih sprejeli z glasnim krikom.

Kaj so tam počenjali vso noč. Slišal sem prepevanje in žvenket kozarcev. Vojakom se ni slabo godilo: sedeli so pri polnih steklenicah in pri bogatih narezkih. Dekleta še malo niso pomislila, kdo so tisti, ki jim ponujajo ljubezen in jih gostijo, da so jih izropali in nemara za vedno uničili življenje. K sreči so bile le tri ali štiri zavrženke, ki niso poznale sramu, še manj pa ponosa.

Vlak je dirjal skozi nepoznane planjave. Sedel sem še vedno na hodniku, na sedežu za sprevoznika. Oči so me začele neprijetno ščemeti, misli se mešati in domislil sem se mehke postelje, ki je ostala v Mariboru in na kateri ne bom ležal nikoli več. Bedel sem in sanjal.

Sedel sem v svoji sobi pri mizi. S polic so gledale vame knjige, skozi okna se je usipalo sonce. Temni pohorski vrhovi so bili polni nemirnih poletnih sanj. Že sem bil v gorah, kjer se je divji Martuljek sekal pot skozi skalovje, pokrito z rdečim ravšjem. Soba je bila polna vonja tega ravšja in šum, ki je prihajal od zunaj, ni bil šum uličnega prometa, temveč šumenje razpenjene vode, padajoče v strmih slapih s pečin. Sedel sem pri mizi in pisal najlepšo legendo o Martuljku.

Nenadoma mi je sedel nasproti Albin Močnik, s smehljajočim se obrazom. Ko sem začutil njegov pogled, sem se zganil in prebudil.

Prebudil sem se — vlak pa je vozil na neko postajo. Zunaj se je prvi svit že prelevil v jutro, nebo na vzhodu je bilo rdeče. Vlak se ni ustavil, naglo je vozil skozi mrtvo postajo.

Zdajci so se odprla vrata vojaškega vagona in iz njega so stopila štiri dekleta. Bile so v zadregi, ko so me zagledale.

»Kaj ste delale pri Nemcih?« sem jih vprašal. »Vas in vaše starše so izropali do golega in vrgli iz doma. Ve pa se vlačugate z njimi. Sram vas bodi!«

Tri so skozi priprta vrata naglo zbežala, četrta pa je obstala. Z roko si je popravila razmršene lase, ki so ji silile na oči. Togotno se je obrnila in me pogledala od nog do glave.

»Kaj tebi mar!« je siknila. »Brigaj se zase, dedec stari...«

8.

Zavozili smo v Novo Kapelo in se ustavili. Sonce se je bilo že razlilo po ravnini, kjer so zoreli celi gozdovi visoke turščice. Ves vlak se je bil že prebudil, blede obrazi so zrl skozi odprta okna, vsak je bil radoveden, kam se je prav za prav pripeljal in vsak je gledal, kako bi prišel do vode, da se je napije in umije. A vode ni bilo nikjer in z vlaka ni smel stopiti nihče, ker je bil odhod najavljen že za prihodnjo minuto. Res se je vlak kmalu zganil in se po stranskem tiru usmeril proti Požegi. Oddahnili smo se in nekaj vedre volje je prišlo v naša otopela srca. Zaveš, da bo v nekaj minutah pot končana, je dvignila ljudi s trdih sedev. Nagnetli so se na hodnike in radovedno gledali v svet, ki je v lepem jutru bežal mimo vlaka.

»Kam nas denejo v Požegi?« je vprašal droben in suh možic soseda, ki je bil velik in debelušen.

»Stanovanj pač ne bo za nas, prijatelj,« mu je odgovoril. »Potisnili nas bodo spet v ušivo, prazno kasarno. Meni je pač vseeno. Navadil sem se vsega. Pet tednov sem bil v meljski graščini. In sem se pošteno pri-
vadi vsemu.«

»Česa ne govorite!« ga je zavrnil starec. »Pri gestapu imam znanca. Večkrat je bil pri nas in je rad gledal za našo služkinjo. Seveda, odkar so me odgnali v Melje, ga ni bilo več blizu. In ta znanec mi je sveto zatrjeval, da izgnanem v novih krajih ne bo hudega. Vsak bo tam dobil povrnjeno vse, kar je izgubil doma. Če ne v naravi, pa v gotovini. Opravljaj bo tam isto službo kot prej, delal bo isto delo. In nam se bo pošteno izplačevala pokojnina. Tako mi je gestapovec povedal. In njemu bi skoro verjel.«

»Tudi meni je komandant meljske vojašnice zatrjeval isto,« se je oglasil zalit možakar, posestnik nove trinadstropne hiše v najlepši mari-borski ulici. »Dejal mi je, da v zameno dobim na Hrvatskem hišo, ki je prav taka kot moja in je morda vredna še več. Tu na Hrvatskem najdemo vsega v izobilju, ker so ustaši izgnali iz dežele Srbe. Srbsko imetje pa bo izročeno nam, da se ne bomo mogli prav nič pritoževati.«

»Kako«, se je bučno zasmel debeluhar. »Gestapovec in komandant meljskih uši in stenic! Tako sta vam rekla? No, no — če sta ta dva tako rekla, bo pa res. A jaz vam rečem, da do zdaj še niste poznali hrvaških uši, poznali jih boste nemara še danes.«

Ljudje so mu ugovarjali, zakaj vsi so bili polni slepega upanja in vere, da njih izgnanstvo ne bo trajalo dolgo, da bo nazadnje kot nekakšno letovanje.

»Boste videli, da nas na postaji v Požegi sprejmejo z godbo«, se je spet oglasil zgrbljen starec. »V Srbiji so vsakemu našemu transportu priredili svečan sprejem. Hrvati so razboritejši od Srbov. Le pomislite, kako lepo nas je Rdeči križ pogostil v Zagrebu. Zato pa vem, da nas v Požegi čaka še lepša pogostitev.«

»Budalo!« ga je zavrnil debeluhar. »Slišal boš v Požegi muziko, seveda jo boš slišal. A tista muzika bo prihajala iz tvojega praznega trebuha...«

»Glejte, kako krasne gorice so tam,« ga je prekinil mali možic, ki se je sklanjal skozi okno. »In glejte vinograde! Lepše so obdelani kakor naši na Jeruzalemu.«

Slikovito gričevje se je dvigalo na levi strani doline, ki se je bila ukradla v brezkončno slavonsko ravan. Sonce se je upiralo naravnost na gorice, kjer je bil vsak pedenj zemlje skrbno obdelan in zasajen z visokim trsjem. Brajde so stale v vrstah kakor vojaki. Pod griči je dremalo nekaj vasic, ki so bile prav tako zasute s sončnimi žarki kot gorice nad njimi.

»Lepe izlete bomo delali,« se je muzal starec. »Iz Požege do sem bo le nekaj kilometrov. In lačni ne bomo in tudi pri praznih kozarcih ne bomo sedeli.«

Vlak je zavozil čez kretnice. Ljudje so se gnetli k oknom, zakaj po vsem vlaku se je razletela novica, da smo prispeli v Požego, ki je ni bil videl še nihče izmed vseh, ki so bili na vlaku. Kolesa so zaškripala, vozovi se stresli in vlak je obstal.

Gledali smo in gledali, da bi videli ljudi, ki nas bodo sprejeli in pozdravili. A bilo ni nikogar, pred vlakom pa se je pojavil odred ustašev, kakor da se je pognal naravnost iz zemlje. Na puškah so se zasvetili bajoneti, srepe oči so se sovražno uprle v vlak. Že je padlo kratko po velje. Odred se je pretrgal, pred vsakim vagonom se je postavil ustaš, ki je mrko gledal v okna, kakor da bo vsak hip skočil in zasadil bajonet v človeka, ki bi se mu približal.

Debeluhar, ki ga je prežel mrzel nasmeh, je zdaj vprašal zgrbljenega starca: »Kje je tvoja muzika? In kje je tvoja pojedina? Glej ustaš te bo pograbil za vrat in ti lačni trebuh prebrska z bajonetom. Poglej ga, kako prijazno te gleda.«

Starec je prebledel in se še bolj zgrbil vase. Ljudje so molčali, bili so presenečeni, ker takega sprejema ni nihče pričakoval. Spogledali so se, a nihče si ni upal črhniti besedice. Le dojenček, ki ga je mlada mati, sama še skoro otrok, preveč pritisnila na prsi, je zavekal s tenkim glasom.

Večina ljudi se je umaknila s hodnika in posedla po klopeh. Glavo so si podprli z rokami in zamišljeno zrl predse. Sedaj šele so se zavedli, da njihovo letovišče ne bo tako prijetno in udobno, kot so si domišljali še pred pol ure.

»Kdo je ta vojak?« je vprašala Bojka.

»Hrvat je, ne boj se ga«, sem jo tolažil. »Nič hudega ti ne bo storil. Tudi vzel ti ne bo ničesar. Saj nimaš že ničesar več. Nemci so ti vzeli vse, pa ti bodo tudi vse vrnili. Samo toliko počakaj, da se vrnemo v Maribor. Še radi bodo dali nazaj, kar so ti vzeli.«

Tedaj so na peron prišli nemški vojaki, ki so spremljali naš vlak. Usmerili so se naravnost k ustašema, ki sta se ves čas živo pogovarjala in se nemara prepirala, ker sta bila menda v zadregi, kaj naj počneta z ljudmi, natrpanimi v vlaku. Ko sta zagledala Nemce, sta se strumno vzravнала in jih pozdravila z dvignjeno desnico. Nemški vojaki so jima govorili nekaj česar gotovo nista razumela, ker sta samo kimala z glavo in nista izpregovorila besedice. Ponižno in spoštljivo sta jih poslušala, kakor da stojita pred visokimi predstojniki. Vojaki so jima izročili sveženj podpisanih papirjev.

Častnika sta nekaj časa gledala v papirje. Zmajevala sta z glavo, kar je gotovo pomenilo, da prav nič ne razumeta, kaj je pisano v tistem svežnju. Zvoljno sta odšla v prometno pisarno, menda, da tam najdeta nekoga, ki bi jima raztolmačil vsebino nemškega pisanja.

Zgrbljeni starec je še vedno stal na hodniku in radovedno gledal skozi okno. A tudi debeluhar je še slonel ob steni in potihoma žvižgal predse. Starec je bil nervozen, sunkoma je stresal z rameni in mežikal nemirno z očmi, kakor da ga muči svetloba, prihajajoča skozi okno.

»Ne žvižgajte, gospod Krivec,« je osorno rekel starec. »Rajši nam povejte, kaj Hrvati nameravajo z nami. Bistri ste, pa boste gotovo uganili, zakaj stoje ustaši z nasajenimi bajoneti pred našimi vagoni. Saj nismo zločinci, temveč mariborski meščani.«

»Če bi Hrvati vedeli, da smo vse časti vredni mariborski meščani, bi nam postregli z bariglico dobrega vina in s pošteno besedo. A tega ne vedo. Le to vedo, da smo nevarni razbojniki, za katere je dober le bajonet. Mislijo, da smo polni komunizma. No, bom povprašal tega krvi željnega ustaša, kaj namerava s teboj«, se je muzal debeluhar.

Nagnil se je skozi okno. »Ej, momče«, ga je nagovoril v hrvaščini. »Gladni smo in žejni in bi radi jedli in pili. Daj, odgovori nam kdaj bomo smeli zapustiti te vagone, da si v mestu poiščemo pošteno krčmico, kjer se napijemo in nasitimo. Čas je že, čas . . .«

»Šuti!« se je zadrhl ustaš, ki se je pred dvema mesecema gotovo še držal matere za krilo. Dečji obraz se mu je hotel nabrati v odločne, moške gube, a se mu je le smešno nakremžil, ko je togotno ponovil: »Šuti i odlazi!«

»No, ali si videl?« je Krivec prijazno potrepljal starca po rami. »Čudno je, čudno. Če so že otroci žejni tvoje krvi, pa naredi križ čez svoje življenje.«

Starec je težko zasopel in s čela obrisal znoj. Ničesar ni rekel, temveč se je zastrmel v ustaša.

Dve uri sta že minili na požeški postaji. Sonce se je bilo dvignilo, vročina se je širila, strehe vagonov so pričele žareti. Kljub odprtim oknom je človek komaj dihal. Znoj je curkoma lil po obrazih, ljudi je začela mučiti neznosna žeja.

Gospod Krivec ni več žvižgal. Le ustnice so mu trepetale.

»Ali ne bo te muke konec?« se je obregnil nad ustašem. »Vsaj malo vode nam prinesite, ker crkavamo od žeje. Če se že za nas nočete pobrigati, pomislite vsaj na otroke. Saj ste menda ljudje, a ne.«

»Šuti i odlazi!« je zarjovel deček v ustaški uniformi. Prsti so se mu zakrivili okrog puškega jermena in ves je bil pripravljen, da skoči v voz in s puškinim kopitom odžene predrznega človeka od okna. Gospod Krivec pa se mu je samo posmejal v obraz in se ni umaknil. Uporno je gledal po postaji, da bi našel železničarja in ga poprosil, naj prinese za žejne otroke malo vode. A njegovo oprezovanje je bilo zaman. Ljudje so bežali s postaje, kakor da je vlak poln kuge.

Naposled sta častnika vendarle stopila iz prometne pisarne. Za njima so prišli trije gospodje v civilu. Častnika sta stopila naprej in zavpila nerazumljivo povelje. Ustaši so se obrnili in zdrveli k častnikoma, ki sta jim nekaj razlagala. Hipoma so vojaki sneli puške z ramen in iz njih izdrli bajonete. Počasi so se spet vrnili k vagonom, bili so malce prijaznejši.

»No, Kljukec«, je Krivec rekel starcu. »Kakor kaže, te ne bodo še nataknil na bajonet. Če pa vislicam ubežiš, je drugo vprašanje.«

Starec ni utegnil odgovoriti, ker so ustaši zapovedali, naj zapustimo vlak. Globoko smo se oddahnili in skakali z največjo naglico iz vagonov. Ustaši so poizkušali, da bi iz nas napravili urejeno vrsto, a se jim ni posrečilo. Bilo nas je preveč in nihče ni hotel imeti smisla za vojaški red. Vse je sililo k izhodu, zakaj prepričani smo bili, da bomo zdaj zapustili postajo in odšli na mesto, ki so ga nam odredili. Vrata so se odprla in usuli smo se na cesto. Nikjer ni bilo človeka. Le tu pa tam se je skozi okno sklanjala ženska glava. Ustaši so nas obkolili in z rezkim poveljem gnali naprej. Šli smo kakor ovce, ki jih pastir žene v stajo. Molče smo stopali po prašni cesti, toda že na prvem ovinku se je procesija začela krhati in ustavljati. Iz vrste je nenadoma planila starejša ženska in je bežala po ulici, že se je premislila in se okrenila. Ustavila se je ob stebru ob križišču, dvignila desnico in kričala:

»Kam greste, ljudje božji? Ali ne vidite, kam vas ženejo? Tam gori je hrib, na hribu tisoč križev, pod vsakim križem stoji rabelj in čaka. Obrnite se in bežite!«

»Stokrat prokleta naj bo nemška golazen«, je začela vreščati in trgati obleko. Gledali smo jo z grozo, a nihče se ni ganil.

»Zblaznela je,« je šlo od ust do ust.

Dva ustaša sta skočila k nji in jo zgrabila od dveh strani. Ženska se je upirala z nogami in rokami, a vpila ni več. Le težko je sople in po licu so ji tekale solze. Ustaša sta jo kmalu ukrotila in potisnila v vojaški avtomobil.

Sprevod se je spet zazibal. Cesta, polna prahu in sončne pripeke je kmalu zapustila neme, mrtve hiše in krenila med poljem naprej. Le gori nad prvim klancem je stala ogromna zgradba, na vso moč podobna vojašnici. Bali smo se, da nas bodo nagnali v te mrke prostore, toda šli smo mimo in se oddahnili. Mala Bojka ni mogla več hoditi. Noge so jo

ščemele in sonce jo je bilo popolnoma prevzelo. Začela je stokati in se opotekati. Dvignil sem jo na roke in jo nesel, čeprav je znoj tudi meni lil curkoma z obraza. Ustaš, ki je stopal vstric, je naju skrivoma opazoval. Nagloma je segel v žep in na njegovi dlani se je zasmajalo lepo, rdeče jabolko.

»Na, vzemi,« je rekel dobrovoljno Bojki. »Žejna si, pa se malo pokrepčaj.«

Deklica je hlastnila po jabolku in zagrizla vanj. Tudi jaz imam prav takšno doma,« je dejal ustaš. »Daleč na selu onstran Zagreba.«

Ustaš je s kmečko odkritostjo in zgovornostjo povedal, da nas vodijo v barake, ki jih je že zgradila Jugoslavija, a jih ni utegnili dokončati, ker je delo prehitela vojna. Barake so zidane in namenjene za motorna vozila. Poleti se bo lahko prebivalo v njih, ker so zračne in prostorne, pozimi ne bo nihče zdržal v njih, ker bodo premrzle. Spali da bomo na slami, za hrano pa bo skrbela vojaška kuhinja. Le zaradi vode bo težko, ker v njih ni pitne vode, ne vodnjaka, ne studenca.

»Povejte mi, zakaj ste nas sprejeli tako strogo?«

Pogledal me je z nič ustaškimi očmi. »O vašem prihodu smo bili obveščeni v zadnjem trenutku,« je odgovoril. »Prav nič nismo vedeli, kdo ste. Razširila se je bila vest, da pripeljejo vlak ruskih ujetnikov. Davi pa so govorili, da ste najhujše vrste komunisti, ki so jih Nemci izgnali z zasedenega slovenskega ozemlja in smo se čudili, ko smo vas zagledali in smo vedeli, da se vse te govorice prav nič ne skladajo. Kaj ste prav za prav, še zdaj ne vemo. Nemci čudno molče in govorijo samo po ovinkih.«

Barake smo zagledali vrh položnega klanca, ki so stale na ravnici pod širokim, s travo poraslim bregom. Barake so bile surovo zidane in pokrite z opeko. Nikjer ni bilo drevesa in sence in živega bitja. Človeku se je zazdelo, da stoji pred zapuščenim, izumrlim mestom.

9.

Kakor ovce so nas nagnali v goli, šele pred nekaj dnevi skrbno pokošeni breg nad barakami. Vsa karavana se je zleknila po prepečeni zemlji in radovedno čakala, kaj se bo zdaj z njo zgodilo. A zgodilo se ni nič. Za nami je prikorakala v taborišče četa ustašev, ki je zasedla vse tri vhode in se razvrstila okrog nas, da se nismo mogli ganiti nikamor razen do primitivnega stranišča. Sonce je stalo na zenitu in neusmiljeno žgalo. Kdor je imel dežnik, ga je odprl in iskal pod njim sence in hladu, a hladu je iskal zaman, ker sta zrak in zemlja žarela in ni bilo od nikoder niti najtanjše sapice. Pred nami so onkraj doline stale skrbno negovane gorice, zasute od sonca, pod nami pa so v pripeki spale barake v strogem redu.

»Ni vrag, da bi nam ne dali vsaj vode,« je rentočil starec. Stisnil se je bil pod dežnik, kljub temu mu je znoj lil po nagubanem obrazu. Glas mu je bil od žeje popolnoma zaripel.

Zagnal se je po bregu in je obstal kraj debelega ustaša, ki je bil sam ves polit z znojem. »Povej mi, kje naj se napijem vode,« ga je nahrulil. »Mar misliš, da bomo tu crkavali od žeje? Nismo se za to rodili.«

»Odlazi!« je debeli ustaš zarjul nad njim. »Marš nazaj v vrste!«

Nekaj časa se je obotavljal in godrnjal, naposled se je obrnil in se med stražo izmuznil proti stranišču. Od tam jo je ucvrl proti bližnji baraki, kjer si je naš tovariš dr. Drnovšek urejeval zasilno ambulanto. Nenadoma nam je izginil izpred oči, kakor da se je vdrl v zemljo. A že čez nekaj trenutkov smo ga spet zagledali. Na vso sapo je hitel nazaj v breg. Z rokami je krilil in ko se je prerinil v naše vrste, smo videli, da je bil njegov obraz bled in preplašen. Izpraševali smo ga, kaj se mu je zgodilo. A zmajeval je z glavo in lovil sapo. Z roko je kazal dol na barako, pred katero se je nabrala gruča ustašev.

Povedal je, da je videl tam doli, kako si je človek z britvijo pre-rezal vrat, prerezal pred očmi ustaša, ki je stražil pred barako. Vsedel se je bil na tla in še preden se je ustaš utegnil zavesti, je potegnil iz žepa britev in jo nastavil na vrat. Z roko je močno potegnil in kri mu je curkoma brizgnila po obleki. Človek je omahnil, brez glasu se je zleknil po tleh in se ni več gnil. Ustaš je zdirjal v barako po dr. Drnovška. Doktor je prišel nemudoma, a ni mogel nič pomagati, ker je bil človek že mrtev.

»Kdo je?« je izpraševalo več glasov. »Ali ste ga nemara spoznali?«

Starec je zmigal z glavo. »Na videz ga poznam,« je odgovoril. »Starejši človek, lepo oblečen, gladko obrit, toda kakšna strahota!«

»Že druga žrtev,« se je oglasil suh in koščen človek. »Komaj smo prišli, pa že smrt straši med nami.«

Nekaj trenutkov so ljudje molče stali, že so se zganile zadnje vrste: »Pojdimo pogledat,« je šlo od ust do ust. »Nemara ga kdo izmed nas pozna.«

Vrste so se pognale naprej. »Natrag!« je vpila straža, a se nihče ni zmenil za njo. Ljudje so odrinili ustaže in se vsuli pred barako. A tedaj so mrtveca že zavili v rjuho in ga odnesli v ambulanto. Iz rjuhe so gledali le rumeni čevlji, ki so bili skoro popolnoma novi, in na gornjem kraju je kri predrla belo platno.

Debelušna ženska, ki se je nevede stiskala k meni, se je trikrat prekrižala. »Prekleti naj bodo«, je rekla glasno. »Prekleti naj bodo zaradi naših otrok, ki morajo umirati od žeje in gladu...«

Pred ambulanto se je ustavil oguljen avtomobil. Vanj so vrgli mrtveca, vrata so zaloputnila in avtomobil je oddrvel. Kdo je bil nesrečnik, nihče ni zvedel.

Ustaška straža se je umaknila, ker je uvidela, da nima nobenega pomena več. Množica se je razlila na vse strani in se zatekla v prazne barake. Nihče jih ni izganjal in ustaši so zasedli vse izhode iz taborišča in jih močno zastražili.

Nenadoma je zagrmlj na cesti tovarnjak do vrha natovorjen s kovčki in culami. Za njim je privozil še drug tovarnjak, ki je bil še večji kot prvi. Mladina je naglo splezala nanje in pomagala razkladati. Zmešnjave

ni bilo nikjer. Vsak je lahko našel svoje stvari, ker jih je moral že v meljski vojašnici opremiti z natančnim naslovom. Vsak se je oprtil s svojim siromaštvom, ki mu je preostalo. Zavlekel se je naprej v barako, sedel na culico in mirno brez misli čakal na usodo. Ljudi ni več razburila niti vest, da je nekje na ulici kap zadela znanega mariborskega uradnika, zdaj pa se dr. Drnovšek v ambulanti trudi, da ga prikliče nazaj v življenje.

Množico je razgibala šele cisterna, ki je privozila v taborišče in je bila napolnjena z dobro pitno vodo. Žejni ljudje so jo pili in pili, dokler niso cisterne izpraznili do dna. Ko so se napili, so postali živahnejši. Iz mesta so pripeljali poln kamion pšeničnega kruha in ga razdelili. Bilo ga je skoro preveč in vsak ga je dobil, kolikor je hotel. Obenem so ustaši sporočili, da je kosilo za vse že pripravljeno in ga vsak čas pripeljejo iz mesta. In res je čez nekaj trenutkov zavozila vojaška kuhinja pred ambulanto. Lačni ljudje so se usuli krog nje in odnašali v loncih kadečo se jed v barake, kjer so jo uživali z vso slastjo. Jed ni bila kaj prida, a bila pa je okusno pripravljena, topla in tečna.

Bilo je že pozno popoldne in sonce se je nižalo h goricam. Nasičeni in odžejani ljudje so se zbirali v gručah. Ugibali so, kako bodo nocoj spali, ker niti v eni baraki niso videli slame. Tla so bila betonirana; na golem betonu ne bi bilo prijetno spati. Tudi uprave ni bilo čutiti in sumili smo, da je sploh ni. Ustaško poveljstvo je bilo v zadregi, ker ni vedelo, kaj naj počne s tolikim številom ljudi, saj ni imelo niti ene postelje, še manj pa živežnih potrebščin. Kazno je bilo, da so nas Nemci semkaj zavlekli na lastno pest in se jim še vredno ni zdelo, da bi o našem prihodu obvestili civilne in vojaške oblasti v Požegi.

Končno sta se v spremstvu treh žensk pripeljala dva civilista. Takoj za njimi so ustaši pripeljali nekaj miz in stolov. Zvedeli smo, da je to komisija, ki ima nalogo, da nas prešteje in preišče, če nimamo pri sebi prepovedanih stvari. Prepovedane so bile zlasti cigarete, vžigalice in ostra rezila. Med dragocenosti pa so šteli tudi denar, ki so ga posamezniki znali skriti pred oblastmi v Mariboru in ga utihotapiti na Hrvaško. Priznati moram, da komisija ni preiskovala strogo in natančno, ker se ji je mudilo in se je skoro že znočilo. Zlasti so se odlikovale uradnice, ki so bile na vso moč prijazne in so nam šle na roko. Že na besedo so verjele, da nimamo nobenih prepovedanih stvari. Po zapisu osebnih podatkov so nas izpustili in vsakemu navedli številko barake, ki mu je bila določena za bivališče.

Tisto noč vendar nismo prenočevali na betonskih tleh. Še v zadnjem trenutku so pripeljali iz mesta cele tovore slame in jo nametali v tri barake. Postlali smo si po tleh, kolikor smo mogli in znali, zakaj po baraki je vladala že trda tema. Ustaš, ki mu je bila poverjena straža pri baraki, je zaprl vse štiri ogromne duri. Vsak se je oblečen zleknil po slami, ne vedoč, kdo leži tik njega. Po vsem dolgem prostoru je zavladal molk, ki ga je le tu pa tam pretrgal ženski vzdih. A vse drugo je spalo kakor ubito.

Hreščanje in cviljenje težkih duri sta drugo jutro prebudila prebivalce barak. Ljudje so prestrašeni skočili na noge, ker so v prvem hipu mislili, da gori slama. A ko so videli, da v barako sije le sonce, so se pomirili.

Stopil sem iz barake na sonce. Onkraj ozke, s kamenjem in malto posute tratine se je na debelo ovijala rjasta bodeča žica, ki je na visoko oklepala vse taborišče. Med to žico so bili le trije izhodi, ki pa jih je straža neprestano čuvala. Zastrazeni niso bili le izhodi, temveč vsa ograja, ki je bila okrog taborišča. To sem spoznal takoj, ko sem se približal žici. Ustaš s puško na rami je nenadoma stopil predme:

»Hoditi ob ograji je prepovedano«, je rekel s strogim glasom in njegove črne, nemirne oči so me merile sovražno. »Odlazi!«

Že zgodaj so razdelili med nas kruh in neko tekočino, ki je na kavo spominjala samo po barvi. No, ker ni bilo drugega, je nam teknila. Še v dopoldanskih urah smo zagledali spreved, ki se je vil proti barakam. Vse je hitelo k ograji in radovedno gledalo izgnance, ki so šli po isti poti kakor mi včeraj. In našli so med njimi dovolj znancev in jih pozdravljali z glasnim krikom.

Vsako dopoldne je prišel nov transport. Barake so se polnile in postajale so bolj živahne. Pregnanci so v glavnem bili iz Maribora, med njimi jih je bilo precej s štajerskega podeželja. Bili so po večini bogati kmetje, ki so jih Nemci s petsto dinarji pognali z grunta in iz rodne hiše. Ti ljudje so imeli najbolj mrke obraze. Govorili so le malo in če so se razgovorili, so se jim prsti neprestano stiskali v pest, kakor da hočejo zdaj pa zdaj planiti na človeka. Nekega jutra sem za barako naletel na takega gruntarja. Bil je iz Savinjske doline, majhen, čokat, toda zelo zaveden. Sedel je na kamnu, obraz si je zakrival z rokami in ramena so se mu tresla, kakor da joče sam vase.

»Kaj se je zgodilo?« sem ga vprašal in obstal pred njim.

Dvignil je glavo in me pogledal. Oči so mu bile suhe, a vendar je gledal iz njih strah. »Povejte mi, ali je res vse izgubljeno. Vse noči se grizem v mislih in dušo bi iztrgal iz sebe.«

Ponoči tudi jaz nisem mogel spati. Hotel sem misliti na nekdanje življenje in na prijatelje, pa je nekdo sanjal hude sanje in je od groze zavpil. Ta vrisk me je pretresel do mozga. Dvignil sem se in strmел v temo. Znoj mi je lil po obrazu in čutil sem se tako utrujenega in spehanega, kakor da se po dolgem, vratolomnem plezanju po stenah vračam z gora. In ko je ustaš v jutranjem svitu odprl duri, sem z veseljem zbežal iz barake.

Na svojem dopoldanskem romanju po ulicah sem nekoč srečal tistega starca. Obraz mu je bil porasel s sivimi kocinami, razmršeni lasje so mu štrleli na vse strani. Bil je še bolj zgrbljen in beden, odkar sem ga bil spoznal na vlaku.

»No, kako je z vami?« sem ga vprašal in se hotel malo ponorčevati, ker se mi je v resnici zdel smešen. »Kdaj gremo na izlet v gorice?«

Pogledal me je z drobnimi očmi: »Hudič naj jih vzame, vam rečem«, je odgovoril. »Ali sem nemara vse to zaslužil, ker sem se petdeset let mučil in trafil v službi? Hudič ga bo vzel, prav zagotovo...«

Zamahnil je z obema rokama in odšel naprej, ne da bi se zmenil za ljudi.

Obhodil sem vse barake in zašel na prostor, kamor ni smel nihče stopiti. Že na prvi pogled sem videl, da sem zašel med pravoslavne Srbe, ki so jih sem prignali in od nas popolnoma odločili. Že sem se hotel vrniti, pa so me nagovorili. Pripovedovali so mi žalostne stvari. Večinoma so bili izobraženi ter lepo oblečeni. Posebno na ženskah se je videla obleka, skrojena po najnovejši modi. Bilo jih je polna baraka. Ustaši so jih polovili po raznih krajih in jih pred tremi dnevi prignali semkaj. Že na domu so jim pobrali, kar so imeli, v taborišču so jih spet preiskali in jim do zadnje pare pobrali ves denar in dragocenosti. Celo s prstov in z ušes so jim sneli in potrgali prstane in uhanе. Skriti niso mogli ničesar, ker so jih ustaši nenehno stražili in niti za trenutek izpustili izpred oči. Starček, ki je na prstu nosil dva zlata prstana kot edini spomin na umorjeno ženo in hčerko, je prstana skril na stranišču. Skril pa ju ni dobro in ustaš je našel oba prstana. Zato so bili kaznovani: tri dni niso dobili hrane ne vode. Starček se je sam prijavil, pa ni pomagalo.

»Vidite, tako je z nami,« je dejal Srb, ki mi je vse to pripovedoval. »Ne verjamem, da bi Nemci tako postopali z nami, in nikoli bi ne bil mogel verjeti, da bodo tako ravnali z nami ljudje, ki so nam bili še včeraj bratje.«

Pokimal mi je z glavo in počasi odšel proti baraki. Previdno sem se zmuznil skozi ograjo. Ustaš mi je k sreči kazal hrbet in me ni opazil. Šel sem po ulici in se nekajkrat ozrl na barako, kjer so od lakote in žeje umirali ljudje.

Na ulici sem srečal še mladega moža, oblečenega v oguljeno, zakrpano delavsko obleko.

»Zakaj me tako gledate?« me je vprašal. »Ali me morda poznate?«

»Ne«, sem mu odgovoril. »A zdite se mi vendar znani. Zdi se mi, da sem vas nekoč že videl. A takrat niste imeli te obleke.«

»Seveda je nisem imel,« se je posmejal. »Šele v Rajhenburgu so me preoblekli v te imenitne krpe. A še predobre so bile pri delu, ki so mi ga naložili. Popravljali smo cesto in rečem vam, da je bil kramp težak in hrapav. Le pogledjte moje roke.«

Bil je pater Andrej, ki ga je ves Maribor poznal kot izrednega govnika. Takoj po prihodu, so Nemci izpraznili samostan in patre skrivaj odvedli v Rajhenburg. Preoblekli so jih v delavsko obleko in jih kot težake zaposlili pri popravljanju cest. Trpeli so, ker niso bili vajeni težaškega dela in surovosti, ki so jo morali prestajati med delom. A veselja in vedrosti niso izgubili, ker so bili trdno prepričani, da bo te sramote kmalu konec.

»In res je prišel konec,« se je pater Andrej smehljaj. »Pred dvema dnevoma so nas pognali na vlak in pripeljali sem v Požego. In zdaj živimo v tej baraki, pomešani med drugimi ljudmi. Res je trpljenje, vendar ga prenašamo kakor tisoči drugih.«

Nato je še dejal: »Veseli smo, da so nas vrgli naravnost v muke, ki jih mora prestajati naš narod in veseli smo, da trpimo z njim in z njim delimo nesrečo naših dni.«

Naglo je odšel v barako. Tudi jaz sem se zavlekel v slamo. Toda zaspati nisem mogel. Nedaleč od mene je v temi zajecal ženski glas, odgovarjalo mu je suho, tenko kašljanje. Tam sta v vsej revščini ležala mariborska perica in njen sin, študent osme gimnazije, ki je bil jetičen v zadnjem stadiju. Smrt je bdela ob njegovi strani, študent jo je čutil in je krčevito stiskal materino roko. Govoriti ni mogel, le kašelji mu je silil iz pljuč in mu zapiral sapo.

Perica je glasno molila, njen glas se je mešal z jokom.

10.

Letovišče, ki smo o njem sanjali vso pot do Požege, je že prve dni postalo neprijetno. Mrtvo mesto se ni hotelo razgibati, čeprav se je vanj naselilo na tisoče ljudi. Vsak dan je prišel nov transport. Štajerska se je praznila, a mrtvo mesto sredi plodne Slavonije je postajalo že pretesno, ker so bile skoro že vse barake polne. Ljudem, navajenim dela, je bila brezposelnost strašna, zlasti ženskam, ki so prej živele v neprestanem hišnem delu in so jim bile od jutra do večera misli pri tem delu. Zdaj jim je zmanjkalo vsega tega in okrog sebe so videli le grozno praznino, ki je niso mogle napolniti z ničemer, niti z mislimi na bodočnost, Vsako upanje jim je plahnelo od dneva do dneva, dokler ni splahnelo popolnoma. Čez noč se je nenadoma v nji zagrizla zavest, da je vse izgubljeno: domovina, dom in smisel za življenje. Še celo tisti, ki so živeli v trdnem upanju, so pričeli povešati glavo in godrnjati. Propaganda, ki so jo ustaši širili po taborišče, je bila dobro zamišljena in je rodila tisočere sadove. Bila je usmerjena zlasti proti Rusiji, v kateri so pregnanci videli svojo rešiteljico. Ruski porazi, ki so ustaši o njih pripovedovali, so bili strahoviti. Z največjo škodoželjnostjo so vsako jutro govorili o boljševiški splošni kapitulaciji, o revoluciji, ki je izbruhnila v Moskvi in Petrogradu, in o nemških armadah, ki so z nezmanjšano naglico drvela v notranjost Rusije in se niso ustavile nikjer, ker je vsa ruska vojska v divjem strahu pred njimi bežala v Sibirijo. Stalin je propadel in se skril. Z njim pa so izginili vsi komunisti, a ruski narod z največjim navdušenjem in ljubeznijo pozdravlja zmagovalce, ki so prišli, da ga rešijo največje strahovlade, kar jih zgodovina pomni. Hitlerjev genij je objel vso brezkončno, sestradano in do smrti izmučeno Rusijo, da je odreši in zveliča, kakor je do zdaj odrešil skoro že vse evropske narode s Hrvati vred.

Propaganda je bila močna in na vso moč rafinirana. Ljudje so ji nehote nasledili, ker že dolgo časa niso vedeli, kaj se prav za prav godi po svetu. Tu in tam je pač prišel v taborišče hrvatski dnevnik, ki pa so ga ljudje metali iz rok, zakaj dnevnik se je od prve do zadnje strani cedil od slavonspevov, namenjenih Nemcem. Neverjetno klečeplastvo pred vsem, kar je nemškega, in hlapčevanje vsemu, kar je prihajalo od nemške strani, se je režalo iz vsake vrste. A najhujše, nad čemer so se naši ljudje najbolj zgražali, je bilo sovražstvo proti slovanstvu, ki so ga polni

vsi hrvatski listi. To pisanje se je popolnoma ujemalo s pisanjem »Štaterskega gospodarja«, kar pa temu človek nazadnje ni zameril, ker so ga urejevali najzagrizenejši nemškutarji.

In zgodilo se je, da me je mlad ustaš ustavil na ulici. Srepa me je gledal, kakor da mi hoče iz duše iztisniti najskritejšo misel. »Zakaj sovražite Nemce?« me je vprašal naravnost in brez ovinkov. »Ali ne veste, da vas danes ali jutri lahko potegnejo na vešala? Nemci se bore za srečno bodočnost nas vseh. Vi pa jih sovražite, namesto da bi jim bili hvaležni, in jim želite pogubo. Čuvajte se!«

Dobrodušno sem ga potrepljal po rami. »Prijatelj, pustiva politiko drugim«, sem mu odgovoril. »V današnjih dneh je politika nevarna, zlasti nam, ki se prav nič ne razumemo nanjo. Kaj morem za to, da me je rodila slovenska mati, in kaj moreš ti zato, da si Hrvat? Mislim, da ostaneš kljub vsemu Hrvat, kakor jaz ostanem Slovenec.«

Namršil je čelo in zamahnil z roko. »Kaj govorite o Sloveniji?« je skoro zavpil. »Slovenije ni več. Likvidirali so jo naši veliki zavezniki. Za zdaj ste Hrvati, dokler vas z Rusi in Srbi vred ne pošljejo v Sibirijo. Tam pa bodite, kar hočete, nam je malo mar.«

Naglo se je obrnil in odšel. Trdo je stopal v zavesti, da je storil dobro delo, ker me je posvaril.

Ljudem so živci pešali od dneva do dneva in vsaka stvar jih je začela razburjati. Po barakah so nastajali prepiri za vsako malenkost, sloga, ki je nekaj dni vladala med pregnanci, je nenadoma odpovedala. Zlasti v naši baraki ni bilo nikoli miru. Ženske so se krčevito oprijele vsake stvarce, ki se jim je zdela pripravna za prepir. A tudi moški niso bili nič boljši. Razmere so jih dražile vedno bolj. Imeli niso nobenega razvedrila in nobene zabave. Kvartanje je bilo prepovedano, prav tako kot alkoholne pijače. Kot sence so se vlačili po taborišču, a si niso iskali družbe. Naveličali so se drug drugega in so se drug drugemu umikali. Bilo jim je neprijetno poslušati jadikovanje in neprestano govorjenje o nesreči in trpljenju, ki ga morajo prenašati. Vsak je nosil v duši svoje breme in težko in mučno je bilo, če je moral gledati, kako tudi drugi nosijo prav isto breme. Zato so se začeli umikati drug drugemu in so iskali skritih kotov, kjer so molče ždeli in bili zakrknjeni sami vase.

Naša baraka je bila neprestano razburjena, zlasti ko je postal naš starešina neki Komac, rodom iz Kobarida. Poveljstvo taborišča je zapovedalo, da si mora vsaka baraka izvoliti zaupnika, ki bo zastopal njene interese in posredoval med poveljstvom in prebivalci barake. Na kak način je Komac mogel postati starešina, ne vem. Vem samo to, da so bili od tistega dne ljudje razburjeni in se niso nikoli mogli pomiriti. Komac je bil sicer že starejši človek, vendar pa ni imel prav nobenega čuta za splošne potrebe ljudi, ki jih je zastopal pri poveljništvu. Jezik je imel dobro nabrušen in tudi njegov nastop je bil tak, da si človek boljšega ni mogel želei. A za svoje ljudi ni storil ničesar. Pred komandantom taborišča, še čisto mladim ustaškim stotnikom, pa se je potuhnil še bolj in je na vse kriplje gledal da je pri vsaki zadevi uprava imela korist, a nikoli pregnanci. Pravili so, da dela to zaradi tega, ker ima pri tem

svojo korist. To so mu govorili naravnost v obraz, a čeprav se je opravičeval na vse kriplje, mu vendar nihče ni verjel. Če se je pokazal v baraki, je takoj vse planilo nanj in ga obsipalo z vsemi mogočimi očitki. A mož se je hladnokrvno smejal in nobena beseda ga ni mogla vznemiriti. Zahtevali so od njega, naj se odpove starešinstvu. Smejalo se jim je v obraz in je šel po svojih potih.

Sredi tega razburjenja in neprestanih prepirov, sta le dve osebi ostali ravnodušni in mirni: dve dekleti, katerih sončni in vedri značaj sem občudoval vsako jutro. Z očetom, upokojenim podpolkovnikom, sta imeli ležišči tik pred mano, skoro pred mojimi nogami. Vstajali sta rano in se urejali, čeprav sta vedeli, da je vanje uprto več oči. Pri tem delu pa sta neutrudno žgoleli kot dve ptici, ki se v jutru sestaneta na veji samotnega drevesa. Mlajši, Hermini, so bili bogati, krasni lasje razpuščeni in so se v soncu blesteli, kot da so resnično zlati. Bilo mi je, kakor da gledam kraljično, ki sem o nji sanjal v mladih dneh in ki je zdaj stopila iz prelepe pravlјice in se s soncem smeje v umazano življenje. A starejša, Hilda, je imela smeh vedno na obrazu. Dekle ni hotelo poznati nobene grdobije tega sveta. Slišal sem, da je pesnica in da s satiro opeva to življenje, ki je morala vanj zabresti in ki ji ni prav nič prizanašalo, kakor ni prizanašalo tisočim drugim.

Smejali sta se vedno s prisrčnim, gostolečim smehom in se naglo napravlјali. Ležal sem na trdi slami in ju gledal ves čas. Tesno mi je bilo pri srcu in čudna tolažba me je prevzemala. Zdelo se mi je vse kot bežna sanja. Smeh na teh dveh dekliških obrazih je bil prerok o sreči, ki se bo vrnila in temu preroku sem verjel, moral verjeti, saj v njem ni bilo laži in niti najmanjše sence, ki bi le za trenutek zasenčila to resnico o človeku.

Sosed mojega ležišča je bil Štandekar, mariborski gledališki igralec, ki se je bavil tudi s književnostjo. Nikoli ni tožil nad življenjem, ki ga je mučilo, nikoli ni govoril in se prerekal, kdaj bo konec temu življenju.

V naši baraki so bile le tri osebe, ki so stale nad razprtijami, ki včasih niso mirovale niti ponoči. Do polnoči se je slišalo iz vseh kotov naglo govorjenje, pomešano s kletvicami. Sosed se je prerekal s sosedom o stvari, ki v navadnih razmerah ni bila vredna počenega groša. To prerekanje pa je polagoma postajalo tiše in tiše, dokler ni popolnoma utihnilo. Že se je sredi teme oglašil krik, nekoga je davila mora. Med glasnim smrčanjem se je razločno čulo obupno stokanje in ječanje žensk, ki so še celo v spanju trpele muke. Tu in tam se je razlegnila glasna kletev: moški je planil kvišku in je zaklel, a še sam ni vedel, zakaj mora kleti celo v spanju.

Najbolj razločen je bil glas zgrbljenega starca. Ležal je sredi barake, zadelan od vseh strani z deskami. Do polnoči je bil miren, nato se je začel premetavati. Sopel je, ko da ga duši naduha in hropel. Potem je začel govoriti sam s seboj, besede pa niso imele nobene zveze. Klical je svojo ženo in sina, ki je bil pri izbruhu vojne pobegnil med četnike. Končno se je dvignil in je obsedel na ležišču. S stisnjenimi pestmi je grozil v temo in govoril: »O, da, da — moja hišica pri sveti Magdalen in vrti-

ček okrog nje, ki je zdaj poln rdečih in rumenih vrtnic. Z ranjko ženo sva jih bila posadila, s sinom sva jih požlahtnila. Potrgali jih bodo drugi in pomendrali, ker sem jih gojil jaz, slovenski človek.»

»Mir!« ga je nahrulil sosed, bivši policijski stražnik, ki ga je starčevo govorjenje prebudilo iz spanja. Starec je umolknil in se stisnil v dve gubi ter se brez besed prepiral s seboj in vsem svetom.

Na levi strani je kašljal študent, ob njem je bila mati perica. Človeku se je zdelo, da je baraka napolnjena z nevidnimi strahovi.

Mladina je od samega dolgega časa sredi taborišča zgradila primitivno letno gledališče. Seveda, iger niso mogli uprizarjati, ker je primanjkovalo vsega, kar je za igro potrebno. Radi tega so večer za večerom prirejali koncerte z edinima instrumentoma, ki so ju premogli: s harmoniko in z gosli. Izvajali so večinoma slovenske narodne pesmi, ki so privabile v bližino tudi ustaše. Iz mraka je često bučala in jokala pesem, ki jo je rodila domača gruda, tisočkrat poteptana in oskrunjena. Vse taborišče je pelo to pesem in se jokalo z njo.

*»Zdaj vse minulo je,
nič več pel ne bom,
zdaj ni več moj
ljubi, dragi dom...«*

Tisto popoldne sem zgrbljenega starca komaj rešil iz ustaških pesti. Šel je po ulici, med zadnjimi barakami je srečal ustaša. Ustavil ga je in vprašal:

»Brate, oprosti mi, od kod si doma?«

»Iz Zagorja, tokraj Krapine,« je ustaš odgovoril in se čudil nenadnemu vprašanju.

»Kaj, iz Zagorja?« je dejal starec. »Torej si kajkavec in vsi kajkavci so Slovenci. Ti pa se zdaj kot ustaš postavljaš med nami in nam odmerjaš pravico. Ali te ni sram?«

Ustašu se je namrščilo čelo, dvignil je pest. »Človeče predrzno!« je zarjul. »Ti hočeš žaliti ustaša?«

Zamahnil je hotel s pestjo. A še v pravem času sem odrinil starca, da se je opotekel in skoro padel.

»Ne zamerite mu,« sem prosil ustaša. »Siromaku se blede. Dosti je moral in mora še trpeti. Pa se mu je um pomračil. Sam ne ve, da je vas hotel žaliti. Saj je najboljši človek na svetu. Pustite ga!«

Ustaš je zagodrnjal, starca še enkrat hudo pogledal, se obrnil in izginil.

»Hehe,« se je starec za njim smejal in si mel roke. »Uščipnil pa sem ga le, rečem vam, pošteno uščipnil.«

Na soncu za barako je sedel jetični študent. Na kolenih mu je ležala odprta knjiga — fizika. Gladil si je dolge, razmršene lase in je polglasno predse mrmral učene formule.

»Fizika je zame najtežji predmet,« mi je rekel, ko sem šel mimo njega. »Kmalu jo bom obvladal popolnoma. Mature se ne bojim prav

nič. Jeseni jo napravim z največjo lahkoto. In potem se vpišem na univerzo. Veste, na filozofsko fakulteto. Jesen bo kmalu tu; v jeseni Lahov ne bo več v Ljubljani, še manj pa Nemcev v Mariboru. Kako se veselim letošnje jeseni!»

Šel sem naglo naprej in mu nisem mogel reči ničesar. Vse dni se je sončil in včasih me je zvečer vprašal, če je njegov obraz že močno zagorel. Bil je namreč prepričan, da se sonce prime le zdravega človeka. Smilil se mi je in sem mu lagal, da mu je ves obraz že skoro kot hrastova skorja. Smejal se je zadovoljno in se z vsemi mislimi veselil jeseni, ko ga bo ljubljanska alma mater objela v svoje okrilje.

Zavalil sem se v svojem skrivališču med travo in sem po neprespani noči začel dremati. Nebo je bilo brez oblaka kakor vse dni, ki smo jih preživel v tem mrtvem mestu. Vsa okolica je bila brez glasu. Le ob bodeči meji se je oglašal samotni črček. Jaz pa sem bil daleč in v ušesih mi je zvenelo šumenje Martuljkovega potoka. Hlad je vel s snežišč pod Poldnem in vonj ravšja se mi je razlival po duši in po srcu, ki se je boječe preril iz dremavice.

Zaslišal sem korake in kmalu zagledal Krivca, ki se mi je smejal z dobrodušnim obrazom.

»Nekdo mi je povedal, da se skrivate v tem kotičku,« je rekel. »In sem prišel, da vas poiščem. Rad bi se pogovoril z vami. V vsem taborišču je prekleto zmešnjava, da ne moreš z nikomur izpregovoriti pametne besede. S sabo sem prinesel nekaj, kar nama namaže besede, da bodo lažje teklo in se ne bodo spotikale.

Izza suknjiča je potegnil dve dobro rejeni steklenici in ju postavil na trato. Sedel je kraj mene in vzel iz žepa dva kozarca. Natočil je vanju vina do vrha. Trčila sva in do dna izpila rumenkasto slavonsko vino.

»Kapljica ni slaba,« se je Krivec muzal zadovoljno. »Seveda, z našim jeruzalemcem ali ritoznojcem se še malo ne more meriti. Vendar ni, da bi ga človek zametaval. Deset steklenic sem iz mesta utihotapil v taborišče. Izpila jih bova v miru božjem in bova pri tem uganila marsikatero. Ustaši in naši malodušni ljudje pa naj naju v uho pišejo.«

Znova je nalil kozarca in vrgel na trato šop cigaret. »Dolg čas nama ne bo,« je nadaljeval. »Le poslužite se, kolikor vas je volja. Meni ne primanjkuje tega blaga, dobim ga v mestu, kolikor hočem. Naš komandant je sicer zagrizen ustaš, a vendar me vsak dan pusti iz taborišča. V mestu brž ko zavohajo, da sem Slovenec, umikajo se, kakor da sem okužen. Še čudno, da vzamejo denar od mene. Čas je že, da nas vržejo iz tega prekletega taborišča, ker drugače postanemo popolni norci.«

»Bo že res,« sem mu pritrjeval. »A kam hočejo z nami? Hrvatska je majhna in je je komaj za dve prgišči. Sam ne vem, kam naj nas utaknejo. Večno vendar ne bomo sedeli tukaj v tej puščavi.

»Ne vem,« je zmajal z rameni. »Da so Nemci zavzeli Sibirijo ali Saharo, bi nas že davno pognali tja. Od strani sem slišal, da pojde prvi transport že te dni iz Požege. Pravijo, da nas bodo dali med muslimane po Bosni. Tam jim bomo najmanj nevarni in tam bodo imeli z nami najmanj dela. Poturčimo se in vest ne bo nikogar pekla zaradi nas.«

Na dušek je izpil poln kozarec. »Sicer pa je vse to velika neumnost,« je nadaljeval. »Dopoldne sem v mestu bral zagrebški dnevnik. Ne morete si misliti, kako se slini od samega zmagoslavja. Pljunil sem na vsako stran posebej, seveda, če bi me bili ustaši videli, bi me bili pri priči razkosali ali pa obesili.«

Krivec je bil človek, ki nikoli ni izgubil samega sebe. Že davno je bil prekoračil štirideseto leto, a je bil še vedno bolj prožen kot dvajsetletni mladenič. Bil je premožen, imel je vinograde, polja in polne hleve izbrane živine. Na njem ni bilo prav nič kmečkega, čeprav je opravljal vsa kmečka dela. Bil je izobražen in jako načitan. V njegovi, z veliko ljubeznijo urejeni knjižnici si našel skoro vsako delo iz slovenske literature. Književnost je ljubil in če je prišel literat k njemu, ga ni izpustil tako kmalu od sebe. Gostil ga je in mu stregel, kakor rod-nemu bratu.

»Sploh pa imam vražjo srečo in dober nos, pa sem o pravem času spravil v denar, kar se je dalo. Nemci so mi zasedli posestvo in so mi že prvi dan vrinili komisarja. Žena je še pred izbruhom vojne pobegnila na svoje posestvo na hrvatski strani Sotle. S sabo je odnesla ves denar in me zdaj pričakuje vsak dan. Rečem vam, da je hrabra ženska. Pred-včerašnjim se je pripeljala v Požego in sestala sva se v zakotni gostilni. Prinesla mi je denarja, da se zdaj lahko brez skrbi smejem Nemcem in Hrvatom v obraz.«

In sva pila in kadila. Pripovedoval mi je marsikaj, česar nisem vedel, ker že dolgo dni nisem imel v roki časopisa. Bil je do duše pre-pričan, da bodo Nemci poraženi in da bodo doživeli strahovit konec. Ruska vojska se neprestano umika v nepregledno notranjost svoje brez-končne zemlje. Zaslepljeni Nemci vriskajo od zmagoslavja in v svoji pijanosti niti malo ne pomislijo, da drve naravnost v pogubo, od koder jim ne bo več rešitve. Za Rusi stoji rezerva: Anglija in še nedotaknjena Amerika. Pravi ples se še ni začel. Pravi vihar še ni zarjul nad Evropo. A ko bo zarjovel, se bo vse zamajalo v peklenskem vrtincu. Vihar bo čistil in prečistil vse. Za njim bo vstajalo človeštvo, prerajeno in pre-kvašeno z novim duhom. Narod, ki ruši vse dobro po Evropi, pa bo končno pogažen in strt. A do tedaj bo preteklo še nekaj let in do tedaj bodo izkrnaveli še milijoni in milijoni najboljših ljudi.

Krivec je bil od trenutka do trenutka bolj razpoložen. Ker sta bili steklenici prazni, je šel v barako po drugi dve. Sama nisva vedela več, kako je čas naglo zbežal mimo naju. Še se nisva dogovorila, pa se je sonce že pomaknilo za gorice. A še to sva le komaj zapazila. Bila sva nekje daleč gori v domovini in še čutila nisva, da se krog naju mrači. Prebudilo naju je petje. Na večernem koncertu so ljudje iz vseh barak spet prepevali svojo pesem o izaru in gmajnici.

»Vrag naj vzame to sentimentalnost,« je vzrožil Krivec. »Ne razu-mem naših ljudi. Vedno in povsod prepevajo stare pesmi in mislijo, da jih bodo rešile iz vsake zagate. Sentimentalne pesmi so jim vse na svetu, pa se prav nič ne zavedajo, kako so smešni in otročji. Še te preklete barake jih ne prebude iz lenobne sentimentalnosti, še te pre-klete barake ne...«

V naši baraki ni bilo nikogar, ker so bili vsi zunaj pri koncertu. V temi sem se splazil do svojega ležišča in se zleknil po njem. Nocoj nisem razmišljal kakor druge noči. Bilo mi je čudno prijetno v duši in vse trpkosti zadnjih dni so izginile. V globoki tišini, ki se je bila razpredla po baraki, je bila neka trdna zbranost.

Ta mir se je kmalu pretrgal. V temi se je nenadoma oglasilo kratko, pretrgano kašljanje. Mladi študent se je v spanju nemirno prevrgel, da je slama zašuštelala in spet zaspal.

Perica je glasno vzdihnila. In spet se je mir razlil po baraki. Oči so se zaprle same od sebe in tisto noč sem spal, kakor že dolgo ne.

10.

Tisto popoldne sem bil po tridesetih letih spet v Trstu.

Ob zadnji baraki sem nedaleč od zanikrnega stranišča srečal starko. Stopicala je sem in tja in je pri vsakem koraku s stopalom desne noge preizkušala tla, če so zadosti varna, da stopi naprej.

»Kaj ste izgubili?« sem jo vprašal.

Dvignila je glavo in uprla vame oči, ki so bile mrtve. »Na stranišče bi rada,« je rekla in zardela. »Nikogar ni, da bi me vodil. Sama pa nikakor ne morem, ker sem slepa.«

Prijel sem jo pod pazduho in jo odvedel do stranišča. Počakal sem jo, da jo spremim nazaj v njeno barako. Oprijela se je moje roke in stopicala kraj mene z drobnimi koraki. Smehljala se je, kot da je v zadregi, ker jo je moral moški voditi na tej nerodni poti.

»Res mi je bilo nerodno,« je rekla. »A kaj hočem? Že tri leta sem slepa in ne vidim niti prsta pred seboj. Vodi me tovarišica Katarina, ki ima pohabljeno nogo. Danes sem sama, ker je Katarina odšla v četrto barako, da bo pomagala neki ženski pri porodu. Veste, Nemci so naju našli v sirotišnici, kjer sva mirno živeli. Menda jim vendarle nisva nevarni?«

»Težko je, če je človek slep,« je nadaljevala. »V sirotišnici mi ni bilo dosti mar, a tu v tujem svetu mi je hudo. Da ne bi imela Katarine, ne vem, kaj bi bilo z mano... Čudne čase smo doživeli. Slepce mečejo na cesto in jim ne privoščijo varnega kotička. Še treh korakov ne morem prestopiti, pa so me nagnali na Hrvatsko. In kaj naj Hrvati počno z mano, ne ve Bog, še manj pa Hrvati.«

Z naglo kretnjo si je popravila črno, z rdečimi pikicami posejano ruto. »Stanujem v peti baraki, a v šesti baraki so pred nekaj dnevi od lakote in žeje umirali pravoslavni. Ustaši so z njimi ravnali kot z živino. Neke noči pa so jih nenadoma odgnali. Pravijo, da so jih nekje v samoti poklali. Ljudje, da so opolnoči slišali vpitje in jok otrok, ki so klicali na pomoč, ko so jih ustaši davili in klali. Tudi nas ne čaka nič dobrega...«

Molčala je vso pot in šele pred njeno barako je spet spregovorila. Povabila me je, naj sedem k nji na klopico, prislonjeno k baraki. Ko

mi je povedala zgodbo svojega življenja, sem že pri prvih njenih besedah spoznal, da je moja stara znanka, ki sem jo nekoč v Trstu videl skoro vsak dan. Takrat je bila še mlada in prijetna, priljubljena v družbi zaradi svoje živahnosti in veselja do petja.

Shajali smo se v Rojanu, ki je bil naše kraljestvo, tam sem sedel z Marijo skoro vsako nedeljo zvečer v Katalanovi krčmi za isto mizo.

A kraljestva v Rojanu je bilo kmalu konec. Po vojni so nas Italijani vrgli iz mesta, Marija se je z možem zatekla v Maribor, kjer je bilo spočetka kar dobro, potem pa je moževa obrt šla po rakovi poti, da sta še komaj životarila. Še huje je bilo, ko se je moža lotila trdovratna bolezen. Ko ga je Marija pokopala na Pobrežju, ji je od nekdanjega izobilja ostalo le še toliko, da je plačala pogrebne stroške. Zabredla je v silno bedo, ki se je ni mogla več otresti. Preživljala se je kot služkinja in perica. Kmalu je opazila, da ji pešajo oči. Za zdravnika ni imela denarja in tako je oslepela. Utaknili so jo v sirotišnico in tam se je vdala v usodo. A prišla je vojna in mariborski nemčurji so jo iztaknili v sirotišnici. Prišel je gestapovec in s silo odvedel njo in šepavo Katarino v meljsko vojašnico, kjer sta bili tri tedne zaprti v zasmrajeni kleti. Od tam pa je z našim transportom prišla v Požego.

Govorila je mirno kakor otrok, ki pripoveduje vsakdanjo zgodbo. Veselo mi je stiskala roko, ko sem ji povedal, kdo sem. Dobro se me je spominjala, čeprav je odtlej preteklo že trideset let. Govorila sva o davnih znancih, ki jih ni več.

Ob letnem gledališču se je zbirala množica ljudstva in se glasno in živahno pogovarjala. Ustaško poveljstvo je izdalo poziv, naj se zberejo prebivalci prvih treh barak, ker se jim bo prečitalo nekaj važnega. Čakali nismo dolgo, ko je visok in rejen ustaš stopil na oder. S kričečim glasom je naznanil, da jutri zjutraj odide prvi transport iz taborišča in je poveljstvo izmed nas izbralo dvesto ljudi, ki naj bodo jutri zarano pripravljeni na odhod.

Množica je zašumela od veselja in strahu. Ustaš je razdražen mahal z rokami in vpil, dokler se mu ni posrečilo, da je napravil mir. In je začel brati s seznama dolgo vrsto imen, med katerimi je bilo tudi moje. Ko je končal, se je strogo ozrl po ljudstvu.

»Da se ne boste preveč vznemirjali, vam povem, kam pojde transport,« je nam velikodušno pokimal. »Seveda, tega ne bi smel povedati. A naj bo, da ne boste ugibali. Poslani boste v Brčko in tam boste menda ostali.«

Zamahnil je z roko, skočil z odra in odšel. Ljudje so molčali in se spogledovali. Še malo niso vedeli, kaj naj pomeni ta nenadni in nepričakovani odhod dvesto tovarišev. Če ustaši mislijo pošteno in če ne bo ta transport končal prav tako, kot transport pravoslavnikov?

In spet sem sedel pred barako. V baraki je umiral jetični študent. Umiral je brez glasu in nihče ni vedel, da umira. Še mati ne, ki je dremala ob njegovi strani in so ji bili prsti še celo v spanju skrčeni v molitev.

Puškinu kopito me je dregnilo pod rebra, da sem omahnil. Pred mano je stal ustaš, visok in mrk, kakor noč nad barakami. »Hajde

u krevet,« se je zadr. Vstal sem in se obotavljal. A že me je porinil čez prag, da sem se opotekel proti prvim ležiščem. Duri so zaškrpale, železni zapah je tresnil čez les. Tiho sem se splazil do svojega ležišča.

Po baraki je bilo vse tiho. Ljudje so skoro neslišno sopli. Skozi ozko lino je gledal mesec in je na nasprotni steni začrtal ozek pravokot. Nedaleč od mene je ležal mrtvi študent. Mesečev pravokot mu je bila edina luč.

11.

Dvesto ljudi so kot živino naložili v šest živinskih vagonov. Ljudje so zgneteni čepeli na razdrapanih tleh. Natovorili so nas že ob desetih dopoldne, a vlak je odpeljal šele ob dveh popoldne. Vročina avgustovskega sonca je žgala na vlak, in ko je potegnil, je prijetna sapa hladila skozi vagone. Ljudem je skoro odleglo. Toda bili smo še vsi tešč, ustašem pa še na misel ni prišlo, da bi nam dali kaj hrane. Čepeli smo na tleh in poizkušali, da bi zaspali in prespali lakoto in vso nevšečnost živinske vožnje.

Ustavili smo se v Novi Kapeli. Ustaši, ki so nas spremljali, nam niso delali težav. Poskakali smo iz vagonov in navalili na gostilno pri postaji. Takoj je zmanjkalo vsega, žejo in lakoto smo si tolažili s kruhom in vinom.

V Brodu nas je zajela noč.

Slepa Marija je kot otrok stiskala glavo na moja kolena. V temo so se nedoločno svetili njeni beli lasje, sicer je bilo vse tiho, le vagoni so poskakovali in naposled se je vlak ustavil. Ljudje so skočili na noge. Medla luč je posvetila v vozove. Bili smo v Vinkovcih. Železničarji so stopili k vozovom in nam prijazno povedali, da so za nas pripravili mleka in kruha, ker drugega niso mogli dobiti. Ljudje so poskakali z vozov in vse je hitelo po mleko in kruh. Vsak je dobil, kolikor je hotel, ker je bila zaloga obilna.

Med železničarji je bil Slovenec, ki sem ga poznal še iz Trsta. Tudi on me je takoj spoznal in se je začudil, ko me je videl med pregnanci. Pogostil me je s cigaretami, ko sva sedla na prazno klop na peronu.

»Povejte mi, kaj se dogaja v Sloveniji,« je dejal železničar. Na stotine vlakov je že šlo tod mimo. Vsi so bili natrpani s Slovenci. A z nikomer nisem mogel govoriti, ker so bili vsi vlaki zastraženi od nemških vojakov. Šele vaš vlak nam je dosegljiv. Vesel sem, da vam lahko z malenkostjo ustrezemo. Dvajset let sem že v Vinkovcih, kjer sem se udomačil.

Tukajšnji ljudje pripovedujejo, da Nemci iz Slovenije izvažajo samo izvržke. A kako je to mogoče? Saj menda pri nas ni toliko zavrženih ljudi, da bi z njimi mogli napolniti toliko vlakov, kolikor sem jih videl na lastne oči.«

Povedal sem mu v kratkih besedah vso resnico.

— — —

V

Franc Konobelj - Slovenko

*Spomeniki in spominska
obeležja revolucije
in
narodnoosvobodilnega
boja v občini Jesenice*

Spomeniki, spominska obeležja, grobišča padlih in poimenovanja kulturnih in športnih društev, šol, gospodarskih ustanov in raznih zavodov po zaslužnih borcih in drugih zaslužnih občanih so pomembni pomniki bogate revolucionarne zgodovine Jesenic.

Poimenovanja stavb različnih zavodov in ustanov po borcih in revolucionarjih so žal kdaj pa kdaj podvržena spremembam. Tako je bilo na primer tudi na Jesenicah s stavbo, kjer je zdaj pomožna šola. Prvotno je ta stavba nosila naslov Otroški vrtec Cirila in Metoda, po osvoboditvi pa je ta vrtec nosil ime po padli partizanki-aktivistki Cilki Župančič-Sonji. Z vselitvijo pomožne šole pa je ta zgradba ta naslov izgubila.

Manj sprememb je pri spomenikih in spominskih obeležjih. Tu prihaja predvsem do zamenjav plošč, ki jih je bodisi nagrizel zob časa, bodisi terjajo njihovo zamenjavo pomanjkljivi dokumentarni napisi ali pa jih nadomeščamo s ploščami ali spomeniki (na pr. spomenik talcem na Belem polju pri Hrušici), ki so arhitektonsko in likovno bogatejši. Do takih sprememb bo še prihajalo, toda kraj obeležja bo kljub temu obdržal svojo zgodovinsko pomembnost. Prav to pa je namen mojega zapisa, ki naj bi služil kot informativni vodič našim občanom, predvsem pa šolski mladini in različnim društvom ter organizacijam na izletih ali počastilnih obiskih k tem spomenikom in spominskim obeležjem. Pomagal naj bi jim spoznavati zgodovino naše revolucije, zlasti pa razmišljati o ljudeh, ki so se za njene cilje žrtvovali, in se ob teh vzorih vzgajali v nesebičnosti, požrtovalnosti v našem vsakdanjem delovnem ustvarjanju, pa tudi v trdnosti pri obrambi pridobitev naše revolucije in plodov našega ustvarjalnega dela in pripravljenosti na žrtve, kadar bi bilo te plodove treba braniti z orožjem v roki pred morebitnim napadalcem ali razrednim sovražnikom, predvsem pa to, da bi pri tem utrjevali v sebi zavest, da smo nadaljevalci in ustvarjalci tistega življenja, za katerega so se borci in revolucionarji žrtvovali.

Spomeniki in spominska obeležja, ki smo jih v naši občini doslej evidentirali že okrog 150, niso zato samo oddolžitve padlim borcem in drugim žrtvam, marveč so namenjeni predvsem živim kot vzpodbudniki in utrjevalci naše zavesti pri ustvarjanju samoupravne socialistične družbe. Tak je bil naš namen, ko smo postavljali spomenike ali s spominskimi ploščami zaznamovali obeležja na krajih,

kjer so padli posamezni borci NOV

kjer so padle skupine borcev NOV

kjer so bili streljani talci

kjer so padle žrtve črne roke

na hišah, iz katerih so odšli v partizane nekateri padli prvoborci

v posameznih obratih Železarne Jesenice, kjer so bili padli borci pred odhodom v partizane ali pred odgonom talci in druge žrtve nacističnega nasilja zaposleni

potem spominske plošče na krajih in objektih, kjer so se dogajali pomembni dogodki iz naše preteklosti in polpreteklosti zgodovine pred NOB, med NOB in po NOB

in spominske plošče izven naše občine na mestih, pomembnih za našo zgodovino revolucije in narodnoosvobodilne borbe.

Ti spomeniki in obeležja pa so tudi dokaz poveljnega delovanja občinske organizacije Zveze združenj borcev in drugih družbenih organizacij na področju zgodovinske dejavnosti. Razumljivo je zato, da smo se zato najprej oddolžili padlim borcem narodnoosvobodilne vojske, talcem in pomorjenim in umrlim žrtvam v nacističnih taboriščih smrti. Manj smo v prvem obdobju naše spomeniške dejavnosti mislili na zaznamovanje krajev, kjer so bile med NOB večje bitke, pomembnejši politični posveti in zborovanja pri medvojni graditvi ljudske oblasti, še manj pa smo v prvem obdobju našega spomeniškega dela mislili na spominske plošče za zaznambo pomembnih dogodkov iz predvojne revolucionarne zgodovine jeseniškega delavstva.

Svoj zapis o spomenikih in spominskih obeležjih sem razdelil po predelih naše občine in sicer najprej za ožje področje Jesenic (krajevne skupnosti Plavž, Podmežaklja in Sava), nato pa še po drugih predelih, kakor bo razvidno iz samega vodiča.

Spomeniki in grobišča na Jesenicah

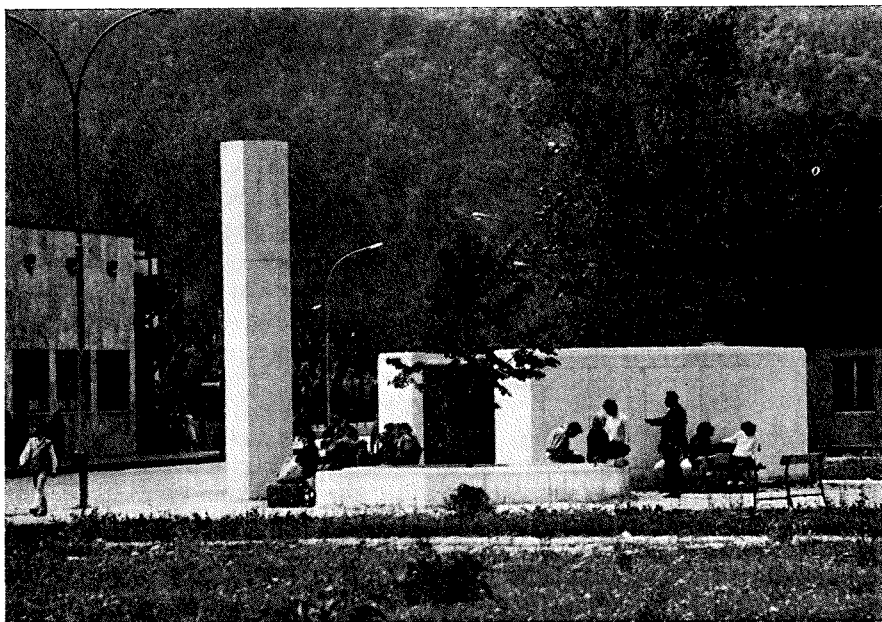
SPOMENIK REVOLUCIJE IN NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA pred železniško postajo smo postavili leta 1960 po arhitektonski zamisli Eda Ravnikarja in v umetniški izvedbi kiparja Borisa Kalina. Kipar Boris Kalin je s svojimi reliefi izpovedal revolucionarno pot jeseniškega proletariata od predvojnih delavskih bojev preko narodnoosvobodilnega boja in zmage revolucije do poveljne graditve in ustvarjanja. To je seveda omogočil osvobodilni boj in žrtve, ki so se v tem boju žrtvovale za svobodno slovensko in delavsko prihodnost. Spominski verz pesnika Mihe Klinarja, vklesan v spomeniški steber, je zato posvečen predvsem žrtvam, hkrati pa tudi opozorilo, da teh žrtev ne smemo nikoli pozabiti.

SPOMENIK PADLIM BORCEM NOV IN ŽRTVAM NACISTIČNEGA TERORJA PODMEŽAKLJO je bil zgrajen že leta 1951. Dolga vrsta imen dokazuje, da je bil krvni davek te krajevne skupnosti v času NOB izredno velik. Med imeni na spomeniku je tudi ime delavskega pisatelja Toneta Čufarja, ki je živel pred svojo preselitvijo v Maribor v tem predelu Jesenic. Spomenik je skromen in plod prostovoljnega dela tamkajšnjih članov ZB in Socialistične zveze. Park, prav tako plod poveljnega prostovoljnega dela, je skladna dopolnitev spomenika. Nič ne bo narobe, če omenimo, da je bil pobudnik za ta spomenik španski borec Ivan Gregorčič, brat narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV v parku, preurejenem iz nekdanjega jeseniškega pokopališča je nastalo že leta 1946 po prekopu padlih borcev iz gozdov in prenosu njihovih posmrtnih ostankov na jeseniško pokopališče. Do pravega izraza pa je prišlo šele v hortikularno urejenem parku. V doglednem času pa bo treba misliti na tem mestu tudi na dostojen spomenik.

Poleg tega grobišča je v sedanjem parku tudi spomenik, posvečen padlim v prvi svetovni vojni in padlim borcev v bojih za severne meje v letih 1918—1919 ter ruskim vojnim ujetnikom, ki so našli smrt pod sneženim plazom pri gradnji ceste čez Vršič med prvo svetovno vojno. Mimo tega je ostal v parku tudi spomenik ponesrečenim delavcem-graditeljem Karavanškega predora iz leta 1904 kot spomin na graditelje, ki so pod nečloveškimi pogoji s svojim težaškim delom in žrtvami ustvarjali človeški napredek.

Zgraditev spomenika v doglednem času na grobišču padlih borcev bo šele primerna oddolžitev padlim v NOB ter postreljenim talcem in žrtvam nacističnega terorja z ožjega območja Jesenic, to se pravi z območja jeseniških krajevnih skupnosti. Tu bodo vsa imena padlih, postreljenih talcev in žrtev nacističnih koncentracijskih taborišč s tega območja. Sedaj je v tem grobišču pokopano 42 borcev NOV, med njimi tudi delavski pisatelj in revolucionar Tone Čufar. Ureditve parka je še vedno v začetnem štadiju, saj smo ga začeli urejati šele leta 1973.

Spomenik NOB na Jesenicah

Spominske plošče na Jesenicah

1. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU STAVBE SEDEŽA KOMUNALNEGA SERVISA (pred prvo svetovno vojno nemška, med obema vojnama meščanska šola) nas spominja, da se je v tej stavbi 6. marca 1920 ustanovila Delavska socialistična stranka Slovenije, ki se je 11. aprila 1920 na svojem prvem zboru (kongresu) v hotelu Tivoli v Ljubljani združila s Socialistično delavsko partijo Jugoslavije (komunistov). S 6. marcem 1920 se je začelo na Jesenicah organizirano komunistično gibanje, ki pa je moralo že čez dobrih sedem mesecev v ilegalo, doživljalo osip zaradi buržoaznega terorja, kljub temu pa po letu 1932 postalo zopet vodilna organizatorska in združevalna sila in v julijski stavki 1935 združevalna sila jeseniškega proletariata vseh treh strokovnih svetovnonazorskih smeri, osnovec Medstrokovnega akcijskega odbora, izpostavljenega sicer najostrejšemu pritisku razrednega sovražnika, vendar ustanova, ki je postala predhodnica kasnejše krajevnice organizacije Osvobodilne fronte slovenskega naroda na Jesenicah, organizatorke narodnoosvobodilnega gibanja in boja, v katerem je slovensko ljudstvo pod vodstvom Komunistične partije zmagalo in izbojevalo socialistično revolucijo.

Ploščo smo odkrili ob petdesetletnici obstoja organiziranega komunističnega gibanja na Jesenicah leta 1970 na pročelju nekdanje telovadnice, v kateri se je marca 1920 od sto delavskih delegatov izreklo 99 za ustanovitev komunistične organizacije in le en sam proti.

2. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU DELAVSKEGA DOMA (pri Jelenu), Cesta železarjev 11, je bila odkrita v spomin padlim prvoborcem NOV.

Prav tako je stavba Delavskega doma sama po sebi pomemben spomenik predvojnega delavskega gibanja na Jesenicah kot sedež strokovne organizacije SMRJ, gospodarske konzumne zadruge ter delavskih kulturnih in športnih organizacij, ki so dale in tvorile leta 1941 jedro narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

3. SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU HIŠE 1. maja 107, izpričuje, da je od tu odšel leta 1944 v partizane Jože Zupan-Ježek, kasnejši sekretar Okrajnega komiteja SKOJ za Jesenice, padel 1. novembra 1944 v Javorniških rovtih, kjer je tudi pokopan v grobu, obeleženem s spominskim kamnom in ploščo.

Spominske plošče na hišah padlih prvoborcev na Jesenicah

1. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Mencingerjeva 7, nas spominja prvoborca Draga Ažamana, ki je padel kot borec NOV 10. decembra 1943 na Dolenjskem.

2. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Cankarjevega bataljona 7, nas pominja, da sta iz te hiše odšla v partizane prvoborca Franc Benedičič, ob dražgoški bitki januarja 1942 komandir čete Cankarjevega

bataljona, padel aprila 1942 prav pred domačo hišo, in Albin Žemva-Izidor, komandant Cankarjevega bataljona, padel 5. oktobra 1942 v Hrašah pod krogli tako imenovane Vaške straže, ki jo je organiziral gestapo iz vrst domačega prebivalstva.

3. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta pod Golico 8, nas spominja na Staneta Bokala, prvega predsednika jeseniške Enakosti in revolucionarja, prvoborca in enega izmed organizatorjev prvih partizanskih skupin junija in julija 1941 na Jesenicah ter enega izmed organizatorjev decembrske vstaje 1941 na blejsko-gorjanskem področju in prvega političnega komisarja poključskega Prešernovega bataljona, ki je padel 19. januarja 1942 na Lipanskem vrhu na Pokljuki.

4. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta 1. maja 7, nas spominja, da je tu živel Čufarjeva družina, ki je dala sina Toneta Čufarja, revolucionarja in pisatelja ter sina Jožeta Čufarja, prvoborca, ki se je žrtvoval za svobodo v boju 1. maja 1942 na Mežakliji.

5. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta 1. maja 7, nas spominja Franca Jerale, delavca in prvoborca, zajetega v začetku aprila 1943 na Vrsah nad Blejsko Dobravo na poti na novo dolžnost v Okrožnem komiteju KPS Jesenice in ustreljenega kot talca 28. aprila 1943 v Logu pri Škofji Loki.

6. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica Viktorja Kejžarja 15, nas poleg ulice, imenovane po njem, spominja prvoborca in kasnejšega sekretarja Okrožnega komiteja KPS Jesenice Viktorja Kejžarja, ki je to dolžnost prevzel za Jožetom Gregorčičem-Gorenjcem, bil težko ranjen ob nemškem napadu na štab I. grupe odredov narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije kot pomočnik političnega komisarja te grupe in kot tak 28. avgusta 1942 podlegel ranam.

7. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta železarjev 27, nas spominja prvoborca in sekretarja Okrožnega komiteja SKOJ Jesenice, Ferda Korena, ki je 1. avgusta 1941 ob nemškem napadu na jeseniško Cankarjevo četo v partizanskem taborišču na Obranci padel skupaj s soborcem Viktorjem Arzenškom, ki sta bila obenem prva slovenska partizana, ki sta žrtvovala svoje življenje za zmago delavskega razreda in slovenskega ljudstva.

8. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta heroja Verdnika 41, nas spominja prvoborca Stanka Sekardija, ki si je, izdan s strani sorodnika, v tej hiši, obkoljeni z gestapovci, sam vzel življenje, in njegove matere, ki so jo gestapovci ob tej priliki aretirali in jo odpeljali v zapore 'Pri Kovaču' (stavba nasproti glavne pisarne Železarne Jesenice, kjer je bila od konca leta 1936 policija, od leta 1941 dalje pa gestapovski zapori in ki bi jo bilo treba obeležiti), jo zverinsko mučili in jo naposled umorili.

9. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta bratov Stražišarjev 26, nas spominja, da je tu živel pred vojno delavec in revolucionar Polde Stražišar, prvoborec in prvi komandir jeseniške Cankarjeve čete, padel 8. avgusta 1942 ob nemškem napadu na štab Gorenjskega odreda v Jezercih pod Triglavom.

10. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica Viktorja Kejžarja 28, nas spominja predvojnega revolucionarnega delavskega zaupnika Viktorja Stražišarja-Silvestra, prvoborca, kasnejšega sekretarja Okrožnega komiteja KPS Kamnik, ki je 19. aprila 1943 postal žrtev nemške zasede v Kolovcu, in prvoborca Petra Ruparja, nečaka bratov Stražišarjev, borca jeseniške Cankarjeve čete, kasneje partizana na Koroškem, ki je padel s skupino koroških borcev 23. julija 1943 v Hrastniku v Karavankah.

11. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Mencingerjeva ulica 3, nas spominja na narodnega heroja Matijo Verdnika-Tomaža, sina koroških staršev, delavca in komunista, ki je bil nekaj časa sekretar CK SKOJ Jesenice, po nemški okupaciji pa borec Jeseniške čete, nato komisar Cankarjevega bataljona pod Stolom in komisar Gorenjskega odreda, pozimi 1942-43 pa politični delavec in organizator narodnoosvobodilnega gibanja in boja na Koroškem, kjer je bil konec januarja 1944 ob nemškem napadu težko ranjen in čez dva dni podlegel težkim ranam. Po vojni je bil proglašen za narodnega heroja. Pokopan je v partizan-skem grobu na pokopališču v Svečah v Rožu na Koroškem.

12. SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Tomšičeva 10, nas spominja predvojnega revolucionarja in prvoborca Bertija Verglja, 14. aprila 1942 zaradi izdajstva zajetega na domu, kamor je bil prišel po ženo, da bi je Nemci ne aretirali, in odpeljanega v Begunje, od tam pa v taborišče smrti v Mauthausen, kjer so ga nacisti umorili.

Spominske plošče v Železarni Jesenice

Sindikalna in druge družbenopolitične organizacije v Železarni Jesenice so ob pomoči in podpori Uprave železarne odkrile v povojnih letih spominske plošče v CEVARNI, V ENERGETSKEM ODDĚLKU, V GRADBENEM ODDĚLKU, V LIVARNI, V MARTINARNI, V MEHANIČNI DELAVNICI, V METALURŠKI ŠOLI, V PLAVŽARSKEM OBRATU, V PREDELOVALNIH OBRATIH, V ŠAMOTARNI, V ŽEBLJARNI, V PROMETNEM ODDĚLKU, V ŽIČARNI IN HLADNI VALJARNI, V ŽIČNI VALJARNI — SEDAJ VALJARNA BELA, V JAVORNIŠKIH PREDELOVALNIH OBRATIH (nasproti stare vratarnice) IN JAVORNIŠKIH VALJARNAH (starih) v spomin na sodelavce, ki so padli kot partizani ali bili postreljeni kot talci ali pa postali žrtve nacističnih taborišč smrti.

SPOMINSKI PLOŠČI na veliko železarsko stavko julija 1935 na Javorniku in Jesenicah, ki ima za jeseniško delavsko in družbeno zgodovino velik pomen, saj je bila ta stavka manifestacija delavske enotnosti in kovačnica le-te v usodnih letih notranje in zunanje fašistične nevarnosti. Medstrokovni akcijski odbor — plod te stavke, je leta 1941 služil kot osnova za lažje organiziranje Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v okrilju katere je slovensko delavstvo in slovensko delovno ljudstvo izbojevalo zmago nad okupatorjem in domačo izdajalsko gospodo in si tako izkrčilo pot do samoupravne socialistične družbe.

SPOMINSKA PLOŠČA na upravnem poslopju železarne Jesenice, Cesta železarjev 8, nas spominja na prevzem železarne po prvem Delavskem svetu leta 1950 in na začetek ustvarjanja samoupravne socialistične družbe. Ploščo je odkril Janez Mlakar, jeseniški komunista od 6. marca 1920 dalje.

Ostale spominske plošče na Jesenicah

SPOMINSKA PLOŠČA NA PROČELJU STAVBE ŽELEZNIŠKE POSTAJE JESENICE, Cesta maršala Tita 19, nas spominja na borce-prostovoljce 1918—1919, branitelje Jesenic pred avstrijsko nemško zasedbo in borce v predplebiscitnih bojih na Koroškem. Relief je izoblikoval akademski slikar Jaka Torkar, posvetilo pa je napisal pesnik Miha Klinar.

SPOMINSKA PLOŠČA V AVLI ŽELEZNIŠKE POSTAJE, nas spominja na železničarje, padle kot partizane ali ustreljene kot talce ali umrle v nacističnih taboriščih smrti.

SPOMINSKA PLOŠČA NA STAVBI ŽELEZNIŠKE POSTAJE, Cesta maršala Tita 19, je bila odkrita leta 1960 v zahvalo mladinskim delovnim brigadam, ki so sodelovale pri odstranjanju ruševin in ureditvi prostora za gradnjo nove železniške postaje.

SPOMINSKI PLOŠČI NA STAVBI ŽELEZNIŠKE KURILNICE JESENICE sta posvečeni — prva sedemnajstim padlim partizanom, talcem in žrtvam nacističnih koncentracijskih taborišč in druga predvojnemu komunistu, organizatorju OF med železničarji in partizanu — aktivistu Ivanu Krivcu-Pavlu, ki je padel v boju 10. marca 1944 ob gostišču Jasna v Kranjski gori.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Franceta Prešerna 37, nas spominja smrti partizana Borisa Čebina-Džima, borca Cankarjevega bataljona, ki ga je 30. septembra 1942 z okna svojega stanovanja ustrelil voditelj nemške tovarniške straže (Werkschutza) Wilhelm Wallis.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Franceta Prešerna 48, nas spominja na sodelavca OF Franca Marklja, ki so ga 31. marca 1944 odpeljali pripadniki gestapovske Črne roke in ga v Hrenovici (nekdanjem naravnem parku, kjer so sedaj hladni in drugi, po vojni zgrajeni obrati železarne Jesenice) zverinsko umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta bratov Stražišarjev 22, nas spominja zakoncev Juste in Leopolda Pajer, aktivistov OF, ki so ju 31. marca 1944 odpeljali pripadniki gestapovske Črne roke in ju za progo umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA STAVBI GASILSKEGA DOMA, Cesta železarjev 35, je posvečena padlim borcem, talcem in drugim žrtvam nacističnega nasilja, članom bivšega Prostovoljnega gasilskega društva Jesenice.

Skulpture revolucionarjev in druge pomembne kiparske storitve v prostorih družbenih stavb

RELIEF V SEJNI DVORANI SKUPŠČINE OBČINE JESENICE — delo akademskega slikarja in kiparja Jaka Torkarja predstavlja trpljenje ljudstva med okupacijo in osvobodilni boj. Posebno občutno je kipar izoblikoval okupatorsko nasilje nad družinami, ki so imeli svoje v partizanih, in ki so jih zato nacistični oblastniki pregnali z rodne grude. Čutiti je, da je kipar vse to sam doživel kot desetleten deček, ki so ga Nemci skupaj z materjo pregnali v Wernfels, njegov oče Jaka Torkar pa je bil tedaj partizan na Dolenjskem, kjer je tudi padel kot borec Cankarjeve brigade.

DOPRSNI KIP PISATELJA TONETA ČUFARJA v dvorani delavskega doma na Jesenicah je delo kiparja Segolina. Odkrili so ga leta 1958 v spomin na pisatelja in revolucionarja, ki je v tem domu deloval kulturno in politično vse od leta 1928 dalje pa do svojega odhoda v Maribor v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno, od tam pa ob okupaciji 1941 v Ljubljano, kjer je ilegalno deloval kot organizator OF, dokler ni postal žrtev italijanske racije, bil interniran v Gonarsu, od koder pa so ga Italijani odpeljali in ga 10. avgusta 1942 izročili Nemcem, ki pa jim je skušal pobegniti, a so ga pri tem poizkusu ustrelili.

DOPRSNI KIP NARODNEGA HEROJA JOŽETA GREGORČIČA v dvorani Delavskega doma na Jesenicah je delo pokojnega akademskega kiparja in partizana Staneta Keržiča. Tudi Jože Gregorčič je bil vsestranski športni, kulturni in politični delavec jeseniške »Svobode« in kasnejše »Enakosti« vse od svojega prihoda na Jesenice v prvih letih po prvi svetovni vojni do svojega odhoda v Španijo leta 1937. Po vrnitvi na Jesenice oktobra 1940 je živel pollegalno, ob aprilskem napadu 1941 skupaj z Vencijem Perkom organiziral prostovoljce, po kapitulaciji bivše jugoslovanske vojske pa postal organizator OF in povelj Staneta Zagarja najpomembnejši partizanski voditelj na Gorenjskem, vodil partizanske bitke od prve (1. avgusta 1941) na Mežaklji in (8. avgusta 1941) na Jelovici, ki ju slovenska zgodovina NOB smatra za ognjeni krst slovenskih partizanov do slavne in herojske dražgoške bitke januarja 1942 vse do svoje junaške smrti septembra 1942 in bil za svoje zasluge odlikovan po vojni z redom narodnega heroja.

DOPRSNA KIPA TONETA ČUFARJA IN PREŽIHOVEGA VORANCA sta delo slikarke in kiparke Nike Hafnerjeve in sta bila postavljena v avlo osnovnih šol »Toneta Čufarja« in »Prežihovega Voranca«.

Poimenovanje kulturnih društev, šol, ustanov in ulic na ožjem območju Jesenic

IME PISATELJA IN REVOLUCIONARJA TONETA ČUFARJA nosi osnovna šola »Toneta Čufarja«, amatersko gledališče »Toneta Čufarja«, Svoboda »Toneta Čufarja«, pa tudi Kulturno-umetniški klub »Toneta Čufarja« v okviru le-te in njegova založba »Mala Čufarjeva knjižnica«.

IME PISATELJA IN REVOLUCIONARJA PREŽIHOVEGA VORANCA nosi osnovna šola »Prežihovega Voranca«.

VZGOJNO VARSTVENA ORGANIZACIJA JESENICE »ANGELCE OCEPKOVE« na Plavžu nosi ime te predvojne slovenske revolucionarke, aktivistke v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja in soustanoviteljice Zveze AFŽ (antifašističnih žena) Slovenije.

VZGOJNO VARSTVENA ORGANIZACIJA »JULKE PIBERNIKOVE« na Savi nosi ime po predvojni jeseniški revolucionarki, prvoborki, ki se je s svojim možem Albinom Pibernikom, prav tako predvojnim revolucionarjem in prvborcem, komandirjem »Cankarjeve čete« v Srbiji in kasnejšem komandirjem Zaščitne čete Vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, dokler ni bil poslan v Slovenijo, vključila v boj v Srbiji in umrla zaradi zmrzlin, dobljenih na premiku osrednjih enot NOV in POJ iz Srbije na napornem igmanskem pohodu leta 1942.

ODDELEK TE VARSTVENO VZGOJNE ORGANIZACIJE PODMEŽAKLJO je nosil ime po partizanki Mariji Šivic-Minki, bolničarki štaba Gorenjskega vojnega področja, ki je padla marca 1945 v zadnji okupatorjevi ofenzivi na enote IX. korpusa na Poreznu v trenutku, ko je hotela pomagati prav tako na smrt zadetemu narodnemu heroju Andreju Žvanu-Borisu. Bolničarka Minka je bila lik prave in na sleherno žrtev pripravljene partizanske bolničarke.

ODDELEK TE VARSTVENE USTANOVE NA HRUŠICI nosi ime Frančiške Ambrožič, aktivistke OF in junaške slovenske matere, ki je julija 1942 med talci, ustreljenimi na Hrušici, izgubila tri svoje sinove.

POIMENOVANJE ULIC po osvoboditvi z vključitvijo Javornika in Koroške Bele v mestno območje se je izvršilo

Z IMENI USTVARJALCEV SLOVENSKE KULTURE: Aljaževa cesta, Cesta Ivana Cankarja, Čopova ulica, Gradnikova ulica, Gregorčičeva ulica, Janševa ulica, Kosova ulica, Ulica Srečka Kosovela, Medvedova ulica, Cesta Franceta Prešerna

PO VODITELJIH NAŠE REVOLUCIJE IN DRŽAVNIKH: Cesta maršala Tita, Cesta Borisa Kidriča

PO POMEMBNEJSIH PREDVOJNIH REVOLUCIONARJIH: Cesta Toneta Tomšiča, Trg Toneta Čufarja

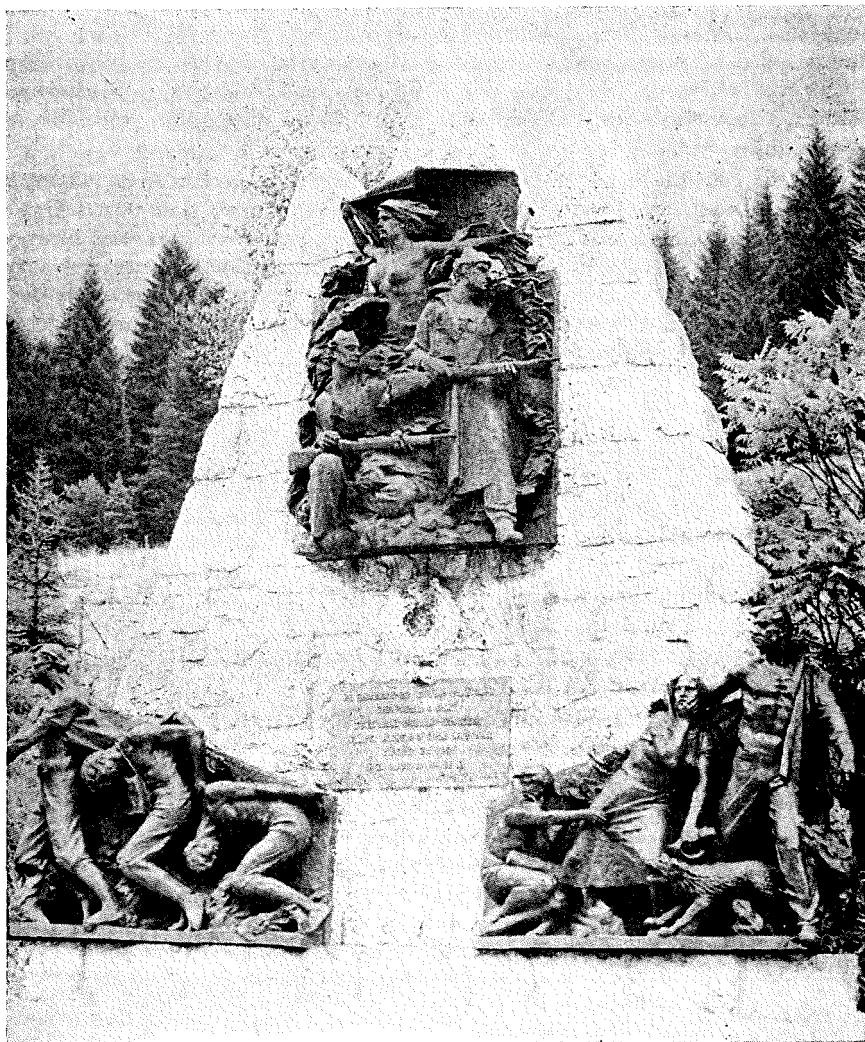
PO NARODNIH HEROJIH, PARTIZANIH, TALCIH IN DRUGIH ŽRTVAH NACISTIČNEGA NASILJA: Ulica Franca Benedičiča, Ulica Staneta Bokala, Cesta Janeza Finžgarja, Ulica Franca Jerale, Ulica Viktorja Kejžarja, Log Ivana Krivca, Cesta Slavka Likoviča, Mencingerjeva ulica, Pot Otmarja Novaka, Ulica Vojka Premrla, Ulica Mirka Roglja, Ulica bratov Rupar, Ulica bratov Stražišarjev, Cesta Viktorja Svetine, Ulica Gustla Štravs, Cesta Cirila Tavčarja, Cesta Alojza Travn, Cesta heroja Verdnika

IN S SPLOŠNIMI IMENI: Ilirska cesta, Koroška cesta, Cesta revolucije, Cesta 1. maja, Delavska ulica, Cesta železarjev, Industrijska cesta, Ledarska ulica, Ulica Cankarjevega bataljona, Ulica prvoborcev, Parti-

zanska pot, Pot ilegalcev, Terenska ulica, Cesta talcev, Minerska ulica, Mladinska ulica, Udarna ulica, Pionirska ulica, Strelska ulica, Prosvetna cesta, Nova ulica.

Nekatera med temi poimenovanji bodo v prihodnje doživela kako spremembo.

Spomenik in spominska obeležja na Hrušici

Spomenik talcev na Belem polju pri Hrušici

SPOMENIK TALCEV NA BELEM POLJU PRI HRUŠICI je bil v obliki slovenskega grba z vzdanimi fotografijami talcev postavljen že leta 1949 v spomin na krvavi 27. julij 1942, ko so Nemci na tem kraju ustrelili 45 talcev, večinoma domačinov s Hrušice, kot represalijo za partizanski napad borcev Cankarjevega bataljona na nemški vojaški avtomobil, v katerem sta našla smrt dva nemška oficirja in dva vojaka. Ta spomenik so na pobudo družbenih organizacij na Hrušici nadomestili z novim po zamisli arhitekta Vlasta Kopača, relief zanj pa je izdelal kipar Božo Pengov. Novi spomenik je bil postavljen leta 1974.

SPOMINSKI STEBER nedaleč od prej omenjenega spomenika nas spominja na kurirsko pot, ki je vodila tu mimo preko Save med kurirskima postajama G-8 in G-28. Ta nevaren vsakdanji prehod preko ceste, železnice in Save, ki so jo kurirji navadno bredli poleti in pozimi, je služil kurirskim zvezam od leta 1943 dalje vse do osvoboditve.

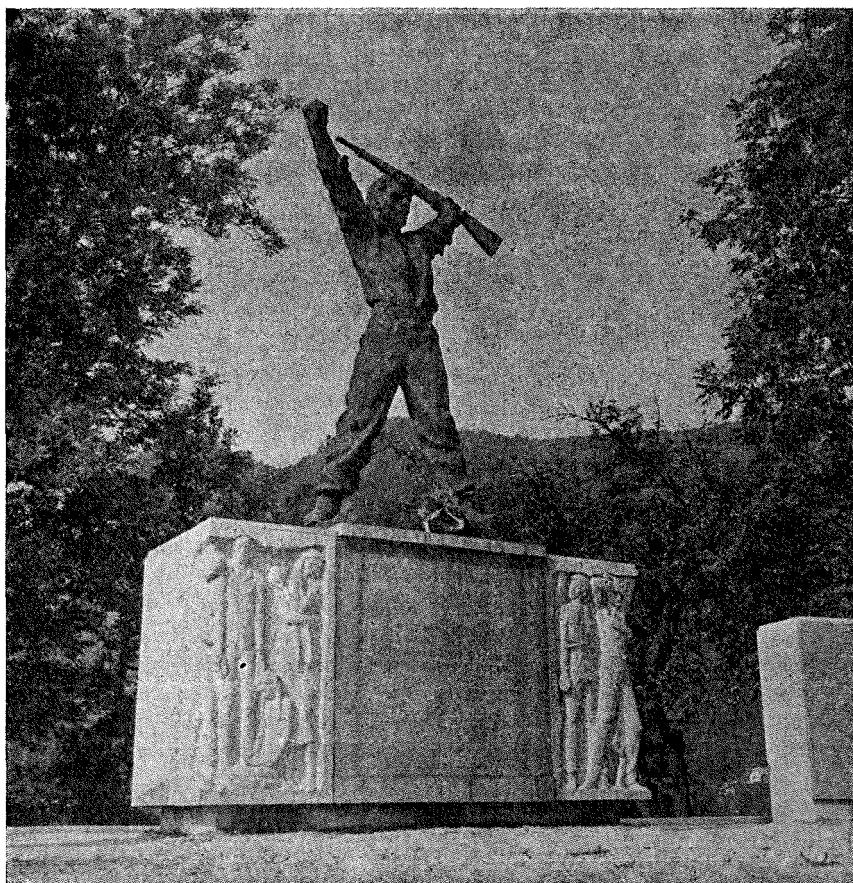

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU je bila odkrita 1955 v spomin 10 članov Prostovoljnega gasilskega društva Hrušica, padlih v NOB kot borci ali talci.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Hrušica št. 1, pri Korenu, nas spominja na tragični dogodek iz leta 1944, ko so partizani hoteli kaznovati lastnika-izdajalca, njegov hlapec pa je odvrigel z okna na partizane ročne bombe in tako ubil dva borca — Antona Starmana-Branka, kurirja 10-G in Rudolfa Toplikarja, borca Zahodnokoroškega odreda.

Spomenik in spominska obeležja na Javorniku
in Koroški Beli

SPOMENIK — KIP BORCA, delo kiparjev Draga Tršarja in Juleta Renka, so odkrili leta 1954 v spomin padlih borcev, talcev in drugih žrtev okupatorskega nasilja. Kip simbolizira predvojno uporništvu tukajšnjih

domačinov in občanov takratne koroškobelske občine proti izkoriščevalskemu razredu in takratnim oblastnikom, uporništvu, ki se je med okupacijo razplamtelo v osvobodilni boj, v katerem je ta jeseniška krajevna skupnost plačala velik krvni davek, o čemer priča 147 imen žrtev za svobodo in revolucijo, izpisanih na stranskih stebrih spomenika.

GROBIŠČE TALCEV, ustreljenih 4. septembra 1941, na travniku pred koroškobelskim pokopališčem, sedaj spremenjenim v spominski

park talcev, še ni dokončno urejeno. Načrt za preureditev je pripravil inž. Gregor Velepec, idejni osnutek za skulpturo talcev pa je izdelal akademski slikar in kipar Jaka Torkar, ki bo izdelal tudi novi spomenik.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI, Cesta talcev 6, izpričuje, da je bila v tej hiši pomladi 1920 ustanovljena Krajevna organizacija Socialistične delavske stranke Slovenije, ki se je 11. aprila 1920 na svojem kongresu v Ljubljani združila s SDPJ (komunistov).

SPOMINSKA PLOŠČA NA CIMPKOVI DOMAČIJI, Potoki št. 22, nas spominja na leto 1941, ko so se na tej domačiji vsakodnevno zadrževali prvi ilegalci in organizatorji narodnoosvobodilnega boja, med njimi Jože Gregorčič-Gorenjc, Viktor Kejžar-Peter, Karel Preželj in Franjo Vodopivec. Sem so prihajali na zvezo posamezni aktivisti OF z Jesenic in Javornika, oskrbovali ilegalce, prejemale navodila za delo. Zato je bila Cimpkova domačija ena izmed najbolj pomembnih javk vse do aprila 1942, ko so gestapovci prisilno preselili domače v izgnansko taborišče v Wernfels blizu Nürnberga. Tik nad Cimpkovo domačijo je bilo zasilno partizansko zatočišče, kamor so se čez dan zatekali 'nočni gostje' Cimpkovi.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Strelska ulica 18, izpričuje, da je bila v hiši pri Martinu Noču leta 1941 jeseniška partizanska tehnika, v kateri so razmnoževali partizanske letake in literaturo. Pisalni in razmnoževalni stroj so hranili v kmečki krušni peči, dokler tehnike niso premestili drugam.

SPOMINSKA PLOŠČA V AVLI OSNOVNE ŠOLE JOŽETA ZUPANA-JEŽKA, Cesta talcev 2, je posvečena nekdanjim učencem in kasnejšim revolucionarjem in prvororcem, pa tudi talcem in drugim žrtvam med NOB, ki pa bi jih bilo treba dopolniti z vsemi, še manjkajočimi imeni.

VZGOJNOVARSTVENA ENOTA, ki ima prostore v tej šoli, nosi ime po padli partizanki-aktivistki Cilki Župančič-Sonji.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU NA KOROSKI BELI je posvečena padlim borcem, talcem in drugim žrtvam iz vrst predvojnega Prostovoljnega gasilskega društva Javornik-Koroška Bela, ki pa bi jo bilo treba izpopolniti z imeni.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Pionirska ulica 2, je posvečena prvoborcu Ludviku Benedičiču, padlemu v Levstikovi četi leta 1942 v Poljanski dolini.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta Janeza Finžgarja 3, je posvečena prvoborcu Cirilu Grintovu, ki je iz Cankarjeve čete odšel na področje Polhograjskih Dolomitov, bil tu ranjen zajet in leta 1943 ustreljen kot talec.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Ulica prvoborca 1, nas spominja na znanega predvojnega borca za delavske pravice Ignaca Kralja, prvoborca, ki je iz jeseniške Cankarjeve čete odšel 1941 na Dolenjsko, kjer so ga Italijani septembra 1942 zajeli in zverinsko umorili.

SPOMINSKA PLOŠČA OB HIŠI, Cesta Slavka Likoviča 3, poleg imena same ulice je posvečena padlemu pripadniku VOS Slavku Likoviču, ki je končal svojo borbena pot 16. aprila 1944 ob priliki partizanske mobilizacije na Borovljah pod streli pripadnikov tovarniške straže Werkschutza, ki so ga ranjenega ustrelili.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Savska cesta 12 (včasih Borovlje), nas spominja na mladinko in prizadevno podpornico OF Maro Kelih, ki so jo 31. marca 1944 umorili pripadniki Črne roke v prisotnosti domačih.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta železarjev 24, je posvečena aktivistu OF Gustlju Štravsu-Lipetu, prvi žrtvi gestapovske Črne roke 22. decembra 1943.

SPOMINSKA PLOŠČA OB ŽELEZNIŠKEM MOSTU V RATIBOVCU PRI POTOKIH je posvečena prvoborcema Jožetu Šavliju in Ivanu Kavčiču, takrat borcema Levstikove čete, ki sta padla leta 1942 v nemško zasedo. Šavlija so našli ustreljenega na kraju samem, Kavčič pa se je verjetno umaknil ranjen do Save in utonil, ker trupla niso našli in je za njim izginila sleherna sled.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta talcev 11 (Planinškova), obeležuje hišo, v kateri so pripadniki zločinske Črne roke v kletnih prostorih, ki sta jih trgovec Planinšek in prosluli organizator Modre garde in Črne roke Janko Soklič preuredila v mučilni bunker, zverinsko mučili požrtvovalno aktivistko OF Jožico Kunstelj in jo 18. januarja 1944 umorili in odnesli pod Sotesko, kjer so potem našli njeno truplo. Bunker je služil omenjenima črnorokcema tudi kot skrivališče pred partizani. Kljub temu pa trgovec Rudolf Planinšek ni ušel zasluženi kazni, ki so jo izvršili nad njim pripadniki VOS.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA Poti Otmarja Novaka 2 označuje kraj, kjer sta se 10. decembra 1944 srečala pripadnik VOS Otmar Novak in pripadnica Črne roke Mici Pivk, ki naj bi jo Otmar Novak aretiral.

Pivkova je zaslutila, kaj ji preti, in je vosovca Otmarja Novaka, ki se na tem mestu srečanja s Pivkovo ni nadejal, prehitela in ga z revolverjem ustrelila.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Dobravska ulica 2, nas spominja Ivane in Dolfeta Oblak — matere in sina, ki so ju 31. marca 1944 v stanovanju umorili zločinski pripadniki Črne roke. Oba sta bila zvesta pripadnika OF.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Cesta talcev 1, nas spominja na predanega in požrtvovalnega aktivista OF Viktorja Svetine, ki sta ga dne 24. decembra 1943 prestregla na poti v tovarno organizator Črne roke Janko Soklič ter belogardist in črnorokec Ludviger in ga ustrelila.

DELAVSKI DOM JULKE IN ALBINA PIBERNIKA NA JAVORNI-KU nosi ime imenovanih jeseniških komunistov, ki sta se po odpustu delavskega zaupnika Albina Pibernika iz tovarne preživljala s prodajo mleka in mlečnih izdelkov, njun lokal pa je bil zbirališče in javka za člane KP. Oba je že bivša oblast pregnala z Jesenic, oziroma z Javornika. Naselila sta se v Zemunu in se vključila v tamkajšnje delavsko gibanje. Po okupaciji sta se med prvimi vključila v partizansko gibanje. Albin je postal komandir slovenske partizanske Cankarjeve čete, nato pa zaščitne čete Vrhovnega štaba, s katero se je vsa Pibernikova družina udeležila znanega pohoda čez planinski masiv Igman, na katerem je Julka Pibernik podlegla ozeblinam, Albin pa je bil poslan v Slovenijo, kjer je padel ob napadu Nemcev na Tomšičevo brigado oktobra 1942.

DELAVSKO KULTURNO DRUŠTVO SVOBODA FRANCETA MENCINGERJA NA JAVORNIKU nosi ime po imenovanem znanem predvojnem revolucionarju in pevovodji predvojne javorniške »Svobode«, ki se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje, a ga je gestapo že leta 1941 aretirala. Ustrelili so ga kot talca 3. januarja 1942.

Spomeniki in spominska obeležja na Blejski Dobravi

SPOMENIK PADLIM BORCEM NOV IN ŽRTVAM FAŠIZMA je bil odkrit leta 1953 pred šolskim poslopjem, v katerem so zdaj nižji razredi Osnovne šole Koroška Bela in vrtec. Postavili so ga v spomin 34 padlim borcem, talcem in drugim žrtvam nacističnega nasilja, katerih imena so zapisana na spomeniku.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI, Blejska Dobrava 46, je posvečeno Jožetu Pikonu, ki so ga Nemci 28. avgusta 1941 ustrelili v skupini talcev v Spodnjih Gorjah kot maščevalni ukrep za izdajalca Florijana Ulčarja, ki so ga pred tem obsodili na smrt partizani in ga likvidirali.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI št. 65 je posvečena Milanu Kalanu-Kleku, mladinskemu funkcionarju in po smrti sekretarja Špika nekaj časa sekretarju Okrajnega komiteja SKOJ Gorje-Bled, ki je padel 27. aprila 1945 kot borec Vojkove brigade blizu Grgarja na Primorskem.

Spomenik NOB na Blejski Dobravi

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI št. 66 je posvečena Janku Reklju-Špiku, partizanu iz leta 1943, ki je padel junija 1944 kot sekretar Okrajnega komiteja SKOJ Gorje-Bled.

SPOMINSKO OBELEŽJE NAD HIŠO št. 2, Na poseki, je oddolžitev svojcev sinu-partizanu Leopoldu Kovačiču, borcu Jeseniško-bohinjskega odreda, ki je padel 27. marca 1945.

Predvojni jeseniški revolucionar Vencelj Perko odkriva leta 1961 spomenik delavske enotnosti na Poljanah

SPOMENIK NA POLJANAH je bil odkrit leta 1961 v spomin na predvojna ilegalna in legalna zborovanja komunistov in razredno zavednega delavstva, zlasti prvomajska. V času NOB pa je bilo tu prvo zbirališče partizanov z Jesenic in bližnje okolice in znan partizanski prehod z Blejske Dobrave na Mežakljo skozi vso okupacijo. Idejo za spomenik je izdelal arhitekt Boris Kobe, načrte pa pripravil arhitekt Nande Jocif, stihe za spominsko ploščo pa je napisal pesnik Miha Klinar. Sredstva za spomenik so prispevala jeseniška gradbena podjetja.

SPOMENIK NA KOČNI je posvečen štirim padlim borcem in eni žrtvi nacističnega nasilja iz tega majhnega zaselka. Načrt zanj je pripravil inž. Evgen Guštin, spomenik pa je bil odkrit leta 1966.

Planina pod Golico

SPOMENIK PADLIH BORCEV NOV OB CESTI POLEG DOMA POD GOLICO je posvečen padlim borcem s Planine pod Golico. Zgrajen je iz kamna, v ploščo pa so vklesana imena 16 padlih. Odkrili so ga leta 1954.

SPOMINSKO OBELEŽJE NASPROTI HIŠE SODJEVIH NA PLANINI POD GOLICO spominja na stalno partizansko pot, ki je vodila tu mimo in na žrtve Cilko Župančič-Sonjo in Janeza Pangeršiča-Jelka,

ki sta padla 31. decembra 1944, ter na Tineta Koselja-Vanjo, Mirka Roglja-Petka in Elo Treven-Rustjo, ki so padli 4. februarja 1945 pod streli zased, ki so jih tu postavljali kdaj pa kdaj Nemci in »raztrganci« — pripadniki pomožne gestapovske policije.

SPOMINSKO OBELEŽJE POLEG RUSEVIN NEKDANJE ZAKOŠIČEVE DOMAČIJE V PLAVŠKIH ROVTIH nas spominja na dva tragična dogodka iz naše krajevne zgodovine NOB. Na tej kmetiji je živel kmet in lovec Gasar, po domače Zakošičev, in takoj, ko so se pojavili prvi partizani, začel stikati za njimi in o njihovih premikih in krajih, kjer so se zadrževali, obveščati gestapo na Jesenicah. Zato so ga partizani kot narodnega izdajalca obsodili na smrt in ga hoteli maja 1942 aretirati, a se je izdajalcu posrečilo, da se je umaknil v zgornje prostore, od koder je z lovsko puško smrtno ranil mitraljezca Cankarjeve čete Alojza Koračina-Sava, nato pa pobegnil na Koroško, kamor ga je poslala gestapo in ga tako zaščitila, Zakošičevo družino pa so partizani pregnali v dolino.

Leta 1944 so se na tej kmetiji dalj časa zadrževali pripadniki VOS jeseniškega okrožja, o čemer so zvedeli gestapovci in 4. aprila 1944 obkolili Zakošičevo domačijo ter jo napadli. Pri tem napadu so ubili vosovca Franca Grobotka-Črtomirja in ga vrgli v hišo, ki so jo zažgali. Poleg tega so zajeli nekaj vosovcev in jih odpeljali v Begunje.

Dne 5. avgusta 1944 pa je ta kraj terjal smrt partizanskega kurirja Jaka Klinarja-Gustlja.

Spominsko ploščo v neposredni bližini tega obeležja pa so vzdali v spomin padlemu vosovcu Grobotku še Grobotkovi svojci.

Spominska obeležja v Javorniških rovtih

SPOMENIK PADLIH V NOV nekaj deset metrov vstran od stare šole je posvečen vsem padlim borcem NOV, ki so padli na območju te vasi in med katerimi je bil tudi domačin in kurir kurirske postaje G-22 Jože Žvab-Ivan.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB POTI V JAVORNIŠKE ROVTE je posvečeno padlemu partizanu Tonetu Štumpfllu-Anteju, ki ga je na tem kraju 9. maja 1944 pokosila nemška patrulja, ki je spremljala dovoz živil za nemško posadko pri električni centrali. Tone Štumpfllj-Ante, ki je hotel rekvirirati nemški proviant, patrulje ni opazil in je padel tik ob vozu.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ODCEPU POTI ZA LENČKA V JAVORNIŠKIH ROVTIH je posvečeno spominu na mladinsko aktivistko-partizanko Ivanko Krničar, doma s Kočne-Poljan, na katero so 6. novembra 1944 na tem mestu naleteli Nemci v svoji večji akciji na partizane na tem področju in jo ranili, kasneje pa jo zajeli in ustrelili, ko so ugotovili, da je partizanka. Pri tej akciji so sodelovali tudi domači izdajalci z Jesenic, ki so služili v vrstah gestapovske pomožne policije.

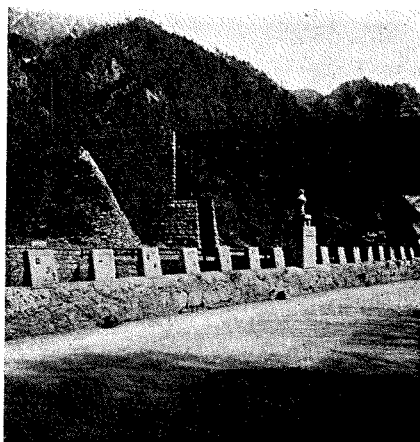
SPOMINSKO OBELEŽJE NA HIŠI PRI JOŽETU KLINARJU nas spominja na obveščevalca-partizana Evgena Bizjaka-Iztoka, ki so ga zjutraj 28. avgusta 1944 na njegovi poti v partizansko taborišče na tem mestu ustrelili pripadniki gestapovske pomožne policije 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA PARTIZANSKEM GROBU V BLIŽINI KOGOVSKE DOMAČIJE izpričuje, da v tem grobu počiva sekretar jeseniškega okrajnega komiteja SKOJ Jože Zupan-Ježek, ki je padel 21. novembra 1944 ob nemški preiskovalni akciji v Javorniškem rovtu, pri kateri so sodelovali tudi 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA PARTIZANSKEM GROBU ob hiši, Javorniški rovt 30, pri Bogmanu izpričuje, da tu počiva partizanski kurir Jože Žvab-Ivan s kurirske postaje G-22, ki je padel 22. januarja 1945 v Medjem dolu in ki so ga partizani s pomočjo domačih pokopali na vrtu Bogmanove domačije.

Spominska obeležja na področju Žirovnice

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŽELEZNIŠKEM MOSTU V MOSTAH PRI ŽIROVNICI nas spominja na akcijo borcev Cankarjevega bataljona v noči med 26. in 27. junijem 1942, na blokado nemške postojanke v Mostah in na požig tamkajšnjega z lesenim ogradjem podloženega in

zasilno obnovljenega železniškega mostu (prejšnjega je minirala jugoslovanska vojska na svojem umiku — op. p.) Ta most je že več kot leto dni služil železniškemu prometu. Zato so ga borci Cankarjevega bataljona uničili s požigom, česar ni mogla preprečiti niti nemška straža, niti nemška posadka, ki jo je partizanska zaseda blokirala v postojanki. Zaradi te akcije je bil železniški promet prekinjen 20 dni. Pri akciji partizani niso utrpeli nobene izgube.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTNEM MOSTU V MOSTAH nas spominja 29 talcev, ki so jih 1. julija 1942 ustrelili na tem mestu Nemci kot represalijo za uničeni železniški most. Ustrelili so jih ob opornem zidu. Talca Franc Rekar in Karl Perdih-Žar sta skušala pobegniti, vendar se je to posrečilo samo Karlu Perdihi, ki se je potem umaknil v partizane in padel 9. septembra 1942 kot borec Selške čete skupaj s komandantom I. grupe (gorenjske) partizanskih odredov Jožetom Gregorčičem-Gorenjcem na Lipniški planini. To spominsko obeležje je v prenovi po načrtu arhitekta Vlasta Kopača, novi kip talca pa ima v delu akademski slikar in kipar Jaka Torkar. Tako bo ta spomenik dostojna oddolžitev talcem, ki jih bo po kiparjevi zamisli predstavljal talec z zavezanimi očmi. Ne zato, ker so mu jih zavezali Nemci, da bi mu prihranili predsmrtni strah, pač pa zato, da bi jim ne bilo treba gledati pri streljanju v poslednji pogled streljanega človeka.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POSLOPJU ŽELEZNIŠKE POSTAJE V ŽIROVNICI nas spominja na požig te postaje s strani borcev Cankarjevega bataljona 13. septembra 1942. Partizanska akcija je popolnoma uspela, prav tako kakor rekvizicija v bližnji trgovini, čeprav je bila v bližini močna nemška postojanka.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Moste 47, nas spominja na po-žrtvovalnega aktivista OF Rudija Baloha, ki so ga Nemci aretirali zaradi izdajstva po decembrski vstaji 1941, ga odpeljali v Begunje, od tam pa v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je leta 1942 umrl.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Moste 12, izpričuje, da je bila v tej hiši pri Tavčarjevih v prvem letu narodnoosvobodilnega boja partizanska javka, na kateri se je narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc sestajal z žirovniškimi aktivisti. Hčerka Marta-Ria je padla kot partizanka skupaj z narodnim herojem Jožetom Gregorčičem 9. septembra 1942 na Lipniški planini na Jelovici, sin Beno pa je bil pod partizanskima imenoma Zdravko in Valter najprej borec Cankarjevega bataljona, kasneje pa politični aktivist na območju Žirovnice.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Žirovnica 69, izpričuje, da so bili tu prvi sestanki KP za Žirovnico v letu 1941, in da je bil tu doma eden prvih aktivistov OF v Žirovnici Mirko Mežek, ki je bil ustreljen kot talec leta 1942.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Žirovnica 97, izpričuje, da je bil tu prvi sestanek odbora OF za to območje in da je bil tu doma eden prvih tukajšnjih organizatorjev OF Franc Svetina, ki pa so ga leta 1942 prišli Nemci in ga še isto leto ustrelili kot talca.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Selo 31, nas spominja na naprednjaka in borca za napredne ideje Franja Krča, ki je pred drugo svetovno vojno živel tu, dokler ga julija 1941 niso izgnali Nemci v Srbijo, v Zemun, kjer se je takoj vključil v osvobodilno gibanje, dokler ga niso Nemci ponovno aretirali in ga 24. januarja 1944 ustrelili. Po njem se imenuje sedaj tovarna avtokaroserij v Zemunu.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI V DOSLOVČE, nas spominja na borca Kokrškega odreda Mirka Kapusa, ki so ga Nemci zajeli, dan nato, dne 20. februarja 1945, pa na tem mestu ustrelili.

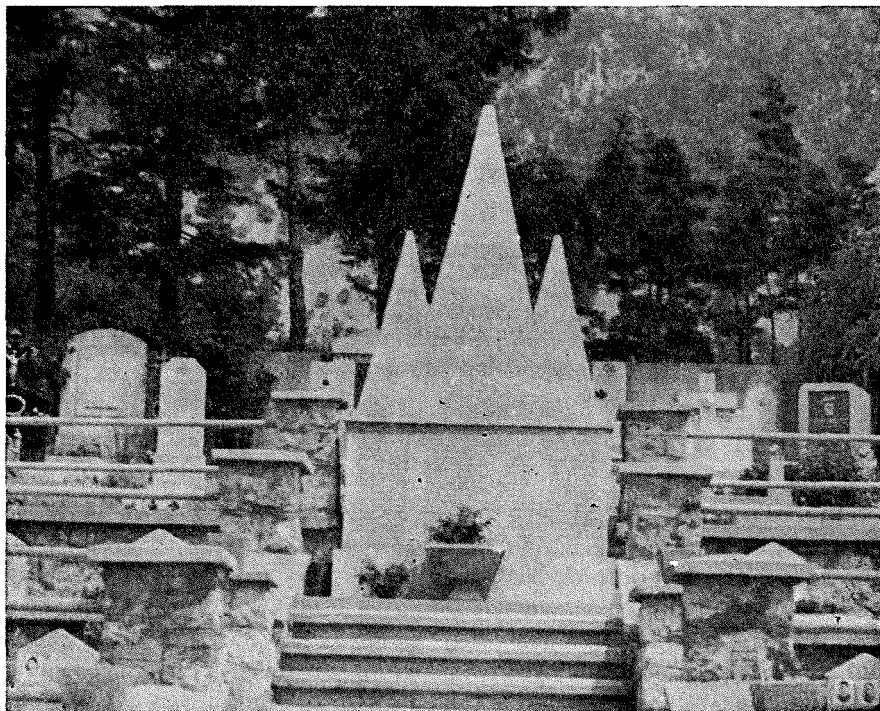
SPOMINSKO OBELEŽJE V REBRU-SELO, nas spominja žirovniškega domačina Ignaca Zupana, vodnika v Kokrškem odredu, ki je med potjo, da bi stopil domov po perilo, na tem mestu padel pod strelji nemške zasede.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI V SMOKUČ, nas spominja, da je 19. februarja 1945 padel borec Kokrškega odreda Vinko Horvat, ki je skupaj z Mirkom Kapusom šel domov po okna za 'Titovo vas'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA STENI CERKVE SVETEGA MARKA V VRBI, nas spominja na 28. april 1944, ko je bil ob cerkvi Sv. Marka sklican širši posvet domačinov-sodelavcev OF, v resnici pa je bil ta sklic gestapovska past, za katero je večina članov OF pravočasno zvedela in se umaknila. V nemško zasedo je prišel le partizanski obveščevalec Franc Talar, ki so ga ob cerkvi do smrti pokosili nemški strelji.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU V ZABREZNICI, je posvečena padlim borcem NOV in žrtvam nacističnega nasilja, bivšim članom Prostovoljnega gasilskega društva Zabreznica.

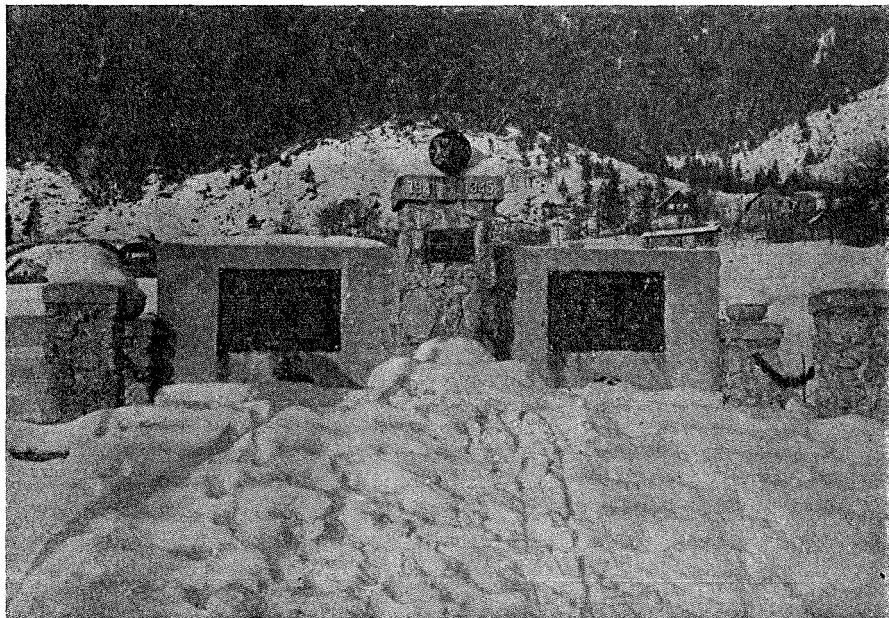
SPOMENIK S POSVETILOM NA SKRBNO UREJENEM GROBIŠČU PADLIH BORCEV IN ŽRTEV NACISTIČNEGA NASILJA izpričuje, da je tu pokopano 31 vaščanov iz Žirovnice, Sela, Zabreznice, Doslovč, Vrbe, Breznice, Brega, Most in Smokuča. Grobovi so zaznamovani z vklesanimi imeni žrtev.

GROB SEKRETARJA CK SKOJ DRAGOLJUBA MILOVANOVICA NA POKOPALIŠČU V BREZNICI je skromna oddolžitev komunistu, ki se je pri opravljanju svoje dolžnosti za KPJ in SKOJ žrtvoval na svoji poti z Dunaja v domovino po ilegalni poti, na kateri se je jeseni 1922 smrtno ponesrečil v bližini lovskih koč. V spomin nanj so po zmagi revolucije poimenovali Izobraževalni center mladih v Beogradu, od koder je bil sekretar CK SKOJ Dragoljub Milovanović doma.

Spominska obeležja na Dovjem in v Mojstrani

SPOMENIK PADLIH IN ŽRTEV FASISTICNEGA NASILJA je postavljen ob starem pokopališču na Dovjem nad grobovi borcev NOV in žrtev nacističnega nasilja z območja Dovjega, Mojstrane in Belce. Je delo domačinov. Na spomeniku je plošča z imeni 35 borcev NOV, 9 talcev in 24 drugih žrtev okupatorskega nasilja.

SPOMENIK PADLIM PARTIZANOM-GORNIKOM V VRATIH POD TRIGLAVOM je bil odkrit leta 1953 kot oddolžitev Planinskega društva ob njegovi šestdesetletnici. Načrte je pripravilo Planinsko društvo Jesenice, sam spomenik pa je zvarjen iz železa v obliki plezalnega klina.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Dovje 72, je posvečena štirim padlim Rabičevim sinovom — Alojzu, Jaki, Maksu in Mirku. Rabičeva družina je bila tesno povezana s porajanjem osvobodilnega gibanja na

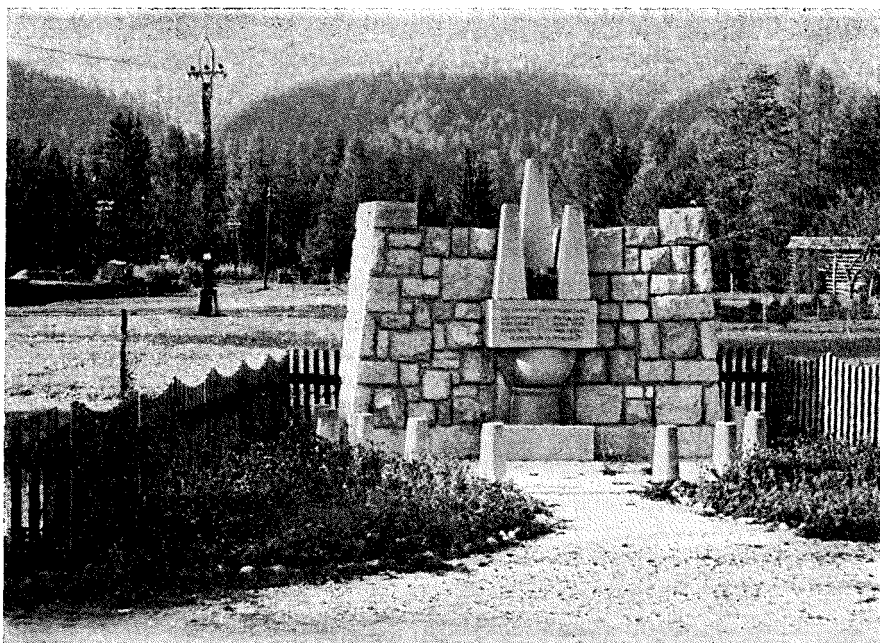
Dovjem in v Mojstrani. V času decembrske vstaje 1941 so na Rabičevem domu pripravili načrt za upor. Zato so Nemci domače po vstaji pregnali.

SPOMINSKA PLOŠČA ZA OREHARJEM NAD VASJO DOVJE, nas spominja na decembrske dogodke iz leta 1941, ko so se tu zbrali uporniki-domačini in se odločili, da se za določen čas umaknejo pred Nemci v gore. Tam so nato ustanovili Triglavsko četo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA BIVŠI GRANIČARSKI KARAVLI, Mojstrana 110, nas spominja na boj, do katerega je tu prišlo ob decembrski vstaji 1941 med Nemci in partizani, oziroma uporniki-domačini iz Mojstrane. Skupina upornikov je pod vodstvom partizana in soorganizatorja vstaje Ivana Vovka-Živana nameravala razorožiti Nemce. Akcija pa je bila izdana in so se uporniki morali umakniti. Pri tem je padel domačin Alojz Rabič, ki je to akcijo tudi predlagal in v njej tudi aktivno sodeloval.

Spominska obeležja v Gozd-Martuljku

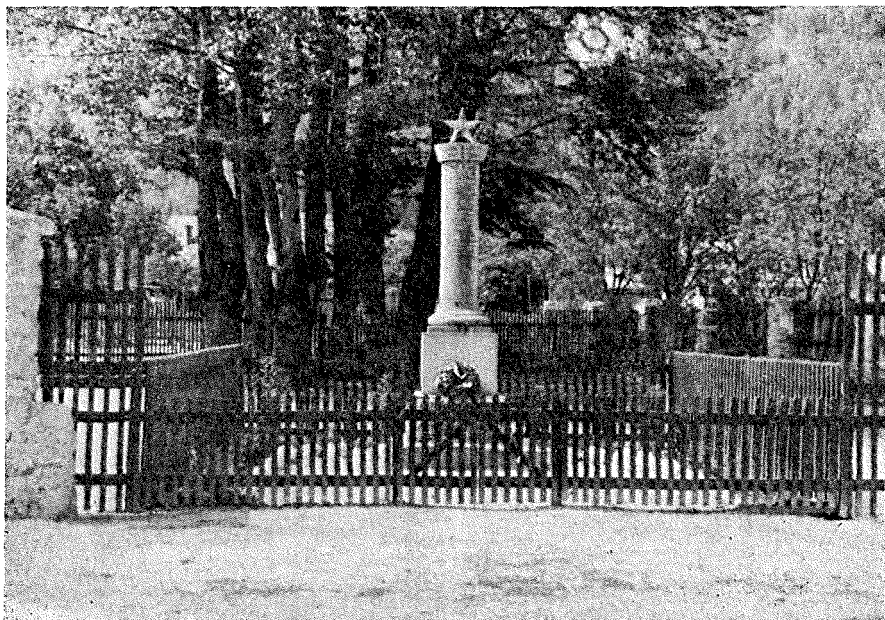
SPOMENIK PADLIH V NOB IN ŽRTEV OKUPATORSKEGA NASILJA ob glavni cesti je eden najlepših spomenikov, ki z ozadjem Martuljkove gorske skupine dobiva dopolnilo svoje arhitektonske oblike in je kot tak res lepa oddolžitev žrtvam osvobodilnega boja tega kraja. Načrt zanj je napravil arhitekt Viktor Glanc. Na spomeniku je izpisanih 6 imen, odkrit pa je bil leta 1955.

SKULPTURA MIRANA CIZLJA NAD PRVIM SLAPOM V MARTULJKU, delo kiparja Marjana Keršiča-Belača, je oddolžitev prijateljev planinca Mirana Cizlja, ki je padel 18. januarja 1944 v Zgornjem Vetrnem kot borec Gorenjskega odreda.

Spominska obeležja v Kranjski gori

SPOMENIK NARODNOOSVOBODILNE VOJNE z napisom »VOJNIM ŽRTVAM« je stal najprej ob poslopju stare sodnije, potem pa so ga prestavili v vrt hiše št. 127. Na spomeniku je 9 imen borcev, padlih

v NOB. Za kraj sam in za njegov bodoči razvoj je ta spomenik preskromen in je v programu postavitev novega spomenika, upoštevajoč pri tem, da je Kranjska gora prvi večji obmejni kraj in da so v njeni bližini padle prve vojne žrtve aprila 1941 ob fašističnem vdoru v Jugoslavijo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HISI, Kranjska gora 52, je posvečena Slavku Černetu, zvestemu aktivistu OF, ki je padel sovražniku v roke in si zaradi nečloveškega mučenja v Begunjah 29. maja 1943 sam vzel življenje.

SPOMINSKO OBELEŽJE OB CESTI NA VRŠIČ V BLIŽINI GOSTIŠČA JASNA je posvečeno spominu na predvojnega komunista med jeseniškimi železarji in kasnejšega aktivista in organizatorja OF

v Zgornjesavski dolini Ivana Krivca, s partizanskim imenom Kostja in kasneje Pavel, ki je 10. marca 1944 zaradi izdajstva domačina na tem mestu dokončal svojo revolucionarno in partizansko pot.

Spominska obeležja v Podkorenu

SPOMINSKA PLOŠČA V PODKORENU NA HIŠI OB KRIŽIŠČU CESTE NA KORENSKO SEDLO, je posvečena bojem za severno mejo v letih 1918 in 1919 in četi, sestavljeni večinoma iz domačinov in imenovani po njenem poveljniku domačinu Štefmanu.

SPOMENIK NA GROBIŠČU PADLIH V NARODNOOSVOBODILNI VOJNI, je na pokopališču poleg cerkve in je posvečen padlim na tem področju. Tu so pokopani Ivan Krivec-Kostja-Pavel, Miha Arih-Klemen in Justin Uršič.

SPOMINSKA PLOŠČA NA HIŠI, Podkoren 79, je posvečena Mihi Arihu-Klemenu, znanemu predvojnemu alpinistu, po vstopu v NOV pa pogumnemu partizanu, ki ga je 9. februarja ubil izdajalec kmet Sonc s sekiro, s katero je Miha Ariha-Klemena, ki je bil določen, da justificira tega izdajalca, pričakal za vrati.

Spominski obeležji v Ratečah

SPOMENIK NARODNOOSVOBODILNE VOJNE na križišču glavne ceste, kjer se odcepi pot v Planico, je posvečen osmim padlim borcem in trem žrtvam nacističnih taborišč smrti iz tega kraja.

SPOMINSKA PLOŠČA NA GASILSKEM DOMU, Rateče 83, je posvečena štirim gasilcem tega društva, padlim v narodnoosvobodilni vojni.

GORSKA OBELEŽJA

Karavanke

Zaradi jasnejšega pregleda dogajanja med narodnoosvobodilno vojno v Karavankah je treba o tem področju posebej spregovoriti, saj so bile Karavanke operativno področje različnih partizanskih enot. Kot prvi so se zbirali tu borci Jeseniške Cankarjeve čete, nato Cankarjevega bataljona, leta 1943 se je tu formiral I. Zahodnokoroški bataljon, severna stran je bila področje koroških partizanskih enot ter tamkajšnjih oblastnih in političnih narodnoosvobodilnih forumov, o čemer tu ne bo govora, čeprav so se nekatere koroške enote (na pr. Ziljska četa Koroškega odre-

da v prvi polovici novembra 1944) zadrževale tudi kdaj pa kdaj na južni strani Karavank. Tu je 1944 in 1945 operiral Kokrški odred, mimo tega pa so delovali tu sedeži okrožnih in okrajnih obveščevalnih enot, kurirskih postaj, močna je bila mreža političnih aktivistov-terencev, kdaj pa kdaj so se v Karavankah zadrževali tudi radiotelegrafisti različnih partizanskih enot.

Prikaz narodnoosvobodilnega boja v Karavankah z opisom spominskih obeležij seveda ne bo popoln, saj smo obeležili samo tiste kraje, kjer je prihajalo do nemških in naših žrtev. Večjih borb na tem področju ni bilo mogoče voditi in so se v Karavankah vse do zadnje bitke za svobodo lahko gibale in borile manjše in lažje gibljive partizanske enote tipično gverilskega značaja, zato pa jih je bilo zaradi značilnosti Karavank (relativno ozek in razgiban gorski masiv z odličnimi komunikacijami, ki so omogočale nagle sovražnikove premike z gorenjske in koroške strani) Nemcem toliko lažje in nagleje napasti bodisi s policijskimi oddelki, žandarmerijo, protiletalskimi enotami, pa tudi s prehodnimi vojaškimi enotami, namenjenimi na italijansko fronto po izkrcanju zaveznikov v Italiji.

Položaj partizanskih enot je bil (zlasti na področju naše občine) zaradi prej omenjenih vzrokov težaven. Marsikdaj je odpovedala tudi partizanska obveščevalna služba zaradi ozemlja, ki so ga v dolini ves čas okupacije nadzorovali Nemci in ga terorizirali z najbolj surovim gestapovskim terorjem. Zato je partizanska obveščevalna služba le težko dobivala točne in pravočasne podatke.

Popis obeležij prav tako ne more prikazati popolne slike partizanskih akcij, zlasti še, če so se te končale s popolnim partizanskim uspehom in brez žrtev na partizanski strani in ki so bile večinoma v dolini ob cestah, železnicah in drugih, za okupatorja pomembnih objektih.

Obeležja v Karavankah naj začnem nizati z zahodne strani: **POD KEPO NEDALEČ OD VRHA NEKDANJE DRVARKSE ŽIČNICE OB POTOKU BELCI** bi morali obeležiti pogorišče nekdanje drvarske koče, v kateri se je v prvi polovici novembra 1944 zadrževala Ziljska četa. Dne 16. novembra 1944 je njeno tričlansko patruljo na ovinku, kjer se odpre razgled na vas Belco, pričakala nemška patrulja in pri tem ubila sedemnajstletnega partizana Milana Prežlja, enega zajela, obveščevalca Miha pa z lovsko puško ranila v glavo, a se mu je posrečilo pobegniti in se vrniti v polrazpadlo drvarsko kočo, v kateri se je zadrževala desetina pod vodstvom politkomisarja Vojana Rusa, glavnina čete pod poveljstvom komandirja Lovra Blažina-Dušana pa se je nahajala v akciji na koroški strani Karavank. Obe skupini sta se 17. novembra 1944 ob svitu srečali na sedlu zahodno od Kepe in se hoteli izogniti sovražnim kolonom, ki so jo zasledovale z obeh strani Karavank, s premikom proti bivši avstrijski koči Anna-Hütte, kjer se je četa znašla v nemškem obroču in sprejela borbo. Pri preboju v dveh različnih smereh je padlo več borcev, med njimi vodnik Janežič, Srečka Hoznerja, ki je obležal ranjen, pa so Nemci zajeli, ga odpeljali s seboj in ga vrgli v gorečo drvarsko kočo. Prav tako so ta dan Nemci zažgali nemško planinsko kočo Anna-Hütte.

MLINCE. Tudi tu bi bilo treba postaviti obeležje v spomin partizanu Francu Cimermanu-Nacetu, padlemu 1. avgusta 1942 ob nemškem napadu na Cankarjev bataljon Gorenjskega odreda. Bataljon se je ta dan nahajal na prelazu Mlince le nekaj deset metrov pod vrhom na koroški strani. Naceta, ki je bil edina žrtev, so Nemci presenetili ob štirih zjutraj na stražarskem mestu. Ta strel je povzročil kratek spopad, v katerem sta padla dva Nemca, potem pa je bataljon izmaneviral umik na prelaz in se nato premaknil v smeri proti Jeklu. Padlega stražarja Franca Cimermana-Naceta so domačini po osvoboditvi prekopali in pokopali na domače pokopališče.

SPOMINSKO OBELEŽJE V STRUGI POTOKA MLINCE, nas spominja na partizansko taborišče »Orlovo gnezdo«, v katerem so se od maja 1943 do oktobra 1944 zadrževali politični delavci in partizani-terenci, člani Okrajnega odbora OF Kranjska gora. »Orlovega gnezda« Nemci niso mogli nikoli izslediti.

SPOMINSKO OBELEŽJE RUPE, kraj, kjer sta padla partizanska kurirja z G-19 Mirko Pezdirnik in Jože Markelj dne 11. julija 1944 pod streli žandarmerijske zasede nemškega orožniškega komandirja Kazianke in žandarja Amserja, ki sta sreljala na skupino štirih kurirjev, od katerih sta se dva umaknila iz dosega krogel in se umaknila.

SPOMINSKO OBELEŽJE V BREVANTU NAD SEDELCAMI, nas spominja, da je bila tu leta 1944 kurirska karavla G-19 in da je zaradi izdaje, ki je povzročila nemški napad, v karavli izgubilo življenje šest kurirjev, kuharica in dva prehodna gosta-partizana. Prebil se je en sam kurir. Spominsko obeležje in ohranjeni temelji ležišča nas spominjajo na ta tragični dogodek.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA KOLENU OB GOZDNI CESTI V BELCO nas spominja, da je tu pokopan vosovec Beno Horvat, padel 3. maja 1944 kot žrtev nemške zasede.

SPOMINSKO OBELEŽJE V STRUGI MLINCE POD RJAVČEVIM ROVTOM, nas spominja, da je padel tu 22. aprila 1944 kurir kurirske postaje G-31 Franc Knaflič.

SPOMINSKA PLOŠČA, VZIDANA V SKALO NAD HRUŠIČANSKO PLANINO V JAVORJU označuje kraj, kjer je bila kurirska postaja G-28. Ploščo so odkrili ob dvajsetletnici vstaje leta 1961.

SPOMINSKO OBELEŽJE V BAŠARJU POD GOLICO je posvečeno spominu kurirjev Valentina Čudna in Joža Razingerja, ki sta vzdrževala zvezo s Koroško in padla tu 16. marca 1945.

SPOMINSKO OBELEŽJE V KRAMPARICI — SEKANIH POD GOLICO, nas spominja, da so tu le mesec dni pred osvoboditvijo 1. aprila 1945 padli štirje partizani-kurirji, ki so bili določeni za zveze s Koroško, in sicer: Janez Drolc, Boris Kos, Viktor Pregelj in Štefan Stare.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA SUSJEM POD ČRNIM VRHOM označuje kraj na severnem pobočju Sušja, kjer je bilo leta 1944 dobro skrito partizansko taborišče VOS za jeseniško okrožje. Akcije vosovcev jeseniškega okrožja so bile dokaj uspešne, saj so kaznovali nekatere izdajalce-domačine, zbrali pomembne podatke za partizanske operative enote, mimo tega pa jim je uspelo razkrinkati zločinsko skupino doma-

čih izdajalcev iz vrst bele in modre garde ter Črne roke. Naposled je gestapo le ugotovila, kje je vosovsko taborišče in ga dne 2. februarja 1944 v zgodnjih jutranjih urah ukazala napasti. Pri tem napadu se je vosovcem posrečilo uiti smrti razen Pavlu Gmajnerju-Ljubu in Marjanu Rugarju-Miru, ki sta pod nemškimi strelj obležala mrtva.

Na kraju, kjer je izkervavel Pavel Gmajner-Ljubo, so tudi njegovi svojci postavili spominsko obeležje.

SPOMINSKO OBELEŽJE V MEDJEM DOLU, nas spominja, da sta padla na tem mestu poleg kurirjev komandant III. gorenjske relejne linije Štefan Demšar in obveščevalec Kokrškega odreda Ivan Sršen-Luka. Nemci so že dolgo čutili, da poteka po pobočjih Karavank dobra in stalna partizanska kurirska zveza, in so se zato odločili, da bodo skušali kurirje zajeti ali pobiti in tako onemogočiti kurirsko zvezo. V ta namen so 22. januarja 1945 postavili v Medjem dolu močno zasedo in iz nje ubili pet partizanov, komisarja Leopolda Trtnika-Iztoka pa so težje ranili, a mu je vseeno uspelo, da ga Nemci niso zajeli.

SPOMINSKO OBELEŽJE GRANIČARSKA KARAVLA V JAVORNIŠKEM ROVTU so po dogovoru med ZB Javornik in graničarsko komando v Radovljici imenovali po karavanških partizanskih kurirjih, ki so padali pri opravljanju svoje dolžnosti v času narodnoosvobodilne vojne. Plošča na karavli pa je bila odkrita decembra 1974.

SPOMINSKO OBELEŽJE V URBASU NAD POTOŠKO PLANINO je posvečeno kurirju Janku Pretnarju, kurirju G-22, ki so ga na tem kraju iz zasede ubili 'raztrganci'.

SPOMINSKO OBELEŽJE POD POTOŠKO PLANINO, nas spominja na leto 1942, ko so gestapovci in domači izdajalci 'raztrganci' na tem mestu postavili konec junija zasedo, na katero so naleteli dr. Edvard Pohar in borca Franc Guzelj in Janez Reven-Jur, ko so nameravali iti obiskat ranjenega borca Cirila Trilerja-Čira. Iz te zasede na križišču poti, ki vodi od Valvazorja proti Koroški Beli, in poti, ki vodi s Potoške planine na Potoke, so udarili na partizane. Reven je obležal na mestu mrtev, Guzelj pa je izkervavel nad Potoki, le partizanski zdravnik dr. Pohar se je utegnil umakniti nepoškodovan.

SPOMINSKA PLOŠČA NA VALVAZORJEVEM DOMU POD STOLOM, nas spominja 20. junija 1942, ko je bil na Ravneh pod pečinami nad Potoško dolino ustanovljen I. bataljon Gorenjskega odreda, znan pod imenom »Cankarjev bataljon«, s komandantom Albinom Žemvo-Izidorjem in politkomisarjem narodnim herojem Matijo Verdnikom-Štajzijem (kasneje Tomažem). Poleg borcev domačinov so bili v bataljonu tudi borci iz Ljubljane. Bataljon je ves čas svojega obstoja izvedel vrsto tveganih, a uspešnih akcij, med njimi požig železniškega mosta v Mostah pri Žirovnici, požig postajnega železniškega poslopja v Žirovnici, iztirjenje vlaka pod Kočno itd. Operiral je na področju Karavank od Kepe do Zelenice, pa tudi na desnem bregu Save. Prav tu pri Valvazorju so se borci zelo pogosto mudili, dokler je bila v koči oskrbnica Kristina Pečar s hčerkama Zlato in Majdo. Na predvečer 1. maja 1943, potem ko so Nemci Kristino Pečar in njeni hčeri aretirali, so partizani Valvazorjev dom zažgali, da bi ga Nemci ne spremenili v svojo postojanko. Po vojni

so dom obnovili, spominsko ploščo v spomin Cankarjevega bataljona pa je leta 1958 odkrila Kristina Pečar, ki so jo borci Cankarjevega bataljona klicali 'partizanska mama'.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŽIROVNIŠKI PLANINI, je posvečeno Vojku Školarisu, kurirju 3. čete II. bataljona Gorenjskega odreda, ki so ga Nemci ubili iz zasede v pastirski koči, kamor je šel Školaris po mleko in, ko jih je zaslišal, se je hotel umakniti, a se ni več mogel.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POBOČJU AJDNE, ZNANEGA HRIBA NAD POTOKI, nas spominja skupine borcev razpuščenega in zaradi ustanovitve Prešernove brigade odpoklicanega I. Zahodnokoroškega bataljona, ki so jih 23. julija 1943 na tem mestu napadli Nemci in 'raztrganci'. V tem spopadu so padli partizani Julij Obermajer-Bobi, Adolf Repe-Tiln in Peter Rupar-Pero.

SPOMINSKO OBELEŽJE V JAMOVCU POD STOLOM, kjer je ob novi vozni poti proti Valvazorju stala zasebna Šušteršičeva koča, leta 1944 kurirska postaja G-17, nas spominja na 24. april 1944, ko so Nemci in 'raztrganci' v zgodnjih jutranjih urah presenetili kurirje. V spopadu je padlo 6 kurirjev z G-17, tri pa so sovražniki zajeli in jih še istega dne v Završnici ustrelili. Ploščo v njihov spomin so odkrili leta 1958.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ZABREŠKI PLANINI, nas spominja tragičnega naključja, v katerem je izgubila življenje partizanka Julka Jensterle. Tu so namreč februarja 1944 stale tri koče. V Baragovi so se pred novim letom 1942 naselili borci Jeseniške čete, med katerimi sta bili tudi prej omenjena partizanka in Ivanka Kozar. Nemci so prav tiste februarske dni pripravljali napad na to četo, dan pred tem napadom, dne 19. februarja 1942, pa je borec Albin Žemva-Izidor, kasnejši komandant Cankarjevega bataljona, pritisnil na petelina na brzostrelki, misleč, da je brzostrelka prazna, in nehote zadel partizanko Julko, ki so jo potem borci zvečer pokopali v bližini prej omenjenih koč. Sveži grob so naslednji dan odkrili in odkopali Nemci, Julkino tragično smrt pa uporabili za blatenje partizanov, češ da je taka smrt 'običajna praksa partizanov do partizank'. Take klevete pa so odkrивale pravzaprav nemško nemoč, da bi uničili partizanstvo in partizansko gibanje. Tragično preminuli Julki Jensterle so leta 1958 odkrili spominsko ploščo.

SPOMINSKA PLOŠČA NA PREŠERNOVI KOČI NA MALEM STOLU IN SPOMINSKA PLOŠČA PADLEMU BORCU, sta posvečeni borbi in prvoborcu Jožetu Kodru, ki je padel ob nemški hajki na Jeseniško četo 20. februarja 1942. Nemci so najprej obkolili pastirsko stajo na Zabreški planini, misleč, da bodo v njej presenetili borce Jeseniške čete, le-ti pa so se medtem že umikali iz Baragove koče na Stol. Čez nekaj ur so se za partizani povzpeli tudi Nemci, vendar so jih na pobočju Malega Stola pred Prešernovo kočo sprejeli partizani s streli, kjer se je bitka nagnila v partizanski uspeh. Edina žrtev, ki jo je utrpela Jeseniška četa, je bil borec Jože Koder. Koliko izgub pa so utrpeli Nemci, ni bilo mogoče ugotoviti, ker so Nemci, kadar so le mogli, svoje izgube skrbno prikrivali in držali v tajnosti. V spomin na to bitko in padlega tovariša Jožeta Kodra so na novo Prešernovo kočo (staro so požgali po umiku partizanov Nemci), vzdali spominsko ploščo, drugo pa je občinski odbor ZZZ NOV

in alpinistični odsek Planinskega društva postavil na mestu, kjer je Jože Koder padel. V spomin na to bitko prirejata omenjeni organizaciji 20. februarja vsakoletni spominski pohod na Stol. Februarja 1975 je ta pohod doživel že svoj prvi desetletni jubilej.

SPOMINSKO OBELEŽJE V ZAVRŠNICI POD VODOVODNIM REZERVOARJEM, je posvečeno spominu že omenjenih zajetih, in tu ustrelnih kurirjev z G-17 Franca Debeljaka, Jožeta Dolarja in Janeza Zime dne 24. aprila 1944.

SPOMINSKO OBELEŽJE PRI VODNEM BAZENU HC V ZAVRŠNICI je bilo odkrito 26. septembra 1959 ob sedemintridesetletnici smrti sekretarja CK SKOJ Dragoljuba Milovanovića v okviru praznovanja ju-

bilejnega leta štiridesetletnice ustanovitve ZKJ in SKOJ. Bronasti relief ponazarja tragično Milovanovićevo smrt. (Glej tudi pod obeležji v Žirovnici.)

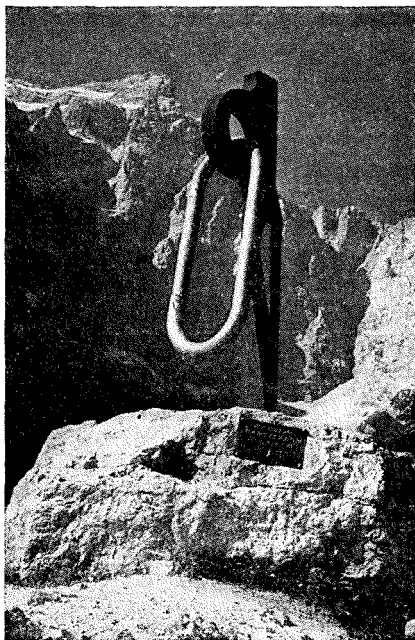
SPOMINSKA PLOŠČA PRI SMOKUŠKEM MOSTU V ZAVRŠNICI, je posvečena spominu devetih borcev iz vrst Cankarjevega bataljona (1942-43), Gorenjskega in Kokrškega odreda (1944), ki so žrtvovali svoja življenja na tem področju. Sedanja plošča je bila odkrita leta 1973.

SPOMINSKA PLOŠČA PRI LOVSKI KOČI V ZAVRŠNICI je posvečena spominu na 4 borce, ki so padli na tem mestu v letu 1944. Med njimi je bil tudi neznan koroški partizan.

SPOMINSKA PLOŠČA OB POTI LOVKSE KOČE — VALVAZORJEV DOM, je že tretje spominsko obeležje v jeseniški občini, posvečeno spominu sekretarja CK SKOJ, ki se je na povratku z Dunaja, kjer je bil takrat CK KPJ v emigraciji, enkrat med 17. septembrom in 19. septembrom 1922 smrtno ponesrečil na tem kraju le nekaj sto metrov, oddaljenem od sedanjih lovskih koč. Tu so ga našli domačini in ga pokopali na brezniškem pokopališču, ne da bi vedeli, kdo je bil ponesrečenec. Spominsko ploščo na tem mestu so odkrili leta 1972 ob štiri-desetletnici Milovanovićeve smrti.

Julijske alpe

SPOMINSKA PLOŠČA NA TIČARJEVEM DOMU NA VRŠIČU, nas spominja na zadnji odločilni pohod enot IV. armade JA dne 6. maja 1945 preko Vršiča v Zgornjesavsko dolino in nato preko Podkorena na Koroško. Pot skozi Trento in čez zasneženi Vršič so za prehod motoriziranih in oklepnih enot usposobile tehnične ekipe IX. korpusa JA.

Spomenik padlim planincem-partizanom

SPOMINSKA PLOŠČA NA MIHOVEM DOMU POD VRŠIČEM, nas spominja na znanega slovenskega planinca in partizana Miha Ariha-Mihola. Odkrili so jo kranjskogorski smučarji in alpinisti. Drugo spominsko ploščo na Mihovem domu pod Vršičem pa sta odkrili Planinski društvi Jesenice in Kranjska gora.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA ŠKRLATICI so odkrili jeseniški planinci kmalu po osvoboditvi na vrhu Škrlatice v spomin padlim partizanom, članom predvojnih planinskih društev.

Mežaklja

SPOMINSKO OBELEŽJE POD JEREBIKOVCEM v pobočju Mežaklje je posvečeno sedmim padlim borcem 1. čete I. bataljona Jeseniško-bohinjskega odreda. Ti so padli 8. novembra 1944, na povratku s pohoda

Krma-Triglavsko pogorje-Belopeška jezera in nazaj preko Kranjske gore, na obeleženem mestu na Mežaklji, kjer so se zadrževali kratek čas, a jih je moral nekdo opaziti in izdati. Ob nemškem napadu je padel skoro celoten vodstveni kader te čete.

SPOMINSKA PLOŠČA PRI BIVŠI LOVSKI KOČI KID (Luckmannovi) NA MEŽAKLJI NA ZAKOPIH, je posvečena prvoborcu Slavku Omanu, borcu Jeseniške Cankarjeve čete, ki se je na tem kraju zadrževala septembra 1941, dokler je 20. septembra v ranih jutranjih urah niso napadli Nemci. Le-te je straža sicer opazila, vendar se jim je nemška patrulja približala prej, preden so se domenili o manevrskem premiku, in začela streljati. Pod temi streli je omahnil v smrt Slavko Oman, drugim v četi pa se je umik iz sovražnega ognja vseeno posrečil.

SPOMINSKO OBELEŽJE V VZNOŽJU MEŽAKLJE nasproti cestnega mostu čez Savo pod Hrušico je posvečeno spominu neznanemu partizanu, ki je našel tu smrt.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA ŽVAGNOM, je posvečeno prvoborcu Rupertu Kiršnerju, borcu Cankarjevega bataljona in kasnejšemu bolničarju v partizanski bolnišnici na Mežaklji, ki je padel na tem mestu 27. maja 1944.

PARTIZANSKA BOLNIŠNICA NA MEŽAKLJI, v skalah tik pod robom Mežaklje nad železniško kurilnico (kot orientacijsko točko v dolini) je lesen zasilen objekt, ki so ga postavili partizani leta 1942 in v katerem so se do poletja 1943 zdravili ranjenci. Kasneje so se v tej zasilni baraki zadrževali začasno nekateri politični delavci. Tega objekta niso Nemci izsledili ves čas okupacije, pač pa je bolnišnico razjedal zob časa, dokler je po vojni niso obnovili kot spominski objekt, pot, ki vodi z Jesenic od strelišča ali pa z Raven na Mežaklji proti tej bolnišnici, pa markirali.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA OBRANCI NA MEŽAKLJI, nas spominja taborišča Jeseniške ali Cankarjeve čete in njene prve bitke z Nemci 1. avgusta 1941, ki je bila hkrati prva odprta partizanska bitka s sov-

ražnikom na Gorenjskem in verjetno tudi v Sloveniji, torej ognjeni krst slovenskih partizanov, pa tudi prvih partizanskih žrtev za svobodo, med katerimi sta bila kot prva sekretar OK SKOJ za Jesenice Ferdo Koren in delavec Viktor Arzenšek. Poleg te plošče v spomin prve bitke in prvih žrtev, pa je mati Ferda Korena dala vzdati v skalo še posebno ploščo v spomin sinu Ferdu.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA MAROLTOVI PLANINI POD OBRANCO NA MEŽAKLJI, je pravzaprav umetniško izdelan spomenik, ki ga je dal postaviti Občinski odbor ZZB Jesenice leta 1954 v spomin na prvo borbo jeseniških provorcev in delavcev-partizanov dne 1. avgusta 1941.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NA MAROLTOVI PLANINI POD OBRANCO NA MEŽAKLJI, nas spominja kraja, kjer so bili do prekopa po vojni pokopani borci NOV, padli na tem območju. Nagrobni kamen in plošča z imeni štirih padlih partizanov in imenom ene padle partizanke priča po svoje tudi o pogostih sovražnikovih vdorih na Mežakljo in zasedah, s katerimi je sovražnik hotel razbiti in demoralizirati partizanske vrste.

**POMEMBNEJŠA SPOMINSKA OBELEŽJA IZVEN JESENIŠKE
OBČINE, NANAŠAJOČA SE NA DEJAVNOST JESENIŠKIH
REVOLUCIONARJEV IN BORCEV, NELOČLJIVO POVEZANO NA
JESENIŠKO REVOLUCIONARNO ZGODOVINO**

SPOMINSKO OBELEŽJE — BOŠTJANOVO KOPIŠČE NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI v obliki spominskega kamna je pomnik na partijsko konferenco jeseniškega okrožja leta 1936, na kateri so komunisti jeseniškega okrožja sprejeli pomembne sklepe za delovanje na območju Jesenic, Radovljice, Bohinja in Bleda, Begunj in Podnarta, torej za območje takratnega jeseniškega partijskega okrožja.

SPOMINSKI KAMEN POD MALIM GREGORIJEVCEM NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI je pomnik velike zgodovinske revolucionarne odločitve 20. julija 1941 za začetek oboroženega boja proti okupatorju na Gorenjskem. Na posvetu, ki so se ga udeležili vodilni komunisti iz jeseniškega, partijskega in kamniškega okrožja in ki ga je vodil instruktor CK KPS narodni heroj Stane Žagar, so se odločili za takojšnjo vstajo in oborožen boj za osvoboditev slovenskega naroda izpod okupatorskega jarma pod vodstvom KP in OF slovenskega naroda.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA POGROŠARJEVI PLANI NA VODIŠKI PLANINI NA JELOVICI, nas spominja 5. avgusta 1941, ko so na tem mestu iz jeseniške Cankarjeve čete in iz Jelovške čete Ilije Gregoriča ustanovili Cankarjev bataljon. Za komandanta bataljona je bil imenovan španski borec in narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc, za politkomisarja pa Ivan Bertoncelj-Johan. Ustanovitvi je prisostvoval član Glavnega

poveljstva Partizanskih odredov Slovenije in instruktor CK KPS narodni heroj Stane Žagar. Operativno območje bataljona je bila vsa Gorenjska vključno s kamniškim področjem.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA LIPNIŠKI PLANINI NA JELOVICI, nas spominja 8. avgusta 1941, ko je prišlo na Jelovici do prvega večjega boja med Nemci in Cankarjevim bataljonom. V bitki so padli trije partizani. Kotlič, kjer je ta bitka bila, pa je med ljudstvom dobil novo ime Partizanski vrh. Poleg tega nas to obeležje spominja septembrskih bojev 1942, ko je 9. septembra padlo v teh bojih 25 borcev Selške čete Gorenjskega odreda, med njimi tudi narodni heroj Jože Gregorčič-Gorenjc, takrat komandant I. (gorenjske) grupe partizanskih odredov Slovenije, ki se je takrat skupaj s štabom te grupe zadrževal pri Selški četi. To je bil težak udarec za gorenjsko partizanstvo, pa tudi za Selško četo, od katere se je prebilo iz nemškega obroča le malo borcev. V spomin na ta dan obišče šolska mladina z Jesenic in iz jeseniške občine sleherno leto 9. septembra Jelovico in ob tem obeležju počasti spomin na narodnega heroja Jožeta Gregorčiča in druge padle junake, ki so se žrtvovali za njihovo sedanjost.

SPOMINSKO OBELEŽJE ZA JEZERCİ POD TRIGLAVOM NA POKLJUKI je kraj, kjer se je leta 1942 večkrat zadrževala Pokljuška četa. Zato so še avgusta 1942 na svojem povratku z Jelovice ustavili tudi člani štaba Gorenjskega odreda: komandant Polde Stražišar, politkomisar Franc Potočnik, načelnik Ernest Zajdlar-Iztok, Ivan Bernard in kurir Franc Jerovšek-Vasja. Prav v tem času pa se je Pokljuška četa premaknila in Nemci, ki so jo nameravali napasti, so naleteli po naključju prav na štab Gorenjskega odreda in ga napadli. Iz nemškega obroča sta se živa prebila le načelnik štaba Ernest Zajdlar-Iztok in kurir Franc Jerovšek Vasja, komandant Polde Stražišar in Ivan Bernard pa sta padla. Politkomisarja in nekdanjega španskega borca Franca Potočnika pa so Nemci zgrabili živega in ga odpeljali v Begunje, od tam pa v taborišče smrti v Mauthausen, kjer je Franc Potočnik podlegel mučenju. Pri tej akciji Nemci niso niti slutili, koga so pravzaprav ubili in uničili, saj bi ta uspeh v nasprotnem primeru prav gotovo na široko razbobnali.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA LIPANSKEM VRHU NA POKLJUKI, nas spominja na boje in žrtve Poključkega bataljona, nastalega v decembrski vstaji 1941 in čigar vodstvo je prevzel jeseniški prvoborec Stane Bokal. Po dražgoški bitki in nemški akciji na Jelovico so se nemške enote pognale tudi za preostankom Poključkega bataljona, ki se je tiste dni premaknil visoko v planine pod Triglav. To pa je bilo za to skupino usodno. Dobro in za zimo opremljeni Nemci so se na smučeh poganjali celo za posameznimi partizani, ki so se brez smuči mimo vsega morali boriti še z globokim snegom. Skupina, v kateri sta bila jeseniška prvoborca Stane Bokal in Franci Kravs, se je izvila Nemcem in se umaknila v prepadne pečine nad dolino Krme, odkoder sta Bokal in Kravs zaradi prezeblosti (tistega dne 20. januarja 1942 je bila temperatura 29 stopinj pod ničlo) in premrlosti strmoglavila v dolino Krme, kjer so njune posmrtno ostanke našli šele pastirji.

GROBIŠČE TALCEV V DRAGI PRI BEGUNJAH je večer pomnik na kraj, kjer so Nemci leta 1941 in nekaj časa tudi leta 1942 v glavnem streljati talce. Tako so prav v Dragi pokopani naši prvi aktivisti in zajeti borci Jesenic, Javornika in Dovjega, med njimi vsa skupina jeseniških in javorniških mladincev, ustreljenih januarja 1942. Grobišče z imeni na kamnih, razporejenih v grupe, je okamenela priča grozodejstev, ki so jih počeli Nemci, da bi zdrobili nezdroljivi odpor večine gorenjskega prebivalstva, ki je krepilo partizanski boj z novimi borci in s pomočjo, ki jo je nudilo partizanom in njihovemu boju. Bronasti kip ponazarja trpljenje in junaštvo talcev, saj so posamezniki, kakršen je na pr. bil Franc Mencinger, predvojni pevovodja zbora javorniške »Svobode«, še v poslednjih trenutkih vzpodbujali sostreljane. Posvetilo za spomenik je napisal največji pesnik NOB Vladimir Pavšič-Matej Bor v slavo 184 postreljenim, kolikor jih je na tem grobišču, med njimi 28 iz jeseniške občine.

GROBIŠČE TALCEV V BEGUNJAH NA VRTU NEKDANJE KAZNILNICE, spominja na kraj največje in najbolj krvave groze v letih okupacije na Gorenjskem. To je bil kraj, ki so ga med okupacijo ljudje izrekli z grozo v srcu, pa tudi s sovraštvom, ki jih je podžigalo k še večjemu odporu in ki je bilo močnejše od groze. Tu so bile ječe, mučilni bunkerji, tu so Nemci ves čas okupacije in še aprila 1945 mučili in streljali talce ali pa iz tega kraja odvažali jetnike v taborišča smrti širom po Evropi. Med pokopanimi na tem grobišču so tudi mnogi talci iz naše občine, med njim najbolj množična skupina, ustreljena 27. julija 1942 na Belem polju pri Hrušici. Tako je med 451 talci, pokopanimi na tem grobišču 63 iz naše občine. Vsak ustreljeni talec ima spominski kamen z imenom. Trije kipi na tem grobišču izražajo predvsem junaštvo in kljubovalnost ustreljenih do zadnjega diha. V bunkerjih pa je sedaj spominski muzej, ki obtožuje nacistične morilce in svari prihodnje rodove, da bi se časi takega nasilja nikoli ne ponovili.

SPOMINSKO OBELEŽJE IN GROBIŠČE NA GORELJKU NA POLJUKI, nas spominja na 15. december 1943 — na II. bataljon Prešernove brigade, ki se je po prehranjevalni akciji na Češnjici v Bohinju premaknila v nekdanji Lovčev hotel na Goreljk, ne vedoč, da brigadi sledijo Nemci po zaslugi domačega izdajalca. Tako so z močno enoto neopaženo obkolili hotel, zgrešili pa so iz obroča više ležečo stavbo, kjer se je bil naselil bataljonski štab obkoljenega partizanskega bataljona, ki je ob nemškem napadu izgubil 79 borcev in se jih je le 10 prebilo iz nemškega obroča. Spominsko obeležje je obogatil s posebnim spomenikom, zvarjenim iz trofejnega orožja, pisatelj in kipar Tone Svetina. Za ploščo, na kraju, kjer je bil hotel, ki so ga Nemci ob napadu zažgali, in za spominsko obeležje grobišča 50 m višje od obeležja je prevzela skrb Železarna Jesenice.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NOV V RADOVLJICI je grobnica, ki so jo uredili na bivšem graščinskem vrtu za Grajskim dvorom in vanjo prenesli po osvoboditvi posmrtno ostanke padlih na Lipniški planini

9. septembra 1942, med njimi tudi posmrtno ostanke narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca. Grobnica je lepo urejena in okrašena z umetniško oblikovanim spominskim stebrom.

SPOMINSKO OBELEŽJE V KASARNI JLA V ŠT. VIDU, nas spominja na nemško zbirno taborišče iz leta 1941 in kasneje za vse, ki so jih potem nasilno preselili v Srbijo ali v delovna taborišča v Nemčijo. Pri prvih izselitvah julija 1941 so se Nemci ravnali v skladu s svojimi germanizatorskimi načrti na Gorenjskem, kasneje (zlasti pomladi 1942) pa so sem zapirali predvsem svojce partizanov in jih potem preseljevali v delovna taborišča v Nemčijo, misleč, da bodo tako odrezali partizane od dobivanja materialne pomoči s strani prebivalstva. V obeh primerih so svoje sklepe gradili na pesek. V spomin na izgnance so to obeležje odkrili leta 1974.

SPOMINSKO OBELEŽJE V HRAŠAH PRI LESCAH, je posvečeno spominu komandanta Cankarjevega bataljona izpod Stola Albina Zemve-Izidorja in borca iste enote Tineta Kokalja-Bertija, ki sta padla 5. oktobra 1942 pod streli iz zasede takoimenovane vaške straže, ki so jo za boj proti partizanom iz vrst domačinov mobilizirali Nemci.

SPOMINSKO OBELEŽJE V MIŠAČAH, nas spominja na tragičen dogodek, ki se je zgodil 7. aprila 1943 na domačiji kmeta Cirila Pečnika-Pogljajena, kjer je bila v podrti kleti pod hlevom partizanska tehnikatiskarna, dokler ni bila izdana. Ob nemškem napadu nanjo so padli ali bili ujeti vsi člani tehnike. Med padlimi je bil tudi jeseniški revolucionar in prvoborec Karel Preželj, v tem času član Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko.

SPOMINSKO OBELEŽJE NA JAMNIKU, v bližini kraja, kjer je spomenik padlemu narodnemu heroju Lojzetu Kebetu-Štefanu bi bilo treba še postaviti in ga posvetiti spominu na jeseniškega prvoborca Viktorja Kejžarja-Petra, sekretarja Okrožnega komiteja KPJ Jesenice od maja 1941 in kasnejšega pomočnika politkomisarja I. grupe partizanskih odredov Slovenije, ki je padel 28. avgusta 1942 v veliki poletni nemški ofenzivi na partizane na Gorenjskem.

SPOMINSKO OBELEŽJE V VOJAŠNICI GARNIZIJE JLA V ŠKOF-JI LOKI, ki nosi ime po narodnem heroju Jožetu Gregorčiču-Gorenjcu, je muzejska soba, v kateri so razstavljeni dokumenti in predmeti, ki pričajo o življenju heroja Gregorčiča: sina revne družine v Opatiji, ki je moral že v otroških letih za kruhom, fanta, ki ga je nosila pot iz Šent Petra na Krasu na Koroško k sestri v Beljak, od tam pa na Jesenice, kjer se je vključil v kulturno in športno življenje v Jeseniški »Svobodi« in »Enakosti«, dozorel v komunista, ki je izpolnil svojo internacionalistično dolžnost kot španski borec, po svoji vrnitvi v domovino in takoj po nemški okupaciji pa postal organizator in nato najpomembnejši partizanski komandant na Gorenjskem in kot tak s svojo žrtvijo potrdil svoje partizansko in komunistično prepričanje in tako dokončal svojo herojsko pot.

Muzejska soba narodnega heroja Jožeta Gregorčiča v škofjeloški garniziji je odprta javnosti, zlasti mladini.

SPOMINSKO OBELEŽJE V PREDJAMI PRI POSTOJNI, nas spominja, da se je tu dne 30. avgusta 1944 ustanovil Jeseniško-bohinjski odred iz borcev III. bataljona Prešernove brigade in se od tam podal na pohod na svoj domači sektor na Gorenjsko.

GROBIŠČE PADLIH BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE V SVEČAH V ROŽU NA KOROŠKEM V AVSTRIJI, je priča našega osvobodilnega boja ter osvobodilnega boja koroških Slovencev in redkih protinacističnih Nemcev na Koroškem v okviru NOV Jugoslavije, edine

realne sile, ki je bila zmožna na ozemlju Avstrije organizirati osvobodilni in protifašistični boj. V tem grobu počiva tudi jeseniški prvoborec in narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž, sin koroških staršev in organizator narodnoosvobodilnega gibanja in boja v zahodnem predelu koroškega ozemlja. Od konca leta 1942 do konca januarja 1944 so odbori OF segali že daleč na severni breg Drave. Tudi on — sin delavca, sam delavec, leta 1934 sekretar SKOJ in komunist, družbeni delavec v športnih odsekih društva »Enakost«, zbiratelj pomoči za pobegle avstrijske socialiste in komuniste po porazu vstaje avstrijskega socialističnega delavstva februarja 1934, slabih sedem let kasneje pa vpoklican pod krinko vpoklica na orožne vaje, v resnici pa interniran v taborišče Međureče pri Ivanjici, julija 1941 organizator OF in mladine, kasneje politkomisar

Cankarjevega bataljona pod Stolom vse do odhoda na novo dolžnost na Koroško, kjer je bil konec januarja 1944 ob nemškem napadu na bunker Oblastnega komiteja za Koroško ranjen prenešen na Mostečnikovo kmetijo na Bistrici, kjer je 2. februarja 1944 umrl zaradi zastrupitve rane in tako končal svojo revolucionarno borbeno pot. Po osvoboditvi so ga domačini prekopali in pokopali v partizanski grob na pokopališču v Svečah v Rožu, njegov grob pa oskrbuje Zveza koroških partizanov v Celovcu.

S tem obeležjem zaključujem pregled do sedaj obeleženih spomenikov naše narodnoosvobodilne borbe in revolucije. Ta pa še vedno ni popoln za osvetlitev krajev, kjer so borci iz naše občine bili bitke in se žrtvovali za svobodo naših narodov. Še so kraji v Sloveniji in Jugoslaviji, ki bi jih bilo treba obeležiti s spominskimi ploščami, ali pa so že obeleženi s ploščami, na katerih najdemo med imeni padlih tudi padle borce iz naše občine. Prav tako je mnogo krajev, kjer so padali talci.

Tudi za te se večkrat ne ve, od kod so. Na nekaterih obeležjih pa so tudi naša znana imena.

Tu nas čaka še težka naloga, da bomo izpopolnili sedanjo evidenco. Znano je, da so nekatere talce sežgali v krematoriju v Grazu in v raznih kaznilnicah in taboriščih, da so nekateri umrli zaradi mučenja v zaporih in da ne vemo, kje so pokopani, da so padli borci še ob zadnjih bojih za Trst ter da so nekateri borci v vrstah KNOJ padli v bojih z bando celo že po osvoboditvi.

Poleg tega pa moramo na tem mestu ugotoviti, da je prav skozi tovrstno dokumentacijo težko ugotoviti širino in uspešnost naše partizanske borbe. Še mnogo je krajev, ki jih pa zaradi skromnosti pri dokumentiranju po osvoboditvi ni obeleženih.

Mnoge partizanske hiše, partizanske javke ob cestah, skritih poteh in samotnih senikih, razni kraji partizanskih akcij, ki so jih izvedli mladinci, sabotaže na mostovih, v tovarnah, na električnih daljnovodih na visokotlačnih vodnih napeljavah itd. so še ostale neobeležene. Vključujoč vse to bi bilo šele možno prikazati celoviteje naš kraj v narodnoosvobodilni borbi.

Kljub temu pa tudi ta dosedanja obeležja kažejo veliko težo partizanskega boja, kažejo, kako vztrajen je bil sovražnik, kaj vse je poskušal, da bi uničil te male partizanske skupine v Karavankah in na Mežaklji, na Pokljuki in na Jelovici.

Ta obeležja tudi dokazujejo, da je sovražnik razpolagal s širokim aparatom, z mnogo policijskih in žandarmerijskih enot, z velikim gestapovskim aparatom, da je uporabljal tudi razne vojaške enote, in da je protiletalska obramba skoraj stalno bila uporabljena za akcije na partizane.

Spominska obeležja širom naše občine in drugod dovolj zgovorno pričajo, kako velik je bil naš krvni davek, kljub temu pa ugotavljamo, da sovražniku ni uspelo razbiti naše enotnosti in borbenosti.

Do zadnjega je bil sovražnik aktiven in nepopustljiv in še pri umiku je skušal kazati svojo bestijalnost in zverinstvo.

Do zadnjega je v nepravični borbi in totalni vojni dokazoval, da bo zmagovala Nemčija in njen vodja Hitler.

Tako je v spominskih obeležjih, spomenikih in grobiščih skrit del naše bogate zgodovine narodnoosvobodilne borbe.

V zadnjih letih tudi dopolnjujemo dokumentacijo z dodatnimi arhitektonskimi posegi, likovnimi obogatitvami in lepšo hortikulturno ureditvijo.

Posamezne delovne, kulturne in športne organizacije ter vzgojno izobraževalne institucije prevzemajo obveznost za čuvanje in urejanje teh spomenikov. Spominska obeležja predstavljajo tudi razna poimenovanja določenih ustanov, kulturnih in športnih objektov. Občinska skupščina podeljuje vsakoletno Čufarjevo in Gregorčičevo plaketo, skupno z ostalimi gorenjskimi občinami podeljuje Prešernovo nagrado.

Tudi razna tekmovanja v počastitev nekaterih važnejših partizanskih dogodkov ali znanih revolucionarjev ali borcev predstavljajo pomembna spominska obeležja.

V zadnjem času so bile poimenovane tudi graničarske karavle. Vse to bo lahko mnogo prispevalo k prenašanju in spoznavanju tradicij NOV.

Tako bo lažje spoznati ta del naše nacionalne zgodovine, ki je bila tako bogata v samopremagovanju, junaštvu, odrekanju in trpljenju.

VSEBINA

Tone Čufar	Pionirji novega sveta (pesem)	5
	I.	
France Klopčič	O jeseniških komunistih v dvajsetih letih	9
Vencelj Perko	Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinovem	19
Ivan Jan	Nekaj posebnosti narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem v letu 1941—1942	59
France Klinar-Kladivar	Alešu Jelencu (pesem)	74
Aleš Jelenc	Prevzem oblasti na Jesenicah	75
France Klinar-Kladivar	Dorici (pesem)	86
Milan Polak	Zapis o delavskem samoupravljanju v Železarni Jesenice	87
	II.	
Miha Klinar	Rapsodija o splavarjih na ognjeni reki (pesnitev) . .	101
	III.	
Vencelj Perko	Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935	155
Tone Čufar	Mladi jetnici (pesem)	194
Vencelj Perko	Pravda odpuščenih delavskih zaupnikov proti KID pred Mednarodnim uradom dela v Ženevi	195
France Klinar-Kladivar	Jožetu Čelesniku (pesem)	220
Miha Klinar	Prva faza boja dr. Iva Štempiharja za osvoboditev internirancev iz Bileče (dokumentarna rekonstrukcija)	221
Bertolt Brecht	Pesem o SA-Mannu (prepesnil Miha Klinar)	254
	IV.	
Ivan Jan	Spomini na Zgornjesavsko dolino	375
Emil Cesar	Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega obdobja	405
France Klinar-Kladivar	Pismo očeta	438
Črtomir Šinkovec	Slavko Savinšek je padel na Banjici	439
Vencelj Perko	Dr. Aleš Stanovnik in spomini nanj	445
Janez Kmet-Mirko	Smrt narodnega heroja Matije Verdnika-Tomaža . .	451
France Klinar-Kladivar	Mauthausen (pesem)	453
Valentin Cundrič	Hudourni rodovnik (pesnitev)	455
Črtomir Šinkovec	Beseda o Josipu Vandotu	461
Josip Vandot	Spomini na pregnanstvo (fragment)	465
	V.	
Franc Konobelj-Slovenko	Spomeniki in spominska obeležja narodnoosvobodilnega boja v občini Jesenice	525
	Vsebina	567
	Slikovno kazalo	568
	Seznam oseb	573
	Okrajšave	583

SLIKOVNO KAZALO

Št. slike	Slika	Stran
1	Štefan Weiss, prvi predsednik krajeвне organizacije KPJ na Jesenicah	9
2	Ciril Košir, prvi tajnik krajeвне organizacije KPJ na Jesenicah	10
3	France Ravnik, prvi blagajnik krajeвне organizacije KPJ na Jesenicah	11
4	Ivan Mulej	12
5	Tomaž Volf	13
6	Tine Vister	14
7	Janez Mlakar	15
8	Tone Vergelj, prenovitelj in pomladitelj krajeвне organizacije KPJ na Jesenicah	46
9	Albin Pibernik, udeleženec pokrajinske konference KPJ v Goričanah	46
10	Tone Čufar, jeseniški delavski pisatelj in revolucionar	46
11	Vencelj Perko, glavni zaupnik delavstva pri KID in voditelj generalne stavke v jeseniškem železarskem revirju leta 1935, pobudnik Medstrokovnega akcijskega odbora, župan na Koroški Beli, izvoljen leta 1936 na listi slovenskega delovnega ljudstva, revolucionar ter ustanovni član KPS in član predvojnega CK KPS	47
12	Odlomek iz Platforme Medstrokovnega akcijskega odbora	47
13	Obvestilo o ustanovitvi Medstrokovnega akcijskega odbora	48
14	Odlomek iz zapisnika seje, na kateri je MAO sklenil obvestiti svoje centrale JSZ, SMRJ in NSZ o njihovem skupnem delovanju in pozival k posnemanju tudi po drugih industrijskih krajih v Sloveniji	49
15	Proslava tridesetletnice SMRJ na Jesenicah leta 1936 je izzvenela v zahtevi po akcijski enotnosti delavstva ne glede na svetovno-nazorsko pripadnost	49
16, 17	Lista slovenskega delovnega ljudstva za občinske volitve 1936 na Jesenicah z nosilcem dr. Alešem Stanovnikom	50, 51
18, 19	Centralni upravi SMRJ, dopis, v katerem se jeseniška podružnica noče odpovedati članstvu v MAO	52, 53
20	Dopis o izključitvi Venclja Perka, pobudnika MAO in glavnega organizatorja ljudskofrontovskega gibanja na Jesenicah, iz SMRJ	53
21	Podatki o Venclju Perku, ki jih je zbrala obveščevalna služba KID, organizirana po vzoru v nemških nacističnih podjetjih, o komunistu Venclju Perku	54
22	Franjo Slavko Federl, jeseniški komunist, ki je prinesel Venclju Perku obvestilo, da mora 17. aprila na 'nujni sestanek' v Trbovlje, kjer ga bo čakala zveza z nadaljnjimi pojasnili. To je bilo povabilo na ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije	55
23	Hiša na Čebinovem, kjer je bil ustanovni kongres KPS	55

Št. slike	Slika	Stran
24	Izba, v kateri je zasedal ustanovni kongres KPS	56
25	Gojmi A. Kos: Prvi kongres KPS na Čebinovem	56
26	Z naslovne strani Manifesta, ki ga je sprejel ustanovni kongres KPS	57
27	Narodni heroj Stane Žagar	58
28	Narodni heroj Jože Gregorčič	58
29—32	Ponatis notranjih in zunanjih strani Priznanja za nesebične žrtve v kampanji »Vse za našo vojsko« Pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko	72, 73
33, 34	Fotomontaža Slavka Smoleja »Od delavca proletarca — do delavca samoupravljalca«, ob devetdesetletnici Železarne in štiridesetletnici ZKJ leta 1959	84, 85
35	Franc Leskošek-Luka, veliki revolucionar in borec, ki se je v vseh zgodovinskih trenutkih vpisal v zgodovino jeseniškega delavstva, govori na zletu Svobod leta 1935 v Celju	182
36	Zbor delavskih zaupnikov SMRJ leta 1932	183
37	Posebni vlak članov jeseniške Enakosti na zlet Svobod v Celje	183
38	Vencelj Perko (slika iz policijskega arhiva), starešina delavskih zaupnikov pri KID in glavni organizator julijske stavke 1935	184
39	Ignac Kralj, glavni zaupnik v valjarnah KID na Javorniku in začetnik julijske stavke 1935	184
40	Predvojne valjarne KID na Javorniku	184
41	Stavkajoči delavci jeseniških valjarn	185
42	Žene javorniških valjavcev so zastražile vhode v tovarno	186
43	Delavci so ostali v tovarni	186
44	Z javorniškiimi valjavci so solidarizirali tudi jeseniški jeklarji in železarji	187
45	Množica stavkajočih v žični valjarni na Jesenicah	188
46	Delavci žične valjarne na Jesenicah	189
47	Delavci so zasedli tovarniške obrate in prometne naprave	189
48	Po ulicah ob tovarni so neprestano krožile okrepljene orožniške patrulje	190
49	Žene pred vhomom jeseniške tovarne so se borile ob strani svojih mož, očetov in sinov	191
50	Množica se je poslovila od umrlega kurjača Tomazina, ki se je tik pred stavko neozdravljivo nevarno ponesrečil v tovarni	192
51	Odlomek iz zapisnika s pogajanj	193
52	Stavka stavbincev avgusta 1936	218
53	Orožniki pred vhomom v javorniške valjarne v času stavbinske stavke leta 1936	218
54	Jože Čelesnik, leta 1936 glavni zaupnik delavstva pri KID	219
55	Viktor Stražišar, delavski zaupnik in komunist, udeleženec partijskega posvetovanja v Joštovem mlinu na Silvestrovo 1939/1940	219
56	Odvetnik dr. Ivo Štampihar, ljudskofrontovec in sobojevnik jeseniškega proletariata za njegove pravice	221
57	Edo Giorgioni, komunist in po Perkovi konfinaciji v Bileći nadaljevalec Perkove politike v koroškobelski občini	229
58	Bileća, panorama	355
59	Slovenski konfiniranci v Bileći	356
60	Pritožba dr. Štampiharja glede konfiniranih na Notr. ministrstvo	357

Št. slike	Slika	Stran
61	Podpisi konfinirancev	358
62	Đorđe Andrejević-Kun: Žandarji mučijo Mošo Pijadeja (Bileća 1940)	359
63	Prvo pismo dr. Štempiharja V. Perku v Bilečo	360
64	Pismo dr. Štempiharja z dne 26. 2. 1940 V. Perku v Bilečo	361
65, 66	Pismo dr. Joža Vilfana V. Perku v Bilečo	362, 363
67	Hotel Bristol v Bileći	363
68	Vencelj Perko v Bileći	364
69	Članek v »Politiki« o razpustu Občinskega odbora Koroška Bela	364
70	Osnutek Perkovega in Kraljevega odgovora na članek v »Politiki«	365
71—77	Apihova »Bilećanka« iz bilećanskega albuma konfiniranca Packa	366—368
78	Perkov zapis Apihove »Bilećanke« v pismu dr. Štempiharju 4. maja 1940	369
79, 80	Razglednica Toneta Čufarja s podpisi hrvatskih književnikov in B. Nušića, poslana V. Perku iz Maribora v Bilečo	370
81	Na Trebišnjici z votlo vrbo, v katero so oddajali konfiniranci pošto, po katero je prihajal tajni kurir	371
82	France Benedičič	371
83	Benedičičevo sporočilo o izpustu sestri v Beograd	372
84	Ivan Krivec-Pavle	377
85	Miha Maleš: Slavko Savinšek	441
86	Dr. Aleš Stavnik, krščanski socialist in borec za akcijsko enotnost slovenskega delovnega ljudstva	446
87	Dr. Štempihar, Vencelj Perko in dr. Aleš Stanovnik z zvezanimi usti v protest pri oviranju predvolilne kampanje za opozicijsko listo pred državnoborskimi volitvami leta 1938	447
88	Pozdrav dr. Vilfana, dr. Štempiharja in dr. Stanovnika Vencelju Perku iz Pariza	449
89	Pozdravi voditeljev francoskih kovinarjev V. Perku	449
90	Narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž	452
91	Josip Vandot	464
92	Spomenik NOB na Jesenicah	529
93	Spomenik talcev in NOB na Hrušici	536
94	Spominski steber kurirjem	537
95	Spomenik NOB na Javorniku	538
96	Grobišče talcev na Koroški Beli	534
97	Spomenik NOB na Blejski Dobravi	542
98	Predvojni jeseniški revolucionar Vencelj Perko odkriva spomenik delavske enotnosti na Poljanah	543
99	Spomenik talcem v Mostah pri Žirovnici	545
100	Spomenik padlih borcev in žrtev nacističnega terorja iz Žirovnice, Sela, Zabreznice, Doslovč, Vrbe, Breznice, Brega, Most in Smokuča	547
101	Spomenik padlih NOV in žrtev nacističnega nasilja na Dovjem	548
102	Spomenik padlih v NOB in žrtev okupatorskega terorja v Gozd-Martuljku	549

Št. slike	Slika	Stran
103	Spomenik NOB v Kranjski gori	550
104	Spominsko obeležje v spomin sekretarja SKOJ Dragoljuba Milovanovića	556
105	Spomenik planincem, padlim v NOB	557
106	Spomenik na Obranci na Mežaklji	558
107	Nagrobna plošča padlim partizanom v Svečah na Koroškem, kjer je pokopan tudi narodni heroj Matija Verdnik-Tomaž	563

SEZNAM OSEB

A

Adži Božidar: 254
 Albreht Fran: 406
 Albreht Lovro: 169, 170, 332
 Alegro: 221
 Aleševac Jakob: 439
 Aljaž Jakob: 535
 Ambrožič Alojz: 415
 Ambrožič Anton-Božo: 82
 Ambrožič Frančiška: 535
 Amser: 553
 Andrejčkov Jože: 461
 Andrejević Đorđe-Kun: 224, 252, 288
 Apschner: 415
 Apih Milan: 228, 250, 255, 258, 264, 270,
 271, 272, 289, 350, 356, 358, 360, 366
 do 368
 Arh Franc: 89
 Arih Ivan: 387
 Arih Miha-Mihol (Klemen): 387, 388, 400,
 403, 404, 551, 557
 Arnež Peter: 173
 Arzenšek Ivan: 89
 Arzenšek Viktor: 531, 559
 Avbelj Viktor: 75
 Avsenek Janko: 173
 Ažman Drago: 530
 Ažman Jože: 16, 21, 22, 29
 Ažman Karl: 50, 322, 330, 331, 341, 343

B

Babnik Nande: 424, 425
 Bach: 300
 Bajuk Stanko: 228, 250, 258, 286, 352, 360
 Baloh Rudi: 544
 Baraga Evgen: 165, 168, 169, 176
 Barlič: 32
 Bartelj Anton: 50
 Bartol Vladimir: 439
 Bartoš Milan: 302
 Baruh Bora: 224, 252, 289
 Bedenk Viktor: 69
 Beguš Vinko: 82
 Benedičič Ela: 231, 264, 265, 266, 271, 275

Benedičič Franc: 172, 221—353, 356, 357,
 358, 360, 371, 372, 530, 535
 Benedičič Ludvik: 266, 275, 540
 Benedik Viktor-Pero: 387, 389, 390, 391,
 395, 400, 403
 Beniger Franc-Gabrin: 376
 Bergant Jernej: 22
 Bernard Ivan: 560
 Bernard Jaka: 63, 66
 Bernard Jože: 50
 Bernot Zvonimir: 224, 282, 283
 Bertonceelj Ivan-Janoš: 76
 Bertonceelj Ivan-Johan: 70, 559
 Bertonceelj Jože: 50
 Bešter: 331, 334, 335
 Bevk France: 462
 Bizjak Andrej: 166, 167
 Bizjak Evgen-Iztok: 545
 Bizjak Milena: 395
 Blažin Lovro-Dušan: 552
 Bogman: 545
 Bokal Stane: 23, 66, 531, 535, 560
 Bonač: 337
 Bor Matej-Vladimir Pavšič: 410, 411,
 412, 435, 436, 561
 Borz (-Vižintin-Kalc): 222, 223, 250
 Bosnar Josip: 226, 291
 Boštjančič Franc-Boš: 435
 Bračinac: 345
 Brajc Filip: 50, 169
 Brecht Bertolt: 239, 354
 Bregant Alojzij: 50
 Bregant Matevž: 50
 Brejc Tomo: 62
 Brenk Tone: 416
 Brišar Ivan: 82
 Brnčič Ivo: 439
 Brodar Ivan: 69
 Broz Josip-Tito: 21, 44, 45, 64, 70, 99, 535
 Bucek Jože: 159, 162
 Budinek: 387, 400
 Budisavljević Sretan: 274, 275, 280, 296
 Buharin: 16
 Bukovec Franc: 337
 Bukovnik Ciril: 171
 Burja: 313
 Butler Harold: 217

C

Cankar Ivan: 38, 323, 409, 462, 535
Cankov: 15
Cerar Breda: 412
Cerar Drago: 412
Cesar Emil: 405—437
Cesarec Avgust: 370
Ciano: 254
Cimerman Franc-Nace: 553
Cimpkovi: 539
Cizelj Miran: 550
Cuderman: 443
Cundrič Valentin: 455—460
Cvetek Matija-Miško: 382, 387, 388
Cvetković Dragiša: 252, 253, 254, 255, 273, 302, 323, 349

Č

Čacinovič Rudolf: 228, 250, 258, 260, 286, 291, 293, 312, 356, 358, 360
Campa Ivan: 439
Čargo Ivan: 439, 443
Čebin Boris-Džim: 533
Čeč Tončka: 10, 313
Čelesnik Ivan: 24, 26, 50, 162, 173, 176, 178, 179, 330, 331, 332, 334, 335, 340, 341, 343, 345, 346
Čelesnik Jože: 29, 49, 50, 171, 196, 202, 203, 205, 206, 209, 212, 215, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 248, 295, 316, 317, 325, 333, 341, 342, 343, 345
Čemažar: 165
Černe Slavko: 550
Černejeva Anica: 439
Čop Avgust: 50
Čop Jože: 172
Čop Matija: 535
Čop Metod: 50
Čričković Dušan: 409
Črnologar Vladislav: 50
Čubrilović: 261, 280
Čuden Valentin: 553
Čufan Jože: 531
Čufar Tone: 5, 21, 22, 23, 46, 161, 166, 169, 177, 183, 194, 330, 370, 407, 414, 415, 416, 439, 444, 528, 529, 531, 534, 535, 565
Čurković: 30, 343, 346
Čvorak: 285

D

Daluge Kurt: 63, 68
Damijanov Jakše: 281
Dauthendey Max: 442
Debeljak Franc: 556
Dečko: 280, 298

Degleria: 82
Dehmel Richard: 442
Demonster: 228
Demšar Andrej: 22
Demšar Štefan: 554
Demšar Tončka: 313
Destovnik Karl-Kajuh: 412, 416, 439
Dežman: 167
Dežman Rudolf: 321, 322
Didek: 236
Dimitrov: 20
Dodič Anton: 448
Dolar Jože: 556
Dolinšek Tone-Metod: 66
Dolžan Ivan-Jovan-Aleksander: 377, 378, 379, 381, 382, 383, 386, 399, 403
Dolžan Kristl: 379, 387
Dostal Leo: 158, 162, 168, 169, 200, 244
Dostojevski: 463
Dovč (Ocepek) Angela: 228, 233, 250, 257, 258, 267, 285, 356, 358, 360, 362, 535
Drekonja Ciril: 439
Drolc Albin-Krtina: 431
Duhohovnik Anton: 237, 244
Đurović: 227, 285

E

Ehrlich: 255
Engels Friedrich: 16
Ercoli-Palmiro Togliatti: 20
Erlih Janez: 229, 269, 270, 280, 296, 297, 312, 352

F

Farčnik Franc: 11
Federl Franjo-Slavko: 31, 55, 163, 169, 245, 331, 333, 334, 335, 341
Ferenc Tone: 63, 70
Finžgar Janez: 535
Finžgar Fran Saleški: 443
Fischer: 164, 169
Fischer Ruth: 16
Flander Bogo (gl. Klusov Jože)
Flik Jakob: 53
Florijančič: 318
Franc Franc: 22
Franc Jožef I.: 300
Franco: 299
Frelih Franc: 411
Frelih Matevž: 50
Furlan Tomaž: 447

G

Gasar Albin: 173, 181, 236, 242, 243, 244
Gasar Martin: 50
Gasar (Zakošičev): 544

Gašperin Ivan-Mitja: 409
 Gavrik: 426
 Genussi: 82
 Gerčar Janez: 70
 Gerdej Anton: 173
 Giorgioni Edo: 163, 222, 223, 228, 229,
 250, 252, 165, 266, 276, 269, 407
 Glanc Viktor: 549
 Glavič: 157
 Gmajnar Pavel: 554
 Godec Tomaž: 29, 66, 313, 314, 315, 352,
 419
 Godina Ferdo: 417
 Goethe: 463
 Golar Cvetko: 463
 Golar Manko: 412
 Golob Franc: 439
 Gorenjc: 23
 Gorinšek Danilo: 416, 496
 Gradišnik Jože: 50
 Gradnik Alojz: 535
 Grahor Ivo: 439
 Grasser Janko: 11
 Gregorač Viktor: 406, 407, 409, 410, 412,
 416, 434
 Gregorčič Ivan: 528
 Gregorčič Jože-Gorenjc: 22, 23, 63, 407,
 528, 531, 534, 539, 546, 559, 560, 562,
 565
 Gregorčič Simon: 535
 Gregori-Govedar: 387
 Gregori-Skuber: 387
 Gregorič Joža: 439
 Grintov Ciril: 157, 540
 Grobotek Franc-Črtomir: 544
 Gruden Igo: 462
 Guštin Evgen: 543
 Guzelj Franc: 23, 554

H

Hacin: 251, 255
 Hafner Ivan: 50
 Hafner Jernej: 50
 Hafner Nika: 534
 Hafner Vinko: 376, 377
 Hameršček Alojzija: 266, 275
 Hameršček Jože: 317
 Handl: 62
 Himmmler: 63
 Hitler: 34, 35, 60, 64, 66, 69, 70, 223, 224,
 249, 253, 256, 286, 290, 299, 302, 324,
 325, 349
 Hlade Franc: 22
 Hlavaty Zdenko: 421, 422
 Hlebanjevi: 386, 388, 389, 395
 Hlebanja Janez: 399
 Hlebanja Jože: 399
 Hlebanja Franc: 399
 Hlebanja Miha-Helj: 389

Hlebec Albert: 23
 Hochkraut Lojze: 228, 252, 253, 257, 258,
 260, 356, 358, 360
 Hočevar: 294
 Hočevar Savica (Žagarjeva): 313
 Horvat Beno: 553
 Horvat Vinko: 547
 Hoznar Srečko: 552
 Hribar: 75
 Hubad: 318, 319, 320, 322
 Humer Lovro: 157, 244, 245
 Husova Mara: 439

I

Iskra Janez: 16

J

Jagodic Srečko: 89
 Jahkel Adolf: 222, 228, 250, 312, 319, 320
 Jakopič Rihard: 443
 Jan Ivan-Srečko: 59—71, 375—404
 Janežič Tone: 552
 Janša Anton: 535
 Janžikovič: 280
 Jarc: 167
 Jarc Miran: 439
 Jeftič: 291
 Jeftič Dragoljub: 244, 331
 Jeglič Anton Bonaventura: 448
 Jekler Matevž: 50, 170
 Jelenc Aleš: 74, 75—83, 407, 408
 Jelinčič Anda: 408
 Jenstrle Julka: 555
 Jeram Jurij: 24, 26, 323, 324, 329, 330,
 339, 342, 345
 Jerala Franc: 531, 535
 Jeraša Alojz: 50
 Jerot Milan: 496
 Jerovšek Franc-Vasja: 560
 Jesenko Leopold: 409
 Jesih Henrik: 221, 268, 276, 321
 Jeza Maks: 439
 Jocif Nande:
 Jojić Milivoj: 227, 249, 251, 252, 257, 264,
 265, 271, 272, 280, 281, 285, 289, 290,
 291, 292, 349
 Jokanović Dušan: 227, 285
 Jovanović Joco: 167
 Jovanović Rajko: 285, 291
 Jurčič Josip: 461
 Jureževi: 402

K

Kaclerović Triša: 12, 13
 Kajuh (gl. Karl Destovnik)
 Kalan Matevž: 165, 166, 173

Kalan Milan-Klek: 541
 Kalatić Josip: 227
 Kalc (Vižintin-Borc): 223
 Kalin Boris: 528
 Kapor Laza: 227, 270, 281
 Kapor Tomo: 227
 Kapus Mirko: 546, 547
 Karađorđević Aleksander: 302
 Karađorđević Marija: 167
 Karađorđević Pavle: 16, 302
 Karađorđević Peter: 167
 Kardelj Edvard: 21, 32, 33, 41, 42—62,
 64—67, 70, 249, 255—263, 274
 Kardelj Pepca: 228, 233, 250, 255, 256,
 257, 258, 262, 267, 285, 312, 356, 358,
 260, 362
 Kardoš Aladar: 228, 250, 251, 258, 264,
 270, 293, 312, 348, 356, 358, 360
 Kašič Josip: 11
 Kavčič Alojz: 50, 170
 Kavčič Ivan: 50, 550
 Kavčič Niko: 70
 Kavšek: 313
 Kazianka: 535
 Kebe Štefan: 62, 562
 Kejžar Viktor-Peter: 170, 531, 535, 539,
 562
 Kelih: 407
 Kelih Mara: 540
 Kenda: 469, 470, 471
 Kerenčič Jože: 439
 Kermavner Dušan: 228, 250, 258, 259,
 260, 264, 286, 356, 358, 360
 Kersnik Stane-Jelovčan: 70, 376, 377
 Keršič Marjan-Belač: 550
 Keršovani: 254
 Keržič Stane: 534
 Keše Ivan: 228, 287, 356, 358, 360
 Kette Dragotin: 461
 Kidrič Boris: 21, 22, 23, 24, 535
 Kiršner Rupert: 376, 558
 Klančnik Gregor: 352
 Klavžar Peter: 50
 Klinar Anton (Tonček): 408
 Klinar Ciril (Hrušica): 50
 Klinar Ciril (Jesenice): 50
 Klinar Herman: 81
 Klinar Jaka-Gustelj: 544
 Klinar Jože: 545
 Klinar France-Kladivar: 74, 86, 407, 434,
 435, 438
 Klinar Franc (Planina pod Golico): 50
 Klinar Franc (Pl. rovt): 50
 Klinar Miha-Marijan: 101—152, 221—353,
 405, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 413,
 416, 429—433, 434, 436, 528, 533, 543
 Klopčič France: 9—18, 317, 350
 Klopčič Mile:
 Klusov Joža-Bogo Flander: 416—429,
 436, 439
 Kmet Janez-Mirko: 451—453
 Knaflič Franc: 553
 Kobe Boris: 543
 Kocjan: 386
 Kocjanovi: 395
 Koder Jože: 555, 556
 Koder Peter: 408
 Kogovšek:
 Kokalj Edvard: 439
 Kokalj Tine: 562
 Kolar Anton: 50
 Kolendič Anton: 281
 Konobelj Franc-Slovenko: 70, 328, 525
 do 565
 Kopač Josip: 25
 Kopač Vlasto: 536, 546
 Koračin Alojz-Savo: 544
 Korbar: 227
 Koren Ferdo: 412, 531, 559
 Koren Franc: 72
 Koren Ivan: 50
 Korenovi (bratje in pevci, med njimi
 znani France Koren): 175
 Koren Rudolf: 228, 250, 258, 312, 348,
 356, 358, 360, 363
 Korošec Anton: 35, 36, 200, 201, 228, 229,
 230, 234, 235, 237, 238, 244, 245, 253,
 254, 255, 260, 263, 272, 273, 274, 275,
 287, 294, 303, 495
 Korošec Ivan: 439
 Koselj Tine-Vanja: 545
 Kosmač: 167
 Kosovel Srečko: 535
 Kostja: 425
 Košak Vinko: 439
 Košir Mirko: 387, 388
 Košir Mirko (prof.): 228, 250, 258, 260,
 352, 356, 358, 360
 Košir Niko: 421
 Košutič: 280
 Kotnik Zdravko-Joža: 382
 Kovač Štefan: 228, 258, 270, 271, 356,
 358, 360
 Kovačić Ivan-Goran: 370
 Kovačić Leopold: 542
 Kovačić Oskar: 228, 250, 257, 258, 262,
 356, 358, 360
 Kozak Juš: 414, 415
 Kozar Franc: 439
 Kozar Ivanka: 555
 Kozar Karl-Romi: 408
 Kozjek Cirila (Curk): 408
 Kraigher Boris: 75
 Kraigher Vito: 227, 363, 439
 Kraguljnik Karl: 411
 Kralj Ignac: 22, 29, 30, 158, 159, 162, 163,
 164, 165, 166, 170, 175, 178, 184, 196,
 204, 205, 206, 209, 212, 215, 221—353,
 356, 357, 358, 360, 540
 Kralj Franc: 49, 326

Kralja (brata kiparja in slikarja): 443
 Kramar Jože st.: 387
 Kramar Jože ml.: 387
 Kramer: 38, 263, 274
 Kranjc Nace-Pajlin: 439
 Kranjskogorski (Josip Vandot): 462
 Kraševac: 408
 Krašovec Franc: 22, 23, 172, 333
 Kravs Franc: 560
 Krč Franjo: 546
 Kreft Bratko: 24
 Kreft Ivan: 251, 252, 258, 260, 271, 272,
 285, 290, 293, 312, 350, 351, 356, 358,
 360
 Krek Miha: 200, 255, 294, 314
 Krekić: 333, 335, 336, 337
 Krelj Sebastijan: 461
 Krezović Molovan: 227
 Kristan Anton: 323
 Krivc Ivan-Kostja-Pavle: 50, 375, 377,
 378, 379, 383, 387, 388, 390, 402, 403,
 404, 533, 535, 551
 Krivec: 510
 Križnar Ivan: 63, 70
 Križnar Stane-Ciril: 388, 400
 Kristan Franc-Kralj-König: 377
 Krleževa: 280
 Krmelj Maks-Matija: 417, 423
 Krničar Ivanka:
 Krnjević: 254
 Kržišnik Celestina: 395
 Kučina: 164, 167
 Kuhar Avgust: 244, 245
 Kuhar Lovro-Prežihov Voranc: 407, 534,
 535
 Kuharič Boris: 77
 Kukovec: 227, 294, 468
 Kuković Vladimir: 228, 233
 Kunstelj Jožica: 540
 Kunšič Rudolf: 53, 346

L

Lajnar Adolf: 325, 326
 Lakota Katja-Majda: 380
 Laković Milan: 227, 285, 293
 Lampret Jože: 268
 Lavsegar Rado st.: 173
 Lautenschläger: 156
 Lazar Anton: 50
 Lazarević: 488
 Lazarević Bojka: 500
 Lenček:
 Lenin: 14, 16, 252
 Lemež Milan: 227, 294
 Leopold: 468
 Lepin Viktor: 317
 Leskošek Franc-Luka: 26, 31, 89, 90, 165,
 168, 176, 236, 247, 249, 260, 320, 321,
 333

Levec Peter: 433, 434
 Levstik Fran: 461
 Likovič Slavko: 535, 540
 Liška Janko: 312
 Ljotić: 35
 Logar Josip: 11
 Lombardo: 337
 Lončar: 447
 Luckmann Karl: 167, 170, 171, 237
 Ludviger:

M

Maček Polde: 255, 256
 Maček Vladimir: 230, 252, 253, 254, 255
 do 263, 266, 273, 274, 280, 285, 287, 289,
 298, 318, 323, 349, 447
 Magdič Pavel: 25
 Makulov Stanko: 386
 Malenšek Janez: 50, 341
 Maleš Miha: 439, 441, 443
 Marčič Viktor: 452
 Marinko Miha: 69, 79, 89
 Markelj (?): 23
 Markelj Jože: 553
 Markelj Franc: 533
 Markež Valentin: 208, 239, 246, 265
 Marković Dušan: 14
 Markovičeva: 14
 Markovičeva (n. n.): 280
 Marković Ivan: 173, 325, 326
 Marković Laza: 281
 Marolt Sveto-Špik: 439
 Marx Karl: 16
 Marušić: 275
 Mascus: 60
 Maurer: 228, 287, 356, 358, 360
 Mavec Ivan: 22
 Mavec Jože: 317
 Medved Anton: 535
 Medveščak Ela: 266, 275
 Mejač Vid: 69
 Mencinger Franc: 407, 535, 540, 541, 561
 Mertelj Andrej: 383
 Mertelj Joža: 387
 Mesesnel Franc: 439
 Mežek Mirko: 546
 Mihelčič Lojze: 228, 250, 258, 259, 270,
 271, 285, 286, 356, 358, 360
 Mihelčičeva: 272
 Milovanović Dragoljub: 548, 556
 Milutinović Ivan: 224, 226, 227, 285
 Mlakar Janez: 11, 13, 15, 18, 21, 23, 169,
 322, 325, 332, 341, 343, 346, 533
 Modic Lev: 280, 294, 352
 Močnik Albin: 497, 498, 506
 Močnik Minka: 266, 273, 275, 407
 Mohor Anton: 496
 Mohorič Franc: 245
 Moravec Dušan: 422

Mostečnikovi: 451, 452, 453, 564
 Mrak Jože: 315
 Mrak Rezka: 395
 Mulej Ivan: 12, 13, 17, 18, 23, 50
 Mulejeva: 23
 Mussolini: 34, 36, 256, 286, 299, 302, 324

N

Nahtigal Konstantin: 416
 Nakrst Ivan: 17
 Natlačen Marko: 167, 200, 202, 223, 228,
 229, 230, 234, 237, 238, 240, 245, 246,
 250, 254, 255, 257, 261, 263, 265, 267,
 268, 269, 270, 274, 275, 277, 278, 279,
 294, 299, 303, 305, 309, 313, 319, 320,
 322, 360, 363, 445
 Nazor Vladimir: 370
 Nedeljkić Milorad:
 Nikolić Ivan: 50
 Noč Albin: 50
 Noč Ana: 408
 Noč Andrej (Glažar): 76
 Noč Anton: 229, 322, 407
 Noč Janko: 163
 Noč Martin: 408, 539
 Noot Karl: 81, 162, 164, 168, 169, 200,
 320
 Novak Ciril: 50
 Novak Milica: 415
 Novak Otmar: 535, 540
 Nušić Branislav: 370

O

Obermajer Rudi-Bobi: 555
 Obersnel Maks: 157, 162, 164, 168, 334
 Oblak Alfonz: 22, 276, 317, 332
 Oblak Dolfe: 541
 Očepek Lojze: 228, 258, 287, 356, 358, 360
 Očepek Angela: gl. Dovč Angela
 Oitzl Avgust: 389, 390, 403
 Oitzl Miha: 390, 404
 Oman Slavko: 558
 Onič Franc: 412
 Onič Maks: 269
 Onofrie: 291
 Osolnik Bogdan: 76, 79, 81
 Osterc Marta-Bezjakova: 439
 Osvald Stanko: 223, 233, 250—312, 319

P

Par Franc: 50, 82
 Pajer Justa: 533
 Pajer Leopold: 533
 Pangeršič Janez-Jelko: 543
 Panić Ika: 168
 Papler Franc: 22

Pašić: 303
 Paul Fritz: 486, 491, 498, 503
 Pavletič: 268
 Pavlič Franc: 22
 Pavlovce: 433
 Pavšič Vladimir (gl. Matej Bor)
 Pavšič Rudolf: 408
 Pečar Franc (Sonc): 400, 401
 Pečar Kristina: 554, 555
 Pečar Majda: 554
 Pečar Zlata: 554
 Pečnik Ciril-Poglajen: 562
 Penca Jože-Dečko: 450
 Pengov Božo: 537
 Perc Stanko: 82
 Perdih Karl-Žar: 546
 Perenič Janez: 23
 Perko Vencej: 19—45, 47, 48, 49, 53, 54,
 55, 155—181, 184, 196—217, 221—353,
 356, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365,
 369, 370, 445—450, 534, 543
 Pernar: 254
 Perovšek Franc: 76
 Pesjak Franc st.: 83
 Petermel Franc: 300
 Petermelj Anton-Igor: 79, 376
 Petermelj Mitja: 427
 Petrač Lenart: 25, 26
 Petrič Jože: 10
 Petruška: 463
 Pezdirmnik Mirko: 553
 Pfeiffer: 155, 294
 Pibernik Albin: 21, 23, 46, 169, 170, 171,
 276, 317, 333, 346, 541
 Pibernik Julka: 169, 170, 276, 535, 541
 Pij XII.: 294
 Pijade Moša: 224, 226, 227, 249, 251, 252,
 255, 256, 257, 262, 263, 264, 265, 271,
 280, 286, 287, 289, 358, 359
 Pikon Jože: 541
 Pipan Tone-Črtomir: 439
 Pirjevec Avgust: 439
 Pirnat Niko: 443
 Pivk Mici: 540
 Planinšek Rudolf: 540
 Pleš Andrej: 22
 Podgornik Franc: 411
 Pogačnik Nande: 169, 170, 333
 Pogljajen-Uroš: 379
 Pohar Edvard: 554
 Pohlin Marko: 461
 Polajnar: 16
 Polak Milan: 87—100
 Polanšek Valentin: 445
 Poljanec Janez: 540
 Poljanec Francka: 540
 Poljka Tomaž: 50
 Popara: 289
 Popo Ilc: 291
 Potočnik Franc: 560

Potočnik Miha: 83, 382
 Prajer: 408
 Praprotnik Avgust: 30, 81, 155, 168, 169,
 196, 209, 211, 240, 244, 245, 247, 294,
 302, 307, 344, 398
 Praprotnik Cena: 165
 Praprotnik Jože: 173
 Praprotnik Vinko: 173
 Premrl Vojko: 535
 Prepeluh Albin: 260
 Prešeren Andrej: 22, 23
 Prešeren Franc: 409
 Prešeren France: 7, 47, 57, 409, 435, 535
 Prešeren Martin: 82
 Pretnar Janko: 554
 Preželj Karl: 163, 539, 562
 Preželj Milan: 430, 552
 Prežihov Voranc (gl. Lovro Kuhar)
 Prica: 254
 Pristavc Ivan: 389
 Pristavc Pavla: 389
 Pšenica Fani: 31
 Puc Dinko: 199, 200
 Pucelj: 38
 Pugelj Milan: 463
 Pukšič Alojz: 48, 49, 325, 326
 Pustavrh Franci-Skobec: 425
 Pustavrh Tilka: 425

Q

Quisling: 290

R

Rabič Alojz: 548, 549
 Rabič Jaka: 548
 Rabič Maks: 548
 Rabič Mirko: 548
 Radovanović Ljubo: 285
 Ramovž Janez: 167
 Ravnik Joža: 50
 Ravnik Ivan: 50
 Ravnik Franc: 11, 12, 24, 29, 30, 50, 169,
 178, 196, 203, 209, 212, 238, 239, 288,
 294, 295, 316, 317, 331, 333, 334, 335,
 339, 342, 345, 346
 Ravnik Štefan: 50
 Razinger Ivan: 50
 Razinger Jože: 553
 Regitnik Franc: 10, 11
 Rekar Ciril: 157, 164
 Rekar Franc: 546
 Rekelj Janko-Špik: 542
 Renko Julij: 538
 Repe Adolf-Tiln: 386, 555
 Repinc Janez: 23
 Repinc Jože: 14, 16, 23
 Rešek Simon: 50

Reven Janez-Jur: 554
 Ribar Božena: 270
 Ribar Ivan: 223, 224, —5, 226, 254, 270,
 271, 272, 280, 285, 286, 287
 Ribar Ivo Lola: 224, 225, 226, 227, 254,
 264, 270, 271, 289
 Ribar Jurica: 270
 Ribar Mira: 270
 Ribar Tonica: 270
 Ribar Žarko: 270
 Rihtaršič Franc: 50
 Rinaldo Mihael: 50
 Rob Ivan: 439
 Robič Andrej: 387
 Robič Franca: 388, 389, 395, 398
 Robič Fric: 389, 395
 Robič (Grajenek): 387
 Robič Janez: 14, 23
 Robič Janez-Vah (Oran): 386, 388, 390,
 391, 395
 Robič Malka: 387, 389, 390, 400
 Robič Neža: 462
 Robič Pepca: 388, 390
 Rogelj Mirko: 535, 544
 Rösener: 63
 Rozman Jože: 167
 Rozman France: 50, 169, 170, 316
 Rozman Franc-Planinc: 82
 Rožič Franc: 50
 Rudman: 313
 Rudolf Janko: 89
 Rupar Marjan-Miro: 535, 554
 Rupar Peter: 386, 532, 535, 555
 Rupena Mara: 222, 228, 233, 250, 319, 320
 Rus Vojan: 552

S

Salaj Đuro: 89
 Samenhof: 252
 Saračević Angela: 168, 170, 276
 Saračević Slavko: 172, 276
 Sauer Erich: 171, 408
 Savinšek (oče): 440
 Savinšek (mati): 440
 Savinšek Jaka: 439
 Savinšek Slavko: 439—444
 Schiller: 170
 Schiller Friedrich: 463
 Schreyer: 63
 Sedej Ivan: 169, 172
 Segolin: 534
 Sekardi Stanko: 531
 Semlak: 164, 165
 Senc-Pečar: 400
 Senegačnik: 313
 Simić Vladimir: 227, 280, 285
 Sirc Franc: 163
 Skobec Tilka:
 Skumavec Janez-Marjan: 380, 399

Slavec: 395
 Slavin Cvetko (Josip Vandot): 461
 Slomšek Anton Martin: 461
 Smolej Anton: 165, 173
 Smolej Slavko: 85, 407, 408
 Smolej Valentin: 165, 166, 173, 230, 269, 280
 Smoljan:
 Smolnikar Albin: 23
 Smrekar Hinko: 439
 Soklič Janko: 540, 541
 Sperans (gl. Edvard Kardelj)
 Sršen Ivan-Luka: 554
 Stajić: 291, 292, 293, 349
 Stalin: 15, 252
 Stanovnik Aleš: 28, 50, 51, 229, 239, 244, 245, 246, 250, 251, 265, 266, 287, 300, 311, 314, 318, 445—450
 Stanovnik Janez: 450
 Stante Peter: 258
 Starc Lidija: 389, 395
 Stojadinović Milan: 35, 36, 198, 199, 228, 234, 238, 244, 253, 255, 263, 273, 274, 275, 285, 301, 302, 303, 323
 Stojan Ivan: 50, 172
 Stražišar Jože: 22, 164, 224, 225, 531, 535
 Stražišar Leopold: 22, 273, 298, 407, 531, 535, 560
 Stražišar Ludvik: 411, 412, 531, 535
 Stražišar Viktor: 28, 48, 49, 50, 163, 170, 196, 205, 206, 209, 212, 215, 239, 240, 243, 247, 248, 295, 316, 317, 345, 531, 532, 535
 Stritar Josip:
 Strlekar Ignac:
 Strniša Gustav: 463, 481
 Sušnik Albin: 23
 Svetina Franc: 546
 Svetina Tone: 561
 Svetina Viktor: 535, 545
 Svetlin Jože: 269

Š

Šaupah Peter: 389
 Šavli Albin: 411
 Šavli Jože: 450
 Šentjerc Lidija: 75
 Šešešek Jože: 312
 Šifrer Tone: 413, 414, 416, 439
 Šimec Pavel-Paja: 418
 Šimnovec: 314
 Šinkovec Črtomir: 439—444, 461—464
 Širok Karl: 416, 439
 Šitikov Aleksander: 10, 11
 Šitikov Urška: 10, 11, 12, 18
 Šivic Marija-Minka: 535
 Skofic Ciril-Sandi: 81
 Skolaris Vojko: 555

Škrlić Franc: 24, 173, 178, 331, 333, 334, 340
 Smicberger Djuro: 421
 Smid Janez: 163
 Smit Jože: 411
 Šoberl Rafael: 231, 269, 280
 Šorli Marjan-Viher: 435
 Sprajc Peter: 228, 250, 258, 286, 356, 358, 360
 Štajnfeld: 285
 Štefman: 551
 Štempihar Ivo: 50, 196—217, 221, 253, 360, 361, 369, 446, 447, 448, 449
 Štravs Gustelj: 535, 540
 Štravs Pavel: 22
 Štumpfelj Tone-Ante: 544
 Šturm Franci: 439
 Subašić: 255
 Subic Janez-France: 419
 Subic (Narigar): 419
 Suklje: 280
 Sušmelj Lojze: 439

T

Talar Franc: 547
 Tancar: 172
 Tarman Andrej: 387
 Tarman Minca: 403
 Tavčar Beno-Zmagov-Valter: 546
 Tavčar Ciril: 535
 Tavčar Marta-Ria: 546
 Terzić: 227—251, 252, 255, 257, 264, 265, 271, 272, 281, 290, 293, 348, 349, 351
 Thaler Tone: 169, 276, 317, 346
 Thaler Mici: 276
 Thalheimer Avgust: 16
 Thälmann Ernst: 16
 Tiso: 253, 255
 Tišov Lojze: 23
 Tito (gl. Josip Broz-Tito)
 Togliatti Palmiro (gl. Ercoli-Palmiro Togliatti)
 Toman Franc: 330, 331, 332, 333, 334, 335
 Tomazin: 175
 Tomšič Tone: 249, 535
 Torkar Jaka ml.: 533, 534, 539, 546
 Torkar Jaka st.: 534
 Traven Alojz: 535
 Traven Cilka-Nočeva: 407, 408
 Trbojević: 162, 202
 Trebušak Jože st.: 50, 171
 Tresoglav Jože: 50
 Treven Ela-Rustja: 544
 Treven Franc: 483, 484
 Triker Ciril-Ciro: 554
 Triplat Kati: 25
 Trocki: 16
 Trojar: 11

Tršar Drago: 538
Trtnik Francka: 221, 228, 266, 275, 276
Trtnik Leopold-Iztok: 554
Trubar Primož: 461
Truhler Rudolf: 50

U

Udvanc Matija-Vajs: 66
Ujević Tin: 370
Ulčar Florijan:
Ulčar Lojze: 77
Umek Jože: 228, 230, 232, 252, 258, 265,
288, 292, 311, 312, 313, 352, 356, 357, 360
Umnik Janez: 69
Urbani Slavko: 299, 311
Urh Milan-Marko: 379
Uršič Justin: 389, 390, 391, 404, 551

V

Vahovi (gl. Robič): 395
Vandot Franc: 462
Vandot Josip: 439, 461—464, 465—523
Varga Evgen: 16
Vavpotič: 447
Veber Ivan-Nace: 379
Velepec Gregor: 539
Verdnik Janko: 188
Verdnik Matija-Štajzi-Tomaž: 376, 451
do 453, 531, 532, 535, 554, 563
Vergelj Berti: 23, 50, 169, 532
Vergelj Tone: 17, 22, 23, 46
Verteš: 312, 348
Vidic Janez: 435
Vidic Jože: 437
Vidmar Maks: 50
Vilder V.: 280
Vilfan Jože: 227, 228, 233, 266, 267, 274,
280, 286, 294, 362, 363, 446, 449
Vilman Lojz: 23
Vipotnik Anica: 228, 250, 285, 356, 358,
360
Vister Albin: 50, 171
Vister Avgust: 340, 341
Vister Valentin: 13, 14, 16, 17, 18, 22, 156
Vižintin (Kalc-Borc): 223
Vlaškalin Milan: 324
Vodnik Valentin: 461
Vodnov Jaka: 22
Vodopivec Franc: 408, 539
Voje Lojze-Alvo Babnikov: 420, 421, 423,
425, 426, 427
Vojvoda: 16, 23
Volc Minka: 395
Volf Tomaž: 12, 13, 15, 18, 164
Vovk Ančka-Sitar: 414
Vovk Angela: 415
Vrankar Vinko: 30, 339, 340, 342, 343,
344, 345, 346

Vrečar: 165, 168, 169, 202, 203, 250, 322
Vrhunec Oto-Blaž Ostrovihar: 433, 440
Vujasinović Toša: 289, 312
Vuk Stanko: 439

W

Wagner: 171
Wallis Wilhelm: 533
Weiss Janez-Belač: 439
Weiss Štefan: 9, 10, 17, 18, 317
Westen Avgust: 24, 81, 155, 156, 196, 197,
234, 235, 237, 240, 245, 294, 295, 303,
307, 320, 328, 329
Wohinz Milan: 221, 222, 228, 250, 251, 321
Wultsch: 337

Z

Zagorski Cvetko: 407
Zajdler Ernst-Iztok: 560
Zalokar Ivan-Tonček: 387, 388
Zavelcina Viktor: 317
Zetkin Klara: 16
Ziherl Boris: 21
Zima Janez: 556
Zinovjev: 16
Zupan Ignac: 547
Zupan Jože-Ježek: 530, 545
Zupan Tine: 49, 173, 327
Zupanc Janez: 16
Zupančič Cilka-Sonja: 540, 543

Ž

Žagar Stanko st.: 21, 26, 29, 62, 63, 66,
70, 313, 446, 534, 559, 560
Žagar Savica (Hočever): 313
Žbontar Matevž: 297
Žerjav: 240, 302
Žerjav Janez-Anja: 387, 389, 390, 400
Žemva Albin-Izidor: 531, 554, 555, 562
Žigon Avgust: 439
Živković Petar: 244, 263, 274, 300, 302
Žlebir Janez: 171
Žlender: 415
Žnidar Alojz: 163, 164
Žnidar Anton: 50
Žorga Jaka: 17
Žugić: 290
Žugić Pepca (Perko): 313
Žujer Franc: 22, 164
Župančič Oton: 406, 409, 461
Žurman Franc: 77
Žvab Jože-Ivan: 545
Žvan Andrej-Boris: 535
Žvan Franc (Godčev): 17
Žvanovi (Godčevi): 15, 16, 17.

OKRAJŠAVE

AVNOJ — Antifašistično veče narodne osvoboditve Jugoslavije
AFŽ — Antifašistična fronta žena
BIT — francoska kratica za Mednarodni urad dela pri predvojnem Društvu narodov v Ženevi
CK KPS — Centralni komite Komunistične partije Slovenije
c. kr. — cesarsko kraljevi
DE — Delavska enotnost
DS — Delavski svet
G — označba za kurirske postaje na Gorenjskem
IS — Izvršni svet
JBO — Jeseniško-bohinjski odred
HSS — Hrvatska seljačka stranka
JNS — Jugoslovanska nacionalistična stranka
JRZ — Jugoslovanska radikalna zajednica
JSZ — Jugoslovanska strokovna zveza
JUGORAS — Jugoslovanski radnički savez (fašistični sindikat)
KI — Kominterneta, Komunistična internacionala, III. internacionala
KID — Kranjska industrijska družba
KPJ — Komunistična partija Jugoslavije
KPS — Komunistična partija Slovenije
KZ — nemška kratica za koncentracijsko taborišče
KZ — Kočevski zbor (kočevsko zasedanje SNOS leta 1944)
LO — Ljudski odbor
MAO — Medstrokovni akcijski odbor
MUD — glej BIT
NOO — Narodnoosvobodilni odbor
NOB — narodnoosvobodilni boj
NOG — narodnoosvobodilno gibanje
NOV — narodnoosvobodilna vojska
NSZ — narodna strokovna zveza
OC — obveščevalni center
OF — Osvobodilna fronta
OLO — Okrajni ljudski odbor
OK — okrajni komite
PB — politbiro
PK — Pokrajinski komite
PK KPS — Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije (za Gorenjsko)
SDS — Srbska demokratska stranka
SKOJ — Savez (zveza) komunistične mladine Jugoslavije
SLS — Slovenska ljudska stranka
SNOS — Slovenski narodnoosvobodilni svet
SMRJ — Savez (zveza) metalških (kovinarskih) radnika (delavcev) Jugoslavije
SZ — Sovjetska zveza
VMO — Vrhovni medstrokovni odbor (med stavko 1935, ne zamenjaj z MAO)
ZZD — Zveza združenih delavcev (podružnica fašističnega JUGORAS-a v Sloveniji)

Izdala in založila skupščina občine Jesenice s financiranjem Krajeвне kulturne skupnosti Jesenice
— Sodeloval Muzej delavskega gibanja na Jesenicah in Tehnični muzej Zelezarne Jesenice —
Uredniški odbor: Zvone Labura, predsednik in člani Vencelj Perko, Franc Konobelj-Slovenko,
Anton Grošelj, Dušan Stare, Miloš Magolič, Jože Podobnik, Jože Varl, Edo Žagar, Jaka Klinar
in Miha Klinar — Urednik, lektor in korektor Miha Klinar — Zunanja oprema Miloš Magolič
— Tisk, klišaji in vezava Gorenjski tisk v Kranju — Naklada 1500 izvodov, avgusta 1975

